
СРЕМСКА МИТРОВИЦА
ИСТОРИЈСКИ АРХИВ • СРЕМ •

Главни уредник:
Др Ненад Нинковић, Одсек за историју – Филозофски факултет, Нови Сад

Редакција:
Др Дејана Васић, Катедра за историју, Филозофски факултет, Пале
Др Ђорђе Ђурић, Одсек за историју, Филозофски факултет, Нови Сад
Др Јелена Илић Мандић, Историјски институт, Београд
Др Ненад Лемајић, Одсек за историју, Филозофски факултет, Нови Сад
Нада Симић Лемајић, Историјски архив „Срем“, Сремска Митровица
Др Данко Леовац, Одељење за историју, Филозофски факултет, Београд
Др Боривоје Милошевић, Одсјек за историју, Филозофски факултет, Бања Лука
Др Исидора Точанац Радовић, Историјски институт, Београд
Др Петер Шолтес, Историјски институт Словачке академије наука, Братислава

Лектор:
Татјана Пивнички Дринић

Превод резимеа:
Љиљана Тубић

Издавач:
Историјски архив „Срем”

Тираж:
300

Штампа:
САЈНОС ШТАМПАРИЈА
21000 Нови Сад, Момчила Тапавице 2
Тел./факс: +381 21 499-461

ISSN:1451-3676

СПОМЕНИЦА

ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА „СРЕМ”

22

СРЕМСКА МИТРОВИЦА
2023.

Овај број часописа „Споменица историјског архива СРЕМ“
штампан је захваљујући материјалној помоћи
Града Сремска Митровица и Покрајинског секретаријата за културу, јавно
информисање и односе са верским заједницама АП Војводине

САДРЖАЈ
CONTENS

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ
ARTICLES AND TREATISES

Жарко Б. Вељковић
*Rednék, *Рдник, Врдник, Erdenék - Рудник* 11

Радован Сремац
Село Гибарац током XVIII века 17

Мр Дејан Јакшић
Спор око дунавског речног подручја Жива у XVIII и XIX веку 30

Павле Петковић
Срби у Револуцији 1848-1849. до Мајске скупштине 38

Стево М. Лапчевић
„Хрватски Сокол“ у Руми: Потрага за домовином достојном поштовања 48

Др Слободан Бјелица
Комунистичка партија у Војводини између два светска рата 89

Др Александар Хорват
Партизански суд у Срему (1941–1944) 111

Др Борис Фајфрић
Иринеј Сирмијумски кроз дело „Служба Светому Свјашченомученику Иринеју Епископу Сремскому“ проте Мирка Павловића 131

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА
CONTRIBUTION AND MATERIALS

Горана Лемајић
Племићка повеља породице Рогулић и неколико цртица из њихове породичне историје 143

Борислав Ћалић
Подаци из 1796. о добровољним новчаним прилозима Срба из три сремска протопрезвитерата 157

Марко Марковић
Подаци о избору Стефана Авакумовића за горњокарловачког епископа. 169

Светлана Кнежевић
Подаци о избору Петра Јовановића Видака за горњокарловачког епископа 182

Др Снежана Алексић
Имовина земљишне заједнице Месне општине Голубинаца овлаштеника на Толинце у Прогару 196

Др Ненад Лемајић
Комунистички терор у Сремској Митровици после 1944. године 216

Бранко Василић
Урбанизам и заштита споменика у Сремској Митровици 239

АРХИВИСТИКА
ARCHIVAL SCIENCE

Загорка Авакумовић
Архивска збирка Монастерлија Архива Војводине 257

Вања Санадер
Суђење Јовану Веселинову Жарку пред Судом за заштиту државе 1931. године 264

ПРИКАЗИ И БЕЛЕШКЕ
REVIEWS AND NOTES

Тања Черевицки
Омер Гезер (Ömer Gezer), Тврђава и војник: османска војна моћ на хабзбуршкој граници (1699–1715), (Kale ve Nefer: Habsburg Serhaddinde Osmanlı Askeri Gücü (1699–1715)), Kitap Yayınevi İstanbul, 2020, 389. 274

Др Горан Васин
Tamara Scheer, Die Sprachenvielfalt in der österreichisch-Ungarischen Armee (1867-1918), Heeresgeschichtliches Museum, Wien, Militärhistorische Institut, 2022, 432.. 277

IN MEMORIAM

Др Слађана Миленковић
Мр Живко А. Попов (1932–2023) 285

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ
ARTICLES AND TREATISES

Жарко Б. Вељковић, класични филолог – мср
Српски научни центар, Београд
sapphousatthis@gmail.com

REDNÉK, *РДНИК, ВРДНИК, ERDNÉK – РУДНИК

Сажетак: У раду се разматра етимологија назива места *Врдник* на Фрушкој гори, у општини Ириг. Доносе се историјски помени овог ојконима, од 1315. године до данас. У литератури се назив *Врдник* етимологише од речи *рудник* која поред „рудокопа" може да означава и „руд(онос)ни брег" и *„'рудне људе', рударе". Такође од речи *рибник* „рибњак" или од корена *рд-* „црвен". Према историјским изворима о Врднику, као и етимолошким законитостима, закључује се следеће. Изворни је назив словенски: **Рудник*, који је прешао у мађарски: *Rednék*, што је прешло у српски: **Рдник*, одакле у данашњем мађарском: *Erdnék*. А од тог старог српског **Рдник* јесте данашње српско *Врдник*. Овај ојконим понео је име по старом, примитивном руднику угља у Врднику, забележеном још 1782. године, који је тад био у поседу манастира (Мале) Раванице. Прецизније, малом руднику из кога се угаљ повремено вадио из површинских угљених изданака. Његова експлоатација започела је 1804. и трајала је све до 1968. године.

Кључне речи: *Врдник*, **Рдник*, рудник, *Rednék*, *Rednök*, *Erdnék*, етимологија, словенски, мађарски, српски.

Врдник је данас село на јужној падини Фрушке горе у Срему, северно од Руме и 15 km јужно од Новога Сада, у општини Ириг у Србији, на 45° 7' N 19° 47' E. У њему се налази истоимени манастир Врдник, који се назива и (Мала) Раваница јер су у њему све до друге половине XX века лежале мошти Св. кнеза Лазара пре него што су враћене у његову задужбину, у манастир Раваницу. У средњем веку Врдник је био град, мађарски град који је први пут у изворима поменут 1315. године. Од града су остали само донжон-кула, остаци једне мање куле и део зида. Та већа кула је због своје чврстине и снаге ушла и у пословицу *док је врдничке куле* у значењу „дуго, заувек".[1]

---

* На пруженој помоћи око литературе и на корисним саветима захваљујем најусрдније колеги историчару др Александру Крстићу (Историјски институт – Београд).

1 Mirjana Detelić, *Epski gradovi – Leksikon* –, Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd 2007, 466, 467.

Врдник је у средњем веку био релативно важно место. О почецима овог града зна се да је настао у подграђу врдничке тврђаве подигнуте на месту некадашње римске куле, вероватно у XIII веку. Управо у том подграђу је и издат најстарији сачувани документ са поменом имена места, латинска повеља калочко-бачког надбискупа Димитрија (Деметера) из Вучедола 1315. године, где се каже: *in suburbio castri Rednuk*,[2] а исти извор ово подграђе означава као место, насеље уз тврђаву: *villa*. Поменута повеља сведочи да су већ тада овај град у подграђу и утврђење били у власништву калочко-бачког надбискупа, што се није променило све до краја средњег века, односно до 1521. године када Врдник заузима турска војска. Из једног документа из 1329. године види се да је тада Врдник држао седмични сајам/вашар недељом. Место је у то време сигурно већ имало развијене урбане карактеристике. То потврђује једна повеља из 1361. године где за Врдник стоји да је град: *civitas*, док се у неколико наврата у изворима XIV и XV века Врдничани називају становницима града, грађанима: *cives*. У граду је 1497. године одржан и сабор целе жупаније. А из прве половине XIV века датира најстарији запис о католичкој жупи у Врднику, чији светац-заштитник није познат. У Врднику је био и фрањевачки самостан, чији први помен датира из 1380. године. Као и по другим тадашњим градовима у фрушкогорској околини, у средњовековном Врднику било је заступљено виноградарство.[3]

Налазиште угља, односно (стари) примитивни рудник угља у Врднику забележен је још 1782. године. Прецизније, то би био мали рудник из кога се угаљ повремено вадио из (површинских) угљених изданака. Тај рудник био је тад у поседу манастира (Мале) Раванице, и његова експлоатација започета је од стране манастира 1804. године. Настављена је на стручан начин од стране племићке породице Пејачевић из Руме 1845. године, на савремен начин од стране индустријалца Гвида Понграца од 1883. и мењајући власнике трајала је све до 1968. године.[4]

---

2 Овај облик назива места из 1315. године погрешно се код нас и у литератури уврежио као '*Rednak*' и он се, преписивањем, често тако погрешно наводи.

3 Danijel Jelaš, *Gradovi donjeg međurječja Drave, Save i Dunava u srednjem vijeku*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod 2020, 104, 105. Потпуно је праћено излагање аутора, сем у тумачењу „podgrađe vrdničke utvrde (*in suburbio castri Rednuk*), koje isti izvor označava i pojmom *villa*" будући да Нирмајеров речник средњолатинског (специфичних средњолатинских речи и значења) износи како реч *villa* специфично значи „насеље/место поред тврђаве, уз тврђаву". Вид.: Jan Frederik Niermeyer, *Mediae Latinitatis lexicon minus*, Brill, Leiden 1954, 1102. За калочко-бачког надбискупа Димитрија (Деметера) из Вучедола (мађ. *Vicsadoli Dömötör*/*Demeter*) вид., нпр.: Attila Pfeiffer, *Istorija Bača od poznog srednjeg veka do opadanja moći Osmanskog carstva*, Odsek za istoriju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu (doktorska disertacija), Novi Sad 2019, 144, 145.

4 Vojislav Martinov, *Slovenačka polka na Fruškoj gori: slovenački rudari u rudniku uglja u Vrdniku*, Slovenika – Časopis za kulturu nauku i obrazovanje, 3, Beograd 2017, 59–72. (60–62).

Што се тиче етимологије назива места *Врдник*, можемо изложити и рећи следеће.

Најстарији историјски помени Врдника у историјским изворима јесу:

○ 1315. г. (старомађарски, тако писано) *Rednuk*
○ 1329. г. (старомађарски, тако писано) *Rednuk*
○ XIV в. (погрешно прочитано и(ли) искварено (?) према немачком) *Regnicz*
○ 1361. г. (старомађарски, тако писано) *Rednek*
○ 1391. и 1495. г. (старомађарски, тако писано) *Rednek*
○ 1497. г. (старомађарски, тако писано) *Rednek*
○ 1528. г. (средњомађарски, тако писано) *Erdnek*.[5]

Касније се у историјским изворима јавља као (тако писано, по мађарски и(ли) по немачки) *Verdnik*, *Verdnik-szelo*, а у српском језику као *Врдник* плус у српској епској поезији и у (секундарном) облику *Брдник*.[6]

У монографији *Епски градови – лексикон* (2007) дат је следећи предлог етимологије: „E‹timologija:› Nejasno, po srednjovekovnim mađarskim zapisima izlazilo bi da je *v-* sekundarno (up. *Vis*), možda **Rъdnikъ* od korena koji je u sl‹ove›n‹ačkom› rdeč ‘crven’, ali bez paralela (A. L.)”.[7]

С друге стране, у етимолошком речнику *Földrajzi nevek etimológiai szótára* (1980) дата је слична етимологија: „**Ajkarendek** ’helység Veszprém megyében’ [1340: *Ayca Redneke...* , 1270: *Rydnak...*] A *Rendek* h‹ely›n‹év› valószínűleg szláv eredetű; v‹esd ›ö‹ssze›: szl‹ové›n *Rudnik* h‹ely›n‹év›... ; cseh *Roudník* h‹ely›n‹év›... ; szl‹ová›k *Rudnik* ’Rudnok’ h‹ely›n‹év›... Ezek tövében az összl‹áv› **rudъ* ’vörös’, **ruda* ’érc’ rejlik. Más felfogás szerint a m‹agyar› *Rendek* < r‹égi nyelvi› *Rednek* előzménye egy szláv **rybьnikъ* ’halastó’ volt; v‹esd ›ö‹ssze›: b‹o›lg‹ár› *Рибник* h‹ely›n‹év›... ; cseh *Rybník* h‹ely›n‹év›... ; le‹ngyel› *Rybnik* h‹ely›n‹év›... Ez esetben m‹agyar› *bn* > *dn* változással kell számolnunk; ehhez l‹ásd› *Ludna-puszta* magyarázatát *Harica* szócikkében. ... **Rönök** ’helység Vas megyében’ [1336: *Ryunuk...*] A r‹égi nyelvi› *Rednek* [1413...] alakváltozat tanúsága szerint etimológiailag azonos *Ajkarendek* utótagjával”.[8]

За *мали рудник из кога се угаљ повремено вадио из (површинских) угљених изданака* вид.: Слободан Вујић, *Српско рударство и геологија у другој половини XX века*, Академија инжењерских наука Србије, Матица српска, Рударски институт, Београд, Београд, Нови Сад 2014, погл. „Корени”, 1–38. (25).

5 Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, 1–5, Magyar tudományos akadémia, Budapest 1890–1913. (2 1894, одр. *Rednek*); Александар Крстић, *Акт сремских жупанијских власти о истрази против деспота Ђорђа и Јована Бранковића и њихових фамилијара (Врдник, 22. август 1497)*, Иницијал. Часопис за средњовековне студије, 5 (2017), Београд 2017, 157–179. (170, 171, 176).

6 *Epski gradovi – Leksikon –*, 466, 467.

7 Исто.

8 Lajos Kiss, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, Akadémiai kiadó, Budapest 1980, 42, 550.

То хоће рећи следеће. У мађарској топонимији се топоними *Rednek*/*Redneke*/*(-)Rendek*/*Rydnak*/*Rönök*/*Ryunuk* и сл. изводе од (генерално) словенског топонима **Роудникъ* који семантички указује на руду, рудно богатство и рудник. Такође се допушта и етимологија од (генерално) словенског топонима **Рыбникъ* који семантички указује на рибу, обиловање рибом и рибњак.

Рекли смо горе како је налазиште угља, односно стари, примитивни рудник угља у Врднику забележен још 1782. године и да би то био мали рудник из кога се угаљ повремено вадио из површинских угљених изданака. У том смислу, није немогуће очекивати да је поменути мали, примитивни, површински рудник угља кудикамо веће старине те да је стар и низ векова. Стога се може са извесношћу казати како српски ојконим *Врдник* и сл. потиче од мађарскога тако писаног ојконима *Rednek*, односно *Rednék* који потиче изворно од (панонско)словенског топонима (и можда потом ојконима) **Роудникъ*; а од старог српског облика **Рдник* потиче мађарско секундарно тако писано *Erdnek*, односно *Erdnék*. Уза све то, у мађарском се јављао и споредни облик ојконима *Rednék* – тако писано *Rednuk*, односно *Rednök*. Српски облик *Брдник* је, рекли смо, секундаран.

У поменутом етимолошком развоју можемо да увидимо следеће:

1) Мађарско *-u-* (пореклом од (панонско)словенског *-oy-*) губи се као у примеру пан.слов. *Боудиславъ* и сл. > мађ. *Budiszló* > *Bdiszló*.[9]

2) (Панонско)словенско *-u-* даје мађарско *-é-* (*-e-*) као у примеру слов. *слѣдникъ* > мађ. *szelindek*.[10]

3) Мађарска сугласничка група *-rd-* испред *-é-* буде разбијена сварабактичким/анаптиктичким (уметнутим) *-e-* као у примеру пан.слов. *Срѣмъ* > мађ. **Szrém* > *Szerém*.[11]

4) Мађарско *-é-* даје мађарско *-ö-* као у примеру *Bége* и сл. > *Böge*.[12]

5) Мађарско *-é-* је према старијем мађарском начину писања записано као *-e-*, као што је нпр. *-é-* у *Bége* и сл. записано као *-e-* у облику *Beguey*.[13]

6) Мађарско *-ö-* је према старијем мађарском начину писања записано као *-u-*, као што је нпр. *-ö-* у *Rönök* записано као *-u-* у облику *Ryunuk*.[14]

---

9 Петар Скок, *Топономастика Војводине*, у: Војводина, 1 (Од најстаријих времена до Велике сеобе), Историјско друштво у Новом Саду, Нови Сад 1939, 108–127. (116).

10 Gábor Zaicz, *Etimológiai szótár: magyar szavak és toldalékok eredete*, Tinta, Budapest 2006, 690.

11 Уп. *Топономастика Војводине*, 109.

12 Нав. дело, 114.

13 Исто.

14 *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, 550.

7) Мађарско *re-* + *сугласник* даје српско слоготворно *-р-* као у примеру мађ. **Szentgerger* > срп. *Гргуревци*.[15]

8) Мађарско *-é-* даје српско *-и-* као у примеру мађ. **Kustély* > срп. *Куштиљ*.[16]

9) Српско слоготворно *р-* + *сугласник* даје мађарско *er-* + *сугласник* као у примеру пан.слов. *Вршьць* > мађ. *Versecz*.[17]

Питање значења овог топонима разјашњава монографија *Топонимија Бањске хрисовуље* (2013), речима: „**РУДНИЦИ** m. pl.: **кь роуд'пикомь**... , **падь роудпики**... , **wт роудпікьь**..., **wт роудпикь**... ☞ Помиње се и у Душановој повељи хиландарском пиргу **wть роудпикь**..., данас село *Рудник* у Дреници... У XVII в. бележи се као село **Роудпикь у Хвост(п?)оу**... ⇦ Прасл. **rudьnъ* adj. од **ruda* 'руда' + **-ikъ*, pl. **-ici*... ⁂ С обзиром на множину, универбизовано пре од **rudьni l'udьje* → **rudьnici* 'рудари' (... уп. стчеш. *rudník* 'копач руде'... , глуж. *rudnik* 'рудар'), неголи од **rudьnъ(jь) bergъ*, као у случају имена планине *Рудник* у Шумадији, мада је такав назив широко распрострањен. уп. буг., ... [срп. диј.], рус. *Рудник*, слн., чеш. *Rúdnik*, пољ. *Rudnik*... , а плод исте универбизације је и апелатив *рудник* 'рудоносни брег' > 'рудокоп'. Ако је првобитан назив људ[û] по занимању, данашња једнина тумачила би се сингуларизацијом преко **село рудник* 'село рудара'. Уп. **Рударје**".[18]

Стога, према историјским изворима о Врднику, као и етимолошким законитостима можемо закључити да је етимолошки развој овог месног имена текао овако:

пан.слов. микротоп. (? потом ојк.) **Роудникъ* „место где је (мали, површински) рудник (угља)" > стмађ. ојк. **Rudnék* > **Rdnék* > *Rednék* →

→ [1]> стмађ. спор. *Rednök*
→ [2]> стсрп. ојк. **Рдник* =>

=> [1]> срп. *Врдник* > срп. сек. *Брдник*
=> [2]> мађ. сек. ојк. *Erdnék*.

15 Žarko B. Veljković, *Predlog turizmološkog etimološko-arheološkog rečnika opštine Sremska Mitrovica*, Етно-културолошки зборник, 22, Центар за туризам, културу и спорт – Сврљиг, Сврљиг 2019, 47–75. (55).

16 Исто, 59.

17 *Топономастика Војводине*, 124.

18 Александар Лома, *Топонимија Бањске хрисовуље. Ка осмишљењу српског топономастичког речника и бољем познавању општесловенских именословних образаца*, Одбор за ономастику Одељења језика и књижевности Српске академије наука и уметности, Београд 2013, 192.

Žarko B. Veljković

REDNÉK, *RDNIK, VRDNIK, ERDNÉK – RUDNIK “MINE”

SUMMARY

The paper discusses the etymology of the place name *Vrdnik* in Fruška Gora Mountain, in the municipality of Irig in Serbia. There have been given historical records of this oeconym, spanning from 1315 until today. In the scientific literature the name *Vrdnik* is etymologically derived from the word *rudnikъ*, which in addition to “mine” can designate “mine hill” and *“‘mining people’, i. e. miners” as well. Also from the word *rъıbnikъ* “fishpond” or from the root *rъd-* “red”. According to historical sources about *Vrdnik*, as well as etymological rules, the following can be concluded. The original name is Slavic: **Rudnikъ*, which passed into Hungarian: *Rednék*, which passed into Serbian: **Rdnik*, from where the modern Hungarian form: *Erdnék*. From that old Serbian form **Rdnik*, modern Serbian form *Vrdnik* originated. This oeconym got its name from an old, primitive coal mine in Vrdnik, recorded as early as 1782, then in the possession of the (Mala) Ravanica monastery. More accurately, it was a small mine from which coal was occasionally extracted from the surface coal outcrops. Its exploitation began in 1804 and lasted until 1968.

Радован Сремац, виши кустос
Музеј наивне уметности „Илијанум“
Шид
radovansremac@yahoo.com

СЕЛО ГИБАРАЦ ТОКОМ XVIII ВЕКА

Сажетак: Осамнаести век у Срему је период урбанизације и консолидације насеља, односно период у којем су мала насеља коначно расељена, док су постојећа већа насеља пресељавана или нова оснивана на стратешки важним местима. Једно од таквих насеља је Гибарац. Иако није доживео судбину околних насеља која су запустела у току аустријско-турских ратова, Гибарац је остао без становништва 1704. године услед серије разбојничких напада, а затим и у току аустријско-турског рата (1716–1718). Коначно насељавање Гибарца и његово оснивање као села које и данас постоји, десило се након процеса инкорпорације 1746. године. Од те године па до 1777. године село је било под коморском управом, а од тада у оквиру властелинства Чалма.

Кључне речи: Гибарац, Срем, инкорпорација, Сремска жупанија, Војна граница.

Колико год с једне стране био турбулентан и немиран, XVIII век у Срему је и период својеврсне урбанизације и консолидације насеља. То је време када су мала насеља (нека би се чак могла назвати и засеоцима) коначно расељена, док су постојећа већа насеља пресељавана или нова оснивана на стратешки важним местима, раскрсницама путева и положајима који ће им најбоље омогућити мирнодопски развој у оквиру Хабзбуршке монархије. Осамнаести век је период у којем су формирана данашња насеља. Међу сремска насеља која су имала турбулентну историју током XVIII века спада Гибарац. Ово село је у неколико наврата губило становништво, а потом је поново насељавано, чиме је стално мењало статус из пустаре у село и обрнуто.

Гибарац није доживео судбину околних насеља која су запустела у току аустријско-турских ратова. За село је 1698. године забележено да је смештено у једној широкој равници и да има преко 40 српских и римокатоличких породица.[1] Следећи помен је из 1702. године, када је имао 65 римокатоличких и православних кућа. Становници су те године имали заједничку управу, али су

1 Марко Јачов, *Срем на прелому два века (XVII–XVIII)*, Београд 1990, 33.

у верским обредима били раздељени. Римокатоличка четврт са црквом у којој служе фрањевци налазила се према Фрушкој гори, док се српска четврт налазила јужно у правцу Саве, и у њој се налазила православна црква. Забележено је и да је последњи власник земље Турчин био Мустафа-ага из Београда, коме су плаћали сваку врсту десетине, оку маслаца, воз дрвета и воз сена годишње по кући.[2] Ово римокатоличко становништво се доселило у току Бечког рата из ратом погођених места у Срем.[3] Занимљиво је да је исте године у другом извору наглашено да је село насељено „Рашанима римокатолицима".[4] То би можда упућивало на покрштено српско становништво. Исте године у Гибарцу је било 65 домаћинстава, неожењене браће 5, синова 62, ћерки 35, коња 10, говеда 74, крава 47, телади 61, оваца и коза 65, свиња 81, кошница 122, сесија земље 119:18, дана земље 2000, дана обрађених винограда 104, дана подивљалих винограда 274, дана шума 600, дана ливада 119, дана пшенице 103, дана јечма 10, подстанара и новодосељених странаца 13.[5] Током 1704. године дошло је до серије разбојничких упада у сремска села, што је довело до тога да се сељаци из Гибарца већим делом иселе у Турску.[6] Ситуација се наредних година мало смирила па је број становника почео да расте. Године 1713. Гибарац је укључен у Посавску војну границу, иако је тада поново имао статус пустаре.[7] Будући да је у току Ракоцијевог устанка дошло до непоштовања дотадашње административне организације, односно до мешања војне и властелинске надлежности, 1714. године формирана је комисија која је имала за циљ да подели властелинске и војне поданике. Комисија је извршила разграничење становништва, решила неке од спорова и одобрила пресељавање граничара угрожених од савских поплава у пустаре Гибарац, Кукујевце, Калотинце и Ново Село (Чалму), што је извршено исте године.[8] Гибарац је поново изгубио комплетно становништво у току аустријско-турског рата (1716–1718), због чега је поново добио статус пустаре. Овај статус ће задржати све до реоснивање након процеса инкорпорације. Поједине породице исељене из Гибарца могу се пратити

2 Исто.

3 У току Бечког рата, нарочито после пада Београда 1690. године, сремски римокатолици су се повукли и населили око Печуја и Будима, у Бају и Мохачу. У Срем је остало само 106 римокатоличких породица, и то 65 у Илоку, 12 у Љуби, 15 у Пакледину и 14 у Соту. Неки од њих су се непосредно по завршетку рата населили у Беркасову и Гибарцу. М. Јачов, *Нав. дело*, 6–7.

4 М. Јачов, *Нав. дело*, 164.

5 Исто, 16.

6 Исту судбину су делили и Моловин, Вишњевци и Стејановци, док су Калетинци потпуно расељени. Извор: Славко Гавриловић, *Срем од краја XVII до средине XVIII века*, Нови Сад 1979, 43.

7 С. Гавриловић, *Нав. дело*, 43.

8 Исто, 57–58.

по презимену Гибарчанин у попису из 1736. године: у суседним Бачинцима су забележена два дома, чије су старешине били Исаило Гибарчанин и Вукадин Гибарчанин, затим у Новаку Јурко Гибарчанин итд.[9]

Ратне потребе двора у току Рата за аустријско наслеђе против Пруске и Француске које је могло да испуни угарско-хрватско племство превагнуле су да царица Марија Терезија изврши инкорпорацију Славоније и Срема у Угарску и Хрватску. Са инкорпорацијом се започело током лета 1742. године прикупљањем мишљења од неколико генерала и утврђивањем циљева. Једна од одлука је била да при одвајању Границе и Провинцијала у Срему, Шид, Беркасово, Чалма, Кукујевци, Черевић, Баноштор и Нештин остану под економском управом Угарске дворске коморе, а да у јавним, политичким, судским и контрибуционим пословима буду подређени жупанијској јурисдикцији убрзо основане Сремске жупаније.[10] У циљу спречавања немира међу становницима погођеним овом инкорпорацијом, царица је одлучила да становништву из насеља која ће припасти Граници дозволи слободно опредељивање да ли ће остати у њој и примити војнограничарски статус или ће се изјаснити за статус контрибуената, напустити досадашња насеља и преселити се дубље у унутрашњост Срема и Славоније. Такође, дозвољено је војничким породицама из села која су остала у жупанији или јој припала приликом разграничења да се иселе у Границу ако желе да задрже војнички статус, или да се признају за властелинске подложнике и остану у својим местима.[11] Породицама је дат рок за коначно одлучивање и пресељење до пролећа 1746. године, а најдаље до јесени те године ако су пре инкорпорације засејали поља јесењим усевима. При опредељивању за Границу или Провинцијал Сремци су се нашли у нејасној ситуацији поводом бољих односно лошијих услова за живот. С друге стране, и војна и цивилна власт су желеле што више становника на својој територији па су становништву обећавале разне повластице. Због тога је често долазило до промене мишљења и повлачења изјава о опредељењу датих Инкорпорационој комисији. Већ крајем новембра 1745. године многи домови који су се изјаснили за емигрирање у Провинцијал предомислили су се и тражили да остану у Граници.[12] Један од најчешћих разлога за ова предомишљања било је земљиште.

Ситуација да је из властелинских села која су тада укључена у Војну границу било сељака који су се изјаснили за жупанијску, односно коморску власт, па је требало да се преселе на њихову територију, била је у Адашевцима.

9 Ive Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*, Osijek 1993, 159-160, 197.
10 С. Гавриловић, *Нав. дело*, 446.
11 Исто, 450.
12 Исто, 457–458.

Тачније, то је био случај са сељацима римокатоличке вере у Адашевцима, који су изразили жељу да се населе на коморску пустару Гибарац, иако је још крајем 1746. године изгледало да ће она бити граничарска. Римокатолици Адашевчани су се жалили на тамошњег каплара, на војводу из Чалме и капетана Јована Белградија, да против њих хушкају граничаре и сељаке који су се сада изјаснили за Границу. Ти сељаци су им претили, терали из шума, отимали им кола и ускраћивали огрев и трску. Адашевачки кнез и сељаци су из тих разлога почетком 1746. године захтевали да им се што пре дозволи пресељење на пустару Гибарац, иначе ће се, у супротном, сви изјаснити за војну управу. У представци од маја те године Шокци Адашевчани су тврдили да је пустара Гибарац одувек припадала атару њиховог села па је најприродније да се на њу преселе, утолико више што Кукујевчани и Чалманци, упркос наређењу Коморске обердирекције у Осијеку, одлучно одбијају да их приме у своја села. Пошто у свом селу међу граничарима нису могли опстати, они су без дозволе власти почели да обрађују земљу на пустари Гибарац и потом почели да се пресељавају тамо и подижу куће. Иако је Петроварадински коморски провизорат сматрао да Адашевчани треба да прећу у Кукујевце настањене њиховим истоверницима, и да заједнички користе пустару Гибарац, он је у току јула, после одлучног одбијања Кукујевчана да их приме и с њима деле атар, одлучио да се поданицима из Адашеваца дозволи да од пустаре Гибарац створе девето коморско село. Тако је, фактички, 1746. године на месту где се и раније налазио до претварања у пустару, настао, односно обновљен, Гибарац као село.[13] Гибарац ипак све до 1748. године није и формално постао село па није ни уношен у контрибуционе и друге пописе. Те две године нови становници Гибарца водили су борбе за опстанак и власништво над земљиштем које су им, наводно, највише отимали Шиђани јер „да им дате по Срима, не би им доста било”.[14] Спорови око земље су се наставили све до седме деценије XVIII века.[15]

Готово сва презимена која се помињу у Адашевцима у матицама римокатоличке жупе у Вашици, од 1747. године помињу се као гибарачка, док су у Адашевцима остали само Јурићи, Павловићи, Феринци, Топаловићи и Муаровићи.[16] Тако се у матици крштених од 1747. године појављују следеће гибарачке

13 Славко Гавриловић, *Коморски Срем у другој половини XVIII века*, Београд 1995, 5.

14 Коментар који су Адашевчани, односно будући Гибарчани, навели за Шиђане вероватно је испровоциран чињеницом да су Шиђани уценили коморског провизора Стефана Хорвата да ће сви прећи у Границу уколико им не припоји део атара села Беркасова.

15 С. Гавриловић, *Нав. дело*, 97.

16 Римокатоличко становништво, по свему судећи хрватско, досељено је у Адашевце током 1713. године. Павле Блажевић, жупник у суседној Вашици, наводи у једном писму из 1714. године послатом као молба за припајање Адашеваца његовој жупи, да у Адашевцима има 50 брачних парова римокатолика који су се доселили претходне године из расељених села

римокатоличке породице: Зебић, Видаковић, Меанџић, Пинтеровић, Милашевац, Скелић, Биладовић, Ковачевић, Дарабосић (Дарабашић), Чобановић, Габрић, Мартиновић, Орозовић, Крунић, Јурић, Бошњак. Све набројане породице су досељење из Адашеваца, осим Хаднађевића и Антића, чије је порекло непознато.[17]

Анализом презимена у пописима Гибарца и Адашеваца из средине XVIII века долази се до закључка да је са римокатоличким породицама, из Адашеваца у Гибарац прешао и одређени број српских православних породица. Током друге половине XVIII века у Гибарцу се помињу следећа српска презимена: Данилов, Којић, Комненовић, Дамјанов, Алексић, Тубић, Грбатинић, Стојаковић, Сарајлин, Миловановић, Мојић итд. Занимљиво је да се породица Грбатинић вратила у Адашевце, где и данас живи.

Први сачуван попис домова у Гибарцу потиче из 1746. године.[18] У њему су забележени следећи домови: Мато Делатовић, Марин Милашевчевић, Јоco Гаврић, Јован Гаврић, Адам Видаковић, Јован Ђурић, Илија Беладовић, Андрија Дарабош, Јоco Матин, Ђурица Саланчанин, Никола Бузаџић, Бариша Дарабош, Мато Медведовић, Иван Воргић, Антун Коптић, Андрија Гамбашић, Мишко Жебић, Јоco Бракатур, Ђурица Зобановић, Симо Комленовић, Антун Тодоровић, Радојица Живковић, Теодор Миловановић, Мишко Миросављевић, Михаило Мирић, Јоко Милановић, Петар Милановић, Илија Алексић, Јован Петковић, Михаило Милановић, Кузман Угреновић, Мишко Мутавџић, Јоco Пинтеров, Пава Каплар, Која Гербатиновић, Стеван Станишковић, Станко Јовић, Марко Урошев, кнез. Дакле, на тада још увек пустари, било је 36 домова, у којима је живело, између осталих, десет одраслих браћа и синова. Пустара је поседовала укупно 23 јутра обрадиве земље, 13 ½ мотика винограда, 14 бикова, 14 крава, 23 коња и двоје јунади. Пустара је располагала са 2 ½ сесије и није плаћала терестрал (порез) на њу.[19]

Занимљиво је да су Гибарчани и Адашевчани током целог XVIII века (у неким случајевима и до XX века) одржавали кумства. Тако је Данилову из Гибарца кумовао адашевачки свештеник Павел, затим Којићу Павловић из Адашеваца, Комненовићу Божалинов, Дамјанову Петровић итд. Када су у питању

Маринаца и Илаче, затим из Товарника и Вашице. Већ следеће 1715. године Адашевци су постали филијала жупе у Вашици. Emerik Gašić, *Povijest župe i mjesta Morović*, Đakovo 1936, 25–26.

17 Фонд Римокатоличка жупа Гибарац, Историјски архив „Срем" Сремска Митровица, Ф-1.

18 Први порезни (контрибуциони) попис у коморском Срему извршен је вероватно током октобра 1745. године како би се порез могао разрезати за период од 1. новембра 1745. до 1. новембра 1746. године. У то време у оквир спахилука улазио је и део Илока, Чалма је била у настанку, а Гибарац се као село још није формирао тако да га нема у том попису.

19 Мађарски национални архив у Будимпешти, HU MNL OL E 156 – a. – Fasc. 037. – No. 009.

римокатоличке породице, поменућемо да Гаврићу у Адашевцима кумује Биладовић из Гибарца, Сопурлетовићу из Гибарца Мартиновић из Адашеваца, Милашевцу у Гибарцу Обућина из Адашеваца, Зебићу у Гибарцу Јурић из Адашеваца, Феринцу у Адашевцима Чобановић из Гибарца итд.

Са својих осам насеља (а првих година са мањим делом и Илок) коморски Срем је припадао мањим феудалним поседима. Он није располагао већом територијом и пустарама, као што је онај у Бачкој, па се број његових насеља није повећавао иако је становништво било у осетном порасту, нарочито до средине шездесетих година XVIII века. Према тим пописима, број домова у Гибарцу се кретао овако: 1750. године – 39, 1758. године – 47, 1764. године – 69. Гледајући сва коморска села, за свега петнаест година број домова повећао се за преко 61%, што није забележено нигде у Срему тог доба.

Број становника Гибарца током седме деценије XVIII века кретао се на следећи начин: 1766. године: православних 130, римокатолика 648, 1768. године: укупно 704, 1769. године: православних 163 (15 кућа)[20] а римокатолика 563. Током 1767. године било је 108 кућа са 810 становника, од чега 408 мушкараца (188 ожењених мушкараца и 220 неожењених) и 402 жене. У селу су живели један племић, један грађанин и 69 подстанара.[21]

Становника обе вероисповести било је по свим насељима, али су у погледу земљишних односа као мешовита сматрани само Беркасово, у коме су Срби држали 21 3/4, 1/8 сесије а римокатолици (Шокци) 6 1/4 сесије, и Гибарац, у коме су римокатолици имали 16 1/4 а православни 3 2/4 сесије.[22] Коморске власти нису биле задовољно таквим верско-националним саставом становништва па су се трудиле да повећају број католика, и то у првом реду насељавањем Немаца у коморска села. Римокатолика-староседелаца било је заправо само у Кукујевцима, Гибарцу и Беркасову, у којима се њихов број 1766–1769. године смањио за 235 душа, вероватно због исељавања или повећаног морталитета. Уколико је током времена и било принова, то су могле бити само мање групе римокатолика из Босне и Лике, а евентуално и из северне Хрватске, као што се десило 1752. године кад се у Беркасово из Вараждинског генералата доселило шест породица. Римокатолици нису имали никаквих посебних повластица, осим у погледу подизања цркава и школа и издржавања њихових свештеника.

Гибарац је био филијала жупе у Вашици све до 1755. године, када се та жупа коначно угасила.[23] Број крштених римокатолика из Гибарца (до укидања

20 Иларион Земски, *Попис свештенства и народа у митрополији Карловачкој из 1769*, Гласник Историског друштва у Новом Саду, књ. 4, св. 1, стр. 56.

21 Антал Хегедиш, Катарина Чобановић, *Демографска и аграрна статистика Војводине 1767–1867*. Нови Сад 1991, 67.

22 С. Гавриловић, *Коморски Срем у другој половини XVIII века*, 66.

23 Вашица и Адашевци су као граничарска села припојени жупи у Моровићу.

жупе у Вашици) 1747. године износи је 7, 1748. 12, 1749. 10, 1750. 16, 1751. 0, 1752. 20, 1753. 12, 1754. 6 и 1755. 11.[24] Дакле, Гибарчани су све до те 1755. године уписивани у матице Вашчанске жупе. Матице је вероватно жупник Иван Кабалин пренео у Гибарац након укидања Вашчанске жупе.[25]

Из пописа за 1746/47. годину уочава се повећање броја опорезованих домаћинстава. Сразмерно томе дошло је и до повећања броја контрибуционих објеката (земљишта и стоке). Сви контрибуциони објекти забележени су и у попису за 1747/48. годину.[26] Тада је стање по селима било овакво:

Место	Број домаћинстава	Број удовица	Број ожењених браћа и синова
Черевић	84		14
Баноштар	35	1	3
Нештин	55	3	5
Гибарац	36	1	8
Кукујевци	70	1	12
Чалма	56		7

У току 1748. године, због пораста броја становника, количина сесија у коморским селима порасла је на 96, па је сразмерно томе и терестрал био већи, 1750. године износио је укупно 2.358,85 форинти, а у периоду од 1751. до 1757. године (без дела Илока – са 6 сесија – који је 1751. искључен из Коморског спахилука) 2.404,86 форинти. Године 1748. број сесија у Гибарцу био је 4.[27]

Првих неколико година од стварања Сремске жупаније Комора је убирала житну десетину од Илочког, Румског, Каменичког и Коморског властелинства и од властелинства Војке. Све до 1769. године житна десетина убирана је у зрну, односно откупљивана је у новцу према количинама у зрну до којих се долазило вршењем „пробе" од жита у сноповима. Године 1746. житна десетина од пустаре Гибарац износила је од пшенице 30 ¾ по 1 фор., затим јечам 6 (по 60 дин), зоб 6 ¼ (по 50 дин), што у новцу укупно износи 37,47 ½ форин-

24 Фонд Римокатоличка жупа Гибарац, Историјски архив „Срем" Сремска Митровица, Ф-1.

25 После Кабалинове смрти 1761. године када је Гибарац постао филијала Кукујеваца, матице су однете у Кукујевце. У Гибарац су вероватно враћене 1790. године када је успостављена локална капеланија, па поново однете у Кукујевце након смрти капелана Антуна Фенића 1806. године, и коначно донете у Гибарац 1841. године, када је поново успостављена жупа. Е. Gašić, *Нав. дело*, 38.

26 С. Гавриловић, *Коморски Срем у другој половини XVIII века*, 99.

27 Што се тиче осталих коморских села, ситуација је била следећа: Черевић 11 ½, Баноштар 7 ½, Нештин 12 ½, Беркасово 9 ½, Шид 28, Кукујевци 11 и Чалма 6.

ти.[28] У економици Коморског спахилука одређен значај имали су и виногради које су страни поданици поседовали на његовом земљишту и на њих давали одговарајуће дажбине. Корист од њих имала је и Сремска жупанија, која је од почетка 1748. године сваку мотику тих винограда таксирала са 15 динара. Према попису из 1755. године, странци су поседовали око 1790 мотика винограда, и то: у Баноштру 933, у Черевићу 405, у Гибарцу 225, у Нештину 187 и у Кукујевцима 6.[29] Међу сталне коморске приходе улазиле су таксе на Цигане (Роме), „калајџије и турске трговце", односно аренде за које су трговци били заинтересовани. На Цигане-луталице расписиван је тзв. „цигански харач", који је првих година после инкорпорације Комора убирала помоћу свог чиновништва а касније га је давала у закуп приватним лицима. У рачунима Коморског инспектората за 1750. односно 1751. годину исказан је приход од „циганског и грчког харача" у Гибарцу у износу од 8 односно 26 форинти.[30]

У току рада Комисије на челу са грофом Антоном Грашалковићем која је сређивала коначне границе и односе између славонско-сремске Војне границе и новостворених жупанија у њеном залеђу, гроф Елц је као одштету за одузета насеља затражио Шид, Беркасово, Гибарац и Кукујевце. Комора је одбила његов захтев тврдећи да су у питању четири највећа насеља у оквиру спахилука, да би њихово искључење из њега јако умањило њене приходе а и разбило целовитост самог спахилука, јер би јој преостала само четири мања насеља. У сваком случају, ова ситуација је била повод да се августа 1752. године изврше попис и процена вредности Шида, Беркасова, Гибарца и Кукујеваца. Код прихода у обзир дошли су земљарина (терестрални ценз), аренда за крчме и меснице, намет на трговце, Роме и воденичаре, а они су износили за Шид 1070 форинти, Беркасово 445 форинти, Гибарац 280 форинти, Кукујевце 480 форинти, укупно 2275 форинти.[31] Две године пре тога, 1750, у Гибарцу су пописани следећи домови: Марко Орошевић, Ђурица Саланчанин, Јосо Матин, Јосо Томић, Мато Медведовић, Бариша Дарабошин, Андрија Дарабошин, Адам Будаковић, Паво Аднађевић, Андрија Николић, Иван Ђурић, Иван Гавриђ, Јосо Гавриђ, Мато Белатовић, Мишко Шевић, Илија Вуљковић, Ђука Милановић, Мишко Мутавџић, Сима Комненовић, Михаило Милановић, Антон Тодоровић, Михаило Миричић, Која Гербатинић, Станко Тубић, Марин Милашевић, Мишко Терзија, Мато Ковачевић, Ђурица Чобановић, Тодор Миловановић, Дамјан Угљановић, Илија Билатовић, кнез, Матија Хорват, писар, Андрија Бамбачић, Андрија Меанџић, новодосељен, Ђурко Мартиновић, новодосељен, Тома Меанџић, новодосељен, Лука Жебић, новодосељен, Паво

28 С. Гавриловић, *Коморски Срем у другој половини XVIII века*, 16.
29 Исто, 49.
30 Исто, 61.
31 Исто, 8–9.

Пинтеровић, новодосељен, Јоco Мартиновић, новодосељен, Ђука Гаврић, новодосељен и Ђурко Николић, новодосељен. У селу је било укупно 39 домова, 17 одраслих браћа и синова, 90 ½ јутара обрадиве земље, 46 јутара ливада, 31 мотика винограда, 36 бикова, 57 крава и јунади, 38 коња и 66 свиња.[32]

Последица пораста броја контрибуционих објеката било је и повећање контрибуције, која је за сва коморска села 1752. године износила 12.946 фор. и 60,5 динара. Те године у Гибарцу је било 41 домаћин, 9 ожењених браћа и синова и 1 неожењен, као и 1 занатлија. Ако се ови подаци упореде са онима од краја 1745. године, долази се до закључка да се за непуних седам година број кућедомаћина повећао за само 9%.[33]

Најверније слику имовинског стања на Коморском спахилуку десет година после његовог постанка пружа контрибуциони попис из 1755. године, односно ревизија пописа, коју су на лицу места извршили службени органи пошто су посумњали у исказе сељака и њихових општина.[34] Искази сељака за Гибарац су у заградама, а службени подаци изван ње:

	Број
Кућа	(39) 39
Одрасла браћа и синови	(21)
Малолетна браћа и синови	(1)
Шљива	(385) 467
Оранице	(53) 84
Ливаде	(151) 143
Виногради	(65) 102
Говеда	(51) 76
Краве	(96) 104
Коњи	(56) 76
Овце и козе	(52) 68
Свиње	(76) 204
Кошнице	(12) 21

Те године су селу су постојали следећи домови: Марко Орозовић, Јурица Селанчанић, Јоса Матин, Јоса Томић, Мато Медведовић, Бариша Дарабошић, Андрија Дарабошић, Адам Видаковић, Паво Аднађев, Андрија Николић, Иван Ђурић, Иван Гаврић, Јоco Гаврић, Мато Пелатовић, Мишко Шевић, Илија Вуљковић, Јока Миланoвић, Мишко Мутавџић кнез, Сима Коменовић, Миха-

32 Мађарски национални архив у Будимпешти, HU MNL OL E 156 – a. – Fasc. 086. – No. 026.

33 С. Гавриловић, *Коморски Срем у другој половини XVIII века*, 100.

34 Исто, 101.

ило Миланов, Антун Тодоровић, Михаило Мирић, Која Гербатинов, Станко Јовин, Марин Милошев, Мишко Терзија, Мато Ковачев, Ђурица Чобанов, Тодор Милованов, Дамјан Угљанов, Илија Пилатовић, Ђурко Мартиновић, Тома Меанџић, Лука Жебић, Паво Пинтеровић, Јоса Мартиновић, Ђурко Николић, Марош Кнежић и Лука Орић.[35]

Из тог времена (1754) потиче и најстарији опис гибарачке цркве. Гибарац је убележен као филијала Вашице, имао је дрвену цркву под сводом посвећену Светом Ивану Непомуку. Постојао је само један олтар осликан ликом истога свеца. Свети намештај су чинили: 1 пехар, 3 миснице, 1 алба с хумералом, 3 бурзе, 1 порталиш, 1 звонце, 1 посвећено велико звоно, 3 мапе, 6 дрвених свећњака, осликан антипендиј, 2 јастучића, 1 света гозба с таблицама, 1 пар стаклених бочица, 1 мисал и 4 комада цвећа на олтару. У селу је било 87 брачних парова, док је број душа за исповест и причест био 230. Наводи се да је римокатолички народ у селу помешан са православцима (који нису имали цркву). На крају извештаја се наводи да би се место Гибарац могло припојити жупи Кукујевци.[36]

Пораст броја становника у коморским селима и повећања потреба за земљиштем довели су до новог премеравања земље. Премеравање земљишта и стварање нових сесија извршено је у току 1758. године[37] а резултат је био следећи:

Село	Број домова	Сесије	Урбар. ценз (форинте)
Чалма	72	46 1/8	507- 37,5
Кукујевци	111	51	561
Гибарац	47	19 5/8	215 87,50
Шид	306	69 4/8	764 50
Беркасово	99	28 2/8	310 75
Нештин	131	18 1/8	199 37,50
Баноштар	62	13	143
Черевић	161	24 2/8	266 75
Укупно	989	269 7/8	2965 62,50

Према попису из 1775. године Гибарац је и даље имао 19 5/8 сесија, са 471 јутром обрадиве земље и 157 мотика ливада. У селу су постојала следећа домаћинства: Стеван Комњанчић, Мато Гаврић, Мато Саланчић, Ђурица

35 Мађарски национални архив у Будимпешти, HU MNL OL E 156 – a. – Fasc. 136. – No. 016.

36 Stjepan Sršan, *Kanonske vizitacije Knjiga IV. SRIJEM 1735. – 1768*, Osijek 2006, 527.

37 С. Гавриловић, *Коморски Срем у другој половини XVIII века*, 93.

Чобановић, Јосо Мартиновић, Ђука Пинтеровић, Миша Дарабаш, Иван Дарабаш, Гајо Жебић, Иван Ковачевић, Ђука Николић, Паво Антић, Мата Сланичић, Антон Гаврић, Тома Матин, Ђурађ Кербатић, Антон Гаврић, Петар Јосако, Јосо Бершић, Степан Бадановић, Адам Видаковић, Андрија Милошев, Лука Орић, Јанко Крунић, Лука Жебић, Петар Милошев, Мато Беладовић, Дамјан Угриновић, Мишко Мутавџија, Илија Миловановић, Петар Тодоровић, Илија Војковић, Јосо Ђурић, Јован Милановић, Сима Терзић, Јоко Милановић, Димитрија Милановић, Никола Беладовић, Антон Копић, Марко Хаднађев, Јосо Пинтеровић и Јосо Орозовић, и подстанари: Јанко Катац, Коста Митровић, Дмитар Прикогаћа и Стеван Варачић.[38] Те године у селу је живео један трговац житарицама, православац турски поданик Коста Димитровић, за кога је забележено да је плаћао 1 форинту ценза годишње.[39]

Иако је, генерално гледајући, функционисање коморских села било успешно, оваква организација је изненада укинута а села подељена на три мала, приватна властелинства: Шидски, Чалмански и Черевићки. Разлог нове организације би се могао наћи у два узрока: потреба да се на Двору утицајном грофу Андрији Хадику, власнику спахилука Футог, уступи део Коморског спахилука, најближи његовом поседу с друге стране Дунава, и други, да се земљишним поседом у Срему дотира Крижевачка унијатска бискупија како би се успешније деловало на унијаћењу православних Срба. Тако се дошло до стварања нових властелинстава у Срему – Хадиковог спахилука Черевић (Черевић, Нештин и Баноштар), Шидског спахилука (Шид и Беркасово) Крижевачке бискупије и спахилука Чалме (Чалма, Гибарац, Кукујевци) католичке племићке породице Јанковић.[40] Овај прелаз под нове властелине 1777. године представља кулминацију увођења бројних подложничких обавеза које су замениле обавезу ратовања у току инкорпорације. Приликом инкорпорације комисија је обећала сељацима коморских места да никад неће бити предани у приватне (властелинске) руке, да ће увек бити третирани боље од осталих подложника јер ће остати као контрактуалисти и неће бити подложни урбарским прописима. Извесно време је заиста било тако па су се у коморска села почели досељавати сељаци који су желели да се ослободе својих господара – властелина. Овај прилив нових становника у коморска села се није десио и у

38 Мађарски национални архив у Будимпешти, HU MNL OL E 156 – a. – Fasc. 158. – No. 025.

39 С. Гавриловић, *Коморски Срем у другој половини XVIII века*, 114.

40 Пошто је, тако, остала без земљишног поседа у Срему, Угарска дворска комора задржала је под собом само царинарнице, контумаце, раштеле и монопол соли, све остало прешло је у руке спахија, док је Сремска жупанија преузела убирање контрибуције и јавних дажбина обавеза поданика. Био је то последњи корак у потпуном укмећивању сељака у Срему XVIII века.

Гибарцу. Током 1787. године забележено је да село има 816 становника[41] што је занемарљиво повећање у односу на 810 из 1767. године. У оквиру тог броја се није повећавао ни број православних становника па је он 1791. године износио 123 душе (20 кућа).[42]

41 А. Хегедиш, К. Чобановић, *Нав. дело*, 67.

42 Димитрије Руварац, *Српска митрополија Карловачка око половине XVIII века по архивским списима*. Сремски Карловци 1902, 64.

Radovan Sremac

THE VILLAGE OF GIBARAC DURING THE 18TH CENTURY

SUMMARY

The eighteenth century in Srem represents the period of urbanization and consolidation of settlements, that is, the period in which small settlements were finally displaced, while existing larger settlements were relocated or new ones were founded in strategically important places. One of such settlements is Gibarac. Although it did not suffer the fate of the surrounding settlements that were abandoned during the Austro-Turkish wars, Gibarac was left without population in 1704 due to a series of bandit attacks and then during the Austro-Turkish War (1716-1718). After each displacement of the population, Gibarac was given the status of wasteland. The final settlement of Gibarac and its founding as a village that still exists today, happened after the process of incorporation in 1746. That year, Gibarac was populated by Roman Catholic and, to a lesser extent, Serbian Orthodox families from neighbouring Adaševac. Regarding the Roman Catholic church organization, the village was a branch of the parish in Vašica until 1755, since then, with interruptions, a branch of the parish in Kukujevci (the parish in Gibarac was finally established only in 1841). In the period from 1746 to 1777, Gibarac was under chamber administration. That period, more or less, represents the time of the development of the village, although not as intensive as in other chamber villages. Since 1777, Gibarac, together with Čalma and Kukujevci, belonged to the manor of Čalma owned by the Roman Catholic noble family Janković.

Мр Дејан Јакшић, архивски саветник
Архив Војводине, Нови Сад
dejan.j@arhivvojvodine.org.rs

СПОР ОКО ДУНАВСКОГ РЕЧНОГ ПОДРУЧЈА ЖИВА У XVIII И XIX ВЕКУ

Сажетак: Границе поседа на промењивим токовима река изазивале су често дуготрајне граничне спорове и несигурност. Дунавске обале Бачке у XVIII и XIX веку биле су границе више државних територијалних јединица, приватних и јавних поседа. Дунавско речно подручје Жива, са бачке стране реке, било је богато природним ресурсима. Места Даљског властелинства (Даљ, Борово), у поседу карловачких митрополита, користила су ресурсе подручја за која су се борила бачка места (Вајска, Бођани) у државном, црквеном и приватном поседу. Гранична питања нису се тицала само властелинства него и две жупаније – Бачко-бодрошке и Вировитичке, и два државна дела – Славоније и уже Угарске. У раду се прате дугогодишња спорења и активности заинтересованих страна, позиције жупанија и одлуке Државног сабора, пошто је питање задирало у шире оквире унутрашњих државних граница.

Кључне речи: Жива, Даљско властелинство, Борово, Даљ, Вајска, Бођани, Дунав, Бачко-бодрошка жупанија, Вировитичка жупанија, Државни сабор.

Границе бачке историјске области су са запада, југа и истока дефинисале две велике реке – Дунав и Тиса. Бачке обале, од времена Римског царства, биле су границе држава и њихових управних и поседовних јединица. На бачком дунавском сектору у XVIII и првој половини XIX века, за време Хабзбуршке монархије / Аустријске царевине, граничили су се Краљевина Угарска (ужа) и њена крунска земља Краљевина Славонија (и Војводство Срем), пет жупанија (Бачко-бодрошка са Сремском, Вировитичком, Барањском и делимично Пештанском жупанијом) и провинцијална Бачка са Војном границом (Шајкашки граничарски батаљон, Славонско-сремска војна граница односно Петроварадинска регимента). Дунавске границе са суседима ван Жупаније имали су и слободни краљевски град Нови Сад, властелинство и варош Баја, коморски

поседи и приватна властелинства. У прекодунавским жупанијама, у различито време, постојала су властелинства: Вуковарско, Илочко, Карловачко, Земунско, Каменичко, Бељско и Даљско, а Футошко властелинство се протегло и на сремску страну. Међе су, такође на овом простору, имале православне и католичке (архи)епископије.

Равничарске реке због промена тока, меандрирања, стварања и нестајања речних острва, регулације тока и других радова, биле су извор власничких сукоба између суседа. И данас трају спорења око измењеног тока реке у западнобачком Подунављу између Хрватске и Србије. Сукоби око граница унутар и између властелинстава, која су раније била под Турцима, тј. у новоосвојеним областима, нису били неуобичајени у XVIII веку и могли су да воде ка сувише дугим и непрестаним расправама између властелинстава али и подложника.

Водоплавни крај који се стално мењао изазивао је, с једне стране, пуно несигурности у вези са линијом границе, а, с друге стране, давао је повода за граничне спорове. Посебно стање је владало у местима која се граниче непосредно на Дунаву. Пространа плавна земља дуж велике реке стално је мењала облик, нарочито након високог водостаја. Егзистенција насеља која леже на Дунаву је, при томе, увек поново бивала угрожена услед немирног и набујалог Дунава.

*

Дунавско речно подручје Жива (Plaga / Diverticulum / Insula Zsiva) налази се на левој обали Дунава, између Бођана, Вајске и Каравукова са бачке и Даља и Борова са славонске стране. Подручје је било промењиви скуп бара, мочвара, речних рукаваца, мртваја, богатих рибом, трском и дрветом. Рукавац Дунава са текућом водом звао се Жива бара.[1] У комплексу тих бара постојало је доста сувог земљишта погодног за испашу стоке и ораницу. Према званичним подацима из 1805. године, подручје је обухватало 9.996 јутара, од тога ораница, шума и ливада 2.460, а плавно земљиште са трском и шашом 4.260 јутара.[2]

Села Борово и Даљ су, заједно са Б(ij)елим Брдом, припадала Даљском властелинству у поседу православних карловачких митрополита/патријарха, у јурисдикцији Вировитичке жупаније. Села Вајска и Бођани била су испрва коморско подручје у Бачко-бодрошкој жупанији чије је ресурсе користила католичка Калочко-бачка надбискупија. Вајском су од 1716. године управљали фрањевци из Бача, а Бођане је 1759. добио православни епископ бачки. Коришћење прекодунавских бара било је од великог значаја за места Даљског

1 Архив Војводине, Нови Сад, Ф. 373, Збирка карата и планова, бр. 138.

2 https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeptar/2306/view/?pg=117&bbox=3824%2C-1846%2C6407%2C-505

властелинства, али пошто се Жива налазила на бачкој страни, око ње се водила борба између митрополита као властелина даљског са коморским, надбискупским и приватним поседима у Бачкој. Гранична питања нису се тицала само ових поседа него и две жупаније – Бачке и Вировитичке, и два државна дела – Славоније и уже Угарске.[3]

*

Сукоби око Живе потичу још из турског времена. За време Великог бечког рата, страхујући од Турака, житељи Борова су избегли и боравили на ади Живи. Према попису са почетка 18. века, ова бара, и рибарење на њој, од „старога времена" убраја се у боровски посед.[4]

Већ је 1720. године изаслана Жупанијска комисија Бачке жупаније констатовала да острво Жива користе за испашу стоке села Даљског властелинства.[5] Сељаци Вајске и Бођана, као и провизор Бачког властелинства, оспоравали су Даљу и Борову, тј. Митрополији, право на Живу. Провизор је сам пленио рибу од митрополитових поданика, третирајући их као кријумчаре и крадљивце. Због тога су спроведене истраге 1724. и 1725. године и мештани бачких села тврдили су да Жива припада њима, односно надбискупу. У личности кардинала Имреа Чакија (Emericus Csáky) спојила се функција надбискупа и великог жупана Бачке жупаније. Сведоци су тврдили да су Даљци и Боровци давали десетак надбискупији у Бачу. Други сведоци су тврдили да су митрополитови поданици били само закупци а не власници Живе, риболова и пчеларења. У истом смеру су и давали одговоре на питање да ли острво припада Славонији

3 Државне власти у Бечу су прихватиле захтев за укидањем коморске управе у областима тзв. доње Славоније. Управна реформа је спроведена током 1745. године, када је извршено разграничење између пограничних области које су остале у саставу Славонске војне границе и унутрашњих области које су стављене под жупанијску управу. Тада су створене три жупаније: Пожешка, Вировитичка и Сремска. Иако су ове жупаније сматране саставним делом Краљевине Славоније, њихов државно-правни положај је био посебан. На једној страни, ове жупаније су потпадале под земаљску надлежност заједничког бана и заједничког сабора у Загребу, док су на другој страни добиле право да самостало шаљу своје представнике у сабор Краљевине Угарске, који је задржао непосредну надлежност над решавањем пореских и других управних питања на подручју поменутих жупанија. Тиме је на подручју Славоније и Срема створена својеврсна двојна управа, која током целе друге половине XVIII и прве половине XIX века била предмет спора између угарског сабора у Пожуну и хрватско-славонског сабора у Загребу. Користећи такво стање, доњославонске жупаније су често избегавале да шаљу своје представнике на саборска заседања у Загребу, тврдећи да управна надлежност над тим подручјем припада угарском сабору.

4 Димитрије Руварац, *Српска митрополија карловачка око половине XVIII. века: по архивским списима*, Сремски Карловци 1902, 182–183 (*Даљски спахилук око 1706. год.*).

5 Архив Војводине, Нови Сад, Ф. 2, Бачко-бодрошка жупанија (у даљем тексту: АВ, ББЖ), 1720/110.

или Бачкој.[6] Кардиналов убирач десетка протестовао је код Бачке жупаније што га митрополитови људи спречавају у убирању десетка и тражио потврду да острво припада кардиналу.[7]

Ипак, митрополит је те 1725. године успео да му Дворска комора потврди права на посед према донацији за властелинство. Коморске власти су ипак наредних деценија наставиле опструкцију одлуке, повремено малтретирале поданике, кажњавале риболовце и слично, па је митрополит морао да интервенише код виших власти ради заштите својих права.[8] Генерална конгрегација Бачке жупаније је 1781. године оформила комисију ради узурпације Вировитичке жупаније преко Дунава и представила Угарском намесничком већу захтев да се реши припадност подручја Славонији или Угарској.[9]

На прелому векова села Вајска и Бођани добила су други статус – постала су приватни посед у власништву Сигисмунда Громана (Gromann). Конституисањем властелинства неумитно се отворило питање поседовања и коришћења подручја, посебно рибарења. Нови властелин се 1803. године жалио највишим државним органима да људи Даљског властелинства, оружано и насилно, повређују његов посед и изловљавају рибу око рукавца Струг. Према плану граничног терена који је поднео, јасно је означено да ток реке Жива (Бара) дели два поседа.[10] Среске власти су стога, због повреде поседа и неовлашћеног риболова, опоменуле карловачког митрополита због чињења његових људи.[11]

По Громановом захтеву, Бачко-бодрошка жупанија званично подноси палатину Угарске и свом великом жупану 1804. године захтев да се међу другим тегобама и жалбама скупштински реши ово гранично питање. Документовано се подробно образлаже цео историјат проблема, почевши од заузеће Живе од стране Боровчана склоњених због Турака, преко испитивања и одлука из 1724/25. и 1781. године до најновијег Громановог проблема. Преносећи декларацију Вировитичке жупаније и Даљског властелинства, палатин Јозеф

6 АВ, ББЖ, 1724/48; 1725/16.

7 Lajčo Matković, *Bačko-bodroška županija, Sombor (1688–1849)*, Analitički inventar (1688–1728), VIII/1, Sremski Karlovci 1987, 1725/104 (стр. 133) / Лајчо Матковић, *Бачко-бодрошка жупанија (1688–1849)*, Каталог одабраних садржаја докумената, VIII/1 (1688–1728), Нови Сад 1999, 1725/104 (стр. 126).

8 Славко Гавриловић, *Даљско властелинство Карловачке митрополије (од краја XVIII столећа до Револуције 1848/49)*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 47 (1967), 13.

9 АВ, ББЖ, 351/95.

10 АВ, ББЖ, 346/90.

11 Дејан Јакшић, *Бачко-бодрошка жупанија (1688–1849)*, Каталог одабраних садржаја докумената, VIII/10 (1801–1805), Нови Сад 2005; 347/14 (стр. 100).

(брат цара Франца) указује заитересованим странама да ће се питање решити на законски предвиђен начин.[12]

У исто време води се спор око дунавског острва код Чеба (данас Челарево).[13] Став Бачке жупаније је да главни ток Дунава дели територију две жупаније, а острва су ближа бачкој обали.[14] Реамбулација предвиђа да разграничење до средине Дунава иде наспрам линије поседа и да се око тога одвија спор са Сремском жупанијом.[15]

Сремска жупанија је предлагала заједничку комисију која би испитала случај, а новоформирана комисија Бачке жупаније сматрала је да питање задире у шире оквире унутрашњих државних граница.[16] Због проблема припадности речног острва Жива бара Вировитичкој или Бачкој жупанији, односно Угарској или Славонији, Жупанија доставља Намесничком већу своје предлоге за разграничење, који треба да се разматрају на будућој Дијети.[17]

Разграничење је дошло пред Државни сабор 1807. године. Дијета је оформила комисију на челу са грофом Анталом Апоњијем (Antonius Aponyi), са задатком да правично реши гранична питања око подручја Жива и извесних острва које Дунав окружује између Бачке, Вировитичке и Сремске жупаније.[18] Апоњи је 1808. године известио Бачку жупанију да је комисија формирана и да ће следеће године извршити послове за које је задужен.[19]

Жупанијски фишкал је 1812. године образложио своје мишљење да, пошто је Дијета 1807. године чланом закона на жупанијски предлог оформила комисију за решавање спора око подручја Живе и Чеба, треба од председника те комисије грофа Апоњија затражити да се идуће, 1813. године закаже и реши то питање комисијски. Спорови око поседа дунавских острва задиру у разграничење жупанија и краљевина Угарске и Славоније, што се у претходном периоду није могло разрешити.[20]

Нарочити ниво опасности је постојао тамо где су се насеља налазила на нагибу уз окуку тока. Тако је, примера ради, у Букину (данас Младеново) данашњи рукавац Дунава још у XVIII веку чинио главни ток. Постојећа обала била је угрожена од ерозије и, пошто је дуги низ година ту претила опасност

12 АВ, ББЖ, 351/95; 365/173.
13 Вид.: Дејан Јакшић, *Спор властелина Леополда Марфија око острва на Дунаву код Чеба*, Споменица Историјског архива „Срем", бр. 21, Сремска Митровица 2022, 25–33.
14 АВ, ББЖ, 348/14.
15 АВ, ББЖ, 378/95.
16 АВ, ББЖ, 344/49; 352/72.
17 АВ, ББЖ, 363/2.
18 *Magyar törvénytár (Corpus Juris Hungarici), 1740–1835. évi törvényczikkek*, Budapest 1901, 364 (Законски чл. XXX).
19 АВ, ББЖ, 397/51.
20 АВ, ББЖ, 451/93.

и од разарајућег деловања Дунава, одлучено је да се место пресели даље од речног тока.[21] Даљ се нашао у идентичном проблему, али се одлучило за други приступ спасавању насеља од ерозије. Наиме, 1826. године, да би се одвукао ток Дунава од удара на село, намеравало се да се прокопа канал по средини острва Живе.[22] Бачка жупанија се, очекивано, жестоко супротставила овој намери, остајућу при томе да је ово њена територија и њена јурисдикција. Овога пута није се оспоравало располагање властелинства над подручјем, већ потчињавање кметова порезима и наметима друге жупаније. Бачка жупанија је опет тврдила да је Дунав њена природна граница, а Вировитичка да се Жива мора сматрати острвом, јер је опкољавају дунавски рукавци па није са друге стране границе. Обе стране су почеле да разрезују порез за Живу, а Даљско властелинство се држало по страни заклањајући се иза Вировитичке жупаније. Спор је опет 1828. године дошао пред угарског палатина и он је Бачкој жупанији наредио да се уздржи од било каквих мера према супротстављеним страна до одлуке Државног сабора.[23]

Угарски сабор 1835. године био је за то да се територија призна Бачкој жупанији, а Вировитичка жупанија је тврдила да је острво као алодијално земљиште још 1745. године укључено у Славонију и тако би сељаци који га користе били прекомерно оптерећени двојним давањима – порезима Вировитичкој а арендационим давањима Бачкој жупанији. Интереси трговине и пловидбе траже да Жива остане у саставу Вировитичке жупаније, поготово што је у време поплава заиста физички одвојена од бачких места. Правни представници Даљског властелинства и Вировитичке жупаније имали су између себе супротстављена мишљења како треба третирати земљиште. Жупанија је сматрала да се оно узима као опорезовано (контрибуционо), тако да се не може одузети од кметова и властелинства, што би било могуће да се оно прогласи за алодијално и пустарско. Властелинство је сматрало да се оно треба сматрати као да је под закупом (арендационо), да га кметови користе по закупном уговору, а не по урбару.[24]

Угарско намесничко веће је крајем 1835. године одлучило да Жива до даљег остане у границама Вировитичке жупаније, иако је Државни сабор инсистирао да се она припоји Бачкој жупанији. Митрополит се 1836. године обратио палатину (стриц новог цара Фердинанда) да се лично заложи на двору

21 АВ, ББЖ, 1785/1567; 400/89; 424/80.

22 https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/6253/view/?pg=0&bbox=286%2C-4327%2C6179%2C-532; https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/2204/view/?bbox=628%2C-3574%2C6387%2C-891. Тако би се створило ново речно корито у правој линији. Онда би Борово било на удару новог речног тока.

23 С. Гавриловић, *Нав. дело*, 13–14.

24 С. Гавриловић, *Нав. дело*, 14.

да Жива, због трговине, пловидбе и интереса његових подложника, остане у саставу Вировитичке жупаније.[25]

Државни сабор је 1840. године законским чланом 36 решио ово питање. Подручје Жива и острва Чеб, тј. Мали Нештин, као и Буђковац, тј. Нови Вуковар, улазе у састав Бачке жупаније. Према извештају комисије чији је задатак био да утврди спорне границе између Бачке и Сремске жупаније, као и Бачке и Вировитичке жупаније, изаслане према одлуци чл. 30 Дијете 1807. године, Његово величанство је донело овакву одлуку. Решавање приватних потраживања поседника решаваће се редовним законским путем, уз поштовање тренутног стања.[26]

25 С. Гавриловић, *Нав. дело*, 14–15. Академик Гавриловић закључује: „Судећи по каснијем стању ствари, двор је Живу оставио у саставу вировитичке жупаније, што је било у интересу митрополита, односно спахилука и сељака".

26 *Artculi diaetales anni MDCCCXL (MDCCCXL dik évi országgyúlési törvényczikkelyek)*, Pozsun 1840, 221 (законски чл. XXXVI). *Diverticulum Zsiva et insulae Cséb, alias Kis-Nestin, nonsecus Butykovácz, alias Neo-Vukovár Comitatui Bácsiensi ingremiantur.*

Dejan Jakšić

THE DISPUTE OVER THE DANUBE RIVER AREA ŽIVA IN THE 18TH AND 19TH CENTURIES

SUMMARY

The Danube river area of Živa is located on the left bank of the Danube, between Bođan, Vajska on the Bačka side and Dalj and Borovo on the Slavonian side. Conflicts around Živa date back to Turkish times, and during the 18th and 19th centuries, discussions were held before high state authorities, with mutual disputes, lawsuits for trespassing, incidents and commission investigations. At first, the use of the area was contested for the Dalj manor, but when it was confirmed by the state, the discussion was about hydrotechnical works, the exact border, belonging to the county and part of the state. The emphasis was on the characterization of the land, tax deduction and collection of duties. Bačka County again claimed that the Danube is its natural border and Virovitica claimed that Živa must be considered an island because it is surrounded by the Danube backwaters. The delimitation came before the State Parliament in 1807, which formed a Commission with the task of fairly resolving border issues. In 1840, the Parliament resolved this issue in favour of Bačka County.

Павле Петковић, мср
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за историју
pavle.petkovic@ff.uns.ac.rs

СРБИ У РЕВОЛУЦИЈИ 1848–1849. ДО МАЈСКЕ СКУПШТИНЕ

Сажетак: По отпочињању Револуције 1848. године Срби у Хабзбуршкој монархији нашли су се пред великикм изазовом и претњом по њихов статус дефинисан Привилегијама и Декларатоијом из 1779. године. Политика мађарских либерала била је искључива према другим народностима Угарске и остављала је места Србима само за црквено-школску аутономију, у тренутку када су они почели да дефинишу своје политичке циљеве.

Кључне речи: Револуција 1848–1849, Мајска скупштина, Јосиф Рајачић, Стеван Шупљикац, Српска Војводина.

Револуција у Бечу 13. марта 1848. године и проглашење уставних слобода у Монархији били су подстицај за пештанске немире од 15. марта када је тамошња револуционарна омладина формулисала мађарски национални програм од дванаест тачака тражећи, између осталог, грађанске слободе, равноправност, свеопште образовање, укидање феудалних односа и дажбина. Двор је већ 17. марта признао мађарску владу на челу са Лајошем Бањањијем и Лајошем Кошутом, као министром финансија. Влада је у почетку заузела компромисни став, са циљем легализовања у односу на бечки двор, очување позиције племства и превласт Мађара, што је подразумевало сузбијање сељачког покрета и покрета немађарских народа Угарске. Борба за политичко признање непризнатих народа Монархије одредила је и историјску вредност Револуције 1848–1849. године.[1]

1 Р. Љушић, С. Гавриловић, М. Екмечић, А. Митровић, С. К. Павловић, *Прекретнице новије српске историје*, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Крагујевцу, Београд 1995, 21; Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1, 1790–1918,* Београд 1989, 485.

Српска револуција 1848. још увек је била у фази елитног национализма, односно нису биле ангажоване све друштвене класе. Исто је било и са мађарским покретом, где је у сабору 1848. седело више од 70 племића, насупрот 2% трговаца и сељака. Племство је организовало револуцију као национални рат. Револуција је у Монархији захватила више територија и сви револуционарни покрети су били повезани. Немири би захватили један део Монархије, затим би се стишали и појавили би се у другој области, тако да се неки континуитет не може пратити. Што се тиче Угарске, у којој је било 37% Мађара, циљ је био да се прогласи национална држава, у којој би за друге народности постојала само црквено-школска аутономија.[2]

Иако је у целом предмартовском периоду изостала свака озбиљнија борба за политичко-територијалну аутономију, Срби су тражили начине помоћу којих би пружили отпор мађаризацији, која се до тада одвијала на два начина, природним и институционалним путем. Први је подразумевао асимилацију Срба који су живели далеко од територија са претежно српским становништвом, а други начин је спровођен уз подршку државне власти и подразумевао је потискивање српског језика из цркве, школа и јавног живота како би се заменио мађарским језиком. Посебан проблем за Србе је био преовлађујући став мађарских посланика да нација може бити срећна само ако говори једним језиком – мађарским. Мађарско племство је себе сматрало заштитницима читаве Угарске и њених народности, па је тако Јожеф Етвеш, један од вођа мађарске конзервативне аристократије, још 1808. захтевао од Дијете да оствари план по којем би за 25 година свака индивидуа требала да прича мађарски језик. Међутим, цар Франц I одбио је да санкционише овај законски нацрт. И на следећим важним заседањима Дијете 1825–1827. и 1832–1836. године понављани су мађарски национални и реформистички захтеви који нису узимали у обзир потребу за равноправношћу свих народа Угарске.[3]

Оваква политика Мађара изазвала је отпор Срба и Хрвата. По отпочињању револуције у Угарској дошло је до немира у хрватским и српским градовима из којих ће се развити националне револуције, и тада ће бити дефинисан национални програм. Лојалност Срба и Хрвата према Бечу током предмартовског периода и у револуционаром периоду 1848–1849. подразумевана је као основа интегритета Монархије. Узбуђење у Загребу поводом револуције смирило се 17. марта, када су илирци преузели контролу. У исто време почели су и немири међу Србима од Пеште до Панчева. У почетку се није знало какви су прави циљеви предводника Илирског покрета. Они су себи за задатак одредили добијање санкције за проглашење пуковника Јосипа Јелачића за

2 М. Екмечић, *Стварање...*, 488, 494; Robert A. Kann, *A History of the Habsburg Empire 1526–1918*, London 1974, 300.

3 Дејан Микавица, *Српска Војводина*, Нови Сад 2018, 88–89.

хрватског бана, с обзиром на то да је он већ заповедао једним делом Војне границе. Ово су уједно биле једине војне формације које су могли да искористе у случају сукоба, и политички фактори су рачунали да ће Војна граница имати важну улогу у даљим етапама револуције. Јелачићев избор за бана подржали су и мађарски конзервативци, који су се плашили да мађарска револуција води проглашењу независности. Ова одлука је донесена брзо, у Бечу, а не на народној скупштини у Загребу како су желели илирци.[4]

У свом односу према мађарској револуцији, у страху од позива на независност, бечки двор је покушавао да одобрењем неких ранијих саборских одлука ублажи јачину покрета, али и да задржи немађарске народе уз себе, тако што је цар одбио да санкционише закон о мађарском језику. Међутим, сви ти потези су дошли касно. То је био разлог што су Срби своје захтеве за демократизацијом почели да траже у националним, а не у мађарским уставним оквирима.[5]

Лајош Кошут није ни мислио да призна немађарске народе за равноправне у Угарској, јер би то поништило тековине мартовских достигнућа, а и водило би дезинтегрисању земаља круне Св. Стефана. „Територијална аутономија немађара под круном Св. Стефана равна је самоубиству јединствене и недељиве Угарске", стално је наглашавао предводник мађарске револуције.[6] Као што су у Хрватској борба против мађарске асимилације и покушаји стављања Хрватског сабора под већу контролу проузроковали читав покрет, тако је међу Србима у Монархији овакав мађарски став дао српском социјалном покрету национални и политички оквир.[7]

Током прве половине 19. века међу Србима је знатно ојачала грађанска и либерална политичка струја која се разликовала од црквене по томе што су захтевали редефинисање њиховог односа према Бечу. Они су, између осталог, критиковали апсолутизам династије и схватање Мађара да положај Срба може бити прихваћен једино под статусом грчко-несједињених грађана Угарске. Сукоб се предосећао и пре избијања револуције, јер је постојала јасна неусклађеност између две националне идеје. То је видљиво и у поруци угарског палатина митрополиту Јосифу Рајачићу из 1847. да би Карловачка митрополија требала да замени латински мађарским језиком у преписци са државним институцијама.[8]

---

4 R. A. Kann, *The Multinational Empire, Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy 1848–1849, Volume 1, Empire and Nationalities*, New York 1964, 233; М. Екмечић, *Стварање...*, 498, 500, 501.

5 М. Екмечић, *Стварање...*, 501.

6 Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији 1526–1918. 1 – од Мохачке битке до Благовештенског сабора 1526–1861*, Нови Сад 2016, 417.

7 Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој...*, 417.

8 Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Нав. дело*, 419.

Занимљиво је да је српска либерална омладина и даље сматрала да може да дође до договора између два народа и да мађарски захтеви не морају нужно да искључују захтеве других народа за грађанским правима и слободама. Почетак револуције у Пешти су поздравили многи српски студенти Текелијанума, али и угледни правници и интелектуалци, као што су били Јаша Игњатовић, Исидор Николић и Ђорђе Стојаковић, присталице либералних идеја. Јаша Игњатовић је саставио српске захтеве, док су Николић и Стојаковић касније дорадили текст и спремили верзију у 17 тачака која је обнародована уочи скупштине 17–19. марта 1848. године.[9]

Срби су у свом Пештанском програму признали мађарску нацију и мађарски језик, самим тим и мађарске захтеве. Тачке програма су подразумевале следеће: захтевана је слобода вероисповести и исто тако да сви црквени послови буду остављени под надлежношћу Срба, што је подразумевало и слободну употребу језика. Потом је тражено слободно отварање школа и управљање њима, као и право да се сваке године организују црквено-народни сабори под условом да се могу обратити само цару. Сабор би одлучивао о бирању школских надзорника, а исто тако би имао право да бира световњаке који би водили црквене фондове. С обзиром на то да су претходно били само на основу свог положаја присутни на седницама Дијете, али без права гласа, сада је захтевано место са правом гласања, а исто тако да се Србима омогући приступ у највише органе власти и судства. Због важности Војне границе, Потиског и Великокикиндског дистрикта тражили су добијање права гласа на Дијети за њих и да Војна граница буде уређена по принципу народности. С обзиром на то да су Срби знали да не би требало да губе време, они су ове захтеве одштампали и потом одлучили да их путем делегације уруче владару, палатину и председнику угарске владе Бањањију. Ово је први општи програм Срба у револуцији.[10]

На састанку у Новом Саду 17–19. марта 1848. српски предводници су поздравили мађарска достигнућа и поновили своје захтеве. Кошут је 8. априла одговорио српској делегацији да њихови захтеви неће бити признати. Српске предводнике ово није омело, јер су тајно добили подршку из Београда, а и ступили су у контакт са Хрватима. Митрополит Рајачић је желео да ојача позиције Срба али и свој ауторитет над Румунима. Ово је, између осталог, довело до сарадње Мађара и Румуна. Иако је мађарски одговор био негативан, Срби су наставили своју агитацију. Министар Бертлан Семере јасно је одговорио Јовану Суботићу да влада не може да подржи српске захтеве јер међу већином Мађара постоји негативан став према њима. Срби су узалуд по-

9 Д. Микавица, *Нав. дело*, 98.

10 Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Нав. дело*, 419–420; Д. Микавица, *Нав. дело*, 99.

кушавали да објасне да не планирају отцепљење већ да захтевају једнакост са другим народима и верама као услов њихове лојалности Угарској. Теодор Павловић је сматрао да је Дијета испунила део српских захтева и да би сада за српску страну било најбоље да тражи од цара сазивање сабора на којем би се циљеви српског покрета даље изложили. Митрополит Јосиф Рајачић и Јован Хаџић одлучили су да остану у Пожуну како би били ближе Дијети и самим тим могли брже да реагују на њене одлуке. Рајачић је тражио од мађарских представника отварање канцеларије која би се бавила црквено-школском аутономијом, али на овај захтев Дијета није одговорила. У време када је хрватска делегација, предвођена Иваном Кукуљевићем и Људевитом Гајем, посетила Беч, у њему се налазио митрополит Рајачић. Приликом састанка са представницима хрватске делегације митрополита је Људевит Гај позвао да постане предводник заједничког српско-хрватског покрета, али је Рајачић одговорио да такву одлуку не може да донесе пре сабора у Карловцима.[11]

Део српске елите имао је другачији приступ догађајима од митрополита. Они су све више заговарали идеју хрватске стране о потпуном раскиду веза са Мађарима. Ту се већ могу чути нека истакнута имена као што су Светозар Милетић и Ђура Даничић. Ово су већ раније, у марту, урадили хрватско-славонски Срби, прихватајући хрватски програм као општенародни, који је подразумевао укидање кметства, увођење народног језика и подршку барону Јелачићу. Овакав развој ситуације је све више наводио Србе да донесу одлуку о најзначајнијим друштвеним и политичким питањима. Немири су почели да избијају у Вршцу, Иригу, Великом Бечкереку, Шиду, Панчеву и Земуну. Генерал Јозеф Храбовски је морао да реагује и из Петроварадина су послате војне чете како би се ситуација смирила.[12]

Најзначајније иступање су учинили новосадски Срби, окупљени око поручника Ђорђа Стратимировића. На скупштини у Новом Саду 27. марта 1848. прихваћене су све програмске тачке пештанских Срба, с тим да се тражило и присуство далматинских Срба, да Војна граница стекне једнак статус са осталим деловима Угарске, а граничари имају право на поседовање земље. Као што је већ речено, српски захтеви су одбијени, а Лајош Кошут је српској делегацији јасно ставио до знања да Угарска има само један политички народ и само један дипломатички језик, као и да могу рачунати само на верску једнакост и право употребе народног језика у црквеним пословима. Уједно је

11 Istvan Deak, *The Lawful Revolution-Louis Kossuth and the Hungarians 1848–1849*, New York 1979, 124, 127, 128; Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Нав. дело*, 420; Р. Љушић, С. Гавриловић, М. Екмечић, А. Митровић, С. К. Павловић, *Нав. дело*, 23.

12 Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Нав. дело*, 420–421.

инсистирао на томе да је право на сазивање сабора искључиво ингеренција мађарских предводника.[13]

Док су се Срби у јужној Угарској припремали за сукоб са Мађарима, Кнежевина Србија је све ово помно пратила. Илија Гарашанин је веровао да је сада дошла прилика коју је у *Начертанију* и изнео, да Србија подржи устанак пречана и можда прошири своју територију ако се Срби одвоје од Хабзбуршке монархије. С обзиром на то да се бечки двор прво склонио у Инзбрук, па потом у Оломуц, већина је сматрала да ће се Хабзбуршка монархија распасти и да је повратак на старо немогућ. Ипак, пољски агент Фрањо Зах, који се налазио у Београду, закључио је да у покрету не треба још неко време рачунати на Србију. Код српске владе претерано одушевљење за уједињење Јужних Словена око Србије није наишло на једногласно одобравање, јер ако би се Угарска одвојила од Аустрије, онда би Словени из Угарске дошли под утицај Русије. Гарашанин је дао сагласност за преговоре, али је знао да Мађари на српске захтеве неће пристати, па је сматрао да би Срби много добили ако би се изборили за гарантовану аутономну државност.[14]

Политички односи Србије и Хабзбуршке монархије су већ трајали од српске револуције 1804. године. Они нису били дефинисани само културним или трговачким везама већ и ставом Монархије према Источном питању. Србија је у северном суседу имала своје тржиште, које ју је повезивало са другим земљама Европе. Активна спољна политика Кнежевине Србије је већ у периоду пре револуције отежала односе између две земље, тако да је међу њима владало неповерење. Због тога се Србија стално плашила могуће окупације од стране Хабзбуршке монархије. Поред тога, неспоразуми су се готово свакодневно дешавали, тако да су односи пред саму револуцију били већ познати по атмосфери међусобног неповерења. Избијање револуције је навело Кнежевину да се почне ангажовати на страни српског покрета, чиме су аустријско-српски односи ушли у нову фазу.[15]

За то време код Срба у јужној Угарској су се низали догађаји који су водили продубљивању револуције и осмишљавању националних захтева. У Нови Сад су стизале многе делегације. Александар Костић је детаљно пренео садржај разговора који су он и Ђорђе Стратимировић водили са Лајошем Кошутом. Окупљени Срби су 19. априла дошли до Саборне цркве и затражили од проте Павла Стаматовића да им преда црквене матрикуле вођене на мађарском

13 Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Нав. дело*, 421–422.

14 *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band VI/2: Die Habsburgermonarchie in System der internationalen Beziehungen*, hrsg. von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch, Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1993, 321; М. Екмечић, *Гарашанин, Чарторыски и Мађари 1848–1849, Револуција 1848. и Балкан*, Нови Сад 2000, 165, 171.

15 *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band VI/2...*, 319–320.

језику како би биле спаљене. Рајачић је обавестио јерархију да ове књиге од сада воде на црквенословенском језику, али је и забранио даље паљење књига на мађарском. Потом је обавестио Јожефа Етвеша о одлуци да се организује Велика народна скупштина. Ова одлука је дала подстрек Србима да наставе своју агитацију. Због тога ће, уочи отпочињања скупштине, доћи до првог инцидента, када је Ђорђе Радак 24. априла у Кикинди почео да агитује за поделу земље. Народ је подржао захтеве, али Магистрат града је такав корак одбио, што је довело до тога да је окупљени народ скинуо мађарску заставу са зграде Магистрата и заменио је српском. Инцидент је изазвао реакцију војске, али је архимандрит Самуило Маширевић успео да стигне у град и смири народ, пре доласка генерала Ернеа Киша, који је опколио град. Немири су се јавили и у Бачкој. У Молу и Ади је дошло до напада на представнике царског режима. У оваквим околностима мађарска влада је именовала тамишког грофа Петра Чарнојевића за посебног и опуномоћеног краљевског комесара са задатком да смири побуне. Њему је дато право да организује преке судове. Коначно, угарска влада је пристала на одржавање Црквено-народног сабора и заказала га за 27. мај, а грофа Петра Чарнојевића одредила за свог комесара. Сабор је требало да расправља о црквеним питањима, и то у Темишвару, а не у Карловцима. Срби су одбили предлог мађарске владе и после притиска дела народа Рајачић је пристао да сазове Црквено-народни сабор у Карловцима за 13. мај 1848. године.[16]

Крајем априла и почетком маја Сремски Карловци су постали центар српске политике у Хабзбуршкој монархији. У њега су стизале делегације из Хрватске и Далмације. Овај скуп је наишао на огроман одјек у Србији, а међу наводних 15.000 присутних на Мајској скупштини било је и људи из Кнежевине Србије, међу којима и прота Матеја Ненадовић. Скупштину је отворио митрополит Рајачић, назначивши да „српска политичка и верска права морају бити одбрањена или враћена назад уколико су отета".[17] После говора митрополита, протосинђел Сергије Каћански је предложио присутнима да се обнови патријаршијско достојанство. Затим је уследио говор архимандрита Никанора Грујића о Привилегијама. Он је усмерио Сабор на избор новог војводе.[18] Коначно, Скупштина је прогласила следеће:

1) Његову екселенцију господина Јосифа Рајачића, архиепископа и митрополита, за патријарха српског, а господина Стевана Шупљикца, обрштара Огулинске регименте, за војводу српског;

16 Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Нав. дело*, 422–424; Р. Љушић, С. Гавриловић, М. Екмечић, А. Митровић, С. К. Павловић, *Нав. дело*, 30–32.

17 Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Нав. дело*, 424.

18 Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Нав. дело*, 424; Д. Микавица, *Нав. дело*, 101; *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band VI/2...*, 321.

2) да је српски народ политички слободан и независан под домом аустријским и општом круном угарском;

3) Срем са границом, Барања, Бачка са Бечејским дистриктом и Шајкашким батаљоном и Банат са Границом и Дистриктом кикиндским се проглашава за Српску Војводовину;

4) признаје се политички савез Српске Војводовине са Троједном краљевином Хрватске, Славоније и Далмације на темељу слободе и једнакости;

5) један одбор, са задатком да изради устав који ће ради потврђивања бити поднет народном сабору, који ће се сазивати по потреби и околностима;

6) да се именује исто један одбор који ће интересе нашег народа заступати на словенском конгресу у Прагу.[19]

Мајска скупштина је створила аутономну државност без дозволе бечког двора. До тог времена већ је почео српско-мађарски рат. Србија на то није мирно гледала, него је подржала напоре сународника. Колико је ово за Илију Гарашанина био важан моменат, види се из његовог писма упућеног Ђорђу Стратимировићу: „Што се тиче наших саплеменика, које тако мудро и похвално усмеравате, сматрамо да нећемо штедети моралних и материјалних жртава да бисмо вам помогли да остварите заједнички користан циљ”.[20] Патријарх Рајачић је држао власт, али он ће у току револуције и рата доћи у сукоб са људима из Главног одбора.[21]

Иако је Мајска скупштина прогласила савезништво са хрватским покретом, многи хрватски представници су показивали неспремност да прихвате српске захтеве. О томе су извештавали и представници српског покрета који су били упућивани у Хрватску. Један од њих је био Светозар Милетић, који је као члан Главног одбора заједно са граничарским поручником Димитријем Орељом упућен у Хрватску средином јула 1848. године да потражи помоћ у рату против Мађара, али је ову мисију зауставио генерал Рот у Винковцима. Затворио их је објаснивши им да не признаје Српску Војводину, ни њен Главни одбор. Затвора и потенцијалне смртне казне спасао их је бан Јелачић.[22]

Мађарска влада је брзо реаговала и као последица организовања Мајске скупштине одлучено је да се већина угледнијих Срба прати. Знајући за могућу сарадњу између Срба из јужне Угарске и владе у Београду, министар унутрашњих послова Семере је наредио генералу Храбовском да се прекину све њихове везе. Тражено је и да патријарх Рајачић одустане од титуле патријарха, као и да искористи свој утицај да поништи одлуке Мајске скуп-

19 Д. Микавица, В. Гавриловић, Г. Васин, *Знаменита документа за историју српског народа 1538–1918*, Нови Сад 2007, 242-247.

20 *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band VI/2...*, 322.

21 М. Екмечић, *Стварање...*, 515.

22 Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Нав. дело*, 425.

штине. Ситуацију је компликовала и чињеница да је 7. маја донета одлука да се сва војска на територији Угарске подреди мађарској влади, што је узнемирило Србе у Војној граници. Њима је владин комесар Чарнојевић обећао одређене олакшице, као што су слобода селидбе, да ће постати власници земље, али да морају да стану на страну угарских закона. Граничари на ово нису пристали, па се Чарнојевић повукао у Петроварадин где је одлучио да укине ванредно стање у Новом Саду и смени градоначелника Александра Костића.[23]

У међувремену је патријарх Рајачић отпутовао за Инзбрук како би од цара добио потврду захтева које су Срби усвојили на Мајској скупштини, што му цар није дао. Патријарх је закључио да двор користи Србе искључиво само као средство притиска на мађарску владу. Већ тада мађарска гарда је почела да упада у српска села. Током патријарховог одсуства власт је у Карловцима држао Ђорђе Стратимировић који је почео да оснива одборе у свим срединама где су живели Срби. Ова одлука је донета како би се српско становништво боље спремило за будући сукоб са Мађарима. Граничари су се изјаснили против мађарске владе, знајући да би угрожавањем територије Војне границе био доведен у питање опстанак Срба у Монархији. Уједно су патријарх Рајачић и Ђорђе Стратимировић одлучили да појачају сарадњу са Хрватима, али је Хрватски сабор у јуну и у јулу 1848. радио у супротности са Мајском скупштином, када је потврдио да Срем остаје саставни део Троједне краљевине. Ниједна страна хрватске политике није показала пуну спремност у подржавању Српске Војводине.[24]

Револуција из 1848/49. године била је значајна за Србе који су по први пут јасно изнели своју националну идеологију. Истовремено, Кнежевина Србија се показала као озбиљна држава у кризним моментима. После револуције за Србе је уследио нестабилан политички период, када је наредних деценија уследила борба за најосновнија национална права. Одлуке које су донете на Мајској скупштини остале су залог даље политичке борбе Срба у Монархији, и оне ће се понављати како на Благовештенском сабору 1861. године, тако и у програмима грађанских странака на крају 19. и почетком 20. века. Све већа искључивост Аустроугарске према Србима и другим народностима утицаће на њихову одлуку да се решење њиховог националног питања реши изван Монархије, односно стварањем матичних држава или присаједињењем са њима.[25]

---

23 Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Нав. дело*, 426.

24 Р. Љушић, С. Гавриловић, М. Екмечић, А. Митровић, С. К. Павловић, *Нав. дело*, 34; Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Нав. дело*, 429–430.

25 М. Екмечић, *Стварање...*, 594; А. Митровић, *Продор на Балкан, Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке 1908–1918*, Београд 1981, 13.

Pavle Petković

SERBS IN THE REVOLUTION OF 1848-1849 UNTIL THE MAY ASSEMBLY

SUMMARY

The position of the Serbs in the Habsburg Monarchy was defined through the Privileges (1690, 1691 and 1695) and the Declaration of Maria Theresa (1779). The Revolution of 1848-1849 created the conditions for stronger national integration and the creation of a political-territorial unit - Serbian Vojvodina, which they had been striving for since the end of the 17th century. The beginning of the revolutionary events was marked by the hope of cooperation with the Hungarians, but it quickly became clear that this would not happen and that what the Hungarians demanded and got from the Viennese court for themselves, they did not want to give to the non-Hungarian peoples in Hungary. Because of this, the Serbs defined their political positions at the May Assembly and began to build Vojvodina, which they then defended with weapons against Hungarian attacks.

Стево М. Лапчевић
Музеј Срема, Сремска Митровица
lapcevicst@gmail.com

„ХРВАТСКИ СОКОЛ“ У РУМИ: ПОТРАГА ЗА ДОМОВИНОМ ДОСТОЈНОМ ПОШТОВАЊА

Сажетак: Аутор се бави истраживањем рада и развоја „Хрватског Сокола” у Руми у времену од његовог оснивања почетком XX века, па све до коначног гашења крајем двадесетих година истог века. Нарочити акценат аутор ставља на градњу Соколског дома, као и на настојање да се по окончању Великог рата две организације, српска и хрватска, уједине у јединствени јужнословенски соко. На тај начин, аутор даје допринос истраживању српско-хрватских односа у Срему у међуратном периоду.

Кључне речи: соколи, Срби, Хрвати, Рума, јединство.

Увод. Соколи су словенска културна и националноослободилачка, либерално и антиклерикално опредељена организација, која је настала у Чешкој 1862. године, под руководством и идејним усмерењем др Мирослава Тирша.[1] Иако се примарно бавило гимнастиком, соколство је било и остало „изразито политичка и идеолошка” организација, чији је положај отуда директно зависио од тренутне политичке ситуације.[2] О томе можда најбоље сведочи управо податак да је чешко соколство настало у оквиру политичке странке „Младочеха”, те да је своје деловање на тај начин директно везало за национални политички програм либералног и социјалног усмерења.

„У настојању да окупи све словенске народе, Соколи су се позивали на либералне пароле Француске револуције, а окупљали су чланство разних вјера и сталежа. Због немогућности организирања славенских војних формација (народних гарди) у Аустро-Угарској, соколске старјешине су поставиле себи

1 Никола Жутић, *Српски соколи у Срему 1903–1929*, Споменица Историјског архива „Срем”, бр. 4, Сремска Митровица 2005, 15. Више о томе: *Соколство*, Минијатурна библиотека, Нови Сад 1929.

2 Ivan Hrstić, *Hrvatski Sokol u Makarskoj (1894.–1914.)*, UDK:796.034.2(497.5 Makarska) 1894/1914 (091), 79.

задатак да повежу славенске народе (соколска идеја свеславенства), у циљу да их припреме за борбу за остварење 'територијалне и духовне слободе'. Соколски покрет се из Чешке брзо ширио у славенске покрајине Аустро-Угарске."[3]

Околности у којима се соколство јавило међу Хрватима Адолф Пар, у свом раду „Хрватски Сокол", смешта између Нагодбе из 1868. и слома Бечке берзе 1873. године, који су, сматра он, најпре уништили политичка маштања Хрвата, а потом их довели и до финансијског краха, „из чега се сиромашна и финанцијски овисна Хрватска тешко извлачи"[4]. И баш тада, сматра Пар, на историјску сцену ступа нова генерација грађанског слоја која, у жељи да се афирмише, тежи пробоју на свим пољима живота, укључујући и национално-културно поље, али и поље слободног времена. Тако, седамдесетих година XIX века, у већим центрима хрватског народа настаје читав низ различитих културних друштава, пре свега певачких, око којих се окупља омладина жељна не само забаве већ и борбе за очување националног имена. Међутим, прави процват хрватска национална друштва доживљавају након победе Народне странке на изборима 1872. и избора Ивана Мажуранића за бана 1873. године.

Већ наредне године, загребачки градоначелник Иван Вончина отвара врата Градске већнице за др Јосипа Фона[5], који, заједно са сарадницима, 5. јуна 1874. оснива Привремени одбор, чији је коначни циљ оснивање „Хрватског Сокола".[6] Средином јула састављена су прва правила, која су потом послата Земаљској влади на усвајање.

Влада је 3. децембра 1874. прихватила „Правила" новоформираног друштва, чиме су створени сви предуслови за коначно формирање друштва, чији ће задатак бити не само да води бригу о здрављу и физичком развоју младих хрватских генерација већ и да се, на трагу чешког соколства и политичких начела др Мирослава Тирша, бори за већу аутономију хрватског народа унутар Аустроугарске монархије.[7]

---

3 Н. Жутић, *Српски соколи у Срему 1903–1929*, 155.
„Соколи су сматрали да друштво које посвећује пажњу само тјеловежби, а занемарује 'народни' рад не може се ни називати соколским, већ обичним гомбашким". I. Hrstić, *Нав. дело*, 97.

4 Adolf Paar, *Hrvatski Sokol*, Samobor 2011, 7.

5 Фон је рођен 8. октобра 1846. у Студенцима, на граници са Словенијом. Апсолвирао је у Целју, а студирао у Грацу. Био је примаријус хирургије. Преминуо је у Загребу 6. јуна 1899, у 53. години. Сахрањен је на Мирогоју.

6 A. Paar, *Нав. дело*, 11. На челу Одбора налазио се директор Реалне гимназије, свештеник Јосип Торбар, заљубљеник у планинарство.

7 Свој патриотизам, „Хрватски Соко" изражавао је геслом: „У десници снага, у срцу одважност, у мисли домовина!"

Соколство у Хрвата. „Хрватски Сокол”, формално основан 27. децембра 1874. године[8], друга по реду соколска организација међу Јужним Словенима[9], са пуним друштвеним радом почео је 2. јануара 1875. године[10], када је загребачко друштво позвало своје сугрђане да се прикључе његовом раду.[11] Убрзо потом, основана су друштва у Вараждину, Вуковару, Карловцу, Сплиту, Задру, и другим градовима.[12]

На челу друштва налазио се старешина, који је био и председник Управног одбора. Под собом, или боље речено уз себе, он је имао заменика, секретара, благајника и вођу, који су били чланови Управног одбора. Уз старешину, функција вође, као особе задужене за гимнастичарски рад, била је најважнија. Управо су вође биле те које су организовале вежбе, док су обуку изводили предњаци. „Они су полазили предњачке течајеве и полагали предњачке испите у организацији соколског савеза”.[13] Деца узраста од 14 година чинила су подмладак, док су осамнаестогодишњаци били нараштајци.

Како би остварили своју мисију, хрватски соколи су поред гимнастике организовали забаве, игранке, излете, и били су стални на прославама свих значајнијих националних датума. Уобичајни су плесови били „на Николињине, Силвестрово и покладни уторак. Истакнута је и просвјетна улога соколства у нашим крајевима, борба против алкохолизма и других овисности, а свим овим активностима прикупљана су материјална средства неопходна за даље функционисање друштва”.[14]

Током прве деценије, како бележи Анте Брозовић, „Хрватски Сокол” радио је „тешко”: недостајале су му справе, а неретко и вежбачи и предњаци, а тек по првом организованом одласку у Праг 1891. године „Хрватски Сокол” је, увидевши шта заправо значи соколство, и сам решио да истраје на соколском путу. „Семе је пало на плодно тло и осећај за соколство растао је из године у годину, у читавом хрватском народу, где је било или још није било хрватских соколских друштава.”[15]

---

8 Др Мирослав Тирш био је примљен у „Хрватски Сокол” као његов почасни члан.

9 Први је словеначки „Соко”, основан 1863, само годину дана након што је Тирш у Прагу основао чешко друштво.

10 Анте Брозовић, *Соколски зборник*, Београд 1934–1935, 189.

11 Оснивач и главни утемељитељ соколства у Хрвата био је др Јосип Фон, који је читав свој живот посветио његовом развоју. Фон је за челника Друштва изабран на скупштини одржаној 14. маја 1874. године. Потпредседник је постао др Иван Стожир, благајник Антун Стасни а чувар справа Милан Ленуци.

12 А. Брозовић, *Нав. дело*, 189.

13 I. Hrstić, *Нав. дело*, 84.

14 Исто, 86.

15 А. Брозовић, *Нав. дело*, 189.

Прво велико дело „Хрватског Сокола" била је градња Соколане у Загребу, која ће постати средиште каснијег Хрватског соколског савеза.[16] Са вежбањем у новој згради загребачко друштво почело је 1884, на десетогодишњицу постојања. Наредни јубилеј, две деценије постојања и рада сокола међу Хрватима, обележен је у сложеним и тешким околностима. Опадао је број вежбача и чланова уопште, а на наплату су стигли и дугови који су се гомилали још из времена градње Соколане. Као једна од могућности разматрана је и продаја Дома.

У таквим околностима, 5. септембра 1894, сазвана је Скупштина загребачког „Хрватског Сокола" на којој је решено да се тражи договор са Земаљском владом, како би се Друштву олакшало. До договора је по свему судећи дошло, па се Друштво окренуло организовању обележавања великог јубилеја. Решено је да се исти обележи у Постојни, скупа са словеначким и чешким соколством, што је и учињено.[17]

Први контакт са српским соколима Хрвати ће имати средином јуна 1897, када ће стићи на јавну вежбу у Београд. На Калемегдану је тада уприличена вежба са такмичењем, којем је присуствовао и краљ Александар Обреновић. „Хрватски Сокол" био је гост „Душана Силног" и у дому друштва, а 14. јуна дошло је до договора о солидарном раду са циљем остварења потпуног зближавања у будућности.[18]

Након вежбе и седнице у Дому „Душана Силног", гости из Загреба били су на свечаном пријему на двору краља Александра Обреновића, где је договорена узвратна посета српских сокола Загребу, до које је дошло већ 24. марта наредне године.

Друго велико дело које су хрватски соколи остварили до почетка Великог рата било је стварање Хрватског соколског савеза, којим су под једну управу стављена сва до тада постојећа друштва, оснивана више или мање независно једна од других.

Први пут о стварању јединственог Хрватског соколског савеза размишљало се већ 1878. године, када је друштвени учитељ Фрањо Франта Хофман израдио правила за њега.[19] Правила су слата на више страна, па је договорено и то да се соколи сакупе како би се објединили. Тим поводом, како то обично бива, соколи из Загреба састали су се први, почетком јула, и одредили девет чланова за заједничку скупштину, но како друга друштва нису учинила једнак напор, ово питање остало је нерешено до даљњег.[20]

16 Више о томе: A. Paar, *Нав. дело*, 26–27.
17 А. Брозовић, *Нав. дело*, 57.
18 Исто, 62.
19 A. Paar, *Нав. дело*, 22.
20 А. Брозовић, *Нав. дело*, 190.

Други покушај да се соколска друштва у Хрвата обједине био је 1901. године, када је на свом путовању од Сплита, преко Истре, до Загреба, међу загребачке соколе дошао старешина сплитске жупе, др Јосип Смодлака, и 11. септембра предложио идеју „о солидарном раду и јединственој организацији свих сокола хрватских и словеначких земаља”[21]. Идеја на којој је Смодлака инсистирао имала је и политичку тежину, с обзиром на то да је сматрао да хрватски, славонски, далматински и приморски соколи, који изражавају жељу за уједињењем у јединствену жупу, представљају и јединствену политичку и етничку целину која на тај начин јасно исказује своје жеље за политичким уједињењем.[22]

Ушло се у опсежне преговоре, који су трајали до наредне године, па је тако решено да се обједињена жупа на чијем се стварању радило назове Фонова, по др Јосипу Фону, оснивачу соколства међу Хрватима. За ту сврху, састављена су и правила, и поштом раздељена по свим тада постојећим друштвима. Како договора није било ни 1902. године, то је током разговора вођених наредне године Смодлака у неколико наврата истицао да треба разматрати и могућност укључивања српске и бугарске организације у целину која би нужно превазишла националне границе и постала јужнословенска.[23]

Коначно, уз доста напора, друштва су се одазвала позивима из Сплита и Загреба, тако да је 28. октобра 1903. закључено да се правила предају Земаљској влади на усвајање, чиме је процес требало фактички да буде приведен крају.[24] Па ипак, како су ван токова уједињења и даље остала друштва из појединих делова Далмације, Босне и Истре, правила су уместо Земаљској влади послата друштвима ових крајева на разматрање, а два месеца касније, 15. децембра 1903, упућена су и централним властима.

Да читава ситуација буде још незгоднија, соколи Сплита послали су допис Загребу у којем се истиче да је у међувремену основан савез за друштва

21 Исто.

22 Чланство и вођство „Хрватског Сокола” подржавало је махом оне политичке организације које су имале противаустријско и противмађарско опредељење, што је за последицу имало и подршку коју је знатан део сокола пружао Хрватско-српској коалицији, што је остављало трагове и у практичном раду, кроз приснију сарадњу српске и хрватске организације, пре свега у Загребу.

Па ипак, до првих већих проблема унутар организације доћи ће 1907. године, када ће се дубровачко Друштво поделити управо у питању сарадње са српском организацијом. Противници сарадње формираће „Прави хрватски Сокол”, а током наредних година и друга друштва доживеће сличан расцеп.

Иако се сматрало да је ова организација нестала са Великим ратом, она ће ускрснути са појавом „Хрватског орловског савеза” као екстремно десне и клерикалне организације која ће бити нарочито активна у годинама уочи Другог светског рата. I. Hrstić, *Нав. дело*, 92–94.

23 А. Брозовић, *Нав. дело*, 191.

24 Исто.

Далмације и Истре, те да је исти решен да себе стави на располагање загребачком Друштву. Због тога, загребачки „Хрватски Соко" одговора хитним дописом да је непотребно прављење неколико савеза, те да ће новонастале околности условити нужне корекције већ сачињених правила, што је 16. јануара 1904. коначно и учињено.

Већ 19. марта исте године, у Загребу се састала Главна скупштина „Хрватског Сокола", на којој је било речи о нужности што бржег ширења соколства, а свој говор старешина Јурај Врбанић завршио је речима: „Сваки Хрватски Соко треба да буде заузет и одушевљен не само на речи, него да буде проникнут уверењем, да је својим радом и маром кадар користити и послужити циљевима Соколства. Када буду сви Соколи проникнути тим делотворним уверењем, тада ће и хрватски 'Соко' висином полетети небу под облаке. Треба зделити улоге, треба провести децентрализацију с обзиром на задаћу, коју имаде сваки преузети, а овако раздељени рад сложити, централизирати у једну целину, за пробит и процват хрватског Сокола. Нека сваки врши своју дужност а сви нека раде сложно за 'Хрватски Соко'."[25]

Уз немале перипетије, разговори су продужени све до 18. јуна, када је на одборској седници „Хрватског Сокола" у Загребу, старешина Врбанић „саопштио радосну вест да је Влада потврдила правила 'Савеза'"[26]. Овај акт спроведен је заправо 3. јуна, а „Правилник" читавог Хрватског соколског савеза заведен је под бројем 6.629.[27]

Правила су потом штампана у службеном гласнику *Соколу*, а касније и у гласилима појединих друштава широм Угарске. Прва, конститутивна седница обједињеног Савеза, одржана је 6. новембра исте, 1904. године, на Сушаку.[28] За савезног старешину изабран је Стјепан пл. Милетић, а потом др Лазар Цар. Први вођа Савеза био је Драган Шулце, заменик старешине постао је Божа Винковић, а секретар Фрањо Бучар.[29]

Као резултат стварања Савеза, дошло је до пораста броја чланова и формирања новог система жупа: 1 Фонова – Загреб; 2. Имбришимовићева – Пожега; 3. Јелачићева – Бјеловар; 4. Старчевићева – Госпић; 5. Штросмајерова – Осијек; 6. Витезићева – Волоско; 7. Војводе Хрвоја – Сплит; 8. Бана Палижне – Задар; 9. Зрињско-франкопанска – Сушак; 10. Зрињска – Карловац,

25 Исто, 77.
26 Исто, 192.
27 Исто, 78.
28 Три године касније, ХСС ће постати члан Међународне гимнастичарске федерације. Примљен је у МГФ на Петом конгресу, који је одржан у Прагу. А. Paar, *Нав. дело*, 45.
29 А. Брозовић, *Нав. дело*, 193.

11. Хрватско-америчко соколство – Чикашка жупа Томиславова; 12. Тврткова – Сарајево; 13. Кнеза Вишевића – Мостар.[30]

До почетка Великог рата, хрватски савез организоваће два велика слета – 1906. и 1911. године,[31] и на њима ће, између осталих, учествовати и соколи из Руме и Митровице.[32] Избијањем до тада најкрвавијег сукоба у историји човечанства, рад „Хрватског Сокола” биће забрањен, а његови чланови ће се наћи на различитим сукобљеним странама. Тако, док један део вежбача и чланова макарског Друштва сакупља добровољце за одбрану Монархије, Јосип Антуновић[33], такође члан макарског Друштва, већ на почетку рата препливава Дрину и прилази Србима. Током сукоба, рањаван је чак девет пута, а за своје јунаштво одликован је Карађорђевом звездом са мачевима, добитник је две златне и једне сребрне Медаље Милоша Обилића, носилац је Споменице Великог рата, Албанске споменице и француског Ратног крста са две палме и једном звездом.[34]

Прва година мира, 1919, била је у знаку рада на уједињењу јужнословенских соколских организација у јединствену целину. „У прилагођавању соколства новој друштвеној и политичкој ситуацији, постављало се питање даљње главне линије рада. Бављење гимнастиком није било спорно, но спорно је било треба ли наставити културно-политички рад, као и борбу против однарођивања и ускраћивања слободе.”[35]

У циљу разрешења овог проблема, почетком маја одржана је ванредна Главна скупштина Хрватског соколског савеза у Загребу, којој су, између осталих, присуствовали и чланови „Српског Сокола” из главног хрватског града. Питање фузије разматрано је у другој тачки, и тим поводом др Лазар Цар изнео је предлог који је пратио раније усвојене одлуке о нужности стварања јединствене организације са централом у главном граду нове државе – Београду.

Противници ове идеје сматрали су да је централизација погрешна као трајно решење, тврдећи да Београд неће бити у стању да квалитетно комуницира са друштвима на терену, те да је потребно увести већу децентрализацију

30 Исто, 194.

31 Ова година, у којој је ХСС имао 13.000 чланова смештених у 17 жупа, била је значајна за „Хрватски Сокол” и отуда што су чланови Друштва учествовали као хрватска национална репрезентација на четвртом светском гимнастичарском првенству одржаном у Торину. Био је то први званични наступ хрватских спортиста под националном заставом, а међу такмичарима наступао је и Сремац Крсто Пјаф, члан Друштва из Винковаца. А. Paar, *Нав. дело*, 50.

32 А. Брозовић, *Нав. дело*, 83.

33 Био је прашки студент и члан тамошњег Друштва. На Другом слету освојио је прву награду, а био је и један од оснивача НК „Хајдук”.

34 I. Hrstić, *Нав. дело*, 96. Био је и делегат на новосадској Видовданској скупштини сокола.

35 А. Paar, *Нав. дело*, 61.

Савеза. Уколико се инсистира на централизованом вођству, сматрали су противници царевог предлога, тражено је да централа буде у Загребу, у којем су се у том моменту већ налазили сви најважнији представници националних организација.[36]

Свој предлог, нешто другачији, изнеле су и највеће и најутицајније хрватске жупе: Фонова, Штросмајерова и Старчевићева, које су тражиле стварање новог друштва Југословенског соколског савеза, које не би настало фузијом, већ би свако национално друштво кроз њега имало представника према другим савезима. То је практично значило да би српско, хрватско и словеначко соколство остало разједињено, чиме би се решио и проблем у вези са имовином друштава, док би кроз новоформирани Савез стварани услови за коначно уједињење.[37]

Оптерећени немогућношћу договора Николе Пашића и српске владе с једне и Југословенског одбора с друге стране,[38] разговори о фузији сокола врло брзо су прерасли у расправе о националним сепаратним идентитетима Срба и Хрвата, али је већином ипак решено, и на Видовдан у Новом Саду потврђено, да се националне организације имају фузионисати у једну, уз напомену да ће појединачни савези још неко време опстати, док се „уједињење практички провести може". Као покушај успостављања компромиса са жупама Фонова, Штросмајерова и Старчевићева, прихваћено је да се нови Савез назове југословенским.[39]

Желећи да буду пример добре праксе, а као најодговорније пред другим друштвима у Угарској, српска и хрватска организација у Загребу решиле су да прве изврше фузију. Закључком новосадског Видовданског сабора из 1919. године, решено је да у једном месту може постојати само једно друштво, па је тако хрватска организација променила име у „Соко 1", док је српска постала „Соко 2". После дужег преговарања, при чему је најтеже било питање имовине, средином децембра 1919. постигнут је коначан договор, па је решено да и једно и друго друштво комплетну „активу" и „пасиву" пренесу на новоформирану организацију.

Тако је коначно 28. децембра 1919. за старешину изабран Лав Мазура из пређашњег „Хрватског Сокола", и то након што је др Лаза Поповић, старешина „Жупе Фрушкогорске", одбио кандидатуру.[40] Свега три године касније,

36 А. Брозовић, *Нав. дело*, 92.

37 Исто, 92–93.

38 Посреди је било питање уређења нове државе, које се ломило око два концепта: унитарног, који су заступали српски политичари, и концепта децентрализације, чији је заступник био Југословенски одбор.

39 А. Брозовић, *Нав. дело*, 94; A. Paar, *Нав. дело*, 64.

40 Заправо, између неколико чланова, Мазура је добио 468 гласова, а Поповић 452, и тиме су се квалификовали за коначну трку. До гласања није дошло, пошто се Поповић добровољно одрекао кандидатуре.

28. маја 1922, Хрватски соколски савез, састављен од оних хрватских сокола који су били незадовољни третманом у новоформираном југословенском савезу, поново ће покренути рад „сепаратног” савеза. На челу ХСС-а наћи ће се у прво време Лацко Криж из Пуле, док је за савезног вођу соколства изабран др Владко Мачек. Његов први заменик постао је Милан Праунсбергер.[41] Оживљавање Хрватског соколског савеза, које је преко Мачека било директно увезано са Хрватском сељачком странком, наишло је на бројне осуде, а нису изостали ни сукоби са југословенским соколима и српским сељацима, који су већ 3. јуна 1922. на Плитвичким језерима са оружјем у рукама насрнули на „сепаратисте-Соколе”.[42]

Средином јануара наредне године, на згради „Хрватског Сокола” у Загребу биће поново обешена хрватска тробојка, а свега неколико дана касније припадници Народне одбране упашће у просторије Хрватског соколског савеза, услед чега ће доћи до тешких сукоба у којима је интервенисала и полиција.[43] У таквим околностима, 29. јуна 1923. у Вараждину биће организована оснивачка скупштина Савеза, на којој ће као вођа бити потврђен Лацко Криж, док ће Милан Праунсбергер постати и његов заменик.[44]

Том приликом, новоформирани Савез оптужио је „југосоколе” за „лажно” соколство иза којег се крије гушење слободе „цијелог хрватског народа”. „Хрвати унутар јединствене соколске организације, сматрали су да могу слободно истицати своју самосвојност, те да могу водити такву културну политику која наглашава и јача свијест о припадности хрватском народу и праву тога народа на све тековине демократије. Но то је било одбијено”, објавили су хрватски соколи у свом званичном комуникеу.[45]

Колико је настала ситуација била критична најбоље сведоче тешки инциденти који су пратили одржавање Свесловенског сабора у Загребу, који је 1924. године организовало југословенско друштво. Тих дана, по Загребу су одјекивали револверски хици, у смиривању ситуације учествовала је чак и војска, а читава ситуација својеврсни врхунац доживела је спаљивањем дрвених трибина од стране „Хрватског Сокола”.[46]

„Хрватски Сокол” обележиће наредне године и хиљадугодишњицу хрватског краљевства градњом соколске Могиле на Мирогоју[47], а на свој рад коначно ће ставити тачку четири године касније, када ће, увођењем Шестојануарске

41 А. Paar, *Нав. дело*, 67.
42 Исто, 68.
43 Исто.
44 Исто, 69.
45 Исто.
46 Исто, 71.
47 Исто, 78–81.

диктатуре, бити забрањен рад свим друштвима са националним предзнаком. И мада је током августа 1941. било покушаја да се обнови рад „Хрватског Сокола", Павелић је, под притиском својих немачких савезника, одбацио овај предлог, сведочећи тако сву парадоксалност вечитог трагања „Хрватског Сокола" за „Домовином" достојном његове заклетве.

Тим путем пошао је и румски „Хрватски Сокол".

Од оснивања до уједињења: 1906–1919. Румски одбор „Хрватског Сокола" основан је 31. маја 1905, а мото му је био „у десници снага, у срцу одважност, у мисли домовина". „Први старешина је био шеф румске поште Матија Зима, секретар учитељ Арнолд Шрајер, а вођа Јоцо Левачић, порески чиновник. Чланови одбора су: судија Н. Шикутић, као привремени старешина, учитељ Иван Грос, порески чиновник Бела Антолић, учитељ Рудолф Лашкарин, поп Мате Иванишевић, и судски чиновник Павле Балог."[48]

У време када је Земаљска влада у Загребу својом Одлуком 24.871-06 прихватила „Правила" румског „Хрватског Сокола", 6. маја 1906, јединствени соколски савез прошао је кроз своју реорганизацију. Управо те године завршен је поступак промене жупског устројства, па је митровачки „Хрватски Сокол"[49], који је до тада припадао жупи Штросмајеровој са седиштем у Осијеку, постао носилац соколских активности у западном Срему, обједињених у новоформираној жупи Јелачићевој, смештеној управо у Митровици. Први жупни старешина био је др Јосип Фукс, а потом ће је, почев од 1907. године, повести Јага Гамиршек.[50]

Како се наводи у „Правилима"[51], румско друштво[52] чиниле су четири категорије чланова: утемељивачи, активни чланови, „потпомажујући" и веж-

48 Ђорђе Бошковић, *Рума у периоду 1861–1914*, Рума 2016, 348.

49 Митровачко друштво основано је 3. септембра 1904, под вођством привременог старешине Миливоја пл. Сомођија. Привремени старешина на оснивању био је Никола Гамиршек, а привремени тајник др Јосип Фукс, који ће 1906–1907. постати старешина Јелачићеве жупе, чија ће централа бити у Митровици, а којој ће још припадати и: Рума, Земун, Петроварадин и Суботица. Фукса ће касније сменити Јага Гамиршек. Ова жупа ће 1912. године имати седам друштава. Хрватски соколи из Срема, из Вуковара и Митровице, 17. септембра 1905. учествоваће на великој свечаности поводом обележавања три деценије загребачког „Хрватског Сокола". А. Брозовић, *Нав. дело*, 82.
Земунско друштво основано је 23. марта 1905, а петроварадински „Хрватски Сокол" почеће са радом осам година касније. Најстарије друштво „Хрватског Сокола" у Срему је вуковарско, основано 1889. године. А. Paar, *Нав. дело*, 28.

50 „Pravila župe 'Jelačićeve'", Fond HR-HDA-79. Zemaljska vlada. Odjel za unutarnje poslove.

51 Историјски архив „Срем" у Сремској Митровици, *„Хрватски Сокол" списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

52 „Друштво Српски соко је основано 19. маја 1905, са циљем ширења соколске идеје. Било је међу првим соколским друштвима основаним у овим крајевима. На оснивачкој скупштини изабрани су: Жарко Миладиновић, као старешина, Душан Поповић, његов заменик, др Мла-

бачи. У активно чланство, које редовно вежба и (или) плаћа чланарину, могао је бити примљен свако ко је навршио 18 година и ко без користољубља и трагања за личном користи прихвата правила друштва.

Писмо којим се друштво служило била је латиница, а језик хрватски. Сваки члан имао је право присуствовања свим догађајима које је друштво организовало: приредбама, скупштинама, или било којим другим. Па ипак, једино активни чланови, вежбачи, имали су право да присуствују „тјеловјежби” и такмичењима којима је руководило стручно одељење друштва.[53]

Што се тиче вертикалне структуре друштва, оно је имало следеће органе: старешину, који према члану 15. „Правила” води друштво и заступа га према спољашњем свету. Послови, дужности и обавезе тајника дефинисани су у члану 16, благајника у члану 17, док је позиција вође предњачког збора, те самог збора, дефинисана чланом 18, у којем се наводи да су предњаци и њихов вођа задужени за стручни рад друштва.[54]

Попут сокола из осталих хрватских друштава, и Румљани су били подељени на неколико странака и политичких групација, па је тако и међу њима било поштовалаца Мажуранићеве Самосталне народне странке и њеног дела, али и касније Штросмајерове Народнолибералне, као и Старчевићеве Странке права. Мање је било поклоника Унионистичке странке, која је заговарала блискост са Пештом. Своје поклонике имала је и Франкова Чиста странка права. По стварању широке Хрватско-српске коалиције (настала је за време управе бана Драгутина Куена Хедерварија као широки фронт у којем су обједињене Хрватска странка права, Хрватска напредна странка, Српска самостална странка, Српска радикална станка и друге), највећи део хрватских сокола Руме подржао је ову групацију.[55] У међуратном периоду, превасходно захваљујући ангажману др Марка Ламешића, „Хрватски Сокол” везаће своју судбину за Хрватску сељачку странку.

Следећи праксу других друштава, као своје највеће дело румски „Хрватски Сокол” убележио је градњу Хрватског дома, у који је ово друштво уложило

ден Симоновић, вођа, Тане Бировљев и Михајло Берберина, благајници, Јован Татић, Ђока Жигић, Војислав Николајевић, Јован Ђорђевић, Ђура Вуковић, Тоша Исајловић, Федор Киселички, чланови одбора, Пера Вујин, Милан Димитријевић, Сима Марић, њихови заменици и Душан Дима, Светозар Спајић и Младен Радаковић, ревизори. Друштво је вежбало у дворани државне основне школе ’Краљ Петар I Велики Ослободилац’, а неко време је користило и справе Хрватског сокола.” Ђ. Бошковић, *Рума у периоду 1861–1914*, 347.

Немци су основали своје гимнастичко друштво 1916. године. Ђорђе Бошковић, *Рума у прошлости – историјски преглед*, Рума 2011, 109.

53 Друштво је 1912. године имало и своје дечије одељење.

54 ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

55 Ђ. Бошковић, *Рума у периоду 1861–1914*, 10–11.

све своје снаге. Плац где је сагрђена ова зграда, почетком XX века припадао је властелинској породици Пејачевић, и простирао се од угла данашње Главне улице и Улице Владимира Назора, па све до плаца где се и данас налази. Тај простор је парцелисан и продат за плацеве, а један његов део купили су 1909. године румски хрватски соколи, помогнути од стране инвеститора, са циљем да ту направе сопствени дом и дом за сва румска хрватска друштва.[56]

Ишчекујући почетак градње, румски соколи саставили су 16. маја 1909. први прелиминарни трошковник, па се тако као почетна свота потребна за радове наводи цифра од 21.000 круна и то за: ископавање темеља, зидање објеката, „бијељење", односно кречење, куповину столарије и унутрашњег намештаја.[57] Званично, радови су почели 1910. године. Свесни да ће градњом велелепног објекта показати Немцима и Мађарима да се Рума налази у словенском свету, прилоге су, поред чланова Друштва, давали и други румски Хрвати, они богатији у новцу, а сиромашнији у радној снази.[58]

---

56 Претпоставља се да је пројекат Дома првобитно (1906) био сачињен за Осијечко казалиште, али пошто су они одустали од овог пројекта, један Румљанин из породице Бенчић, који је тада радио у Осијеку, довео је пројектанта Виктора Аксмана (Владоје Аксмановић) и понудио његов пројекат за зграду Хрватског дома.

57 ИАССМ, *„Хрватски Сокол" списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

58 Врло је вероватно да су Хрвати намерно бирали да своју зграду подигну управо у делу Руме у којем су Немци чинили доминантно становништво. Међутим, проблеми између румских Немаца и Хрвата имали су и другу позадину. Тако су се, примера ради, Немци жалили на процес кроатизације који се одвијао уз помоћ и подршку Ђакова. Отуда и не чуди што су приликом дочека бискупа др Воршака у Руми 1910. године били суздржани, за разлику од Хрвата, који су га ватрено поздравили. Ђ. Бошковић, *Рума у периоду 1861–1914*, 71.

„Поменута асимилациона политика хрватске државе према Немцима крајем XIX и почетком XX века, у Руми је нарочито наилазила на отпор, те су тих година нагло погоршани немачко-хрватски односи. Овде су Немци били у већини, стога њихово похрваћивање није имало изгледе на успех.

Пошто је ова борба углавном вођена преко школе и цркве, у ту сврху су власти послале учитеља Прибанића и капелана Младеновића. Њихов задатак је био да Немце што пре претопе у Хрвате. У школи су немачкој деци говорили: 'Ви једете хрватски хлеб и зато имате бити Хрвати'. Немци су, између осталог, реаговали и тако што су на једном збору тражили премештај ове двојице из Руме. Прибанић је после оштрих речи са колективом школе убрзо сам напустио Руму, док је са капеланом било теже, јер је иза њега стајао бискуп.

Зато су 1902. године организоване демонстрације пред парохијским домом. Немци су викали да неће више да буду сматрани Хрватима. Младеновић се појавио на прозору са ловачком пушком у руци. Тада је иступио жупник, др Паус, и обећао његов одлазак. После тога, капелан је отишао првим возом. Узгред, као одговор на хрватске асимилационе тежње, Немци су основали издавачку кућу немачких књига и новина. Први број 'Немачких народних новина за Срем' изашао је 1. јануара 1904. године, под уредништвом Карла Штирма (Karl Stürm)." Ђ. Бошковић, *Рума у периоду 1861–1914*, 71–72.

Уз велико одрицање и прегалаштво, радови, којима је руководио Звонимир Ербежник[59], приведени су крају три године касније, па је Краљевска котарска област Рума 8. фебруара 1912, а након што су њени изасланици изашли на лице места и са члановима Друштва обишли радове, дала дозволу за њихово окончање. Наводећи у тада издатој дозволи да преостајући „правац градње има тећи у смјеру како је то технички известитељ данас за одржана очевида водитељу градње означио”[60], котарске власти и званично су захвалиле соколима на чињеници да су Руми поклонили једну од њених најлепших зграда.[61] „Остало је забележено да је на отварању дома Милица Николајевић, најстарија кћи адвоката др Милоша Николајевића, рецитовала песму Јована Јовановића Змаја ’Деда и унук’ по чијим су мотивима и урађене скулптуре на фасади, да би означавале предају народне културе млађим нараштајима.”[62]

По изградњи, у Хрватски дом су се, по замисли сокола, сместила многобројна румска хрватска друштва – „Хрватски Сокол”, Хрватска читаоница и друга – чији је задатак био очување хрватског националног идентитета у Срему.

Балкански ратови и успеси које је Краљевина Србија остварила у њима, појачали су и иначе присутне међунационалне тензије у Руми.[63] Краљевска земаљска влада у Загребу, као одговор на балканска гибања, организује у Руми 1912. године војне вежбе, а почињу и извођења Срба Сремаца пред различите судове на којима се терете за ремећење јавног реда и мира, шпијунажу и ширење панике.[64]

---

59 https://www.dvorcisrbije.rs/hrvatski-dom-ruma/

60 ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

61 Зграда је у стилу сецесије, са и данас препознатљивим кровом у облику петостране лучне куполе, овалним прозорима са бојеним стаклима и статуама деде и унука, као алегорија предаје и очувања народне културе. Згради је у међувремену донекле измењен изглед. У оригиналној форми, прочеље је чинио троделни отворени трем, ослоњен на два масивна стуба, који је касније зазидан. Изнад овог дела је полукружни прозор, а над њим је раније била и тродимензионална фигура сокола раширених крила.

Укупна вредност радова, како се наводи у једном допису који је „Хрватски Соко” послао Краљевској земаљској влади 1920, са циљем добијања новчане помоћи за рад и уређење Дома, износи 80.000 круна, на шта треба додати још 27.000 круна исплаћених Првој хрватској штедионици.

62 https://www.dvorcisrbije.rs/hrvatski-dom-ruma/

63 Више о томе: Ђ. Бошковић, *Рума у периоду 1861–1914*, 28–82.

Тензије су биле трајно обележје међунационалних односа у Руми и њихови актери били су често и чланови две соколске организације. Тако су, примера ради, у више наврата Хрвати приликом различитих скупова инсистирали на уклањању српских застава, што је остављало горак укус. Ђ. Бошковић, *Рума у периоду 1861–1914*, 72.

64 Ђ. Бошковић, *Рума у периоду 1861–1914*, 79.

„Почетком 1913. године, 'Застава' је писала да се у Руми опажа 'необична журба и кретање полиције и жандармерије, праћене војском'. Они су крстарили градом и тражили било какав разлог који би оправдао њихово бројно присуство и насилничко понашање. Тако су ухапсили изасланика једне трговачке куће из Београда, који је у Руму дошао да преузме робу (опанке). Иако је имао исправне документе и био аустријски поданик, те се за њега заузела и његова фирма, он је морао да оде у 'бувару', као сумњива особа. Помиње и инцидент који се догодио пре неколико дана у гостионици 'Код орла'. Ту се 'забављала' група официра и грађана, док су за једним столом седела три грађанина не мешајући се са овима. Одједном, један потпоручник се машио за револвер и рекао: 'Diese drei dreckige Razen muss ich niederschiessen…'[65]. Уперио је пиштољ у њих и потегао. Само захваљујући његовим друговима који су га спречили, погодио је плафон. Парадокс је у томе што су ова тројица били Немци, који су одмах побегли преплашени. Такође, осам дана пре, враћајући се из биоскопа са синовима, равнајућег учитеља је пред кућом дочекао један војник из овдашње посаде и убо га ножем испод ока. Један од синова је, такође, више пута убоден, али је, на срећу, страдало само одело."[66]

Сличних проблема било је и наредне године, али прави наговештај рата били су зимски радови на проширивању железничке станице, полагању нових колосека и подизању нових рампи. „Заведена је строга цензура штампе, која се ригорозно примењивала. То се види из случаја уредника немачких новина у Руми, Фердинанда Линднера. Он је објавио вест да су два Србина пуцала на хусарску патролу у околини Руме. Поменута цензура, међутим, није дозвољавала да се такве ствари објављују, тим пре, јер је и котарски предстојник био Србин. Због овога, Линднер је осуђен на седам дана затвора и 200 К глобе, а након жалбе на пресуду протеран је у свој родни град Цеље. Касније се испоставило да је вест коју је он објавио била нетачна. Направљен је и списак књига, издатих у Србији, које су биле забрањене. Као непријатељска, одузимана је, тада актуелна, књига 'Албански проблем и Србија и Аустроугарска', у издању Геце Кона."[67]

Атентат у Сарајеву ставио је тачку на ова ишчекивања. „Већ 26. јула у Руми су се ширили гласине да је рат са Србијом почео. А онда, сутрадан око 2 часа ујутру 'изненада је одјекнуо кратак, потмуо звук – био је то први топовски пуцањ'. Следећег дана 'у Руми је било живо'. Немачко становништво, и оно 'одано Цару', ликовало је и радовало се што је њиховом највећем непријатељу стигла заслужена казна. Србина, који се усудио да на улици узвикне 'живео краљ Петар', на лицу места лишио је жи-

65 *Морам да устрелим ова три прљава Србина....*
66 Ђ. Бошковић, *Рума у периоду 1861–1914*, 79–80.
67 Исто, 80.

вота један хусар. ’Сабљом наоштреном још те ноћи побринуо се да тај Србин заувек заћути’. То је била прва проливена крв у Руми.”[68]

Током Великог рата[69], Дом је претворен у лазарет, у војну болницу[70]. Како су војници у њу смештени „правили силну штету”, то је иста већ 1917. године процењена на 20.000 круна, што свакако није мало, ако узмемо у обзир да се ради о готово четвртини укупне суме уложене у његову градњу.[71] У тако лошем стању Дом је дочекао крај рата и прве поратне дане, што је био разлог да се соколи обрате властима у Београду. Образлажући да „нам усљед тога и данас стоји кућа непоправљена на ругло наше и целог румског грађанства”[72], а уз напомену да су нарочито били уништењу изложени вежбалиште и библиотека „која је бројала преко 1000 комада пучних књига” чији је највећи део „мађарска војска развукла или запалила”, тражена су додатна средства за уређење зграде ради „достојног” наставка рада Друштва.

Па ипак, проблеми настали услед ратних разарања нису били једини са којима се у првим данима слободе суочавао румски „Хрватски Соко”. Наиме, већ 20. марта 1919, „Хрватски Сокол” шаље допис Друштву за пуштање филмова „Уранија” из Загреба у којем тражи да се раскине уговор који је са „Уранијом”, мимо овлаштења, права, а на штету Друштва, 20. априла 1918. склопио тадашњи старешна Антун Муха. Како се наводи, Муха је својевољно, на пет година, а у сврху пуштања филмова, уступио „Уранији” велику салу за вежбање која је Друштву потребна. Образлажући своју позицију, „Уранија” је обавестила Друштво да је, сходно чињеници да су Соколу бечке власти забраниле рад још 27. маја 1914, једино право да води послове Друштва имао старешина, што је загребачка „кинокомпанија” и поштовала.

Почетком наредног месеца, тачније 9. маја, Макс Ледерер, опуномоћеник „Уранијe”, послао је допис у којем обавештава да је „као пуномоћник споменутог д. д. данашњим даном разријешио најамни одношај између Хрв. Сокола у Руми као најмодавца те ’Ураниа Хелиос’ Д. Д. као најмопримца гледе велике дворане налазеће се у згради Хрватског дома у Руми”.[73]

---

68 Исто, 81.

69 Рад „Хрватског Сокола” био је током сукоба обустављен, о чему сведочи и допис који је управа Друштва 1920. године послала Краљевској влади у Београд. ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

70 Управо овде се лечио и Јосип Броз, цуксфирер 25. Ландштурм регименте, која се цела опорављала у Руми од губитака на Церу и Колубари. https://www.dvorcisrbije.rs/hrvatski-dom-ruma/

71 Вид. претходну фусноту.

72 „Висока кр. Земаљска владо”, допис „Хрватског Сокола”, 2. 2. 1920. ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

73 ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

Након што је, уз све издатке и мањак у друштвеној каси, румски соко исплатио обештећење од 1.100 круна, 18. маја обављена је примопредаја објекта, па је кључеве Хрватског дома соколима свечано предао Албрахт Шрајебер из Руме. Већ 3. јуна 1919. румски соколи послаће допис Боротиној „творници покућства" у Митровици, у коме моле за јасеново дрво дужине три метра како би се приступило поправкама на згради. Пет дана касније, Никола Борота одговара из Митровице да нема дрво и да ће грађу соколи морати потражити на другом месту.[74]

Тешка материјална ситуација навела је румске хрватске соколе да 2. априла 1919. замоле др Жарка Миладиновића, старешину „Српског Сокола", да им уступи на коришћење преостале справе друштва које нико не користи, а које се налазе „у похрани код госп. Јеврема Степановића". Том приликом, хрватски соколи тражили су „две струњаче, једне руче, једну пречу и једног коња за скакање".[75] Миладиновић је дао позитиван одговор, па су жељене справе и опрема пренети у Хрватски дом.

Према званичном извештају о раду за 1919, Друштво је 1918. имало свега 80 чланова, наредне године је број увећан за пет, али се током године смањио за 31, тако да је до краја 1919. године румски „Хрватски Соко" имао 54 члана, од чега је 17 било „утемељивача", 25 „подупирућих" и 12 вежбача.[76]

Подељени по занимању, вежбачи „Хрватског Сокола" у Руми су били: четворица радника, два чиновника и шест студената. Није било ратара, академских грађана, пословних обртника, војника, приватника. Старешина је био Ђура Домаћиновић, заменик Иван Баретић, вођа Арнолд Шрајер, тајник Павао Лазар, који је био и перовођа. Благајник је био Вјекослав Францези. Одборници: Иван Грабуник, Албert Ловасић и Иван Петрић.

Женска организација није постојала, као што нису постојали ни посебни одсеци: просветни, певачки, забавни, или било који други. Друштво је било сиромашно и у штампи, па се тако наводи да нема својих књига, часописа, тек свега осам бројева *Соколског гласника*. Од опреме за вежбање постојали су једно вратило, један јарац, једна даска, седам бучица.

Па ипак, нефункционална зграда и недостатак новчаних средстава, као и мањак ентузијаста који би још једном помогли сређивање куће румског „Хрватског Сокола", били су само део проблема који је успоравао поновно

74 ИАССМ, *„Хрватски Сокол" списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

75 Поштованом брату, дру. Жарку Миладиновићу, старешини Српског Сокола, Рума: 2. травња 1919. ИАССМ, *„Хрватски Сокол" списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

76 Извештај о деловању, г. 1919. Рума, 31. 12. 1919. ИАССМ, *„Хрватски Сокол" списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

покретање рада Друштва. Онај највећи, испоставиће се, тек ће доћи на дневни ред. Пред румским друштвима, српским и хрватским подједнако, појавило се питање фузије у јединствену југословенску организацију.

У новом државном оквиру: 1919–1923. У јеку расправа око фузије и стварања јединственог југословенског соколства, румски „Хрватски Сокол” заказао је за 18. мај 1919. своју прву ванредну скупштину у новом државном оквиру. Како је наведено у допису који је том приликом Друштво издало, једна од битних тачака било је и разматрање предлога у вези са укључивањем несловенског живља у активности Друштва, но како се у договорено време у Хрватском дому појавио мали број чланова, скупштина је одложена за 29. мај.

У својој коначној одлуци, хрватски соколи у Руми решили су да соко може бити искључиво Словен. Позивајући се на Мирослава Тирша и његово схватање мисије соколства, а сматрајући да „само Славени” могу одговорити позиву сокола, одбачени су сви захтеви Мађара и Немаца за пријем у чланство. Несловенски народи, пре свега Угари и Немци, речено је у образложењу, криви су за „тешке пороке” које су оставили међу Словенима, а којих соколи морају што пре да се ослободе. Та кривица била је директна, али и индиректна: тешки услови живота и општа потлаченост словенског живља, сматрали су хрватски соколи у Руми, наводила је Словене да посегну за пороцима од којих су се потом тешко опраштали.[77]

У погледу фузионисања са „Српским Соколом”, румско Друштво прихватило је идеју Фонове, Штросмајерове и Старчевићеве жупе о нужности стварања нове организације, док су као свог изасланика за планирани Видовдански сабор, који се имао одржати у Новом Саду, изабрали старешину Ђуру Домаћиновића, о чему су обавестили матични Савез и „братску жупу Јелачић” у Митровици, а о чему сведочи допис од 3. јуна 1919. године.[78]

Да рад на фузији буде још тежи побринули су се и хрватски националисти који су 1919. године јавно истицали своје неслагање са територијалном организацијом Краљевине СХС, према којој је Срем, иако још увек под административном управом Загреба, формално припао Краљевини Србији. „Румска војна команда послала је допис начелнику румског среза Сави Јаковљевићу у коме се каже да у Руми постоји Франковачка организација. Помињу се књижар

77 У закључку се наводи да ће, одбијањем несловенског становништва, Соко свакако остати без могућег увећања чланства, али да то није никакав суштински недостатак, тим пре што суштина соколске идеје није у „обилним приходима” или у „бучним похвалама”, већ у љубави за оно што је суштински словенско. Соколски словенски одгој је примарни задатак друштва а одатле следи и нужност преношења таквог начина живота и одгоја на читаву заједницу, „што, закључујемо, не би било могуће уколико би се чланство омогућило и оним елементима који не припадају словенском роду”.

78 „Хрватски Сокол” у Руми, „Братској жупи ’Јелачић’“, 3. 6. 1919, И А С С М, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

Роберт Венингер, жена и син власника кафане 'Ханга', 'неки Митар' из Главне улице и Херцог Ковач из Иванове улице. Они су имали аустроугарске тробојке и викали 'доле Србија'."[79]

Национални сукоби у Срему и трвења између Срба и Хрвата довели су и до одбацивања предлога о нужности постојања само једног друштва у месту. Чињеницу да фузионисање ни у савско-дунавској неће ићи лако, потврдило је и писање *Србије*, митровачког гласила у чијем су оснивању и вођењу учествовали између осталих и чланови тамошњег „Српског Сокола", Лазар Рашовић и Јован Удицки. Тако, када загребачки „Српски Соко", у духу идеје о уједињењу две организације, буде донео одлуку о томе да промени своје име у „Соко II", односно да из свог назива избаци одредницу „српски"[80], *Србија* ће бурно реаговати у тексту „Напуштање српског имена!". Питајући се да ли је читаво друштво дало сагласност на такву одлуку и да ли је она одобрена од стране Жупе, *Србија* поручује да није добро то што Срби „за љубав јединства" напуштају „српски грб и српску заставу под којима је извојевано наше ослобођење и уједињење". Срби се олако „утапају у нову државну конфигурацију, који многи хоће, само да би се избегло име српско, да крсте Југославијом".[81]

Промени имена „Српског Сокола" у Загребу *Србија* је спевала и песму, публиковану 7. (20) априла 1919.

„Загребачки 'Српски Соко'
Сам ископа себи око
Српско име своје збаци
А то богме зли су знаци
Јер је тако с пола вида
К'о девојка с пола стида.
Ћор-соколи безимени, Лазо, Срђу[82]
Не могосте учинити бруку грђу
Нити себи ни Соколству Српском целом
Нит увреде нанет веће Орлу Белом
У крвавој борби зато ширит' мор'о
Да заштити Соколове, српске птице
Да би легли подмет-јаја, кукавице!"

79 Ђ. Бошковић, *Рума у прошлости – историјски преглед*, 96.

80 Заправо, стари „Хрватски Соко" је, поштујући одредбе Видовданског сабора из 1919. године, постао „Соко I", а „Српски Соко" – „Соко II". Тиме је поштован договор да ће у једном месту постојати само једна организација.

81 *Србија*, 5/18. 4. 1919.

82 Мисли се на др Лазу Поповића и др Срђана Будисављевића. Лаза Поповић ушао је уз Лава Мазуру у избор за старешину, али се одрекао кандидатуре у Мазурину корист, док је Будисављевић постао Мазурин заменик у новофомираном загребачком Соколу 1919. године.

Свој коментар на овај немили догађај оставио је 14. (27) априла 1919. и *Стари Соко* који у тексту „Др-у Лази и Др-у Срђи” поручује да је изненађен не толико гестом Загрепчана, јер то у крајњем и није „бог зна какво изненађење”, али да је лоше примио вест да је истим трагом пошао и „Српски Соко” у Сарајеву, једнако као и загребачки, без претходног консултовања са соколским савезом.

„Браћо, зашто бацате своје узвишено име, кад Вам то нико не тражи”, пита се *Стари Соко*, и поручује да се на тај начин не може сведочити опредељење српског соколства за јединство које, као израз управо свесловенске соколске идеје, није и не сме бити спорно за највећи део српског соколства.

„Па зар сад, када су нам српски витезови, соколи са југа, донели луч слободе, зар сада, када се још пуши српска неизмирена крв, када су толике – како свет не памти жртве пале и кости посејане по целоме свету, за српско име и слободу, а да не спомињем на какве су муке наши стари метани, само да им се траг српском имену сатре, они су животе давали, али се нису свога имена одрицали. Па зар сада, браћо, када је многом српском фрушкогорском и босанском соколу за време рата, мајчино млеко пропиштало, кад је многи соко потезан на вешала, кад је у ланце стезан, кад је бацан из тамнице у тамницу, када је пред најстрожијим ескортом бајунетима гоњен као политички сумњивац и као такав на фронту бацан, где је од властитих регименти многи пушкаран, па се ни један не одрече свога узвишенога имена, које данас цео чесити и образован свет високо цени, а Ви да сада, браћо, када то нико не тражи, одбацујете!”

Стари Соко је нарочито повређен чињеницом да на челу ове акције стоји управо др Лаза Поповић, који је био један од утемељивача покрета међу Србима, управо зато да би се од најезде Беча у тешким данима сачувало српско име. „Немојте браћо, тако даље, јер се то не тражи од вас, као што и ми не тражимо од браће да газимо оно што нам је најсветије. Браћо, немојте заборавити да смо ми Срби потпуно свесни ко је и на чију смо препоруку тако немилосрдно прогоњени. Ја признајем да смо један народ, ал је сувише рано да би се могли одрицати својих имена. Још једно вас молим, имајте на уму да нико не може уништити један народ док сам против себе не подигне руке”, завршава своју поруку „Један стари Соко”.[83]

Сведочећи да ни сами нису били спремни да учине оно што се од Хрвата очекивало, сличну ће критику 17. (30) априла у име митровачког „Српског Сокола” изрећи и извесни „*М*” у тексту „Не тако”. Он ће, сведочећи да процесом уједињења нису задовољни ни Срби ни Хрвати, поручити да се Србин није одрицао свог имена ни онда када му је било тешко, па нема никаквог смисла ни потребе да то чини у миру, у победи, након што су коначно спали ропски

83 *Србија*, 14/27. 4. 1919.

ланци. „Ушло је у моду одрицати се свега онога што је српско. А све за љубав рђаво смишљеног јединства народног, које се никад не може насилно спровести."

Српски народ, наводи аутор, жели јединство, али не онако како то мисле да остваре поједини политичари, науштрб српског идентитета.[84] Међутим, нарочита невоља је у томе што таквим тенденцијама наруку иду и поједине истакнуте националне организације које су почеле да ниште сопствени идентитет. „Изгубише српску заставу, српски грб, па сад и српско име (Соко), а што ће после на ред доћи то бог свети зна и висока памет оних, који сами без мандата српског народа говоре и раде у име српског народа!"[85]

Соколи који су се одрекли свог имена, пише „*М*", морају знати да српски народ прати њихов рад и да је „тешко увређен оваквим несрпским радом". Њима се поручује да „не забадају отровни црни трн у српски народни живот", док се Хрватима и Словенцима вели да се слободно поносе својим идентитетом, али да пусте Србе да и они једнако тако србују, јер „Србиново србовање је одржало и ослободило његову браћу Хрвата и Словенца". Србовање не значи да било ко од Срба жели да отме Хрватима или Словенцима било шта, већ пре свега да не дају другима оно што је њихово. „Србин не може дозволити, да му се као оној кокошци чупа перце по перце па да на послетку остане го!"

У закључку, аутор поручује да никако не треба сметнути са памети да је српски народ свестан својих вредности, о чему треба да поведу рачуна они који желе да га мењају и да му, где год и кад год им се укаже прилика, укидају име.[86]

Другачија ситуација била је само у Старој Пазови, где су се, неоптерећена дневнополитичким неспоразумима, српска[87] и словачка организација[88] објединиле на сопствену иницијативу. Пазовачко Српско-словачко соколско друштво било је прво комплетно фузионисано, и као такво дочекало је Ви-

84 На сличан начин су се бранили и представници „Хрватског Сокола". Тако, примера ради, румски „Хрватски Соко" страхује да би спајањем са српским могла бити асимилована не само организација већ и католичко становништво Руме у целости.

Допис брату Алберту Ловасићу, старјешини „Хрватског Сокола" у Руми, Вуковар, 18. мај 1920, ИАССМ, *„Хрватски Сокол" списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

85 *Србија*, 17/30. 4. 1919.

86 *Србија*, 17/30. 4. 1919.

87 Пазовачки „Српски Соко" основан је 15. августа 1906, а у децембру је коначно изабрана његова прва управа. На челу се нашао др Јован Бараћ. *Споменица Соколског друштва Стара Пазова 1906–1931*, Стара Пазова 1931, 9.

88 Словачки Соко настао је 1912, и то је прва соколска организација међу Словацима у Аустроугарској. Настала је у сарадњи са чикашком жупом, а први старешина био је Павле Злох. *Споменица Соколског друштва Стара Пазова 1906–1931*, 13–14.

довдански сабор у Новом Саду, где су се делегати Стеван Мазињанин и Карло Долинај једногласно изјаснили за ступање у нови, југословенски Савез.[89]

Међутим, иако се ни након Видовданског сабора није повољно изјаснио о уједињењу са осталим организацијама, румски „Хрватски Соко” наставио је сарадњу са српском организацијом, па тако видимо да „Српски Соко” 12. августа 1919. упућује допис „Хрватском Соколу” у којем тражи од њега да му се допусти вежбање у Хрватском дому уз употребу справа и опреме, што је само неколико дана касније одобрено, уз напомену да су једини трошак 90 круна, колико се плаћа за чишћење просторије.[90]

Дајући позитиван одговор, румско хрватско соколство спремало се за обимне радове на реконструкцији свог дома, па му тако већ 15. октобра Трговишно поглаварство у Руми јавља да може наставити са прикупљањем добровољних прилога.[91]

Током године, Друштво је одржало 15 седница (Главна скупштина одржана је 29. маја), на којима је утврђено да месечна чланарина за вежбаче стаје једну круну, за подупируће чланове две круне, подмладак једну круну, док утемељивачи плаћају 100 круна. Укупно је на крају године Друштво „чисте имовине” имало 65.722 круне.[92]

Како је „Српски Соко” и даље инсистирао на коначном спајању два друштва, румски „Хрватски Сокол” заказаће за 15. фебруар 1920. своју велику годишњу скупштину. На дневном реду било је осам тачака и то: оверавање записника са претходне скупштине, одобравање извештаја о раду за минулу годину, оверавање „рачуна о приходу и расходу те инвентару и циелом стању друштвене имовине”, одобравање извештаја вође о раду гимнастичара, избор „зашастних чланова”, расправа и закључак у вези са фузијом хрватске и српске организације, избор управног одбора и „евентуални предлози”.[93]

На скупштини је за старешину изабран Алберт Ловасић, али је он само шест дана касније поднео оставку због негодовања једног броја чланова, о чему је и писмено обавестио управу друштва. Због тога је наредна седница заказана за 3. март, када ће поново бити потврђен на то место. Како питање фузије, као најважније питање које је стајало пред хрватским соколством у Руми, ни овај пут није решено, то је Соколски савез СХС 18. маја послао до-

89 *Споменица Соколског друштва Стара Пазова 1906–1931*, 15.

90 „Српски Соко” у Руми, братској управи „Хрватског Сокола”, 12. 8. 1919, ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

91 Трговишно поглаварство у Руми „Хрватском Соколу”, Рума 15. 10. 1919, ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

92 Извештај о деловању, г. 1919. Рума, 31. 12. 1919, ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

93 Позив на годишњу скупштину „Хрватског Сокола” Рума, 31. 1. 1920, ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

пис „Хрватском Соколу" у којем му допушта да до даљњег разматра питање своје будућности.[94] Један од највећих проблема представљало је, као и у загребачком случају, питање будућности Хрватског дома, који је по мишљењу „Српског Сокола" требало да постане власништво будућег Соколског друштва. Желећи да буде начисто у вези с том иницијативом, „Хрватски Соко" послао је упит Друштву у Вуковару, у којем тражи савет како да реши настали проблем.

Старешина тамошњег „Хрватског Сокола", др Вјекослав Ратковић, поручује Румљанима у свом одговору да је „Соко" део националне хрватске „сопствености" и да то исто важи и за Хрватски дом, као уосталом и на све друго што „Соко" гради и на чему ради. Вуковарски старешина истиче и то да је идеал уједињења Срба, Хрвата и Словенаца у јединствену националну целину идеал који је коначно постао реалност, и да је једини модел који може осигурати равноправни развој сва три племена. Да би се до остварења тог циља дошло, наводи се даље у одговору, потребно је радити систематски, а за то су најпозванији управо соколи, при чему се, наводи Ратковић, мора водити рачуна да се на том послу не пренагли, како се народи који су у процесу уједињења не би осетили притиснути.

Да уједињење не прерасте у „насиље" потребно је, закључују Вуковарци, да интелектуалци у једном народу буду будни и добро поведу рачуна о свему што се на пољу уједињења ради, што је, закључује, такође посао националне соколске организације. Због тога, Ратковић похваљује интересовање које је хрватско друштво показало слањем дописа, напомињући при томе да још увек није време да се Хрватски дом додели будућем друштву, јер би несумњиво хрватске масе у Руми такав акт доживеле не као израз било какве правде, већ као доказ несумњивог насиља. Ако би „Хрватски Соко" и желео да након фузије поклони своје просторије новом друштву, то би се лоше одразило по његов рад из два разлога: „1. Масе ће изгубити у вас, који сте то учинили повјерење; 2. Оне ће постати потребноме новом духу времена прије даљима него ближима. А ни једно ни друго се догодити не смије", каже се у допису вуковарског „Хрватског Сокола".[95] Како је „Соко" део шире народне борбе Хрвата за очување сопственог идентитета, подвлачи вуковарски старешина, то значи да је и Хрватски дом у исто време у власништву свих румских Хрвата-римокатолика, али и свих Хрвата, без обзира на то где они живе.

94 Соколски савез СХС, братском „Хрватском Соколу" у Руми, 18. 5. 1920, ИАССМ, *„Хрватски Сокол" списи: штампа, пакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

95 Допис брату Алберту Ловасићу, старјешини „Хрватског Сокола" у Руми, Вуковар, 18. мај 1920, ИАССМ, *„Хрватски Сокол" списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

Као пример добре праксе, Ратковић наводи управо Вуковар где је „Хрватски Сокол” сачувао своју имовину, на шта „није од браће Срба нитко рекао ни ријечи јер ми сви знамо, да ће једанпут с постигнутим циљем новога југословенског типа сва та имовина постати заједничком, југословенском.”[96]

Како фузија није извршена ни до краја априла, Соколски савез СХС упутио је 30. априла 1920. још један допис „Хрватском Соколу”, са јасно изнетим захтевом да се у што хитнијем року румско Друштво изјасни о томе да ли прихвата предлог за уједињење са „Српским Соколом” или не.[97]

Како би одговорио на овај позив, „Хрватски Соко” заказује нову седницу, која је одржана 2. јуна, но из дописа који је управи „Хрватског Сокола” послао „Српски Соко” почетком јула, сазнајемо да ништа није коначно решено, те да је нови, овај пут заједнички, састанак заказан за 9. јул.[98] Два дана касније, „Српски Соко” обавестио је „Хрватског Сокола” да не прихвата предлог Фонове жупе о оснивању новог друштва којем би припала сва „актива и пасива Хрватског Сокола” у Руми, и мишљења је да упуте о фузији „соколских друштава може давати једини за то компетентни форум: Соколски Савез Срба, Хрвата и Словенаца.”[99]

Како би подстакао два друштва да одустану од спорова и коначно се уједине, допис „Хрватском Соколу” послао је из Загреба и оснивач сремскокарловачког „Српског Сокола” и један од најважнијих људи Савеза, др Лаза Поповић. Образлажући због чега је потребно да се друштва уједине,[100] Поповић између осталог истиче да нема места страху од било какве мајоризације, не само због тога што неправославни чине добар део становништва Руме већ и отуда што је „Српски Соко”, баш као и хрватски, сходно идеји соколства, онако како ју је замислио др Мирослав Тирш, верски толерантан.[101]

Током разговора, који су и поред овог дописа настављени, дошло је поново до неспоразума око будућности имовине могућом фузијом насталог друштва, па тако Соколски савез СХС 7. августа 1920. шаље нови допис, у којем налаже „Хрватском Соколу” да проблем разреши тако што ће целокупну имо-

96 Исто.

97 Соколски Савез СХС братско хрватско соколско друштво, 30. 4. 1920, ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

98 Допис „Српског Сокола” у Руми, управи „Хрватског Сокола”, 9. 7. 1920, ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

99 „Српски Соко” у Руми, братском „Хрватском Соколу” у Руми, Рума, 11. 7. 1920, ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

100 На трагу онога што је раније учињено у Загребу кроз фузију „Сокола I” и „Сокола II”.

101 „Драга браћо!” допис др Лазе Поповића „Хрватском Соколу” у Руми, 1920, ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

вину ставити на располагање будућем Соколском друштву Рума.[102] Из једног недатираног дописа чланова и управе „Хрватског Сокола" у Руми сазнајемо да је организација одбила овај предлог, сматрајући да нема основа по којем би објекат који је за себе градио „Хрватски Соко" припао било коме.

Увидевши да се налази у незгодној ситуацији и да је маневарски простор за деловање све мањи, а како би пронашао средње решење, према којем би се решио власништва над Хрватским домом а при томе га на известан начин задржао у рукама румских Хрвата, „Хрватски Соко" је 1. јула склопио уговор[103] са Хрватском читаоницом, којој је „на неизвјесно вријеме за годишњу најамнину од 8.400 круна" уступио комплетан објекат.[104] Том приликом, Читаоница се обавезала да „Хрватском Соколу" за његове потребе (вежба и свечаности) уступи просторије Дома, највише до пет пута недељно, у чему налазимо доказ о томе да се овде заиста ради о покушају „Хрватског Сокола" да на овај начин реши питање власништва над Домом.

Оваква одлука „Хрватског Сокола", по свему судећи, додатно је погоршала односе између два друштва, па је хрватска организација упутила својеврсни апел Соколском савезу СХС са молбом да се одустане од фузије и преузимања Хрватског дома, на чему је инсистирало српско Друштво. На ово, Савез је одговорио у допису од 23. августа констатацијом да хрватско Друштво запоставља чињеницу да Дом има на себи дуг од 24.000 круна, који отплаћује новонасталo друштво чији Хрвати не желе да буду члан[105], алудирајући на то да је фузија на националном нивоу већ обављена, те да би њеним прихватањем „Хрватски Сокол" могао лакше да се реши оптерећујућих дуговања.

Неколико дана касније, 26. августа, „Српски Соко" обавестио је „братску управу Хрватског Сокола" у Руми, да је управа Савеза СХС наложила да се до краја месеца одржи састанак на којем би се разговарало о фузији. Управа српског Друштва предложила је да се састанак одржи у суботу, 28. августа 1920. године.[106]

Иако немамо података који би сведочили о томе да ли је до састанка дошло и којим је током исти ишао, извесно је да до фузије није дошло, о чему

102 Допис „Соколског Савеза СХС" братском „Хрватском Соколу" у Руми, 7. 8. 1920, ИАССМ, *„Хрватски Сокол" списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

103 Потписао га је тадашњи старешина Марко Бачевић.

104 Најамни уговор између „Хрватског Сокола" и „Хрватске читаонице" у Руми, 1. 7. 1920, ИАССМ, *„Хрватски Сокол" списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

105 Соколски савез СХС, братском „Хрватском Соколу", Љубљана, 23. 8. 1920, ИАССМ, *„Хрватски Сокол" списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

106 ИАССМ, *„Хрватски Сокол" списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

сведочи и допис који је управа Соколског савеза СХС поново упутила „Хрватском Соколу” 12. октобра, у којем се управа хрватског Друштва упозорава да је иста, сходно одлукама новосадског Сабора, дужна да се обави потребно уједињење.[107]

Одговарајући на овај допис, „Хрватски Соко” 22. јануара 1921. саопштава да до фузије не може доћи због тога што је у узаврелој ситуацији „Српски Соко” 12. децембра 1920. учествовао у „протухрватским демонстрацијама”, када је са зграде вежбаонице, између осталог, скинут натпис „Хрватски Дом”.[108]

Тако су у Руми наставила да функционишу два друштва: „Соколско друштво Рума” и „Хрватски Сокол”, који је 12. новембра 1922. одржао своју „изванредну скупштину” управо у просторијама Хрватског дома. На дневном реду, који је потписао старешина Иван Петрић, била је само једна тачка: усвајање одлуке управног одбора „Хрватског Сокола” у вези са функционисањем Хрватског дома.[109]

Питање Хрватског дома, који је по свему судећи постао воденички точак о врату Друштву које је, сходно чињеници да је остало изван главних токова, било знатно ускраћено за државну помоћ, нашло се на дневном реду и велике годишње скупштине „Хрватског Сокола”, одржане 11. марта 1923. године. Тада се, поред усвајања извештаја тајника и благајника, те избора новог збора, а под председништвом старешине Ивана Петрића, разматрало и питање продаје Хрватског дома румској Хрватској сељачкој задрузи.[110]

Два месеца касније, „Хрватски Соко” изнајмљује салу у Хрватском дому румском Соколском друштву, у трајању од 1. априла 1923. до 1. априла 1924, и то „најмање пет дана недељно од 4 сата по подне до 19 сати на вечер”. Како се наводи у допису који је послало Соколско друштво, Дом је изнајмљиван по цени од 180 динара месечно.[111]

Да ли је овај договор, постигнут између два, суштински говорећи, супарничка Друштва, опстао, нажалост немамо прецизних података, јер је због

---

107 Допис Југословенског Соколског Савеза „Хрватском Соколу” у Руми, Љубљана, 12. 10. 1920, ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

108 Допис „Хрватског Сокола” братском старешинству Југословенског Соколског Савеза, јануар 1921, ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

109 Позив на изванредну скупштину Хрватскога Сокола, Рума, 29. 10. 1922, ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

110 Позив на редовиту главну скупштину „Хрватског Сокола”, Рума, 26. 2. 1923, ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

111 ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

тешких околности и немогућности сервисирања обавеза, румски „Хрватски Сокол" обуставио свој рад крајем 1923. године.[112] Као последица гашења Друштва, власништво над Хрватским домом формално је пренето на Хрватску сељачку задругу и тако ће остати све до 1958. године.

Обнова рада и гашење: 1926–1929. Три године по званичној обустави рада, 10. октобра 1926, др Иван Дворник позвао је бивше чланове и пријатеље румског „Хрватског Сокола" да се 13. октобра окупе у Хрватском дому, како би обновили рад Друштва. Нови-стари „Хрватски Сокол" у Руми званично је почео са радом 12. јуна 1927, и то као део Јелачићеве жупе, а потом и Ханушеве, са седиштем у Винковцима.[113]

Том приликом, нови-стари румски хрватски соколи положили су заклетву у којој су се заклели на верност организацији и Хрватској, која је третирана не као део Краљевине СХС, већ искључиво као самостална политичка целина: „Као што је птица сокол симболом слободе, смјелости и јунаштва, тако и ви браћо и сестре треба да имадете у мислима слободу своје домовине Хрватске, у срцу смјелост, а у десници снагу. Идеја хрватског соколства има да се покрива и с народном хрватском идејом, а за такву идеју треба да се највише од свију жртвују хрватски соколови и хрватске соколице, црпећи снагу у нашим хрватским соколским друштвима из непресушног врела душевно и тјелесно здравље, за опће добро читавог хрватског народа и за срећу драге нам домовине Хрватске. Покажите браћо и сестре Хрвати и Хрватице, својим неуморним радом да сте заиста честити и вриједни чланови нашег друштва и на свако узајамно помагање спремна хрватска соколска браћа и сестре! Било дакле у добар час свима нама, а највише драгој нам домовини Хрватској! Здраво!"[114]

Дана 31. августа 1927, „Хрватски Соко" је обележио смрт Јосипа Хануша, који је у међувремену постао старешина Хрватског соколског савеза и челник „Хрватског Сокола" у Загребу – Вилсонов трг, а који је 14. августа умро у Хрватској Дубици „у извршивању своје Соколске дужности"[115]. Како се у окружници коју је тим поводом издала централа Соколске жупе Штросмајерове у Осијеку наводи, Хануш је, иако Чех, остао веран хрватском соколству, налазећи у њему израз „праве соколске идеје", која иде за тим да уједини све словенске народе под један барјак, водећи при томе рачуна о спец-

112 A. Paar, *Нав. дело*, 65.
113 *Хрватски сокол: гласило* I, 1928, 32.
114 A. Paar, *Нав. дело*, 83.
115 Окружница, Хрватске соколске жупе „Штросмајерове", Осијек. 31. 8. 1927, ИАССМ, *„Хрватски Сокол" списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

ифичности сваког од тих народа. У знак сећања на старешину, убрзо је основана и Хрватска соколска жупа Ханушева, којој је пришло и румско Друштво.[116]

Како се у завршници окружнице наводи, митровачко Друштво добило је тада два нова предњака: Шпановића и Фрању Салаја, док је румски „Хрватски Сокол” упутио јавни позив свим органима и огранцима Савеза и Жупе да га новчаним прилозима помогну, како би могло „у пуном јеку започети са својим дјеловањем”. Да је румски „Хрватски Соко” и након обнове свог рада имао значајне проблеме, сведочи и допис који му је 20. марта 1928. упутила „Сремска електрана”, а у којем се наводи да је прихваћена молба Друштва за јефтинији обрачун струје.[117]

Током 1928, Румљани су остварили укупан приход од 31.273,89 динара, и то: наслеђених средстава у износу од 1.120 динара, док је од чланарина сакупљено 4.610 динара. Приходи од издавања дворане износили су у тој години 150 динара, док је добровољним прилозима сабрано 2.493 динара. За израду друштвених значака, календара и легитимација сакупљено је 803 динара, а 407 динара „ушло је” у друштвену касу од „разних друштава за електрично осветљење”. Хрватска културна и потпорна друштва даривала су приликом задушница за Радића и Басаричека 2.618 динара, 610 динара је сакупљено на име чланарина за Савез и Жупу, за „патљике по Миши Бенки” уплаћено је 62 динара, чланарином „изврсних чланова” сакупљено је 1.023 динара, док је на конто одржаних академија и забава друштво у касу придодало 17.332 динара. За „продано гвожђе” добијено је укупно 30 динара.[118]

У структури расхода предњачи набавка соколске опреме са чак 8.189 динара. За сечу и превоз дрва плаћено је 1.760 динара, за „закуп чланарине” дато је 522 динара, 746 динара издвојено је за „магнезијум уље за мазање пода, прање и чишћење Дворане”, за „електрично осветљење” издвојено је 1.802 динара. За академије и друге светковине, Друштво је утрошило 6.371 динар, док је за поштарине и друге трошкове утрошено 40 динара. За сијалице је утрошено

116 Простирала се од Церника до Руме, а старешина је био др Јоца Фулатовић. Био је већник у винковачком Градском поглаварству и обновитељ рада винковачког „сепаратног” Друштва 1924. године. У периоду између 1926. и 1928. ангажовао се на градњи Соколане. Као противник југословенског соколства и хрватски националиста, одстрањен је из службе 1931. године. По напуштању Винковаца прелази у Крижевце, где започиње адвокатски посао. Умро је 16. фебруара 1931, а сахрањен је без икаквих церемонија и поздравних говора, уз велико противљење бивших чланова „Хрватског Сокола”. А. Paar, *Нав. дело*, 89.

117 Румски „Хрватски Соко” затражио је да плаћа по ценовнику који важи за државно чиновништво, иако не припада управном апарату. ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

118 Биланца Хрватског Сокола за годину 1928–1929, Рума, 15. 2. 1929, благајник Иван Пфефер. ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

88 динара, за комеморације Радићу и Басаричеку плаћено је 2.740 динара, док је управи Жупе у Винковцима (Хамушева жупа) предато 116 динара. Управи Друштва у Загребу предато је 180 динара, док је на име помоћи „брату Јосипу Косовићу" издато 200 динара. Уз још неколицину трошкова, како се наводи у закључку, остварен је добитак од 6.801 динар који је остао у каси.

Почетком маја, тачније 5. маја наредне године, у Хрватском дому соколи су уприличили свечану задушницу Петру Зринском и Крсти Франкопану. Програм су заједнички организовали „Хрватски Сокол" и Хрватска читаоница, са осталим хрватским друштвима у Руми. Свечаност је заправо почела 30. априла задушницом у римокатоличкој цркви и неколико дана касније наставила се програмом састављеним из уметничких тачака и говора, који је држао др Марко Ламешић, о значају Зринског и Франкопана за Хрвате. Том приликом соколи су одржали „симболичко-ритмичку вјежбу", према корачници „У бој, у бој", док је Хрватско сељачко пјевачко друштво у Руми извело нумеру „Зринско Франкопанка" Ивана пл. Зајца.

Почетком јуна, Румљани су организовали велику јавну вежбу и забаву у Хртковцима, чији је циљ био да убрза процес формирања тамошње сеоске соколске секције. У име Друштва, Хртковце су тада посетили чланови старешинске управе: Андрија Карчић, Јосип Петрић, др Марко Ламешић, Лазар (презиме нечитко), Иван Фајфер и Јосиф Граф. Обраћајући се окупљенима, старешина Карчић говорио је о значају соколског покрета у борби за очување националног идентитета Хрвата, али и о месту које село има у свеукупној соколској мисији, позивајући Хрвате Хртковаца да се укључе у рад Друштва.

„Послије говора старјешине, освирала је соколска тамбурашка глазба 'Лијепу нашу домовину' и наступну корачницу, нашто су одмах почели са извођењем програма. Нарочито је вриједно споменути некоје тачке као: просте тачке 'Мале птице' и 'Горе небо' уз пјевање, које су извеле мале соколице, те вјежбу 'У бој' уз пратњу гласовира (извели мушки чланови)."[119]

У поподневним сатима, уприличени су плес и весеље који су трајали до зоре, након чега су се гости разишли својим кућама.

Недуго после ове свечаности, хрватски соколи одлазе у Загреб, где учествују у „великој и срдачној соколској свечаности" уприличеној поводом прославе 40-годишњице соколског рада Лацка Крижа, старешине и утемељивача „сепаратног" Хрватског соколског савеза, коју је организовала загребачка Фонова жупа.[120]

Упркос бројним ограничењима која су дошла као последица чињенице да „Хрватски Соко" у Руми не припада националном, југословенском, Савезу, те да се у свом раду ослонио и на Хрватску сељачку странку, чији је

119 *Vinkovački tjednik*, 17. lipanj 1929.
120 *Vinkovački tjednik*, 27. lipanj 1929.

најистакнутији члан био управо споменути адвокат др Марко Ламешић[121], у Никинцима је убрзо по свечаности у Хртковцима, 7. јула 1929, основана соколска чета, која је од почетка имала 34 члана, од чега чак 22 „извршујућа”, односно активна. На конститутивној седници одређено је и пет лица која су чинила одбор и водила укупни рад „сељачког соколског одјела”. Чета је приступила румском Друштву и свечано изјавила да прихвата његово старешинство као сопствено, уз напомену да целокупна имовина „одјела” припада матичном Друштву у Руми.[122]

Почетком августа, тачније 11. августа, румски „Хрватски Сокол” је у Сремској Митровици, где са 40 чланова учествује на „јавној вјежби” током које су наступали мушки и женски подмладак, мушки и женски нараштај и гости из соколске хрватске организације, као „Нијемци у народној ношњи” који су заједно са соколима изводили просте вежбе. Уприличене су и „пољачке вјежбе са коњима”, а на крају светковине певана је „Лијепа наша”.[123]

Румљани су 1. септембра били на првом слету Ханушеве жупе[124] у Винковцима, о чему сведочи потврда коју је ова жупа издала румском „Хрватском Соколу” ради остварења права на попуст на вожњу железницом.[125] О овом догађају писао је и *Винковачки тједник*, констатујући да је укупно наступило

121 Ламешић је румском ХСС-у дао изразито десни, екстремни карактер. Током тридесетих година Ламешић ће постати заклети усташа, један од неколицине у Срему. По окупацији Краљевине Југославије постаће Павелићев директни опуномоћеник за „Источну Славонију”, која је тада подразумевала Срем. Живео је и умро у току рата у Загребу, а био је и један од утемељивача усташких логора у Сремској Митровици и Руми.

122 Записник од 7. јула 1929, о одржаној конститутирајућој скупштини Хрватског Сокола Рума, сељачког одјела Никинци, ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

123 Распоред Јавне вјежбе, дне 11. коловоза 1929, „Хрватски Сокол” у Митровици. „Хрватски Сокол” у Митровици: Потврда „Хрватском Соколу” у Руми, Сремска Митровица, 11. коловоз 1929, ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

124 Јосип Хануш, предњак прашког Сокола који је 15. 2. 1883. постао члан „Хрватског Сокола” у Загребу. Међутим, он се у прво време неће дуго задржати у Загребу, пошто ће из њега отићи већ 1885. године, када је добио посао у прашкој Банци „Славија”. Загребачки „Хрватски Соко” обраћао се управи ове банке са молбом да га још неко време оставе међу њима, али молбе нису уродиле плодом. Хануша видимо поново међу Хрватима десет година касније, када ће 1899. по први пут бити изабран за заменика старешине загребачког „Хрватског Сокола”. А. Брозовић, *Нав. дело*, 50, 71.

Иза себе, као једно од својих највећих дела, Хануш је оставио *Соколску читанку*, у којој као циљеве сокола истиче правилан морални и телесни одгој, који подразумева љубав према слободи и народу, као и правилан народни одгој који подразумева развој љубави према домовини. Такође, соколи траже и демократски, напредни и технички одгој и напредак. А. Paar, *Нав. дело*, 15.

125 Потврда „Хрватском Соколу” у Руми, Сремска Митровица, 1. рујан 1929, ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

967 вежбача и вежбачица, и да је дефиле улицама града пратило преко 5.000 заљубљеника у „Хрватског Сокола".

„Већ течајем суботе изјутра, и у вечер, придолазиле су у гостољубиве, хрватским, српским и државним тробојкама окићене Винковце црвене кошуље са свих страна. У недељу у јутро стигао је и остатак гостију. Све точно по програму, без икаквих сметња. Сви дочекани и смјештени."[126] Програм је почео 31. августа, предвиђао је 12 тачака, а одржаван је у просторијама Хрватског дома. Наредног дана прошла је улицама Винковаца свечана фанфара, а потом се прешло на Сајмиште, „гдје је било сабиралиште Соколова"[127].

Никиначки „одјел" 5. септембра затражио је дозволу да у Жупном уреду одржи своју свечаност, која укључује јавну вежбу и забаву са игранком. Како тим поводом јавља Среско начелство у свом допису 13787/1929, од 6. септембра, никиначком Соколу се издаје дозвола „опоменом да се друштво строго свога програма држи"[128], што је требало да укаже Друштву на штетност искакања у правцу вођења националне хрватске политике, што је крајем двадесетих, у иначе узаврелим политичким страстима у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, било често. Нарочито је ова опомена била важна уколико се зна да је истих дана и југословенско друштво свечано обележавало рођендан престолонаследника Петра Другог, па се на овакве активности „Хрватског Сокола" гледало као на бацање рукавице у лице.

Ова свечаност, истпоставиће се, биће једна од последњих које ће румски „Хрватски Сокол" организовати, пошто ће му до краја године, сходно одлукама о укидању свих друштава са националним предзнаком, бити забрањен сваки даљи рад.

Закључак. Током 20 година свог активног постојања и рада, румски „Хрватски Сокол" био је и остао најзначајнија спортско-политичка организација ексклузивно хрватског народа.[129] Подређеност политичком интересу, превасходно Хрватске сељачке странке, у Краљевини СХС/Југославији, условила је не само решеност да се у фузију са „Српским Соколом" не уђе већ и даљи рад који је, као што се види, био неодржив.

Проблем који су у том смислу румски хрватски соколи имали исходио је из чињенице да су Хрвати по бројности били далеко иза Немаца и Срба,[130]

126 *Vinkovački tjednik*, 7. rujan 1929.
127 Исто.
128 Среско Начелство у Руми „Хрватском Соколу" у Руми, 6. 9. 1929, ИАССМ, *„Хрватски Сокол" списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.
129 Од 1878. године Рума је имала и повереника Хрватског планинарског друштва за Срем. Ђ. Бошковић, *Рума у прошлости – историјски преглед*, 79.
130 Ђ. Бошковић, *Рума у прошлости – историјски преглед*, 86.

што се одражавало и на њихову политичку, економску и сваку другу моћ.[131] О томе колико је политички положај Хрвата био незавидан можда најбоље сведочи податак да су челници града, почев од краја XIX века па све до Другог светског рата, били готово искључиво Немци и Срби.[132] У таквим околностима, Друштво је настојало да очува своју самосталност сматрајући да тако на најбољи начин остварује соколску идеју која није била „само” спортска већ и „народносна”, односно национална.

Као круну свог „народносног” рада, Друштво је 1912. саградило Хрватски дом, који ће израсти у истински културни центар хрватства у Руми. Проблеми са којима се ова установа суочавала уједно су и проблеми који прате читаву хрватску румску заједницу. Она је недовољно јака, финансијски нестабилна, али са јаком жељом да истакне своју аутохтоност на простору Срема.

Управо ови пориви биће и један од узрочника све јачег везивања „Хрватског Сокола” за политику, најпре Стјепана Радића, а потом и Владка Мачека, што је коначно условило и његово гашење. У освит Другог светског рата, једна од најистакнутијих личности „Хрватског Сокола” и уопште политичког живота у Руми, адвокат др Марко Ламешић, отворено ће се приклонити Павелићевом покрету, чији ће повереник за „Источну Славонију” у априлу 1941. постати.

Тиме ће пун круг бити затворен, све у име „домовине Хрватске”, која је била и остала централна тачка окупљања „сепаратног” хрватског соколства, неспремног да прихвати југословенску државу као своју.

Чињеница да најживља свесловенска организација на словенском југу није била спремна да се уједини у циљу коначне реализације сопственог идејног пројекта, уз истину да је и онај део племенских организација које су се ујединиле и тако на себе узео улогу заштитника југословенске мисли и дела био стално зависан од државног покровитељства, можда на најбољи начин сведочи о неодрживости и утопијском карактеру идеје настале управо међу Хрватима.

Спискови чланова „Хрватског Сокола” у Руми: 1919–1929:

1919:[133] Фрањо Луцкало, Андрија Нашинчанин, Фрањо Прим, Фрањо Катић, Јосип Бељковић, Андрија Мајер, Јуре Јовић, Иван Плуг, Јосип Хајдал, Јосип Барулић, Анте ..., Рудолф ..., Мијо ..., Иван ..., Милан Нук, Пано Рукави-

131 Крајем XIX века, примера ради, Срби су чинили 49% трговаца, а Немци 31%. Број Хрвата трговаца био је занемарљив. Ђ. Бошковић, *Рума у прошлости – историјски преглед*, 64.

132 Ђ. Бошковић, *Рума у прошлости – историјски преглед*, 42, 90.

133 На основу изјава о потврђивању чланства.

на, Вилим ..., др Иван ..., Божидар Ђорђевић, Анка Иванић, Иво ..., Вјекослав Мирач, Павле Бецкај, Никола Маголић, др Федор Чачић, Фрањо ..., Никола Ковачић, Јосип Нагл, Антун Ракош, Јосип Бурмазовић, Фрањо ..., Мартин Ракош, Антун Крижар, Ђуро ..., Јожа ..., Јосип Кремендл, Пајо Беркер, Јакоб Барић, Иван Несторовић, Јоца Ланц, Јосип Маголић.[134]

1919:[135] Зачасни чланови: нема. Утемељитељи: Баретић Иван, Баретић Јосип, Бришки Јосип, Бркљачкић Анте, Домаћиновић Ђуро, Луцкаш Фрањо, Ловасић Алберто, Петринец Перо. Извршујући чланови: Бодор Андрија, Граф Антон, Бенчић Јакоб, Прикл Емил, Хофман Фрањо, Блажешковић Јосип, Криштоф Ђуро, Хофман Јосип, Пикл Иван, Руп Драгутин, Бодор Миеч, Луиз Јосип, Петриновић Анте, Финтић Драгутин, Салањи Јакоб, Мајер Матија, Фрањо Арнолд, Рехтер Владимир, Лакић Никола, Лар Јосип, Хофман Иван, Лојз Јосип, Милер Антун, Молнар Јосип, Нашичанин Андрија, Нашичанин Петар, Спелетић Алојз, Квиринг Јосип, Ракош Фрањо, … Валентин.

Подупирући чланови: Балог Павао, Баретић Иван, Бартулић Јосип, Баслер Јакоб, Бркљачић Анте, Бекер Пајо, Пришки Јозеп, Бачевић Марко, др Чачић Федор, др Фишер пл. ..., Грабрибреш Иван, Гашпарац ..., Ђорђевић Божидар, Хус Е., Иванчић Анка, Јаусић пл. Ладислав, Ковачевић Никола, Лахајнар Иван, Лазар Павле, Ловасић Алберто, Лукић Милан, Луцкаш Фрањо, Муха Антун, Миколаци Јосип, Мишковић Антун, Месар Вјековслав, Малетић Иво, Магдић Јосип, Петрић Иван, Пургар Алберт, Перг Алберт, Пливелић Иван, Петринец Перо, Пиуз Фрања, Перковић Иван, Прибанић Иван-Фрања, Рехинтер Славко, др Соретић Ђуро, Штедл Вилим, Слобођанац Фрањо, Шредер Албрехт, Ракош Стево, Ухол Рудолф, Вајсер Иван, Вајда Јосип, Зеленко Франко, Домаћиновћ Ђуро, Кун Милан, Дворник Иван.

1920:[136] Бекер Рајц, Бачевић Марко, Домаћиновић Ђуро, Бокус Драгутин, Градичек Иван, Ђерђечић Ђуро, Божа Хус, Иванчић Анка, Херцег Драгутин, Хус ..., Ковачевић Никола, Лончар Павао, Ловасић Алберто, Лукић Милош, Луцкаш Фрањо, Ласкарин Рудолф, Муха Антун, Миколаци ..., Вјекослав ..., Малежић ..., Маголић Јосип, Педрић Иван, Пливелић Иван, Подвичек Викар, Ракош Стево, Ракош Фрањо, Сачетић др Гвидо, Хејдл Вилим, ... Фрањо, Хребер Алберт, Уизвер Иван, ... Јосип, Зеленко Фрања.[137]

---

134 На местима где недостају презимена, потписи су нечитко написани. Такође, још 24 изјаве су потпуно нечитке.

135 Према: „Изказ чланова 'Хрватског Сокола' у Руми, 1919, ИАССМ, *„Хрватски Сокол" списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

136 Позив на годишњу скупштину „Хрватског Сокола", Рума, 31. 1. 1920, ИАССМ, *„Хрватски Сокол" списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

137 Три су имена потпуно нечитка.

Бачетић Иван, Фран... Вјекослав, Ракош Стјепан.[138]

1922–1923:[139] Баретић Иван, Бартулић Јосип, Балог ..., Бенчић Јакша, Бачевић Марко, Бечић Јаков, Бодор Никола, Бодор Томо, Бохуш Драгутин, Бановић Јосип, Бачевић Пајо, Бенчић Јоцо, Бодор Иван, Циндрић Ђуро, Дворник др Иво, Франкози Вјекослав, Гликстал Антун, Гралишек Иван, Габор Андрија, Габор Илија, Хус Арнолд, Им Иван, Јамбрец Мато, Инговић Петар, Ковачевић Никола, Кендел Јосип, Кристоф Антун, Костић Фран, Ловасић Алберт, Ланц Јосип, Ланц Антун млађи, Ланц Антун, Линзнер Антун, Можман Владимир, Муха Антун, Миколаци Јосип, Миколаци Јосип млађи, Месар Вјекослав, Макешић Иво, Макешић Томо, Нагл Јосип, Петрић Иван, Пливелић Иван, Пим Фрањо, Пил Никола, Пил Андрија, Пил Стјепан, Ракош Мато, Ракош Антун, Ракош Јозо, Ракош Фрањо, Ракош Мартин, Ракош Фрањо млађи, Соретић др Гвидо, Слобољенац (?) Фрањо, Штимац Ђуро, Штимац Јосип, Штимац Стево, ... Томо, Штрецкер Јосип, Тежак Стево, Рехнитер ..., Штефани Иво, Бекер Пајо, Јекман Звонко.[140]

1926:[141] Баретић Иван, Бачевић Марко, Бадлај Фрањо, Бањац Иван, Богачи Фрањо, Брау Стефан, Буркуш Мирко, Бодор Тома, Бодор Никола, Бохуш Драгутин, Бановић Јосип, Бачевић Паја, Бенчић Јоца, Бодор Иван, Карати Еуген, Циндрић Ђуро, Црљем Ђуро, Дворник Иван др, Францези Вјекослав, Грабушек Иван, Галар Илија, Грубер Франц, Грубер Фрањо, Гропузо Анте др, Галар Андрија, Хејц Хинко, Бенчић Јакоб, Ходалић Ђуро, Хондл Јосип, Хус Едуард, Југовић Петар, Јамбац Мато, Креведл Јосип, Кристоф Антун, Келер Јосип, Коларић Андрија, Ковачевић Никола, Лакајнер Иван, Ланг Емануел, Лазар Павао, Линиш Вили др, Ловасић Албер, Ламешић Марко др, Ланц Јосип, Ланц Антон млађи, Ланц Мартин, Линцнер Мартин, Маронић Андрија, Мажуран Андрија, Матешић Иван, Матијевић Иван, Миколаци Јосип, Миколаци Коста, Нагл Јосип, Пинц Фрањо, Пил Никола, Пил Андрија, Пил Стјепан, Петровић Ото, Пећник Данијел, Прајфер Иван, Петрић Иван, Петрић Јосип, Петриновић Анте, Пливелић Иван, Пил Стево, Пургар Алфред, Рејнпрехт Хулио, Рехницер Славко др, Рехницер Мирко, Ракош Стево, Ракош Антон, Ракош Фрањо, Ракош Мартин, Соретић Гвидо др, Шми Јосип, Штимац Стево, Слобођанац Фрањо, Селер Андрија, Шарић Мато, Шнур Јакоб, Шверер Карло др, Скопал

138 Према: Позив чланству „Хрватског Сокола” на састанак, Рума, 13. 2. 1920, ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

139 Према: Позив на изванредну скупштину Хрватскога Сокола, Рума, 29. 10. 1922, Према позиву за редовиту главну скупштину „Хрватскога Сокола”, 26. 2. 1923, ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

140 Два имена су потпуно нечитка.

141 Према: „Позив на пријатељски договор” ради обнове рада „Хрватског Сокола”, Рума, 10. 11. 1926. ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

Филип, Шафер Иван, Штимац Ђуро, Штимац Јосип, Штрекер Јосип, Тажак Стева, Туркаљ Томо, Штефанац Иво, Јекман Звонко, Бекер Пајо, Де Тони Крунослав, Вац Димитрије, Зеленко Фрањо, Михаљевић Андре, Карчић Андрија др, Миколаци.

Чланови соколског „сељачког одјела" Никинци, 1927:[142] Ђуро Гикић, Тома Смолчић, Марко Никић, Никола Иванић, Филип Швајберић, Карло Прелић, Мартин Шнајдер, Матија Ковачевић, Марко Месић, Антун ..., Марко Никић, Никола ..., Анте Мајић, Карло Никић, Иван ..., Антоније Штимац, Марко Новачић, Мартин Викић, Мијат Миловац, Марко ..., Томо Мерић, Марко Прелић, Јосип Андрић, Карло Андрић, Никола Јошић, Ђуро Улић, Адолф Хајдн.[143]

1929, април:[144] Марко Бачевић, Бобек Крунослав, Богданић Томо, Бегечки Младен, Бекер Павле, Бенчић Стјепан, Бернас Антун, Бенчић Ева, Бенчић Јосип, Бачевић Пајо, Бенчић Данило, Блавенштајн Фердо др, Бенчић Антун, Црљен Ђуро, Циндрић Ђуро, Чујлет Марко, Ђурковић Павао, Ђурковић Фрањо, Дујч Јосип, Ерк Ладислав, Французи Алојз, Фиштер Иван, Гропоко Антун др, Грабошек Иван, Грисман Антун, Галар Илија, Галар Стјепан, Гарић Божидар, Гус Едо млађи, Херцег Филип, Ивковић Ђока, Кавчић Андрија др, Кремер Ђуро, Ловасић Алберт, Ламешић Марко др, Лазар Олга, Ланц Ђуро, Мажуран Владимир, Мишковић Мирко, Мишковић Антун, Матешић Јосип, Миколаци Јосип, Матејевић Јован, Нагл Антун, Лазар Павао, Пфефер Иван, Петрић Јосип, Петрић Драган, Пил Стјепан, Палајић Миша, Пил Андрија, Петриновић Антун, Павичић Марко, Пил Миша, Плуг Иван, Пецикозић Звонимир, Петковић Јосип, Рехникер Мирко, Розановић Јосип, Рисман Мато, Рејнпрехт Флоријан, Ракош Фрањо, Ракош Антун, Слобођанац Фрањо, Салај Андрија, Стиперски Алојз, Штимац Стјепан, Шарић Мато, Штрекер Јосип, Тројан Алојз, Тренк Лазар, Вурштер Стјепан, Витман Валентин, Витман Трип, Вагнер Рудолф, Варга Фрањо, Олер Иван, Фрањо Остерајхер, Фрањо Краљић, Матија Бабић.

1929, мај:[145] Ловасић Алберт, Лазар Павао, Грабовшек Иван, Алар Иван, Бачевић Марко, Бобек Крунослав, Богданић Томо, Бегечки Младен, Бекер Павле, Бенчић Стјепан, Бенчић Ева, Бенчић Јосип, Бечић Данило, Бенчић Антун, Брауншгајн Фердо др, Бернес Антун, Бачевић Пајо, Црљен Ђуро,

142 Према: Записник од 7. јула 1929, о одржаној конститутирајућој скупштини Хрватског Сокола Рума, сељачког одјела Никинци, ИАССМ, *„Хрватски Сокол" списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

143 Три имена су потпуно нечитка.

144 Према: Чланови „Хрватског Сокола" за травањ, 1929, ИАССМ, *„Хрватски Сокол" списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

145 Према: Чланови „Хрватског Сокола" за свибањ, 1929, ИАССМ, *„Хрватски Сокол" списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

Циндрић Ђуро, Ђурковић Павао, Ђурковић Фрањо, Бабић Матија, Дајч Јосип, Ерг Ладислав, Остерајхер Фрањо, Француски Алојз, Фиштер Иван, Гропоко Антун др, Грисмајер Антун, Галар Илија, Галар Стјепан, Гус Едо млађи, Херцег Филип, Ивковић Ђока, Кавчић Андрија др, Кремер Ђуро, Краљић Фрања, Ламешић Марко др, Лазар Олга, Ланц Ђуро, Мажуран Владимир, Мишковић Мирко, Мишковић Антун, Матешић Јосип, Миколаци Јосип, Матијевић Иван, Нагл Антун, Пфефер Иван, Петрић Јосип, Петрић Драган, Пил Стејпан, Пил Андрија, Пил Миша, Петриновић Антун, Палајић Миша, Палајић Марко, Плуг Иван, Пецикозић Звонимир, Петковић Јосип, Рехникер Марко, Розановић Јосип, Рисман Мато, Рејнпрехт Флоријан, Ракош Фрањо, Ракош Антун, Слобођанац Фрањо, Салај Андрија, Стиперски Алојз, Штимац Стјепан, Шарић Мато, Штрекер Јосип, Тројан Алојз, Тренк Лазар, Вурштер Стјепан, Витман Валентин, Витман Филип, Вагнер Рудолф, Варга Фрањо, Флеш Матија, Ракош Илија, Жујић Милан.

1929, јул:[146] Ловасић Алберт, Лазар Павао, Грабовшек Иван, Алар Иван, Бачевић Марко, Бачевић Павао, Бобек Крунослав, Богданић Томо, Бегечки Младен, Бекер Павле, Брауншајн Фердо др, Бернес Антун, Бенчић Стјепан, Бенчић Ева, Бенчић Јосип, Бенчић Данило, Бенчић Антун, Црљен Ђуро, Циндрић Ђуро, Ђурковић Павао, Ђурковић Фрањо, Бабић Матија, Дајч Јосип, Ерг Ладислав, Остерајхер Фрањо, Француски Алојз, Фиштер Иван, Флеш Матија, Гропоко Антун др, Грисмајер Антун, Галар Илија, Галар Стјепан, Хус Едо млађи, Херцег Филип, Ивковић Ђока, Кавчић Андрија др, Кремер Ђуро, Краљић Фрања, Љарић Божидар, Ламешић Марко др, Лазар Олга, Ланц Ђуро, Мажуран Владимир, Мишковић Мирко, Мишковић Антун, Матешић Јосип, Миколаци Јосип, Матијевић Иван, Нагл Антун, Пфефер Иван, Петрић Јосип, Петрић Драган, Пил Стјепан, Пил Андрија, Пил Миша, Петриновић Антун, Палајић Миша, Палајић Марко, Плуг Иван, Пецикозић Звонимир, Петковић Јосип, Рехникер Марко, Розановић Јосип, Рисман Мато, Рејнпрехт Флоријан, Ракош Фрањо, Ракош Антун, Слобођанац Фрањо, Салај Андрија, Стиперски Алојз, Штимац Стјепан, Шарић Мато, Штрекер Јосип, Тројан Алојз, Тренк Лазар, Вурштер Стјепан, Витман Валентин, Витман Филип, Вагнер Рудолф, Варга Фрањо, Ракош Илија.

1929, август:[147] Ловасић Алберт, Лазар Павао, Грабовшек Иван, Алар Иван, Бачевић Марко, Бачевић Павао, Бобек Крунослав, Богданић Томо, Бегечки Младен, Бекер Павле, Брауншајн Фердо др, Бернес Антун, Баби Антун, Бенчић Ева, Бенчић Јосип, Бенчић Данило, Бенчић Антун, Црљен Ђуро, Циндрић

146 Према: Чланови „Хрватског Сокола” за српањ, 1929, ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

147 Према: Чланови „Хрватског Сокола” за коловоз, 1929, ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

Ђуро, Ђурковић Павао, Ђурковић Фрањо, Ђурковић Марија, Дајч Јосип, Ерк Ладислав, Остерајхер Фрањо, Французи Алојз, Фиштер Иван, Флеш Матија, Флегл Бикард др, Гропоко Антун др, Грисмајер Антун, Галар Илија, Галар Стјепан, Хус Едо млађи, Херцег Филип, Ивковић Ђока, Кавчић Андрија др, Кремер Ђуро, Краљић Фрања, Комљеновић (недостаје име), Љарић Божидар, Ламешић Марко др, Лазар Олга, Ланц Ђуро, Мажуран Владимир, Мишковић Мирко, Мишковић Антун, Матешић Јосип, Миколаци Јосип, Матијевић Иван, Нагл Антун, Пфефер Иван, Петрић Јосип, Петрић Драган, Пил Стјепан, Пил Андрија, Пил Миша, Петриновић Антун, Петриновић Јосип, Палајић Миша, Павишић Марко, Плуг Иван, Пецикозић Звонимир, Петковић Јосип, Рехникер Марко, Розановић Јосип, Рисман Мато, Рејнпрехт Флоријан, Ракош Фрањо, Ракош Антун, Слобођанац Фрањо, Салај Андрија, Стиперски Алојз, Штимац Стјепан, Шарић Мато, Штрекер Јосип, Тројан Алојз, Тренк Лазар, Вурштер Стјепан, Витман Валентин, Витман Филип, Вагнер Рудолф, Варга Фрањо, Ракош Илија, Жујић Милан, Губеровић Лука.

1929, септембар:[148] Ловасић Алберт, Лазар Павао, Грабовшек Иван, Алар Иван, Бачевић Марко, Бачевић Павао, Бобек Крунослав, Богданић Томо, Бегечки Младен, Бекер Павле, Браунштајн Фердо др, Бернес Антун, Баби Антун, Бабић Матија, Бенчић Ева, Бенчић Јосип, Бенчић Данило, Бенчић Антун, Бардић Метод, Бонигут (?) Мартин, Црљен Ђуро, Циндрић Ђуро, Ђурковић Павао, Ђурковић Фрањо, Ђурковић Марија, Дајч Јосип, Ерк Ладислав, Остерајхер Фрањо, Французи Вјекослав, Фиштер Иван, Флеш Матија, Флегл Рикард др, Гропоко Антун др, Грисмајер Антун, Галар Илија, Галар Стјепан, Гарић Божидар, Галијат Матија, Хус Едо млађи, Херцег Филип, Ивковић Ђока, Кавчић Андрија др, Кремер Ђуро, Краљић Фрања, Комљеновић (недостаје име), Љарић Божидар, Ламешић Марко др, Лазар Олга, Ланц Ђуро, Мажуран Владимир, Мишковић Мирко, Мишковић Антун, Матешић Јосип, Миколаци Јосип, Матијевић Иван, Нагл Антун, Пфефер Иван, Петрић Јосип, Петрић Драган, Пил Стјепан, Пил Андрија, Пил Миша, Петриновић Антун, Петриновић Јосип, Палајић Миша, Павишић Марко, Плуг Иван, Пецикозић Звонимир, Петковић Јосип, Рехникер Марко, Розановић Јосип, Рисман Мато, Рејнпрехт Флоријан, Ракош Фрањо, Ракош Антун, Слобођанац Фрањо, Салај Андрија, Стиперски Алојз, Штимац Стјепан, Шарић Мато, Штрекер Јосип, Тројан Вјекослав, Тренк Лазар, Вурштер Стјепан, Витман Валентин, Варга Фрањо, Жујић Милан, Ихоблохер Јакоб.

148 Према: Чланови „Хрватског Сокола” за рујан, 1929, ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

1929, октобар:[149] Ловасић Алберт, Лазар Павао, Грабовшек Иван, Алар Иван, Бачевић Марко, Бачевић Павао, Бобек Крунослав, Богданић Томо, Бегечки Младен, Бекер Павле, Брауншатјн Фердо др, Бернес Антун, Баби Антун, Бабић Матија, Бенчић Ева, Бенчић Јосип, Бенчић Данило, Бенчић Антун, Бардић Метод, Бонигут (?) Мартин, Црљен Ђуро, Циндрић Ђуро, Ђурковић Павао, Ђурковић Фрањо, Ђурковић Марија, Дајч Јосип, Ерк Ладислав, Остерајхер Фрањо, Францези Вјекослав, Фиштер Иван, Флеш Матија, Флегл Рикард др, Гропоко Антун др, Грисмајер Антун, Галар Илија, Галар Стјепан, Гарић Божидар, Галијат Матија, Хус Едо млађи, Херцег Филип, Ивковић Ђока, Кавчић Андрија др, Кремер Ђуро, Краљић Фрања, Комљеновић (недостаје име), Љарић Божидар, Ламешић Марко др, Лазар Олга, Ланц Ђуро, Мажуран Владимир, Мишковић Мирко, Мишковић Антун, Матешић Јосип, Миколаци Јосип, Матијевић Иван, Нагл Антун, Пфефер Иван, Петрић Јосип, Петрић Драган, Пил Стјепан, Пил Андрија, Пил Миша, Петриновић Антун, Петриновић Јосип, Палајић Миша, Павишић Марко, Плуг Иван, Пецикозић Звонимир, Петковић Јосип, Рехникер Марко, Розановић Јосип, Рисман Мато, Рејнпрехт Флоријан, Ракош Фрањо, Ракош Антун, Слобођанац Фрањо, Салај Андрија, Стиперски Алојз, Штимац Стјепан, Шарић Мато, Штрекер Јосип, Тројан Вјекослав, Тренк Лазар, Вурштер Стјепан, Витман Валентин, Варга Фрањо, Жујић Милан, Ихоблохер Јакоб.

1929, новембар:[150] Ловасић Алберт, Лазар Павао, Грабовшек Иван, Алар Иван, Бачевић Марко, Бачевић Павао, Бобек Крунослав, Богданић Томо, Бегечки Младен, Бекер Павле, Брауншатјн Фердо др, Бернес Антун, Баби Антун, Бабић Матија, Бенчић Ева, Бенчић Јосип, Бенчић Данило, Бенчић Антун, Бардић Метод, Бонигут (?) Мартин, Црљен Ђуро, Циндрић Ђуро, Ђурковић Павао, Ђурковић Фрањо, Ђурковић Марија, Дајч Јосип, Ерк Ладислав, Остерајхер Фрањо, Францези Вјекослав, Фиштер Иван, Флеш Матија, Флегл Рикард др, Гропоко Антун др, Грисмајер Антун, Галар Илија, Галар Стјепан, Гарић Божидар, Галијат Матија, Хус Едо млађи, Херцег Филип, Ивковић Ђока, Кавчић Андрија др, Кремер Ђуро, Краљић Фрања, Комљеновић (недостаје име), Љарић Божидар, Ламешић Марко др, Лазар Олга, Ланц Ђуро, Мажуран Владимир, Мишковић Мирко, Мишковић Антун, Матешић Јосип, Миколаци Јосип, Матијевић Иван, Нагл Антун, Пфефер Иван, Петрић Јосип, Петрић Драган, Пил Стјепан, Пил Андрија, Пил Миша, Петриновић Антун, Петриновић Јосип, Палајић Миша, Павишић Марко, Плуг Иван, Пецикозић Звонимир, Петковић Јосип, Рехникер Марко, Розановић Јосип, Рисман Мато,

149 Према: Чланови „Хрватског Сокола” за листопад, 1929, ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

150 Према: Чланови „Хрватског Сокола” за студени, 1929, ИАССМ, *„Хрватски Сокол” списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

Рејнпрехт Флоријан, Ракош Фрањо, Ракош Антун, Слобођанац Фрањо, Салај Андрија, Стиперски Алојз, Штимац Стјепан, Шарић Мато, Штрекер Јосип, Тројан Вјекослав, Тренк Лазар, Вурштер Стјепан, Витман Валентин, Варга Фрањо.

Додатни спискови:[151]

Извршујући чланови, мушки и женски: Граф Јосип, воћа-столар, Бенка Мијо, трговачки помоћник, Воит Ђуро, трговачки помоћник, Бонигут Мартин, столар, Клајн Фрања, радник, Нагл Антун, Бер Мато, трговачки помоћник, Келер Јакоб, столар, Ланц Павап, Чорак Томо, пекар, Матешић Јулка, кућаница, Пил Аница, кућаница, Келер Исо, кројач, Ракош Фрања, радник, Дошен Ђуро, трговац, Бер Марица, кућаница, Јемчан Јелка, кућаница, Јамбрек Аница, кућаница, Пауриħ Коса, кројачица, Хабешлус Фрања, електричар, Јарош Пера, електричар, Килер Стјепан, ... Никола, столар, Риферт Мартин, пословођа, Губеровић Никола, бријач, Бер Карло, посластичар, Пил Ката, кућаница, Соломон Мара, кућаница, Матешић Тома, ратар, Бобек Антун, зидар, Бенчић Стева, ратар, Бодор Јосип, трговац, Штирм Леополд, пекар, Ердег Ђура, трговац, Гришић Андрија, трговац, ... Иван, столар, Бодор Антун, зидар, Каларич Мато, ратар, Кануха Мијат, пекар, Лохорш Штефица, кројачица, Лохорш Вилма, ученица, Волф Каролина, фризерка.

Нараштајци и нараштајке: Мишак Јосип, ратар, Бодор Илија, ратар, Бенчић Стева, четкар, Пил Јосип, ратар, Халтрих Фридо, трговачки намештеник, Бенчић Никола, кројачки намештеник, Хаузер Никола, трговачки намештеник, Бачевић Ђура, шеширџија, Штимац Антун, ратар, Ракош Антун, намештеник.

Ђачки нараштај (сви нараштајци су ђаци); женски нараштај: Лазар Штефица, Лазар Вилма, Јекман Мицика, Јамбрец Јага, Волф Каролина. **Мушки нараштај:** Кун Ђура, Штимац Ђуро, Галан Никола, Петковић Илија, Ивица Детони.

Подупирајуће чланство: Бачевић Марко, обртник, Бачевић Пајо, обртник, Бобек Крунослав, трговац, Богданић Томо, Бегечки Младен, обртник, Бекер Павле, обртник, Бернас Антун, трговац, Бенчић Стјепан, ковач, Бенчић Јосип, ковач, Бенчић Ева, Бенчић Данило, сељак, Бенчић Антун, сељак, Брауншгајн Фердо др, чиновник, Црљен Ђуро, чиновник, Циндрић Ђуро, чиновник, Цујлет Марко, подворник, Дојч Јосип, трговац, Ерк Ладислав, трго-

151 Према: Попис чланова „Хрватског Сокола" у Руми, ИАССМ, *„Хрватски Сокол" списи: штампа, плакати, исказнице, приступнице, 1919–1929*, кутија 3.

вац, Французи Алојз, чиновник, Фиштер Иван, чиновник, Ђурковић Павле, сељак, Ђурковић Фрањо, сељак, Гропоко Антун др, државни чиновник, Грабушек Иван, чиновник, Грисман Иван, чиновник, Габор Илија, сељак, Габор Стјепан, сељак, Губеровић Фрања, обртник, Гарчић Божидар, трговац, Хус Едо, љекарник, Херцег Филип, трговац, Ивковић Ђоко, гостионичар, Кавчић Андрија др, одвјетник, Кремер Ђуро, сељак, Ловасић Алберт, чиновник, Лазар Павле, ратар, Лазар Олга, ратар, Лончаревић Марко др, одвјетник, Ланц Ђуро, обртник, Мажуран Владимир, чиновник, Мишковић Мирко, обртник, Мишковић Антун, обртник, Матешић Јосип, сељак, Миколаци Јосип, обртник, Матијевић Иван, чиновник, Нагл Антун, сељак, Пфефер Иван, Пливелић Иван, љекарник, Петрић Јосип, Петрић Драган, Пил Андрија, сељак, Пил Миша, сељак, Петриновић Антун, чиновник, Петриновић Јосип, тапетар, Палајић Миша, обртник, Павишић Марко, чиновник, Плуг Иван, чиновник, Пецикозић Звонимир, трговац, Петковић Јосип, сељак, Рехникер Марко, одвјетник, Розановић Јосип, трговац, Рисман Мато, трговац, Рејнпрехт Флоријан, чиновник, Ракош Фрањо, сељак, Ракош Антун, сељак, Слобођанац Фрањо, чиновник, Салај Андрија, чиновник, Стиперски Алојз, трговац, Штимац Стјепан, трговац, Шарић Мато, чиновник, Штрекер Јосип, обртник, Тројан Алојз, обртник, Тренк Лазар, обртник, Вурштер Стјепан, обртник, Витман Валентин, обртник, Варга Фрањо, обртник, Вагнер Рудолф, обртник, Витман Филип, обртник.

Алар Иван, чиновник, Краљић Фрањо, обртник, Ракош Илија, сељак, Лујић Милан, обртник, Бабић Матија, чиновник, Остерајхер Фрањо, обртник, Флегл Рикард, др, одвјетник, Штиглиц Томислав, љекарник, Маролић Метод, мјерник, Такач Фридрих, чиновник, Лапрет ..., Губеревић Лука, судски намјештеник, Шоблахер Јакоб, Бабиј Антун, Ђурковић Матија, пекар, Галијат Матија, чиновник, Флеш Матија, кројач, Комљеновић ..., љекарник.

Stevo M. Lapčević

“CROATIAN SOKOL” IN RUMA: IN SEARCH OF A HOMELAND WORTHY OF RESPECT

SUMMARY

The author explores the work and development of the “Croatian Sokol” movement in Ruma, in the period from its foundation at the beginning of the twentieth century to its final dissolution in the late 1920s. The author particularly focuses on the process of building “[152]Sokolski dom”, as well as the efforts to merge the two organizations – Serbian and Croatian – into one unified Southern Slav Sokol at the end of the First World War. Thus, the author contributes to the research of the Serbo-Croatian relationships in Srem in the interwar period.

152 Sokol home

Проф. др Слободан Бјелица
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за историју
sbjelica@ff.uns.ac.rs

КОМУНИСТИЧКА ПАРТИЈА У ВОЈВОДИНИ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Сажетак: Комунистичко партијско и синдикално деловање у Војводини (еуфемистички названо „револуционарни раднички покрет") било је предмет интензивног, исцрпног и минуциозног истраживања наше историографије у периоду од позних 50-их па до краја 80-их година XX века. За те три деценије, истраживачи запослени у релевантним научним установама (Институт за историју Војводине, Музеј социјалистичке револуције, Историјски архив ПК СКВ итд.) написали су обиље појединачних радова и књига, те приредили мноштво зборника докумената и аутобиографских записа. Та дела, колико год да су фактографски детаљна и поуздана, толико су и идеолошки обојена. Стога смо покушали да у оквиру овог рада, на прегледан начин, синтетишемо научна достигнућа наших претходника – истовремено их лишавајући идеолошке копрене и анахроне терминологије.

Кључне речи: Војводина, комунисти, револуција, раднички покрет.

Прилике које су владале на војвођанском простору уочи и непосредно након што је он постао део српске, односно југословенске државе (расуло и анархија, пљачка и нереди, свеопшта беда, повратак ратних заробљеника из „совјетске" Русије) веома су погодовале ширењу идеја социјалне револуције. Такве тенденције ннсу биле сасвим без традиције у Војводини, где се социјалистичка мисао ширила од 70-их година XIX века, а током 90-их година се политички артикулисала у Социјалдемократску партију Угарске, односно Хрватске и Славоније – чија радикална крила нису била задовољна „опортунистичком" политиком страначких руководстава и која су се залагала за примену револуционарних метода. До међусобног повезивања револуционарно оријентисаних левичара дошло је у првој половини 1919. године – времену када су немири на војвођанском селу још увек тињали, а по градовима били организовани раднички штрајкови. Конституисању револуционарног крила у ок-

виру социјалдемократске политичке опције у Војводини пресудно су допринели бивши ратни заробљеници, учесници или сведоци Октобарске револуције, који су се још од потписивања Брестлитовског мира масовно враћали својим домовима из Русије. Наиме, улога Војвођана у руској револуцији и грађанском рату између „црвених" и „белих" који је уследио није била занемарљива, а велики број бораца Црвене армије потицао је са војвођанског простора (командант Првог југословенског револуционарног пука био је Никола Груловић, обућар из Бешке). Враћајући се својим породицама, они су у своје средине доносили и револуционарне идеје, које су имале снажан одјек међу ратом осиромашеним Војвођанима.

Осим на овакав, спонтан начин, револуционарна пропаганда је ширена и добро организованом активношћу, диригованом из Москве. У јесен 1918. године у Русији је формирана Комунистичка партија (бољшевика) Срба, Хрвата и Словенаца, чије је највише тело, Загранични централни извршни комитет, предводио типографски радник из Сомбора Лазар Вукићевић. Почев од новембра 1918. године, па у наредних неколико месеци, партијско руководство је плански упућивало југословенске комунисте на територију тек створене југословенске краљевине, а готово половина њих била је послата у Војводину. У складу са правилима строге конспирације, комунистички повратници су ретко били слати у своја места рођења, враћали су се у мањим групама и помешани са осталим заробљеницима. Међутим, војне и цивилне власти Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца добро су разумеле да се, упоредо са масовним повратком ратних заробљеника из Русије, врши и својеврстан извоз револуције, те су предузимали строгу тријажу на демаркационој линији – нарочито након комунистичког преузимања власти у Мађарској, марта 1919. године. Они за које се посумњало да би могли бити бољшевички агитатори бивали су интернирани, ислеђивани и подвргнути различитим видовима репресије, те су многи комунисти одустали од мисије која им је била поверена, а неки су ступили и у службу полиције. Ипак, значајан број чланова и руководилаца прве југословенске комунистичке организације (која се убрзо угасила у Русији) успео је да промакне контроли југословенских државних органа и да приступи извођењу задатака који су им били поверени.

Примарни циљ комуниста пристиглих из Русије био је стварање илегалних организација које ће руководити револуцијом – у чије скоро избијање они нису ни најмање сумњали. Прва илегална комунистичка организација на југословенском простору која је приступила припремама за револуцију формирана је у околини Сремских Карловаца, у једном напуштеном мајдану у подножју Стражилова, почетком марта 1919. године. Била је то Југословенска комунистичка револуционарна група „Пелагић", илити Савез пелагићеваца (Васу Пелагића су оснивачи савеза сматрали за свог иде-

олошког претечу). На оснивачкој конференцији присустовало је тридесетак Војвођана и Славонаца, махом повратника из Русије и учесника Октобарске револуције. У Извршном одбору Савеза пелагићеваца налазила су се четири члана московског Централног комитета Комунистичке партије (бољшевика) Срба, Хрвата и Словенаца.[1] На Стражилову су усвојени и Статут и Програмска декларација Савеза, а циљеви ове комунистичке групе јавности су представљени прогласом насловљеним „Шта хоће Пелагићевци?", који се у наредним месецима, у форми брошуре, илегално дистрибуирао по Војводини. У њему се отворено најављивала пролетерска револуција, која ће уништити капиталистичку експлоатацију и довести до социјалистичког друштва. Конкретно, пелагићевци су хтели да укину сва постојећа представничка тела – од општинског до националног нивоа, и замене их радничким, сељачким и војничким већима (совјетима). Војска и полиција требало је да буду разоружане и замењене „црвеном гардом", која је имала да буде основана упоредо са револуционарним судовима, који би судили „контрареволуционарима". Предвиђена је и експропријација земље и друге имовине „буржоазије" која је прелазила одређену меру и многе друге мере.[2]

Иако су у свом прогласу руководства постојећих социјалдемократских организација осудили као „социјалпатриоте" и „министеријалисте", пелагићевци су настојали да се што више инфилтрирају у легалне радничке организације – политичке и синдикалне, са намером преузимања управе над њима и њиховог претварања у револуционарни покрет. То је било сасвим у складу са упутствима које су југословенски комунисти добијали у Москви пре свог повратка у земљу – да делују и легално и илегално. Како се ценило да је револуционарни преображај постојећих социјалдемократских партија једноставнији задатак него стварање потпуно нове политичке странке, комунисти су инсистирали на што скоријем уједињењу свих социјалдемократских организација (или бар њених лево оријентисаних делова) на југословенском

1 Међу југословенским комунистима у Москви је и донета одлука да се баш у Војводини оснује једна група која ће пропагирати идеје Октобарске револуције, између осталог и да би војвођанску радничку класу имао ко да заступа на очекиваном „конгресу уједињења" – уколико би тамошњи социјалдемократи одбили да се на њему појаве. Никола Груловић, *Југословенска комунистичка револуционарна група „Пелагић"*, Зборник Матице српске за друштвене науке, Нови Сад, 22, 1959, 108.

2 Колико год да су се залагали за радикалне промене у друштвеном и политичком систему југословенске заједнице, пелагићевци се нису противили њеном постојању. Напротив, у свом прогласу су инсистирали да замишљена Југословенска социјалистичка совјетска република мора бити јединствена, те су се у том смислу (а по сугестији московске југословенске комунистичке секције) изјаснили за моментално укидање свих остатака бивших „одељених држава" на њеном простору. *Комунистичка партија и револуционарни радnички покрет у Војводини 1919–1941*, том 1, приредили Данило Кецић и Миленко Палић, Нови Сад – Сремски Карловци 1971, 23–30.

нивоу. Јасна подела међу војвођанским социјалдемократама на две фракције исказана је већ поткрај марта 1919. године, на њиховој конференцији у Суботици, а полемике између „револуционара" и „реформиста" наставиле су се у току припрема за „конгрес уједињења", који је априла 1919. године одржан у Београду. Као делегати партијских и синдикалних организација, њему су присуствовали и бројни Војвођани различитих националности и идеолошких усмерења (укључујући и пелагићевце). Иако је присуство пелагићеваца на конгресу за многе делегате било спорно (јер нису представљали ниједну легалну организацију), они су ипак били заступљени у органима тада основане Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста). Програмски јасно усмерена ка јединственој југословенској држави, новоствореа партија је тако била и организационо устројена, а привремени статут партије је предвиђао постојање покрајинских извршних одбора, од којих би један, са седиштем у Новом Саду, руководио партијским организацијама на простору Баната, Бачке и Барање. То тело је формирано тек у јуну 1919. године, након што су војвођански „центрумаши" дефинитивно напустили партијске редове и пришли „десним" социјалдемократама.

Фракцијске поделе унутар Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста) нису биле највећи проблем за ту политичку странку. Наиме, одмах по формирању, она се нашла на удару краљевског режима – делегати са „конгреса уједињења" су хапшени, комунистички активисти су прогоњени због растурања летака, припремања револуције (за Лазаром Вукићевићем је била расписана потерница и он се склонио у Будимпешту, где се укључио у рад југословенске фракције Међународне социјалистичке федерације), забрањиване су првомајске манифестације итд. У таквим околностима, легалан рад војвођанских комуниста био је сведен на минимум – током пролећа 1919. године било је одржано свега неколико зборова и формирано неколико локалних партијских организација (Нови Сад, Панчево, Меленци, Рума, Земун...). Једина већа акција коју је партија организовала (заједно са другим левичарским организацијама) био је „штрајк солидарности" са мађарским и совјетским комунистима, одржан у јулу 1919. године, који међутим није постигао запаженије резултате. Истовремено, илегалне организације пелагићеваца доживљавале су експанзију у Војводини, ширећи се и на простор Славоније и Босне – превазилазећи како по броју чланова, тако и по инфаструктури, легалну Социјалистичку радничку партију (комуниста). Полажући своје наде у скору офанзиву „црвених" одреда Беле Куна, пелагићевци су приљежно сакупљали оружје и спремали се за насилно преузимање власти у војвођанским градовима. Међутим, када је у августу 1919. године, удруженим напором Хортијевих контрареволуционара и страних интервенциониста, скршена „мађарска комуна", комунисти су изгубили снажан логистички ослонац и постали су лак плен

режима – који је и легалну и илегалну организацију у Војводини обезглавио у августу, хапшењем неколико десетина комунистичких руководилаца у Новом Саду, Великом Бечкереку и другде.

Иако је већина похапшених војвођанских комуниста била брзо пуштена на слободу, а тек неколицина њих осуђена у јесен 1919. године на процесу у Новом Саду, рад комунистичких организација био је паралисан током јесењих месеци. Тек поткрај године, када је притисак режима унеколико ослабио, обновљен је партијски рад – реактивиране су старе и формиране неке нове организације, те одржани неколики зборови. Победа „контрареволуције" у Мађарској упутила је известан број несловенских комунистичких организација у Бачкој и Банату (које су до тада биле организационо везане за Будимпешту) под окриље Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста). Истоветан процес текао је и у војвођанским синдикалним организацијама, које су до краха мађарске револуције биле махом везане за синдикалне централе у Мађарској – а након тога су се преоријентисале ка Централном радничком синдикалном већу Југославије, које је створено непосредно након формирања Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста) и које је било под њеним утицајем. Када је на Божић 1920. године у Новом Саду одржан конгрес војвођанских комуниста, констатовано је да је у Бачкој и Банату активно око 13.000 чланова партије и око 15.000 чланова комунистичких синдиката. Највише комуниста имала је новосадска партијска организација – око 3000, а Новосађани су доминирирали и у покрајинском Извршном одбору партије. Одлучено је да се делује на омасовљавању организација, агитацијом која се имала вршити из четири обласна центра – Новог Сада, Суботице, Великог Бечкерека и Панчева. Међутим, ова акција је предупређена фебруарским наређењем министра унутрашњих дела о забрани свих јавних комунистичких зборова у Војводиии – уследили су хапшења и малтретирања комуниста, те затварање свих радничких домова.

Истовремено, у Срему је притисак режима према комунистима био блажи, те је партијски рад био интензивнији него у Војводини, а у току је била и кампања за општинске изборе, расписане за целу територију Хрватске и Славоније. На изборима одржаним у марту 1920. године, сремски комунисти су највећи успех остварили у седишту жупаније, у Вуковару, где су освојили половину мандата, док су релативну већину остварили у Шиду, Земуну, Винковцима... Међутим, власти Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца нису смеле да допусте да једна револуционарна партија врши власт у урбаним срединама, те су комунистички одборници били лишени мандата, а избори су били понављани. Ипак, комунистима је допуштено да учествују у управним и представничким телима мањих, сеоских општина (у некима од њих, посебно у западном Срему, на изборима су остварили апсолутну већину гласова). Априла

1920. године и Срем и Банат и Бачка су били обухваћени таласом штрајкова, од којих је највећи значај имао генерални штрајк железничара. Карактеришући га као заједничко дело „антидржавних елемената" – бољшевика и мађарских иредентиста, власт је применила енергичне мере у сврху његовог гушења – полиција је хапсила штрајкаче (чак их и протеривала у Мађарску), војска је обезбеђивала железничке станице, железничко особље је позивано на војне вежбе и присилно довођено на посао итд. Штрајк железничара је убрзо угушен, а услед немогућности да се ефикасно одупре репресији коју је краљевски режим (у сарадњи са добровољачким и другим националним удружењима) спроводио, партијско руководство је, невољно, позвало на прекид свих штрајкова.

Упркос свему, власт је дозволила одржавање другог конгреса Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста), крајем јуна 1920. године, у Вуковару. На конгресу је учествовало 70-ак делегата из око 25 места Војводине (са Сремом) – више делегата су послале само партијске организације Србије и Хрватске. У извештају који је у име војвођанских комуниста поднео секретар покрајинске организације Влада Марковић, констатовано је да је, услед притиска власти, у претходних пола године број чланова са 13.000 пао на 9000, те да је налет „реакције" највише погодио комунисте у већим центрима – Великом Бечкереку, Кикинди, Суботици... Новоусвојени статут преименоване Комунистичке партије Југославије предвиђао је укидање покрајинских извршних одбора и стварање обласних већа и секретаријата на челу са секретарима које је именовало Централно партијско веће (у које је изабрано неколико Војвођана). Војвођански простор је организационо био подељен тако да је Банат чинио једну област (са партијским центром у Великом Бечкереку), Бачка и северни део Срема чинили су другу област (са седиштем у Новом Саду), сремски срезови Шид, Вуковар и Винковци стављени су под окриље Осијечког, а срезови Старопазовачки и Земунски у надлежност београдског секретаријата.[3] Осим по промени имена партије и њеној централизацији, Вуковарски конгрес је остао упамћен и по почетку одвајања „центрумаша" Живка Топаловића, чије се деловање на војвођанском простору (изузев донекле у Срему), готово да није ни осећало.

Након Вуковарског конгреса комунистичка активност у Војводини је постала живља – одржаване су годишње скупштине и конференције на којима

3 Подмладак Комунистичке партије – Савез комунистичке омладине Југославије, био је другачије организационо устројен. Наиме, будући да су организације „скојеваца" у Банату и у Бачкој практично постојале само на папиру (изузимајући Суботицу), у лето 1920. године је укинута војвођанска покрајинска управа са седиштем у Новом Саду, те потчињена секретаријату за Србију и Македонију, са седиштем у Београду. Тома Миленковић, *Раднички покрет у Војводини 1918–1920*, Београд 1968, 257.

је чланство упознавано са конгресним одлукама, бирана су локална партијска руководства, понегде су организовани и јавни зборови, формиране су неке нове месне организације а знатно је ојачао и утицај комуниста у синдикатима. Полету комунистичког покрета допринело је и ослобађање (одлуком Апелационог суда), јула 1920. године, Николе Ковачевића и других пелагићеваца похапшених у новембру 1919. године, а који су се, овенчани ореолом „мученика", одмах укључили у партијску агитацију. На помолу су били и избори за Уставотворну скупштину, које је Комунистичка партија Југославије искористила да се представи најширим народним масама. Упркос спорадичним хапшењима и забранама, комунистички зборови су готово свакодневно одржавани широм Војводине – више их је било организовано током предизборне кампање него у претходних годину и по дана. Резултати нису изостали – по броју освојених мандата (шест), Комунистичка партија се у Војводини (као и у целој држави) налазила на трећем месту.[4] Добар резултат постигнут на новембарским изборима дао је ветар у једра Комунистичкој партији, те је она, поткрај 1920. године, на простору Војводине окупљала 15.000 чланова (таква масовност партијског чланства никада више није била надмашена до почетка Другог светског рата). Међутим, организациони успон Комунистичке партије Југославије прекинут је, на самом крају децембра 1920. године, владином Обзнаном.

Обзнаном је забрањен сваки рад Комунистичке партије и њених синдиката, забрањени су комунистичка пропаганда и штрајкови, а органи власти су одмах затворили радничке домове и почели да хапсе и отпуштају из државне службе истакнуте комунисте. Партијски рад је свугде био паралисан, а једини легалан вид комунистичке активности било је деловање комунистичких народних посланика, који су уживали имунитет и покушавали да, путујући по земљи (укључујући и Војводину), одрже контакт са својим присталицама. Сматрајући да је куцнуо час да се на „бели терор" одговори „црвеним терором", те да се на тај начин поспеши дуго очекивана револуција, комунисти су током пролећа 1921. године приступили прикупљању оружја и формирања терористичких група, које би насилним акцијама уздрмале и оборили „буржоаски" режим. Између осталог, планирано је и његово обезглављивање – убиством краља Александра Карађорђевића. Згодан моменат за атентат на краља Александра указао се приликом његовог повратка из Народне скупштине, са

4 По један посланички мандат комунисти су добили у свим изборним јединицама на простору Војводине (изузев у Сомбору), а у изборној јединици Велики Бечкерек – Велика Кикинда освојена су чак два. Северни Банат се на овим изборима показао као најјаче комунистичко упориште у Војводини, а у неким сеоским срединама (Меленци, Кумане, Мокрин...) комунисти су чак и надмашили све остале изборне листе. Данило Кецић, *Револуционарни раднички покрет у Војводини 1917–1921*, Нови Сад 1972, 387–389.

церемоније проглашења Видовданског устава. Тада је зидар родом из Аде, Спасоје Стејић, са једне недовршене грађевине, бацио бомбу на ауто којим се краљ возио, но она се одбила о телефонске жице те експлозија која је уследила није наудила владару. Полиција је врло брзо похапсила учеснике у завери – чији су конци сезали у Нови Сад, те су масе војвођанских комуниста биле подвргнуте различитим облицима тортуре. Суђење оптуженима за заверу, тзв. Видовдански процес, трајао је до фебруара 1922. године, када је завршен осудом Спасоја Стејића и његових саучесника – међу њима и деветорице комунистичких народних посланика.[5]

У међувремену, комунисти су наставили са терористичким акцијама – јула 1921. године убијен је идејни творац Обзнане, министар унутрашњих дела Милорад Драшковић, што је режим искористио као повод за дефинитиван обрачун са Комунистичком партијом Југославије. Почетком августа је донет Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави, којим је онемогућен било какав вид легалне комунистичке активности – између осталог, одузети су мандати свим посланицима Комунистичке партије Југославије (као и свим преосталим комунистичким одборницима у општинским скупштинама у Војводини), те забрањен рад и последњих синдиката који су били под комунистичким утицајем. Снажан ударац режима Комунистичка партија Југославије није могла да издржи – њене организације су разбијене, присталице су се окренуле умереној, социјалистичкој левици, а идеји револуције је остало одано само малобројно партијско језгро. Партијско чланство се у Војводини свело на свега неколико десетина чланова, који су наставили да делују у строгој илегали и практично без везе са централним руководством. Као један од канала за комуникацију између војвођанских комуниста са партијском централом коришћени су Независни синдикати, основани у октобру 1921. године као замена за забрањено Централно радничко синдикално веће Југославије. Већ почетком 1922. године приметно је било умножавање подружница Независних синдиката, те различитих спортских и културних асоцијација преко којих су комунисти деловали, покушавајући да своју идеологију прошире и међу чла-

5 На тзв. Видовданском процесу је суђено групи од више десетина комуниста, који су оптужени да су под утицајем партијске идеологије радили на насилној промени правног и политичког поретка. Иако су истражни органи инсистирали на колективној одговорности похапшених чланова најужег руководства Комунистичке партије Југославије, суд их је осудио као духовне инспираторе атентата, али не и као учеснике у њему. Отуда је произашла и разлика у тежини одређене казне – Стејић је осуђен на смрт (потом му је казна преиначена у двадесетогодишњу робију), док су комунистички посланици добили по две године затвора. Коста Николић, *Бољшевизација Комунистичке партије Југославије 1919–1929. – историјске последице*, Београд 1994, 103–105, 133–134.

новима Главног радничког савеза Југославије – конкурентског синдиката под утицајем Социјалистичке партије.[6]

Ситуација у партијској организацији се донекле стабилизовала уочи парламентарних избора, заказаних за март 1923. године, у сусрет којима су комунисти покушали да се „легализују" преко Независне радничке партије Југославије. Нова политичка странка, основана у јеку предизборне кампање, јануара 1923. године, представљала је легалну форму забрањене Комунистичке партије – исти су им били функционери и програмски циљеви. Власт је препознала овај маневар комуниста и предузела све неопходне мере да им онемогући успех на изборима – ометала им је оснивање одбора, одбијала да им потврди кандидатске листе, забрањивала зборове, хапсила активисте... На крају се сва комунистичка предизборна агитација свела на лепљење плаката (чију су садржину власти окарактерисале као „антидржавну" и чије је поседовање било кажњиво), а изборне листе Независне радничке партије Југославије су биле истакнуте у само два војвођанска изборна округа – Суботица, односно Панчево и Бела Црква. Постигнути резултати су били више него скромни – у суботичком изборном округу комунисти су освојили око 2%, а у панчевачко-белоцрквaнском око 1% гласова. Током наредних месеци, Независна радничка партија је настојала да оформи какву-такву мрежу организација на војвођанском простору – из предострожности избегавајући да оснивачке конференције пријави властима. Обласни партијски секретаријати су на простору Војводине постојали у Новом Саду и у Великом Бечкереку (исто као и у илегалној Комунистичкој партији Југославије), а временом ће се између њихових челника, Николе Ковачевића и Јожефа Хермала, развити конкурентски однос.

Када је марта 1924. године у Великом Бечкереку одржана конференција Независне радничке партије Југославије, констатовано је да је ова странка на простору Баната и Бачке имала мање од две стотине чланова, окупљених око одбора у Новом Саду, Суботици, Сомбору, Панчеву и Великом Бечекреку, односно повереништава у мањим местима. Учесници конференције су базу за омасовљење своје малобројне партије пронашли у чланству Независних синдиката, а истовремено је одлучено да се обласни партијски секретаријати

6 Широм Војводине била су формирана месна већа Независних синдиката, која су била директно потчињена Централном радничком синдикалом одбору Југославије све до 1927. године, када је формирано и Покрајинско синдикално веће за Војводину. У међувремену, Независни синдикати су у Војводини доживљавали успоне и падове, углавном пратећи динамику развоја партије под чијим су окриљем и настали. Налазећи се под непрестаним притиском власти, организовали су штрајкове и тарифне покрете, првомајске прославе и културно-уметничке програме – све време се борећи за превласт у редовима радничке класе са конкурентским синдикатима. Миленко Палић, *Раднички покрет у Војводини 1921–1929*, Нови Сад 1973, 246–306.

за Банат, односно за Бачку и северни Срем, обједине под окриље једног војвођанског секретаријата, на чије је чело дошао Јожеф Хермал. Након конференције, дошло је до извесног организационог успона партије – основане су нове месне организације у Бачкој, Банату и северном Срему (Беочин), но до жељеног омасовљења никада није дошло. Број чланова Независне радничке партије се и даље мерио стотинама, а у погледу етничке структуре чланства доминирали су Срби и Мађари. Политичко деловање Независне радничке партије у првој половини 1924. године сводило се на поделу летака и брошура, иступање њених првака на зборовима који су организовани против „скупоће", настојање се да се партијске организације формирају по фабрикама, али и да се у редове партије привуку сиромашни сељаци итд. Услед притиска режима, све ове активности су извођене више илегално него легално, а јула 1924. године Пашићева влада је забранила рад како Независне радничке партије, тако и Независних синдиката. Полицијски органи у Војводини су спремно реаговали – хапшењем чланова забрањене партије.

Иако је влада Љубомира Давидовића заузела толерантнији став према Независној радничкој партији, њен рад је на простору Војводине било тешко обновити, између осталог и због кадровских потешкоћа – Хермала је централно руководство партије сменило због неактивности, а у немилост партијског врха је пао и Никола Ковачевић (кога је полиција била протерала у родну Босну). У исто време, одлучено је да се седиште обласног секретаријата Независне радничке партије за Војводину из Великог Бечкерека пресели у Нови Сад, што је изазвало велики отпор и опструкцију у Банату. Поврх свега, партију која је концем 1924. године на простору Војводине окупљала свега око 250 чланова, потресале су фракцијске борбе, те је она била додатно ослабљена искључењем „десних" фракционаша. У таквом стању, формално још увек забрањена, Независна радничка партија је дочекала расписивање парламентарних избора за фебруар 1925. године. Онемогућени да под тим именом изађу на изборе, комунисти су на њима иступили под фирмом Радничко-сељачког републиканског блока. Полиција није дозвољавала никакво растурање пропагандног материјала нити јавне манифестације тог „блока", а његове кандидатске листе су биле истакнуте само у новосадском, односно изборном округу Велика Кикинда – Велики Бечкерек.[7] Те листе су на дан избора освојиле занемарљив број гласова – прва око 350, а друга мало више од хиљаду. Изборни неуспех дефинитивно је угасио Независну радничку партију Југославије у Војводини

7 Приликом састављања изборне листе за великобечкеречко-великокикиндски изборни округ дошло је до несугласица између месне, обласне и централне партијске организације, које су ипак превазиђене компромисом који је укључивао и пристанак Великобечкеречана да се обласни секретаријат за Војводину из њиховог града дефинитивно пресели у Нови Сад. М. Палић, *Нав. дело*, 148–149.

– директива да њене организације прећу у „илегалу" није спроведена у дело, а партијско чланство се махом укључило у илегалан рад Комунистичке партије Југославије.

Организације Комунистичке партије по Војводини су у претходним годинама деловале смањеним интензитетом, али се нису гасиле – иако се број њихових чланова мерио десетинама. Престанак постојања легалне комунистичке организације дао је замаха раду илегалне – број чланова Комунистичке партије Југославије је 1925. године нарастао је са педесет на три стотине (од тога је отприлике половина потпадала под надлежност новосадског, а друга половина великобечкеречког обласног секретаријата). У то време, руководство Комунистичке партије спроводило је директиву Коминтерне о рушењу југословенске државе као „версајске творевине" у којој влада „великосрпска хегемонија". У рушењу сопствене државе југословенски комунисти су имали да сарађују са различитим сепаратистичким и иредентистичким покретима – од којих је у Војводини најснажнији био мађарски. Међутим, војвођански комунистички прваци, посебно они мађарске националности, са неповерењем су гледали на препоручене „савезнике" – челнике Мађарске странке, који су како класно тако и идеолошки стајали веома далеко од марксистичког идеала. „Неправилан став" војвођанских „другова" према сарадњи са мађарским иредентистима и свим другим који су се противили „националном угњетавању" мањина, нашао се, у више наврата, на мети критике највиших органа Комунистичке партије Југославије, који су ценили још и да партијске организације у Војводини не користе довољно велико народно незадовољство изазвано несразмерним пореским оптерећењем, великом незапосленошћу и огромним бројем беземљаша у Војводини.

Природно, оријентација Комунистичке партије ка разбијању југословенске краљевине изазвала је и појачану репресију краљевског режима, те су током 1926. године била учестала суђења комунистима због растурања илегалне партијске штампе и других кривица. Током 1927. године комунисти су поново покушали да на легалан начин дођу до некакве власти – учествујући, под именом Републикански савез радника и сељака, на изборима који су те године били организовани на сва три нивоа: државном, обласном и општинском. На обласним изборима, одржаним у јануару, листе Републиканског савеза радника и сељака добиле су свега неколико стотина гласова у Војводини, но и то је било довољно да њени кандидати буду подвргнути различитим облицима полицијског притиска. Знатно бољи резултат Републикански савез радника и сељака постигао је на парламентарним изборима, одржаним у септембру 1927. године. Кандидатске листе савеза су биле истакнуте у свим изборним окрузима у Војводини, предводили су их истакнути комунистички функционери, а повремено је комунистима било дозвољавано и да воде предизборну

кампању – што је изазвало сумње у редовима опозиционих странака да радикалска власт користи Републикански савез радника и сељака да распе гласове опозиционо оријентисаних бирача. Свеукупно, на простору Војводине са Сремом комунисти су добили око 3% гласова (од тога трећину у изборном округу Велики Бечкерек – Велика Кикинда), што ипак није било довољно за добијање макар једног посланичког мандата. На општинским изборима, који су одржани два месеца касније, Републикански савез је (понегде у коалицији са социјалистима или са Мађарском странком) опет остварио солидан резултат, те су комунисти у неким сеоским срединама постали и општински функционери – дошавши по први пут након 1921. године у прилику да врше власт.

Упркос настојањима да на неки начин „легализују" своје деловање, југословенски комунисти нису одустајали од насилне смене легалне власти у држави, нити од њеног разбијања. Поткрај 1927. године Централни комитет Комунистичке партије Југославије је усвојио резолуцију „О приликама у Војводини", у којој су поновљене тезе о „србизацији" Немаца и Мађара коју је режим, наводно, спроводио, али и истакнуто да ће се комунисти залагати за право Мађара на северу Војводине на отцепљење. Позив на отцепљење војвођанских Мађара (и косовских Албанаца), као и на стварање независних држава Хрватске, Словеније, Црне Горе и Македоније поновљен је, новембра 1928. године, на Дрезденском конгресу Комунистичке партије Југославије. И док је заграничко партијско руководство маштало о скором револуционарном преузимању власти, дотле се комунистичка активност на војвођанском простору свела на конферисање и на фракцијске сукобе у ћелијама и месним и окружним комитетима. У то време је партијско чланство са подручја Баната, Бачке и северног Срема (тј. дотадашњих обласних секретаријата у Новом Саду и Великом Бечкереку) обједињено под окриљем нове организационе јединице – Покрајинског комитета за Војводину. У тренутку увођења личног режима краља Александра (који је 6. јануара 1929. године укинуо и последње трагове комунистичког легалног деловања – политичког и синдикалног) војвођански Покрајински комитет је окупљао више од 350 чланова – сасвим недовољно да се одговори на позив партијског руководства за припрему устанка против „војно-фашистичке диктатуре".

Наиме, на вест о увођењу Шестојануарског режима комунистичко руководство је одговорило низом прогласа, у којима је новоуведено стање тумачено као мера усмерена против пролетаријата и сиромашног сељаштва, али и национално обесправљених Хрвата, Мађара итд. Партијско чланство је позвано да се одлучно одупре таквом режиму, но све што је могло да се учини у Војводини у првим месецима након 6. јануара 1929. године свело се на тајне састанке, одржавање „летећих зборова" пред фабрикама и у селима, те растурање летака и плаката (нарочито уочи Првог маја). Веза са централним

партијским руководством била је практично прекинута, упркос вишеструким покушајима емисара послатих из Москве да „повежу конце" у војвођанској комунистичкој организацији. С друге стране, краљевска полиција је немилосрдно хапсила, изводила на суд или протеривала у завичајна места партијске функционере, као и руководиоце тек забрањених Независних синдиката. Највећа полицијска „провала" партијске организације у Војводини десила се у јуну, након што је у Кикинди, несмотреношћу једног комунистичког активисте, заплењена ташна са пропагандним материјалом – што је резултирало хапшењем безмало свих чланова Покрајинског комитета за Војводину. Тиме су, у лето 1929. године, порушени и последњи остаци организационе структуре Комунистичке партије и Савеза комунистичке омладине у Војводини, а преостало чланство, заплашено и међусобно неповезано, потпуно се пасивизирало.[8] Извесне знаке политичке активности показивали су само суботички комунисти, а највећи војвођански град оног времена ће у наредним годинама (између осталог, и због свог повољног пограничног положаја) преузети примат над Великим Бечкереком и Новим Садом и бити главно комунистичко упориште у Војводини.

Крајем 1929. године остаци Комунистичке партије у Војводини успели су да успоставе везу са централним партијским руководством, а почетком 1930. године Ђура Пашалић се у Београду примио дужности секретара војвођанске комунистичке организације и прихватио задатак да је обнови. Након што је створио партијску ћелију у Сомбору, Пашалић је у марту прешао у Нови Сад, где му се убрзо прикључио и организациони секретар ЦК СКОЈ-а Петар Поповић Ага. Упркос неповерењу који су стари комунисти гајили према „новим" (плашећи се да су у питању провокатори), њих двојица су амбициозно приступили послу разгранавања партијске структуре у Војводини, те уобичајеном илегалом раду – који се свео на растурање летака у више војвођанских центара, уочи Првог маја али и другим поводима. Међутим, јунска полицијска провала у Новом Саду компромитовала је Поповићев рад, те је он одмах напустио Војводину а новосадски партијски центар се поново пасивизирао. Истовремено, у лето 1930. године, у Велики Бечкерек је, са школовања у Москви, приспео Јован Веселинов, металски радник родом из познатог комунистичког упоришта Кумана. Задатак који је централно партијско руководство доделило Веселинову, као члану најужег руководства подмлатка Комунистичке партије, био је да обнови организацију СКОЈ-а у Војводини

8 Колико је режим прецењивао комунистичку снагу и озбиљно схватао позиве партијског руководства на оружани отпор, сведочи и чињеница да је у лето 1929. године југословенска војска била стављена у стање приправности, како би спречила очекиване диверзије и устанак. *Грађа за историју радничког покрета и КПЈ у Војводини 1918–1929*, приредила Дивна Албуљ, Сремски Карловци 1966, 532.

– у коју сврху је он обилазио војвођанска села и градове, формирајући комунистичке ћелије (нарочито по индустријским центрима, са намером да се тежиште партијског рада пренесе у фабричке хале и занатлијске радионице). У августу 1930. године обновљена је и партијска штампа у Војводини, а био је рашчишћен и фракцијски сукоб са тзв. ликвидаторима.[9] Хомогенизована и оснажена, комунистичка организација почела је да убацује своје чланове – претежно омладинце, у легална удружења (спортска, струковна, чак и национална). Међутим, ни полиција није седела „скрштених руку" и након комунистичке акције растурања пропагандног материјала, организоване поводом годишњице Октобарске револуције, дошло је до велике „провале" која је захватила читав комунистички „актив" у Војводини. Сви успеси који су до тада били постигнути пали су у воду, а војвођанска комунистичка организација поново се пасивизирала.

Из политичке пасивности први је, почетком 1931. године, изашао суботички месни комитет, успевајући да прошири свој утицај на шири простор северне Бачке (углавном наилазећи на одзив међу сиромашним Мађарима). Током летњих месеци суботички комунисти су, преко Беча, успели да успоставе везу са централним партијским руководством, које је у септембру 1931. године послало свог изасланика у Суботицу – како би из тог града почела обнова организационе структуре Комунистичке партије у Војводини. Међутим, тај изасланик је убрзо био ухапшен, а истовремено са напорима заграничног партијског руководства и покрајински комитет за Србију је покушавао да, повезујући се са појединцима у Новом Саду, Великом Бечкереку и неким другим местима, обнови комунистичку активност у том делу Војводине. Међутим, након покушаја да се, у новембру 1931. године, спроведе акција истовременог растурања летака широм Бачке и Баната, још једном је дошло до „провале" у Кикинди, након које је уследио талас хапшења на северу Бачке – у Суботици, Бачкој Тополи, Сенти и Сомбору. Тиме је разбијено и последње организовано упориште Комунистичке партије у Војводини, а њени руководиоци су се махом налазили у митровачкој и другим казнионама – укључујући и Јована Веселинова. Током читаве 1932. године, комунистичка активност у Војводини готово да се није ни осећала – чак је и традиционално растурање летака поводом Првог маја изведено у веома малом обиму. Иако су у већим местима постојале комунистичке групе, оне су биле међусобно неповезане и без додира са централним руководством, нису имале снаге да покрену рад-

9 У комунистичкој терминологији онога времена, израз „ликвидатори" примењиван је на оне комунисте који су изражавали сумњу у мудрост ступања у директан сукоб са краљевским режимом који је тада био у пуној снази. Ђорђе Милановић, *Изолација и распад КПЈ и СКОЈ-а у Војводини за време Шестојануарске диктатуре од 1929. до 1931. године*, Токови револуције, Београд, 2, 1967, 198–199.

ничке штрајкове и њихова делатност се углавном сводила на тајне састанке и бескорисне дискусије.

У пролеће 1933. године руководство Комунистичке партије Југославије је било у прилици да са задовољством констатује да је рад њиховог изасланика у Војводини (задуженог да обнови партијску и скојевску организациону мрежу) био плодотворан – поново су успостављене бројне ћелије и месни комитети широм Бачке и Баната, па и основани неки нови, а чврсте везе су биле успостављене са партијским центрима у Суботици и у Вршцу (војвођански Покрајински комитет, међутим, није био обновљен). Истовремено, по налогу партијске централе, војвођански комунисти су се укључивали у рад легалних Уједињених радничких синдиката, делујући као револуционарна, „црвена" опозиција. Партија је, интензивније него раније, у Војводини пропагандно деловала путем различитих публикација на српском и на мађарском језику,[10] а управо у то време се, као издавач илегалног партијског листа, међу стотинак тада активних војвођанских комуниста, издвојио млади учитељ родом из банатског села Избишта, Жарко Зрењанин – типичан представник новог комунистичког нараштаја. Традиционално, партијска активност у Војводини била је најизраженија у сусрет празнику рада, а Првомајски проглас 1933. године позивао је „радне људе" на отпор жандармима, на неплаћање пореза итд. На обарање „војно-фашистичке" диктатуре војвођански комунисти су својим лецима позивали и наредне, 1934. године – све до смрти краља Александра. Но управо у јесен 1934. године, хапшењем велике групе партијских и синдикалних руководилаца у најзначајнијем упоришту војвођанских комуниста – Суботици и њеној околини, биће прекинут и двогодишњи процес постепеног оporавка Комунистичке партије у Војводини.

Полицијским „провалама" у Новом Саду и Беочину за војвођанске комунисте је започела и наредна година, а тај, последњи у низу, удар режима довео је до нове осеке комунистичког покрета у Војводини. Благоје Паровић, упућен почетком 1935. године у Нови Сад од стране Покрајинског комитета за Србију, са жаљењем је констатовао да тамошње ћелије и комитети не функционишу, а да је целокупан партијски рад био неформалног карактера и да је почивао на иницијативи појединаца. Ни налог упућен са врха Комунистичке партије Југославије на адресу суботичког месног комитета, да се организује једна шира конференција војвођанских комуниста, није могао бити реализован. Наиме, међусобне везе преосталих двадесетак комунистичких организација у Војводини су све до средине 1935. године биле у прекиду. Стога ни директива

10 Иако су војвођански Мађари, социјално и национално исфрустрирани, и даље били погодно тле за комунистичку агитацију, њихово процентуално учешће у структури партијског чланства почело је да опада. Ђорђе Милановић, *Обнављање и јачање комунистичке активности у Војводини од 1932. до 1934. године*, Токови револуције, Београд, 5, 1970, 163.

да се кампања за Петомајске изборе искористи у сврху промоције комунистичких идеја није могла бити испоштована, нити су комунисти у Војводини успели да истакну своју изборну листу. Ипак, присуство инструктора упућеног у ту сврху од стране партијске централе није било сасвим узалудно – његови напори дали су замаха јачању организација Комунистичке партије у Војводини, а највише у Суботици. Истовремено, интензивиране су везе банатских партијских одбора са Београдом, а као последица „оживљавања" партијске структуре у Војводини било је и поновно оснивање Покрајинског комитета – у септембру 1935. године, у Петровграду. Покрајинској партијској конференцији, одржаној конспиративно, у једном приватном стану, присуствовало је свега девет делегата – сви из Баната,[11] будући да су „другови из Бачке", али и Панчевци, били спречени да дођу. У састав тада изабраног седмочланог Покрајинског комитета Комунистичке партије Југославије за Војводину (на челу са секретаром Лазаром Миланковим) представници бачких комуниста су кооптирани накнадно, у новембру.

Осим организационим питањима, покрајинска конференција се позабавила и новом, тзв. народнофронтовском, политичком оријентацијом комунистичке партије. Наиме, југословенски комунисти су се под Шестојануарским режимом чврсто држали коминтерновске тезе о разбијању Краљевине Југославије, промовисане током двадесетих година, а у једном тренутку се у партијској пропаганди појавила и идеја независне Војводине – коју је у пролеће 1930. године званично гласило Коминтерне оценило као неправилну и неозбиљну (сугерисано је да би војвођански народи могли да своје право на самоопредељење искажу у облику присаједињењу некој од суседних „радничко-сељачких република"). И у наредним годинама комунисти су истрајавали на праву „самоопредељења до отцепљења", инсистирали на превазилажењу неповерења које је постојало између различитих националности у Војводини, те очекивали њихов сложан наступ у борби против „великосрпске хегемоније" – све до децембра 1934. године. Тада је руководство Комунистичке партије Југославије, повинујући се налозима Коминтерне, напустило политику разбијања сопствене државе – у корист замисли о њеној федерализацији. Из Москве је препоручено и да комунисти, у сврху борбе против нарастајућег фашизма, што више делују преко легалних организација различитог карактера, те да отпочну сарадњу са другим антифашистичким и демократским снагама – у форми Народног фронта. У погледу Војводине, народнофронтовска оријентација односила се на спремност комуниста да у

11 Учесници конференције пристигли су из Кикинде, Кумана, Вршца, Беле Цркве и самог Петровграда, а међу њима је било шесторица Срба, двојица Немаца и један Мађар, односно четворица занатлија и петорица пољопривредника. Данило Кецић, *Класне борбе у Војводини 1918–1941*, Нови Сад 1969, 131.

борби против режима сарађују са левим крилим Земљорадничке странке, те са разнородним политичким снагама окупљеним под окриљем Војвођанског покрета – како је и одлучено на покрајинској конференцији у Петровграду. Од Војвођанског покрета комунисти су преузели и паролу о аутономији Војводине у федерализованој Југославији (не разрађујући је превише) и она ће представљати важан сегмент њихове пропаганде у наредном периоду – све до Другог светског рата.

Пружену руку комуниста, њихових дојучерашњих љутих критичара, опозициони политичари у Војводини су прихватили – током јесени 1935. године одржано је више поверљивих састанака и мноштво јавних зборова на којима су заједно наступали „грађански" и комунистички прваци. На зборовима у Кикинди, Петровграду и околним селима комунисти су после много година дошли у прилику да јавно иступају, на њима су основани одбори Народног фронта слободе, клицало се Совјетском Савезу... У северном Банату, простору на коме је Земљорадничка странка традиционално имала јака упоришта, комунисти су на заједничким наступима опозиције много више долазили до изражаја него у срединама у којима је доминантнији положај заузимао Војвођански покрет.[12] Наиме, комунисти и леви земљорадници су делили неповерење према челницима Војвођанског покрета (које су посматрали као „богату господу"), док су се ови опет згражавали над поменом „класне борбе" и сличних левичарских парола. Ипак, готово истоветне концепције у погледу будућег уставноправног положаја Војводине спајале су „буржоаски" Војвођански покрет и „пролетерску" Комунистичку партију (током 1935. и 1936. године њени највиши органи су се више пута позитивно одредили према праву народа Војводине да се слободно изјасне о свом статусу у будућој југословенској федерацији). Стога су, у сусрет општинским изборима у Дунавској бановини заказаним за децембар 1936. године, комунисти наставили да широм Војводине држе зборове заједно са самосталним демократама, демократама, земљорадницима, социјалистима...

Након веома успелог збора Народног фронта у Вршцу августа 1936. године, комунисти су у том граду договорили сарадњу са левим социјалистима, на платформи „јединства радничке класе" и идеологије антифашизма. Потом су те две политичке организације у Новом Саду постигле споразум о заједничком наступу на општинским изборима, изражавајући спремност за сарадњу и са Самосталном демократском странком, Демократском странком, Савезом земљорадника и Хрватском сељачком странком. А крајем октобра 1936. годи-

12 Сами комунисти су, у својим интерним документима, северни Банат означавали као један од региона (после Црне Горе и Далмације) у којем се најуспешније „изграђивао" Народни фронт. Ђорђе Милановић, *Почеци и први успеси у развоју Народног фронта у Војводини током 1935. и 1936. године*, Истраживања, Нови Сад, 1, 1971, 133.

не комунисти и представници Војвођанског покрета су потписали „апел поборницима демократије", у коме је најављен заједнички изборни наступ под фирмом Војвођанског народног фронта. Формално, потписници-комунисти су представљени као чланови Јединствене радничке партије (легалне политичке организације коју су комунисти стварали почев од 1935. године, формирањем иницијативних одбора широм Војводине). Међутим, упркос потписаном споразуму, представници Војвођанског покрета нерадо су се појављивали на зборовима и конференцијама у друштву комуниста и избегавали су да их стављају на кандидатске листе – недвосмислено показујући да само желе да искористе комунистичко бирачко тело (посебно из редова националних мањина). Интерес комуниста, са њихове стране, огледао се у томе што су они, до тада изопштени, били признати као легитимна опозициона снага. Но ова неискрена сарадња прекинута је великом полицијском „провалом" уочи самих избора, на којима је читава опозиција доживела фијаско у Војводини.

Великом акцијом хапшења комуниста у двадесетак војвођанских места на прелазу из 1936. у 1937. годину била је обухваћена чак трећина партијског чланства – њих 120-ак, од којих је трећина осуђена на вишегодишње законске казне. Тако се, средином 1937. године, читав руководећи кадар Комунистичке партије у Војводини нашао у затвору, што је неизбежно довело до замирања било какве комунистичке политичке делатности. Значајно је смањена и синдикална активност комуниста у Војводини (која је у претходне две године довела до пораста броја штрајкова и тарифних покрета). Практично једина сфера у којој су комунисти, додуше закамуфлирано, наставили активно да делују била је култура. Међу разним омладинским и културним друштвима преко којих је илегална Комунистичка партија остваривала свој утицај, по свом значају се издвајао Омладински културно-привредни покрет – формиран у склопу настојања да се у Војводини створи једна масовна омладинска организација, са програмом који је био заснован на народнофронтовској платформи (формални задатак покрета било је окупљање омладине свих сталежа ради њеног економског напретка и културног подизања). Како би привукли омладинце различитих идеолошких опредељења, иницијатори су се досетили да успоставе континуитет новоствореног покрета са негдашњом Уједињеном омладином српском – те је на седамдесету годишњицу од настанка те организације, у септембру 1936. године, у Новом Саду одржана оснивачка скупштина ОМПОК-а. Спој савременог антифашизма и традиција Милетића, Змаја и Јакшића, привукла је у редове покрета масу, претежно српске, омладине и читав низ већ постојећих удружења. Током 1937. године мрежа месних и обласних одбора ОМПОК-а распростртла се преко читаве Војводине, окупљајући преко 2000 младих. Публикације ОМПОК-а растуране су и ван Војводине, а преко њих је ширена, мање или више прикривена, комунистичка пропаганда. Када је она

превршила сваку меру и прерасла у отворену критику спољне и унутрашње политике владе Милана Стојадиновића, банска управа је у октобру 1937. године донела решење о забрани ОМПОК-а.[13]

Истовремено, током 1937. године намеснички режим наставио је да, хапсећи и процесуирајући више од стотину војвођанских комунистичких кадрова, задаје ударце ионако нејаким организацијама Комунистичке партије и Савеза комунистичке омладине у Војводини – од којих су многе престале да постоје. Последња у низу осека комунистичког покрета у Војводини свела је број његових активиста на педесетак, те је нужно било моментално покренути обнову партијске организације. Погодну личност за тако важан задатак нови генерални секретар Комунистичке партије Југославије Јосип Броз Тито пронашао је у Жарку Зрењанину Учи (који је имао препоруке свог некадашњег колеге из митровачке казнионе, Моше Пијаде). Зрењанин, окруживши се младим и агилним сарадницима, какав је и сам био, покренуо је у другој половини 1937. године захтеван подухват реорганизације Комунистичке партије у Војводини – да би круна његовог рада представљала обнова војвођанског Покрајинског комитета, крајем 1938. године.[14] Паралелно са обнављањем илегалне организације, комунисти су изграђивали и легалну – у мају 1938. године, непосредно након што су формирани иницијативни одбори у Загребу и у Београду, и у Новом Саду је створен заметак Радничке партије (наредне године она је преименована у Странку радног народа). Новосадски иницијативни одбор (у коме је главну реч водио Светозар Марковић Тоза, родом из банатског села Тараша) у пракси је играо улогу и покрајинског руководства странке, те су у том својству његови челници преговарали са Дудом Бошковићем, који је одлучио да у Извршни одбор Војвођанског покрета прими појединце из Радничке партије – али не оне са комунистичком, већ оне са социјалистичком прошлошћу. Сарадња комуниста са Војвођанским покретом обнављана је у сусрет парламентарним изборима, заказаним за децембар 1938. године. И овај пут се поновила ситуација из предизборне кампање која је вођена две године раније – заједнички наступи на јавним зборовима, потискивање комунистичких кандидата (свега четворица су била истакнута на различитим опозиционим листама у читавој Војводини), хапшења комуниста уочи избора итд.

---

13 Поред комунистичке струје, у структурама ОМПОК-а паралелно је егзистирала и она која је била директно везана за Војвођански покрет, конкретно за Самосталну демократску странку. Живан Милисавац, *Омладински културно-привредни покрет у Војводини*, Нови Сад 1988, 86–87.

14 У то време Тито је са поносом обавештавао Коминтерну о успесима у повезивању донедавно фрагментисаних делова партијске организације у Војводини у једну функционалну целину, оценивши је једном од најбољих у земљи. Данило Кецић, *Револуционарни токови*, Нови Сад 1989, 20.

Упркос катастрофалном поразу опозиције на војвођанском простору, комунисти су имали разлога за задовољство. Њихови кандидати су, у Старобечејском и Бачкотополском срезу, остварили завидне резултате, а предизборна кампања је искоришћена за промоцију комунистичких идеја. Током предизборне кампање, а и мимо ње, војвођански комунисти су се јавно одређивали не само о социјалним питањима него и о тада актуелним међународним проблемима. Иступали су против Хитлеровог „аншлуса" Аустрије и разбијања Чехословачке, протестовали су против Стојадиновићеве спољне политике и захтевали признавање Совјетског Савеза, агитовали су за помоћ Републиканској Шпанији (у редовима Интернационалних бригада против Франка се борило стотинак Војвођана, а у Шпанском грађанском рату су борбено искуство стицали и будући знаменити партизански команданти – Коста Нађ из Петроварадина и Петар Драпшин из Турије). У периоду који је уследио након парламентарних избора, Странка радног народа је наставила да шири своју инфраструктуру по Војводини – оснивајући одборе и привлачећи у своје редове и присталице левих земљорадника, социјалдемократа и других сродних групација. Иако су се политички разишли са вођством Војвођанског покрета, руководиоци Странке радног народа су наставили да се залажу за аутономију Војводине (поредећи је са Индијом и тврдећи да се над њом врши „колонијална експлоатација"), а у јесен 1939. године недвосмислено су се изјаснили за то да она, у преуређеној држави, добије статус федералне јединице – с озбиром на своју посебну економску, социјалну и националну структуру, те историјску и националну традицију. Резултати својеврсне „легализације" комуниста били су видљиви на општинским изборима који су одржани у децембру 1939. године и јануару 1940. године – кандидати Странке радног народа победили су у четири банатске општине: Меленцима, Куману, Српском Арадцу и Ченти. Но врло брзо, влада Цветковић–Мачек је практично онемогућила рад Странке радног народа – забранивши њена гласила и спречавајући одржавање страначких конференција. Стога је комунистичко руководство закључило да је легална организација одиграла своју историјску улогу и да сав будући политички рад треба изводити искључиво илегалним путем.

У то време, илегална Комунистичка партија је имала иза себе двадесетогодишњу праксу конспиративног рада, а у Војводини је имала око 650 чланова и чланица, организованих по комитетима у педесетак насеља готово свих војвођанских срезова. Структура партијског чланства унеколико се променила у односу на раније време – половину су чинили радници, а другу половину сељаци и интелектуалци; у погледу националне припадности, међу члановима Комунистичке партије, а посебно међу руководиоцима, доминирали су Срби (број Мађара пао је на око 30%); напокон, партија се подмладила, а у њеним

редовима (неуобичајено за политички живот Краљевине Југославије) деловао је и известан број жена. Последице економске и политичке кризе, те облаци рата који су се полако примицали југословенској краљевини, давали су ветар у леђа ширењу комунистичке организације у Војводини. Очистивши своје редове од „опортунистичких и фракционашких елемената", она се хомогенизовала и консолидовала – како је у септембру 1940. године закључено на покрајинској конференцији Комунистичке партије за Војводину, одржаној у Сремској Каменици. Том приликом, за политичког секретара Покрајинског комитета изабран је Жарко Зрењанин (наместо Светозара Марковића Тозе који се, након једне од многобројних полицијских провала, нашао у затвору) и он је, по функцији, заузео место и у Централном комитету Комунистичке партије Југославије. Осим организационим, покрајинска конференција се позабавила и политичким питањима, а у оно време је од прворазредног значаја био проблем државно-правног преуређења државе након Споразума Цветковић–Мачек. На самој конференцији је наглашено да Војводина представља специфичну економску, географску и историјску целину, те да она није ни србијанска ни мађарска покрајина, а први човек војвођанских комуниста се, једном другом приликом исте те 1940. године, прецизније изјаснио о будућем политичком статусу Војводине. Према Зрењанину, положај Војводине у односу према Србији зависи од њене сопствене будућности: уколико би у Србији превладала „радничка класа", у том случају би се Војводина везала за њу као аутономна јединица. Но ако би у Београду наставила да се води „хегемонистичка политика", онда би Војводини требало дати самосталан статус у будућој федерацији.[15]

Упоредо са снажењем Комунистичке партије, јачао је и утицај који је она остваривала посредним путем – преко легалних организација различитог карактера, а највише преко Уједињеног радничког синдикалног савеза, који је до своје забране (на самом крају 1940. године) окупљао око 8000 војвођанских радника. Суочавајући се са својим супарницима у синдикату („реформистима"), као и са режимским Југословенским радничким синдикатима (ЈУГОРАС), комунисти су успевали да у времену које је непосредно претходило Другом светском рату организују бројне штрајкове и друге протестне акције – као што су нпр. биле масовне радничке „демонстрације против глади", одржане децембра 1940. године у Сремској Митровици, а чије је

15 На сличан начин Жарко Зрењанин се, неколико година раније, одредио и према судбини Срема (који организационо није потпадао под надлежност Покрајинског комитета за Војводину): уколико би „демократске снаге" преовладале у Срему, а у Војводини на управи остала „реакција", онда би ваљало присајединити Срем Војводини како би се у њој променио однос политичких снага; у крајњој линији, допуштан је и плебисцит на коме би се Сремци изјаснили хоће ли да буду део Војводине или део Хрватске. Ранко Кончар, *Опозиционе партије и аутономија Војводине 1929–1941*, Нови Сад 1995, 288.

учеснике жандармерија морала силом да растера. У таквим акцијама калила се и комунистичка омладина, која им је давала снажан борбени набој и истовремено изазивала симпатије у ширим слојевима друштва. Након што је, под руководством Радивоја Ћирпанова, спроведена обнова СКОЈ-а у Војводини, у ту организацију је било учлањено око 150 омладинаца и омладинки, али се много више њих окупљало под окриљем разних легалних удружења које су комунисти контролисали – спортских, туристичких и сл.[16] Скојевци су били активни и по средњим школама широм Војводине, пропагирајући у њима левичарске идеје, пркосећи конзервативним професорима а понегде се сукобљавајући и са омладинцима Љотићевог покрета ЗБОР. Колико год су комунисти били умешни у привлачењу девојака и младића у своје редове (између осталог, и организовањем вишедневних „планинарских" логоровања на Фрушкој гори, у лето 1939, односно 1940. године), толико су методе које је власт употребљавала да омладину одврати од комунистичке идеологије (хапшења, пребијања и сл.) биле контрапродуктивне.

Иако непомирљиво супротстављени режиму који је владао Краљевином Југославијом и орни да радикално промене њено друштвено и државно уређење, комунистички омладинци су у освит Другог светског рата јавно истицали спремност да бране своју земљу у случају да и њу захвати ратни вихор. Било их је и у поворкама које су 27. марта 1941. године свој антифашизам бучно изражавале по селима и градовима широм Војводине. Најмасовније манифестације су одржане у Новом Саду, где је демонстранте предводио ветеран из новембарских дана 1918. године Игњат Павлас, са својим соколима. Клицало се младом краљу Петру и слободној Југославији, али и заветовало: „Боље гроб него роб! Боље рат него пакт!": Рат је врло брзо дошао, одневши у вртлог историје политичку и привредну елиту која је обележила међуратно раздобље у Војводини, те пруживши прилику комунистима да изађу на велику сцену и преузму власт.

16 Ни војвођанска академска омладина, која се школовала махом на Београдском универзитету, није била отпорна на комунистички утицај – који је остваривао преко Покрајинског одбора Народних студената Војводине. Љубивоје Церовић, *Напредни покрет војвођанских студената 1918–1941*, Нови Сад 1972, 90.

Slobodan Bjelica

THE COMMUNIST PARTY IN VOJVODINA BETWEEN THE TWO WORLD WARS

SUMMARY

The revolutionary mood that spread to Vojvodina immediately after the end of the First World War had its roots in the socialist movements that operated in Banat, Bačka, Baranja and Srem in the previous century, and even more so in the fact that a significant number of war prisoners from Vojvodina were witnesses and participants of the October Revolution in Russia. Moreover, the first illegal communist organization ("Pelagićevci") on the territory of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was formed in 1919 near Sremski Karlovci. The same year ensued the creation of the legal Socialist Workers' Party of Yugoslavia (Communist) - renamed the Communist Party of Yugoslavia since the Vukovar Congress. The party demonstrated its strength in Vojvodina in the elections for the Constituent Assembly in 1920, winning several parliamentary mandates. The political rise of the Communist Party, its revolutionary commitment and terrorist activities, led the royal regime to ban it. Since 1921, the communists in Vojvodina, as well as in the whole country, operated strictly illegally, and the strong repression of the authorities decimated their ranks. During the twenties, the communists' attempts to "legalize" themselves through political and trade union organizations did not bring significant results and the introduction of the Sixth January regime put them in an even more unenviable position. Frequent police raids practically destroyed the organizational structure of the Communist Party in Vojvodina and the remaining party membership became almost completely passive. A new impetus among Vojvodina communists came in the late 1930s, when younger cadres joined the ranks of the party, who agilely implemented the new, "National Front" political orientation - including the promotion of autonomous Vojvodina.

др Александар Хорват
кустос-историчар
Музеј Војводине
aleksandarhorvat1987@yahoo.com

ПАРТИЗАНСКИ СУД У СРЕМУ (1941–1944)

Сажетак: Циљ рада је анализа деловања различитих облика партизанског суда у Срему за време Другог светског рата, и то у периоду од почетка окупације и власти Независне Државе Хрватске (1941), па све до ослобођења 1944. године. Суочени са низом проблематичних ситуација у партизанским одредима, као што су самовољно напуштање јединице, убиства, пљачке или неумерено конзумирање алкохола, партизански судови су од првих дана устанка морали да доносе одлуке којима су у условима ратног стања регулисали односе, заводили строгу дисциплину и устројавали војне формације. Истовремено је у фрушкогорским селима, на територији под партизанском контролом, било потребно да судска власт заведе ред и интервенише у вербалним окршајима између мештана, у њиховим свађама и породичним односима, али и у случајевима тешких кривичних дела. У бројним и сложеним процесима, партизанске судије су још у току рата покушавале да успоставе правосудни систем који ће задовољити правду и ефикасно се обрачунати са припадницима усташког покрета и другим ратним злочинцима, одговорним за тешке злочине почињене над цивилима у Срему. Такође, осим чињеница о правним аспектима деловања суда, један од циљева овог рада је и истраживање утицаја судске власти на приватни и свакодневни живот партизана и мештана фрушкогорских села, посебно у погледу односа партизанског покрета према сексуалности, браку, еманципацији жена и прокламованом моралу бораца и становништва Срема у целини.

Кључне речи: партизани, партизански суд, Срем, Други светски рат, приватност, свакодневица, ратни злочини.

Од првих дана устанка у Југославији, упоредо са настанком партизанског покрета и његових војних јединица, настају и први партизански судови. Већ крајем 1941. године, сви одреди и бригаде су добили наређење да, уколико то није учињено, одмах формирају војне судове, јер се појавила потреба да се суди заробљеним војницима, шпијунима, али и партизанским борцима због кршења дисциплине. Врховни штаб је у току рата низом прописа и наредби одредио делокруг војних судова, а познатим *Фочанским прописима*

(1942) предвиђено је да Народноослободилачки одбори (НОО) представљају цивилну и судску власт на ослобођеној територији. По истом моделу долази до развоја партизанских судова у Срему, где се од краја 1941. године налазило главно устаничко средиште у Војводини. Настанком првих сремских одреда – Фрушкогорског и Подунавског, и стварањем делимично ослобођене територије на Фрушкој гори, јавила се потреба за правосудним поступком у погледу регулисања дисциплине у одредима; око грађанских спорова у фрушкогорским селима; и у кажњавању ратних злочинаца у Срему.

Партизански суд у сремским одредима. Војни судови у партизанским јединицама у Срему, као и на простору целе Југославије, развијали су се постепено од првих дана рата. У почетку нису били стални органи, већ су формирани према потреби,[1] а чинили су их политички комесар одреда и два борца који су се истицали у борби и у чије поштење и правичност нико од сабораца није сумњао. Најстроже санкције су у правилу биле предвиђене за издају, крађу, „неморално понашање" између мушкараца и жена, пијанчење и отказивање послушности.[2] Партизански штаб у Срему је већ почетком 1942. године одредио да казне могу бити давање прекоредног дежурства, опомена, укор, строги укор и последња опомена, а казна смрти је следила за теже случајеве кршења дисциплине у одреду, губљење оружја или издају.[3] Због начина вођења партизанског рата, није било могуће да се изрекне казна затвора, уместо које је осуђени борац морао да изврши неки тежак задатак или да буде разоружан, што се сматрало једном од најтежих санкција. Смртну казну је извршавао командант одреда са својим људима, али посао „џелата" није био сталан, него су га обично обављали добровољци. Када је касније ОЗН-а преузела егзекуције у своје руке, припадници партизанских одреда су вршили стрељања само у току оружане акције или у појединим случајевима када то нису могли да избегну, у зависности од тога колико је било опасно осуђеника спроводити кроз непријатељску територију.[4]

У прво време нису постојали јасно дефинисани прописи и често се дешавало да одлуке буду донете на брзину, без прецизног утврђивања чињеница и прикупљања доказа. У једном извештају из 1942. године критикују се дотадашњи поступци и ликвидације, као и објављивање вести о томе у партизанској штампи без политичког образложења и конкретног доказног материјала, са закључком да „када се неки изрод ликвидира, онда треба на-

1 Arnold Rajh, „Sudske funkcije narodnooslobodilačkih odbora u Vojvodini", u: *Narodna vlast u Vojvodini 1941–1945*, prir. Danilo Kecić, Novi Sad 1986, 149–150.

2 Jovan Beljanski Lala, *Sećanja*, Novi Sad 1982, 275.

3 *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа*, том I, књ. 6, Београд 1955, 31.

4 Музеј Војводине (МВ), Збирка докумената, инв. бр. 22.987.

роду објаснити и уверити га да је то политички исправно". У истом документу пише да је потребно формирати војни суд у партизанским одредима у који ће ући командант, политички комесар и један партизан, док штабови батаљона треба да формирају привремене војне судове по потреби и од случаја до случаја.[5] У истом периоду, на основу директиве обавештајног официра из партизанског Штаба у Срему, одлучено је да се о истрагама током саслушања води судска документација и да се записник и пресуда похрањују и чувају.[6] Слични прописи односили су се и на резервне јединице, о чему сведочи један допис Штаба резервног батаљона Рума:

> Суђење разним издајницима, петоколонашима и шпијунима је вршено до сада често пута по непозваним и ненадлежним друговима и у већини случајева, без икаквог саслушања кривице и проверене истраге и без Војног суда, иако су још раније дате директиве. У будуће се има сваки ухваћени шпијун обавезно предати овом Штабу који ће даље повести поступак.[7]

У то време је постојала опасност да неоправдана и недовољно појашњена убиства нанесу штету покрету отпора у Срему и његовом угледу међу становништвом, као што се десило у Добринцима 1942. године, када су методе ликвидације и физичког кажњавања изазвале веома негативан утисак. Општински бележник је са неколико сељака покушао да успостави локалну власт коју су мештани претходно протерали из села, али партизани су за то сазнали и стрељали га, а особе које су с њим сарађивале избатинали. Само захваљујући отпору мештана и месног народноослободилачког одбора сарадници бележника нису ликвидирани. У Карловчићу се догодио још страшнији инцидент, када је убијен један брачни пар због издаје, али и њихов син, једанаестогодишње дете, под изговором да би могао издати партизане окупационим властима. Након тога, да се овакви злочини не би понављали, свим партизанским јединицама је наређено „да посао око ликвидирања народних издајица, петоколонаша и четника обављају одговорно".[8]

Више пута је борцима суђено и опомињани су због дезертирања, ширења гласина, опијања и других облика кршења дисциплине. Тако је један партизан из Раковца у лето 1942. године осуђен на смрт јер је у свом месту причао „како је у шуми беда и глад" и „да се сваки час може погинути", а када је донета одлука да буде стрељан пред стројем, као пример осталима, он је успео да побег-

5 ЗНОР, том I, књ. 6, 208, 210

6 *Окружни комитети КПЈ за Војводину 1941–1943*, прир. Љубица Василић, Нови Сад – Сремски Карловци 1975, 344–345.

7 МВ, 13.963.

8 ОК КПЈ, 344–345.

не. У једном другом случају је борац склон самовољи и алкохолизму стрељан без суђења, јер је био „наоружан и опасан", па су партизани који су били задужени да га приведу партизанском суду одлучили да га сами ликвидирају.[9]

Међу командантима и комесарима одреда постојала је жеља да се према борцима не поступа строго и сурово, инсистирало се на попустљивости, критеријуми су били промењиви и коначна пресуда је зависила од тренутних околности и атмосфере у јединици. То илуструје једно суђење групи из Манђелоса, коју су предводила двојица младића, један Србин и један Немац, и која је, ставивши петокраке на капе, опљачкала кућу сеоског млинара, иначе Хрвата. Од опљачканог новца купили су цигарете, а остатак проследили партизанима. Када се прочуло о овом догађају, руководство Фрушкогорског одреда је донело одлуку да двојица младића буду осуђени на смрт, како би се примером показало да се партизани не боре против Хрвата, него против усташа, и да се под петокраком не смеју вршити самовољне акције. Остали партизани у одреду су били „као покошени" када су чули да је изречена тако драконска казна, па је због тога пресуда преиначена и на крају је донета одлука о помиловању осуђеника, под условом да приступе партизанском одреду. Истовремено, помиловања није било у случају борца, предратног подофицира, који је послат у Шуљам по храну, где је у једној кући од мештана затражио да му припреме печено пиле. Његов поступак је изазвао незадовољство у селу, али и у Фрушкогорском одреду, јер је тиме нарушена већ изграђена представа о лику скромног партизана и моралног чистунца.[10]

И у појединим тешким случајевима долазило је до одлука о помиловању, уколико би партизани у јединици били против најстроже казне. У Фрушкогорском партизанском одреду је због недовољне војне оспособљености и неопрезног баратања оружјем један борац из пушке нехотице убио двојицу својих сабораца. Одмах је сазван партизански суд, састављен од пет истакнутих појединаца, који је дуго расправљао о случају и иако је по правилима следила смртна казна, на предлог свих осталих партизана из чете, борцу је опроштено због чињенице да је убиство било сплет несрећних околности.[11] Слично се догодило на једној приредби у Ашањи, када је један партизан случајно устрелио свог саборца приликом извођења позоришног комада, с разликом да је тада примењен принцип бојкота убице све до доношења судске пресуде.[12]

Осуђивање бораца на смрт ипак је било изузетак, и то најчешће у ситуацијама када би заказале све остале методе принуде и дисциплиновања. За време рата, у Подунавском одреду су изречене укупно четири смртне пресуде,

9 Miloš Lukić, *Crveno uporište: hronika sela i kamenoloma Rakovac*, Novi Sad 1974, 294–298.
10 Josip Hrnčević, *Svjedočanstva*, Zagreb 1986, 74–76.
11 Борислав Стојшић, *Фрушкогорски партизански одред*, Београд 1986, 322–344.
12 ЗНОР, том I, књ. 6, 502–504.

и то у почетку борби, вишеструким преступницима чији испади су угрожавали безбедност јединице. Такође, строги прописи су често били неприменљиви у ратним околностима и тога су углавном били свесни команданти и комесари јединица. Истакнути партизански борац Јован Бељански Лала је у својим послератним успоменама посебно указао на чињеницу да је у Срему постојала традиција неумереног испијања алкохола и да је било тешко спровести строге наредбе да се алкохолна пића не конзумирају у јединицама. Према његовом сведочењу, сремски сељаци нису могли схватити да је употреба алкохола за партизане преступ, јер су они сматрали да је вино у ствари храна коју треба давати и деци, а и он сам је то објашњавао речима пуним разумевања: „Сремци ће лакше схватити ако им забранимо да једу, него да пију". За разлику од Бељанског, Станко Пауновић, један од команданата, који је рођен у Тимочкој Крајини и по свом карактеру био ригорозни револуционар, тражио је да се за такве преступе доносе смртне пресуде, међутим, у правилу су изрицане само блаже санкције. Како су изгледале те казне илуструје случај током боравка Јована Бељанског у Босутском одреду, чувеном по својој недисциплини, када је наредио да двојица пијаних бораца буду два сата завезани за дрво, окренути према сунцу. Завођење строге војничке дисциплине је могло бити повезано са непријатностима, па чак и опасностима по партизанске команданте, о чему сведочи опомена коју је Бељански добио том приликом да ће га неки борац, из освете, ноћу убити ако настави тако да их кажњава.[13]

Начелно су били забрањени и сексуални односи у јединицама, јер су посматрани као „неморално понашање" између мушкараца и жена. Најтеже казне су изрицане само најупорнијим прекршиоцима да би се дао пример осталима, као што је био случај када се један борац из Ирига разболео, током одсуства ступио у љубавну везу са болничарком и није се враћао у одред. Љубавни пар је само у Добринцима истеран из пет кућа у којима су скривани, због непрестаног понављања „неморалног понашања" и сексуалних односа. Поводом тог проблема је одржано саветовање између бораца и донета је одлука да оптужени борац буде разрешен партизанске заклетве. Међутим, он је то одбио и настала је расправа на нивоу целог одреда: мушкарци су сматрали да треба стрељати само болничарку, а жене да их обоје треба осудити на смрт, са објашњењем „да не може постојати само женска курва, без мушке". У коначној одлуци полазило се од претпоставке да се по сваку цену морају чувати углед партизанских јединица и прокламована начела о моралном понашању партизана.[14]

На смртну казну је осуђен и један борац из Оролика за читав низ тешких прекршаја: неколико пута се напио иако му је речено да то не чини, више

13 J. Beljanski, *Нав. дело*, 257.
14 МВ, 22.987.

пута је дезертирао из јединице и одбијао наређења, без одобрења је напуштао стражарску дужност, ширио је панику, „псовао је мајку божју" јер се морао бријати, позајмљивао је и није враћао новац, у Босни је продао чарапе за шаку сувих шљива, а чизме је заменио за опанке и чутуру ракије.[15] На смрт стрељањем осуђен је и један партизан јер је опљачкао мртвог саборца за чију сахрану је требало да се постара.[16]

Већ током 1943. године усталила се пракса да се за прекршаје, као што су крађа, самовољно понашање и напуштање јединице, смртне казне доносе условно, на одређени временски период, обично на три или шест месеци. Једном одлуком из марта 1943. године, тројица партизана су осуђена на смрт због „самовољног изрицања пресуда појединим друговима" и батинања цивила, „које су самовласно изрицали, иако су знали да је свако мучење, терорисање и батинање најстроже забрањено". Одлука је у ствари имала карактер последње опомене, јер је суд истовремено преиначио смртну казну у условну на годину дана, констатујући да „ова пресуда има да послужи примером свим борцима … како се са народом не сме поступати".[17] Условне осуде су имале функцију у дисциплиновању бораца и давању примера осталима која врста понашања није прихватљива, а за која ће следити најстроже санкције.

Због дезертерства су обично изрицане смртне казне, условно на шест[18] или на три месеца.[19] Сличне су санкције следиле и у случају крађе, па је тако на условну казну стрељањем од три месеца осуђен партизан који је украо и обукао мушко одело из стана учитељице у Батровцима. Уз то је разоружан, а право на ношење оружја је стицао након истицања условне казне или ако би ново оружје заплењио у борби.[20] Команданта једне месне партизанске јединице у Румском срезу војни суд осудио је на смрт јер је присвојио део конфискованих намирница од једне мештанке, жито из једне партизанске акције и насилно је окупирао једно јутро црквене земље, од које није хтео да одступи. У пресуди је наведено уобичајено образложење да је суд, „не желећи проливати крви своје браће и свог народа, претворио казну смрти у условну од 6 месеци", притом одузевши осуђенику све дужности и одстранивши га из партизанских редова за време трајања казне.[21]

Један случај дезертирања борца из Негославаца посебно је занимљив јер је пресуда улазила у проблеме везане за његов приватни живот. Дезертер је

15 MB, 2.133.
16 MB, 2.189.
17 MB, 2.306.
18 MB, 2.171.
19 MB, 2.166.
20 MB, 2.158.
21 MB, 13.961.

осуђен на смрт, условно на шест месеци, не само због тога што је без одобрења напустио јединицу већ и због неморала, пошто је „ступио у ванбрачни живот са женом свога брата од ујака који се налази у логору, чиме се огрешио о народно-ослободилачку борбу". Наведене су још неке „ситније грешке" које су приписане његовом психичком стању, односно „живчаној растројености", о чему је суд донео закључак: „Неморалан живот је недозвољен, јер народ то не трпи, а то и не доликује народном борцу; дезертерство је срамотна работа, нарочито данас, када се сав народ диже против окупатора".[22]

Партизански суд је регулисао и проблеме из сфере приватног живота припадника партизанских десетина смештених у селима, односно оних бораца који се привремено нису налазили у борбеним јединицама. На тај начин је директно повезивана приватност партизана са њиховом војном службом, а један од таквих случајева односио се на борца који се оженио, али је супругу отерао из куће након само два дана. Његов поступак је постао тема расправе у јединици и оцењен је као неморалан, са главним аргументом да „он мисли да може да мења жене као Циган коње", због чега је кажњен искључивањем из партизанске десетине.[23]

* * *

Од 1942. године постепено су се одвијале институционализација и изградња партизанске власти у Срему, са све прецизнијим и свеобухватнијим дефинисањем појединих надлежности. Прва сремска војна команда је обављала судске функције, посебно у погледу ликвидације усташких шпијуна, преобучених у торбаре трговце по селима.[24] У септембру 1943. године основани су војни судови при новоформираним командама подручја, где су постојали правни референти који су водили истраге против окривљених и писали пресуде, а почетком 1944. године извршена је нова реорганизација војнопозадинских судских власти, формирањем Обласног војног суда за Војводину и два суда нижег степена – у команди Рума и у команди Шид. Ови судови су своју власт спроводили чвршће него претходни судски органи и од тада је почело систематско чишћење свих непријатеља партизанског покрета у Срему, као и конфискација њихове имовине. Судска власт је у свом саставу имала и судску стражу, састављену од десетак бораца, која је имала задатак да

22 МВ, 2.134.
23 МВ, 22.987.
24 МВ, 19.647.

приводи, а све јединице су биле обавезне да им упућују заробљенике и друге ухапшене особе.[25]

Истовремено су разграничени односи између војске и НОО-а одлуком да одбори морају прихватати пресуде војних судова и да у случајевима који спадају у надлежности војног суда, НОО-и имају задатак да помогну истрагу, али не и да се мешају у судски процес и одлучивање. Након формирања Обласног војног суда, у једном писму Главног народноослободилачког одбора Војводине (ГНООВ), као водеће установе, истакнута је потреба веће сарадње између војних јединица и органа народне власти у погледу односа између војних и народних судова по селима.[26]

Партизански суд у селима. Паралелно са формирањем и развојем судова у војним јединицама, у појединим селима је постојао и други облик партизанског суда, чији је настанак био везан за процес изградње нове власти на ослобођеној територији у Срему. Током рата је све више села на Фрушкој гори долазило под непосредну власт партизана, који су настојали да преузимањем територије ставе под своју контролу и органе цивилне управе, укључујући и судство. Већ 1942. године, у селима близу Руме, становништво је избегавало да се ради спорова и тужби обраћа суду и властима Независне Државе Хрватске (НДХ), али, као и у мирнодопско време, у местима су постојали различити сукоби између сељака: од вербалних обрачуна, увреда, свађа и крађа, па до тешких кривичних дела и убистава. Партизанске судије држале су се принципа да је у ратним условима нужно „помирити људе" и тек би их у крајњем случају, ако би се показало да је помирење немогуће, звали пред НОО и у улози „мировног већа" саопштавали своју одлуку. Атмосфера ратног стања одређивала је и специфични карактер појединих суђења и став самих судија, који су настојали да својим приступом спрече сукобе и расправе међу становништвом. Због тога су својим пропагандним каналима ширили паролу: „Спорова међу нама, међу народом не треба да буде, ми имамо само један спор, спор са непријатељом".[27]

Иако су НОО-и начелно били илегални, сељаци су од првих дана устанка знали за њихово постојање и сами су почели да траже савете и интервенције у мањим сукобима породичног карактера, због личних увреда, свађа или штете нанете у пољу. Временом је делокруг партизанске судске власти у селима растао и бавио се све компликованијим и тежим случајевима као што су бракоразводне парнице, деоба имовине, крађе, па чак и тешка кривична дела

25 MB, 19.647; Sreta Savić, „Razvoj pozadinskih vojnih vlasti u Sremu", u: *Narodna vlast u Vojvodini: 1941–1945*, prir. Danilo Kecić, Novi Sad 1986, 118–119.

26 *Glavni narodnoolobodilački odbor Vojvodine*, prir. Jelena Popov, Novi Sad 1974, 160, 172.

27 MB, 21.693.

убистава.[28] О ситуацији с тим у вези крајем 1943. године сведочи једно писмо ГНООВ-а:

> НОО у нашим ослобођеним селима решавају и грађанске спорове, а у нарочитим случајевима образују народне судове, у које поред једног члана НОО-а улазе представници антифашистичких организација. Такви јавни грађански судови на потпуно окупираним територијама још нису могући, али зато НОО-и треба да уверавају народ да не треба да се обраћа за своје спорове узурпаторским фашистичким властима, да бојкотује те власти и њихове судове.[29]

У једној окружници из исте године констатовано је да се становништво из ослобођених места више не обраћа окупационим властима поводом међусобних сукоба, већ НОО-има, али да одбори због недостатка стручних лица нису у могућности да формирају сталне судове и да сами решавају све грађанске спорове. Истом окружницом је препоручено да се све пресуде објаве писменим путем или прочитају на састанцима, дате су препоруке о равномерној полној заступљености, односно да у народне судове обавезно уђе „једна или више жена", као и да се „приликом решавања спорова искључи свака пристрасност и необјективност; не сме доћи до изражаја лична мржња, родбинске везе и користољубље".[30] Један каснији извештај ГНООВ-а о развоју покрета у Срему, из марта 1944. године, потврђује да је процес изградње судске власти на ослобођеној територији одмакао у складу са поменутим инструкцијама. Поред осталог, у документу пише да се од јесени претходне године за спорове међу сељацима образују судови, који их успешно решавају, тако да становништво Срема које стоји под утицајем партизанске власти „уопште не одлази на фашистичке судове".[31]

Међу судским споровима посебно су интересантни случајеви уређивања приватних и породичних односа међу мештанима сремских села, у којима се рефлектовао утицај, с једне стране, ратног стања, а, с друге стране, ауторитет партизанске власти, као кључних елемената у доношењу одлука и њиховом прихватању од супротстављених страна у спору. Тако је у Буђановцима током 1942. године дошло до сукоба између мужа и жене, старих око 35 година, када је мушкарац отерао своју супругу јер она наводно није могла да роди дете. Он је желео наследника и одмах је почео да живи са другом женом, али законита супруга је захтевала да је муж прими натраг. Када је он то одбио са образложењем да је његова нова жена трудна, она је затражила да

28 Jefta Jeremić, „Nastanak i razvoj narodnooslobodilačkih odbora u Rumskom srezu", u: *Narodna vlast u Vojvodini: 1941–1945*, prir. Danilo Kecić, Novi Sad 1986, 236–238.

29 *Glavni narodnoolobodilački odbor*, 19.

30 J. Jeremić, *Нав. дело*, 245.

31 *Glavni narodnoolobodilački odbor*, 29–30.

јој буде враћен мираз који је донела са собом. Међутим, он се заинатио и у почетку није желео да прихвати споразум са бившом супругом, и тек након интервенције виших партизанских власти, релативно лако, након само пола сата разговора прихватио је све њихове одлуке речима: „Па добро другови, ако сте тако одлучили".[32]

У другом случају је до сукоба дошло између свекрве и снахе, међу којима је и раније постојала нетрпељивост јер се син оженио без мајчине дозволе. Када је муж отишао у партизане, свекрва је одмах почела да мучи и злоставља снаху, да је туче, шамара и криви за одлазак сина, вређајући је: „Да си ти била жена, ти би њега сачувала". Снаха је била активна у АФЖ-у, па су жене из организације покушале да разговарају са свекрвом, али тек када јој је речено да ће бити стрељана, она се уплашила и изјавила да више неће злостављати снаху, потврђујући то речима: „А јој немојте децо, биће јој мати".[33]

Постојали су и многи други компликовани случајеви из сфере породичних односа, попут утврђивања очинства за ванбрачно дете и одређивања алиментације у Голубинцима,[34] или спор око заоставштине у Огару између ванбрачне жене покојника и његових нећака. Она је своје право заснивала на тестаменту, а нећаци на законским прописима, и на крају је предложено и усвојено компромисно решење.[35] У појединим судским одлукама уређивани су и односи из домена свакодневног живота и послова сремских сељака. У Ашањи је током 1943. године народни суд донео одлуку да се поводом штете коју је стока једног сељака нанела другом сељаку, завађене стране измире. У исто време је у Петровчићу изречено неколико казни онима који су вршили размену дрвета за жито и после га препродавали, а у Јакову је један мештанин кажњен са 15.000 куна јер је прекршио партизанску наредбу о извозу прасица на пијацу. Све ове казне и пресуде су углавном објављиване или саопштаване становништву на јавним зборовима.[36]

У појединим судским случајевима приметне су класна заоштреност међу становништвом сремских села и чињеница да су класни мотиви одређивали поједина кривична дела или прекршаје. То илуструје догађај у Суботишту, који је постао предмет судског спора, када је један мушкарац, отац осморо деце, од којих је шесторо било у партизанима, „из класне мржње према богаташима који су се у рату лоше држали", потказао немачким војницима једну

32 МВ, 21.693.
33 Исто.
34 Lazar Ljubinković, „Mesni narodnooslobodilački odbor u Golubincima", u: *Narodna vlast u Vojvodini: 1941–1945*, prir. Danilo Kecić, Novi Sad 1986, 413–414.
35 А. Rajh, *Нав. дело*, 151–152.
36 Жарко Атанацковић, *Срем у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији*, Београд 1968, 425.

имућну породицу у селу, иако је знао да домаћин те куће није био присталица партизанског покрета.[37]

Народни судови у селима су најтежа, често и драматична, суђења водили у предметима тешких убистава, а један од таквих случајева се догодио када је земљорадник из Ривице убио свога комшију, испаливши у њега четири метка из пиштоља. Како би прикрио право стање, сам себе је посекао ножем на три места, представљајући да га је жртва његовог недела напала и да је убиство почињено у самоодбрани. Војни суд је донео одлуку да је злочин ипак почињен из користољубља и личне осврте, и осудио убицу на смрт стрељањем због отежавајућих околности, како стоји у пресуди „моралне и карактерне покварености и дрског држања пред судом".[38] Једнако тешко је било убиство у Војки 1943. године, када је један сељак из места наговорио сестру своје покојне жене да отрује оца, како би потом они заједно наследили имање. Случај је пријавио њен брат, кога је такође покушала да отрује, али војни суд је тровачицу ослободио као малолетну, а подстрекача осудио на смрт стрељањем.

Још тежи је био процес у Суботишту, када су синови убили свога оца, а суд је стао на становиште да је злочин извршен у афекту и због страшног терора који је отац вршио над целом породицом.[39] Двојица синова су били ожењени, један је имао и дете, и сви су живели заједно у једној кући. Отац је био алкохоличар и у стању пијанства је мотком тукао снахе и синове, а како је то стално понављао, синови су га једном приликом тако истукли да је од последица пребијања умро. Догађај је изазвао запрепашћење у селу, мештани су у одређеној мери осуђивали синове због поступка, али су схватили да је у питању несрећан случај, без умишљаја, па је процес окончан њиховим ослобађањем.

Сличан је био процес против једног ратара из Грабоваца, који је ослобођен пред војним судом када је установљено да је својој маћехи у самоодбрани отео нож из руке, а затим је ударио металном шипком по глави и нанео јој смртоносне повреде. Суд је констатовао да је маћеха од раније била позната као свађалица, да није волела пасторка који је полагао право на очеву имовину, али и да „није била пријатељ НОБ, што се огледало у непримању другова на стан, као и у томе да када их прими није радо давала храну и креветске ствари".[40] Управо је у тексту ове пресуде присутна једна од важних карактеристика партизанског суда. Поред осталог, судије су у пресудама оцењивали однос који је страна у поступку имала према покрету отпора и окупационим властима, што је могло бити узето као отежавајућа или олакшавајућа окол-

37 МВ, 21.693.
38 МВ, 2.216.
39 МВ, 21.693.
40 МВ, 2.311.

ност, у зависности да ли је појединац био непријатељски оријентисан према партизанима или се пак истицао као борац, њихов сарадник и присталица.

Народни непријатељи пред партизанским судом. Суђењима у партизанским одредима и у ослобођеним или делимично ослобођеним сремским селима није се исцрпљивала улога партизанског суда. Његов задатак је био и правосудни обрачун са представницима окупационог режима и противницима партизана, односно припадницима разних војних и полицијских формација на територији Срема, који су сви заједно обухватани термином „народни непријатељи". Суђено је потказивачима, шпијунима, полицајцима, функционерима у општинама, а најкраћи процеси, са предвидљивим исходом, вођени су против агената Гестапоа, усташа, четника и љотићеваца.[41] Многа од ових суђења су за време рата одржана тајно, како не би дошло до одмазде над незаштићеним цивилима.[42]

У складу са упутствима о потреби да се разлози за доношење сваке смртне казне образложе становништву, у партизанској илегалној штампи објављивани су спискови пресуђених са кратким објашњењима. У новинама *Наша борба*, из децембра 1942. године, констатовано је да су, поред осталих, ухваћени и стрељани председник општине Белегиш Јохан Лукс, извесни шпијун истог имена, као и народни издајник „Покрајац". [43] У листу *Истина* постојала је рубрика „Из наше судске хронике", са освртима на поједине пресуде.[44]

Суђења народним непријатељима имала су и додатну функцију осим кажњавања злочинаца – у слању поруке противницима партизана и становништву у целини да ће сви злочини бити кажњени и да ће правда на крају бити задовољена. У пресуди једном припаднику Гестапоа ухваћеном у Срему, који је иначе био из Книћанина, стоји карактеристичан закључак: „Невине жртве нашег народа траже освету и наша је дужност да ту освету извршимо. Нека знају сви бандити и издајници, да ће их иста судбина задесити".[45] Шеф војносудског одсека Главног штаба Војводине Арнолд Рајх је у једном допису из 1944. године констатовао да су управо партизански судови средство „праведне освете" и да су партизани „својим праведним пресудама стекли велики углед и поверење народа".[46]

Најупечатљивији судски процеси вођени су против усташа и припадника војних и полицијских органа НДХ због монструозних злочина геноцидног карактера, почињених над цивилним становништвом у Срему и другим де-

41 MB, 13.903.
42 M. Lukić, *Нав. дело*, 349.
43 *Наша борба*, децембар 1942, бр. 9.
44 *Истина*, 1. мај 1944, бр. 94.
45 MB, 196.
46 MB, 22.467.

ловима Југославије. Партизани су настојали да још за време окупације Срема ухвате и процесуирају њима познате злочинце и истакнуте представнике усташког покрета, а размери и начин на који су усташки злочини почињени, као и често одсуство било каквог кајања, запрепастили су и искусне партизанске борце. Тако је Јован Бељански у својим сећањима посебно апострофирао случај Пепе Новосела из Сремске Митровице који је пре изрицања пресуде, чак са извесним задовољством, описао своја недела у Вишњићеву и другим сремским местима, о чему послератни народни херој пише:

> Њега уопште није требало терати да говори. Своју грозну причу казивао је мирно, као да прича најобичније ствари. Пред нама се одвијала језива прича о томе како је убијао људе без имало устручавања, и то не само оружјем, већ оним што би му се нашло при руци: пушком, ножем, батином, најобичнијом цепаницом. Памтио је чак и имена људи које је убио … Када је почео да прича како је лично учествовао у убиству око 200 људи из Вишњићева (Грка), из кога смо имали доста бораца, настао је за тренутак тајац, да би после тога избио тешки уздах изненађења, а затим огорчење … Доста ружних ствари доживео сам у прошлом рату, али сам ово суђење запамтио као један од најнепријатнијих, можда у целом свом животу. На махове сам се осећао тако ужасно, да сам се једва уздржао да не повратим. Стално ме подилазила језа и пробијао хладан зној. Ваљда због тога што су детаљи били толико стравични а истинити.[47]

Суђења усташама су настављена, а међу монструозним случајевима издваја се један процес пред Обласним судом за Војводину. Тројица усташа који су били распоређени на дужност у казниони на пустари код Манђелоса – Јосип Цикуша из Сигетца, код Копривнице, Марко Хојсак из Лепоглаве и Стјепан Жилник из Земуна – осуђени су због ратних злочина почињених у више сремских села, посебно у Гргуревцима где су силовали и убили више особа, укључујући девојчице од шест и дванаест година.[48] Сличан је био и случај против усташког таборника из Голубинаца Јоце Пурића, осуђеног на смрт јер је предао усташама тридесет особа из места, које су затим одведене у затворе у Сремску Митровицу и Вуковар, где су током 1942. године стрељане. Такође је припадницима усташког покрета у Голубинцима наредио да убију, односно да исеку ножевима и ашовима, двојицу мештана.[49] Антон Циндрић из Нове Градишке је као усташа и припадник Гестапоа осуђен на смрт јер је, поред осталог, у периоду 1943–1944. године учествовао у стрељању више од 100 људи из Гргуреваца и околине, као и у убиству осам особа у Старим Ба-

47 J. Beljanski, *Нав. дело*, 264–265.
48 МВ, 205.
49 МВ, 6.248.

новцима. Силовао је и четири девојке, а заједно са сарадницима је обесио на бандере тридесеторо људи ликвидираних у румском затвору.[50]

Низ пресуда за страховито насилне и бруталне злочине прекидале су и другачије врсте суђења, па је тако међу особама ухваћеним и осуђеним на смрт у Срему била и једна професионална шпијунка и припадница Усташке младежи из Славонског Брода која је завршила шпијунски курс у Варешу.[51] Забележен је и случај стрељања жене заражене сифилисом, коју је шеф Гестапоа из Руме послао на Фрушку гору са намером да зарази партизанске борце.[52]

* * *

Судске пресуде ратним злочинцима, донете у време рата и окупације Срема, застрашујући су, али истовремено углавном правнички једнолично срочени текстови. Другачији, непосреднији и дубљи увид у суђења и у интимне емоције и личности судија, суочених са дотада непојмљивим злочинима, приказује британски официр Бејзил Дејвидсон у својој књизи сећања, објављеној непосредно након рата 1946. године. Он је као члан савезничке војне мисије боравио у партизанском штабу у Срему и имао је прилику да се сусретне са бројним командантима и борцима, а међу њима и са главним сремским партизанским судијом Павлом, чији упечатљив портрет оставља на страницама своје књиге.

Дејвидсон у својим успоменама истиче да је током боравка на Фрушкој гори са неколицином људи постао пријатељ, поред осталих и са Павлом, како пише, јединим „чистокрвним Јеврејином" којег је упознао у покрету отпора и који је већ на почетку рата приступио партизанима. Он сведочи да је Павле, као Јеврејин, био боље образован од осталих и, уз матерњи српски, добро је говорио немачки и мађарски језик. По занимању је био адвокат, па је сходно свом образовању постављен за једног од чланова трочланог партизанског суда у Срему. Дејвидсон је такође сазнао да су Павлови отац и мајка ухапшени и убијени у немачком концентрационом логору, а он је на „старомодан јеврејски начин поштовао своје родитеље" и због тога што се њима десило, „мрзео је Немце као што их је мало људи могло мрзети". Оптерећен личном трагедијом, али и сусретима са бруталним злочинцима, Бејзил се сећа да је Павле у суђења „унео огањ и смисао који су били страшни; само би се с времена на време уморио од обрачуна са људима који су били нељуди у свој бруталности и од слушања њиховог брбљивог и бесрамног каталога злочина, које би само

50 MB, 2.261.
51 MB, 2.317.
52 MB, 22.987.

подивљали лудаци могли починити – а они су их хладнокрвно починили. Он би их слао на стрељање, а онда би данима седео у тишини и пуштао друге да причају".[53]

Арнолд Рајх, партизан којег је Дејвидсон упознао као Павла, рођен је у сремском селу Бингули и пре рата је био адвокат у Руми. Када је приступио партизанском покрету, прво је био позадински обавештајни официр, затим председник Војног суда при Главном штабу Војводине.[54] Име којим га је Бејзил ословљавао Рајх је изабрао у сећање на свога брата који је убијен у Јасеновцу за време рата.[55]

Павле и Дејвидсон су у Бешенову 1944. године, приликом једног од својих сусрета, разговарали о суђењу групи усташа, ухваћених у усташком гарнизону у Манђелосу. Притом је, како британски официр примећује, партизански судија био згађен над злочинцима и можда над самим собом, због тога што је чак и на такав начин морао да има посла са њима. Група мушкараца је седела за столом, пила одлично сремско вино, Павлов саборац Вања мотао је цигарете, а партизански судија водио главну реч. Причао је како тројица ухваћених усташа нису показали никакав осећај стида или кривице, већ су пажљиво наводили детаље о свему што су урадили, „као да су очекивали похвалу, а не метак". Павле је тумачио да „што су гори, то мање осећају кривицу" и затим је из торбе извадио извештај о суђењу и прочитао њихова признања. Пре тога су кћерке њиховог домаћина морале да напусте просторију како не би чуле страшне детаље о злочинима. Дејвидсон сведочи да је Павле читао изјаве ухваћеног усташе, презриво лупкајући прстима по папиру, застајкујући повремено да се помало подругљиво осмехне над монструозним признањима:

> Били смо око месец и по дана на војној обуци у Бања Луци пре него што смо кренули камионом за Јајце где смо ухапсили 150 људи и одвели их у концентрациони логор. У селу Трн стрељали смо 15 људи, укључујући три жене и шесторо деце. Ја сам лично заклао четворицу младића, две жене и троје деце. Деца су имала четири, седам и девет година. Пререзао сам им гркљане док су спавали … Са усташом Пером Ословацом у Бања Луци сам претукао три особе које су остали довели у логор; једна је касније умрла у болници. Док сам боравио у Бања Луци силовао сам три девојке, од којих је једна имала 16 година … Отприлике у исто време одвели смо око 220 људи из Мркоњић Града. Неки од њих

53 Basil Davidson, *Partisan Picture*, Bedford 1946, 130.

54 Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije: 1941–1945: žrtve genocida i učesnici NOR*, Beograd 1980, 235, 466.

55 Арнолд Рајх (1907–1992) право је завршио у Београду. После рата био је судија Врховног суда Југославије и председник Врховног суда Војводине, као и савезни секретар за правосуђе. Умро је у Београду (*Знаменити Јевреји Србије: биографски лексикон*, ур. Александар Гаон, Београд 2011, 200–201).

су покушали да побегну и ја сам устрелио тројицу, а неке су убили друге усташе, али не знам тачно колико. У Босанској Крупи сам силовао жену. У Љубији смо имали двадесетак мушкараца и пет жена у затвору. Пребио сам 3-4 особе и силовао девојку коју је други усташа држао за мене. Онда ју је он силовао и ја сам је држао за њега. Из Љубије смо кренули према Приједору у потрази за партизанима, али нисмо нашли ниједног па смо спалили пет кућа и одвели неке људе. У јануару 1942. отишао сам на одсуство у Шид и тамо сам по наређењу усташке команде ухапсио свог шурака Антона Коруна и претресао сам његову кућу и силовао сам…

Списак недела се настављао, а Дејвидсон се сећа да је Павле читајући повремено застајкивао, гледао у своје саборце, док им је домаћин све време сипао вино у чаше. Прекидао је читање, поново објашњавајући да уопште није било потребе да туку усташе како би добили признање, већ су они сами причали о злочинима и чак су притом били поносни на оно што су урадили. Павле је завршио наводећи да је усташа Јосип Ружичка осуђен на смрт, због бројних злочина и чињенице да је од Анте Павелића добио једну сребрну и једну златну медаљу за заслуге. На крају, партизански судија је лупио папиром по столу и уздахнуо с гађењем „Злочинци! Коме би такве ствари пале на памет пре рата?”.[56]

* * *

У суђењима народним непријатељима, уз ратне злочине и политичко-идеолошке кривице, као саставни део појединих пресуда појављују се оцене у вези са приватним животом осуђеника, односно са њиховом моралношћу у сексуалном погледу, поготово уколико су имали сексуалне односе са припадницима окупационих власти. Тај сегмент је у пресудама истицан као пример негативног и чак недопустивог понашања за које следи најстрожа казна, једнако као за шпијунажу или издају, и у том смислу био је један од важних елемената у доношењу коначне одлуке. Истовремено, дотицање теме „моралности” у приватном животу у појединим пресудама открива различите врсте патолошких понашања у ратним околностима, често мотивисаних жељом да се отуђи имовина жртава злочина или да се на други начин стекне незаконита корист.

Једна од особа осуђених на смрт била је домаћица из Јарка, по националности Српкиња, чланица НОО-а у свом месту, која је ступила у контакт с једним подофициром и пријављивала му партизане, а осим тога, како пише у пресуди, „била је скроз неморална и одржавала је интимне везе са фашистичким наредником и војницима иако су јој запалили кућу”, што је признала када је суочена

56 B. Davidson, *Нав. дело*, 214–216.

са доказима.[57] Сличан је био случај и с једном домаћицом из Лежимира, удатом и мајком једног детета, која је била патолошки склона крађи и присвајала је имовину мештана одведених у логоре. Такође, према тексту пресуде, њен „блудни живот" је узет као отежавајућа околност приликом изрицања казне, јер је ступила у љубавну везу са усташким официром којем је одавала партизанска склоништа „да се што више умили обесном заповеднику крволочних усташа, као и да добије што више опљачканих ствари".[58] Међу осуђеницама су биле и две девојке из Перушића у Лици, по националности Хрватице, старе 15 и 19 година, које су усташама давале податке о партизанима и учествовале у одвођењу становништва из Гргуревача и Манђелоса у логор. Признале су да су, „иако удате, ступиле са појединим усташама у љубавне односе",[59] па је тако и „проституција" додата на списак њихових кривица.

Пред судом се нашла и кројачица из Беочина која је, иако је била у љубавној вези са једним партизаном, истовремено одржавала интимне односе са усташама у Земуну, затруднела је и извршила побачај, притом уцењујући позадинске партизанске власти да јој предају одређену суму новца или ће их све одати окупационим властима.[60] Сумњива морална начела као карактеристика ушла су у пресуду и једном чиновнику из Купинова, који је оптужен и осуђен за ширење летака и агитацију у корист четничког покрета, а против партизана, али и због тога што је „ступио у интимне односе" са једном женом, „са којом је имао и дете које није хтео да призна за своје". Тек када је суочен са оштећеном и још једним сведоком, он је у целости признао све оптужбе.[61] На смрт је осуђена и једна Ромкиња из Старе Пазове, стара 19 година, јер је шпијунирала партизане и „сексуално је уживала са многим непријатељским војницима у Старој Пазови и са мештанима села Попинаца". Изречена јој је смртна казна због издаје и проституције, иако се бранила да је то учинила по наговору свога мужа који се налазио у немачкој војсци и због „велике похлепе за новцем и лепим стварима".[62]

Закључак. Партизански војни суд је својим радом и судским пресудама из више перспектива осветљавао свакодневицу рата у Срему, као и околности у којима је настао и развијао се покрет отпора. Судови су на елементарном нивоу представљали механизам помоћу којег су одржавани дисциплина и ред у војним јединицама, регулисани су различити правни односи и спорови на ослобођеној или делимично ослобођеној територији и вршено је

57 МВ, 198.
58 МВ, 2.237.
59 МВ, 204.
60 МВ, 191.
61 МВ, 200.
62 МВ, 2.520.

спровођење правде у поступцима против ратних злочинаца. Партизани су настојали да устроје законит рад судова, правично вођење судског поступка и доношење писаних пресуда, али истовремено су у одмеравању кривице узимали у обзир однос појединца према покрету отпора, односно процењивали су у којој мери је одређено дело нарушавало интересе или наносило штету Народноослободилачкој борби.

Осим чињеница о правним аспектима појединих судских поступака, кривичним делима, ратним злочинима, злочинцима и жртвама, шта нам још откривају пресуде партизанског суда? У ширем контексту, сазнајемо податке из сфере приватног и свакодневног живота партизана „у шуми" и мештана ослобођених фрушкогорских села, о њиховим међусобним релацијама, као и о односу партизанског покрета према моралу и приватности бораца. Прописи о сразмерној заступљености жена у судовима имали су ослобађајућу улогу у процесу њихове еманципације. Настојање да се изједначе полови није било сведено само на формалне препоруке, већ је подразумевало суштинско прихватање идеје о једнакости мушкараца и жена. О томе верно сведоче поједини судски процеси у партизанским јединицама и процедура доношења одлука приликом којих је испољена самосвест жена у погледу властитих права и одговорности, посебно у захтевању да особе мушког и женског пола буду једнако третиране и кажњене.

Пресуде партизанских судова откривају и да је испод површине, иза кулиса великог рата, страшних злочина, погибија и издаја, пулсирао живот у сремским селима, да су се људи, са својим врлинама и манама, суочавали са проблемима и невољама карактеристичним за своје време. Рат је мењао обрасце понашања на простору целе Југославије и већег дела Европе, а нова ратна правила су, поред осталог, и посредством партизанског суда дубоко задирала у саму приватност појединца. Тако су сексуални односи са непријатељем постали смртни грех, а „неморално понашање" између мушкараца и жена у јединицама је могло да постане предмет судског процеса и строгих осуда. Многе судске пресуде откривају другачије слике бораца, са свим њиховим људским слабостима, као и тешкоће команданата који су морали да одрже покрет отпора на површини, а да притом не изричу свакодневно смртне казне, што је, стиче се утисак, било могуће с обзиром на различита кршења прописа и дисциплине.

Иако се чинило да је строгост партизанског суда непорецива, ипак су судије настојале да се држе свог главног посла и задатка – спровођења и задовољења правде. Када се имају у виду контекст времена, тешки ратни услови и масовна страдања цивилног становништва Срема, нема сумње да је партизански суд био важан стуб у процесу устројавања војних јединица, одржавања дисциплине и цивилне власти по селима. Његове методе су на крају биле успеш-

не, иако се из данашње перспективе чини да је у појединим случајевима поступао нецивилизовано и да је понекад занемаривао општеприхваћене правне норме. Притом, нужно је имати у виду да су се партизани суочавали са непријатељем који је својом филозофијом, идејама и поступцима довео у питање цивилизацијске вредности као такве и физички опстанак Срба, Јевреја и Рома у Срему. Уз све мане и недоследности, једна од историјских улога партизанског суда је одлучно настојање да се још за време рата приведу правди и процесуирају ратни злочинци, одговорни за стравична недела почињена над цивилима на територији Срема и Југославије.

Aleksandar Horvat

PARTISAN COURT IN SREM (1941-1944)

SUMMARY

Through its work and court rulings, the Partisan Court shed light from multiple perpectives on the everyday life of the war in Srem during the Second World War, as well as the circumstances in which the resistance movement was born and developed. At the elementary level, the courts represented a mechanism by which discipline and order were maintained in military units, various legal relations and disputes were regulated in the liberated territory, and justice was administered in proceedings against war criminals. Certain court rulings reveal facts from the sphere of private and everyday life of partisans “in the forest” and the inhabitants of the liberated villages of Fruška Gora, about their mutual relations and about the attitude of the partisan movement towards the morale and privacy of the fighters. At the same time, the regulation on proportional representation of women in partisan judicial panels was an important segment in the process of their emancipation. One of the most important historical roles of the partisan court is the determined effort to bring to justice and prosecute war criminals, responsible for the terrible crimes committed against civilians in the territory of Srem and Yugoslavia, even during the war.

др Борис Фајфрић
православни протонамесник
Батровци
fajfric.orthodox@gmail.com

ИРИНЕЈ СИРМИЈУМСКИ КРОЗ ДЕЛО *СЛУЖБА СВЈАТОМУ СВЈАШЧЕНОМУЧЕНИКУ ИРИНЕЈУ ЕПИСКОПУ СРЕМСКОМУ* ПРОТЕ МИРКА ПАВЛОВИЋА

Сажетак: Прота Мирко Павловић важио је за једног од утицајних химнографа, који је саставио неколико служби за црквене богослужбене потребе, посебно о српским светитељима. Међу њима је био и Иринеј Сирмијумски, кога он назива Сремским. У служби се више посветио његовим врлинама, а мање догађајима који су се тада одиграли. Циљ његове службе је био да се кроз богослужење верни народ детаљније упозна с њим, посебно са његовим духовним квалитетима, представљајући га као пример правог хришћанина.

Кључне речи: прота Мирко Павловић, Иринеј Сирмијумски, црквено појање, службе, српски светитељи.

Постоји доста радова, како историјских тако и археолошких, о ранохришћанском времену у некадашњем Сирмијуму, у којима је немогуће заобићи мученике који су своје животе положили зарад Христа у време прогона цара Диоклецијана.[1] Иако Душан Петровић истиче да их је било око две стотине,[2]

1 О прогонима хришћана у време Диоклецијана и после њега вид.: Лактанције, *О смрти прогонитеља* (Радомир Поповић), Београд 2014. Уз то вид. и: Мирослава Мирковић, *Диоклецијан*, Београд 2014.

2 Душан Петровић, *Историја Сремске епархије*, Сремски Карловци 1970, 5–6. Некадашњи сремскомитровачки жупник Павле Милер саставио је списак имена сирмијумских мученика: Pavle Miler, *Imena sv. mučenika u Sirmiumu mučenih*, у: Миро Радмиловић (ур.), Sirmium и на небу и на земљи (1700 година од страдања хришћанских мученика), Сремска Митровица

до сада су позната имена којих има мање од броја који он износи. Најпознатији мученици су: епископ Иринеј, презвитер Монтан,[3] ђакон Димитрије,[4] пет каменорезаца са Фрушке горе – Клаудије, Касторије, Никострат, Симпронијан и Симплицијe[5] – баштован Синерот[6] и Анастасија.[7] Од свих њих одувек се највише придавала пажња епископу Иринеју, првом историјски потврђеном епископу града Сирмијума – често називан и Срема – од којег постоји напи-

2014, 30. О још неким мученицима вид.: Борис Стојковски, *Светитељи без житија. Приноси сирмијској хагиографији*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, 37, Нови Сад 2012, 401–413. Уопште о њима и њиховом култу вид.: Борис Фајфрић, *Страдање сирмијумских мученика и развој њиховог култа. Историјско-богословска анализа*, (докторска дисертација), Београд 2021.

3 Подаци о њему су оскудни, тако да се о њему не зна ништа сем да је имао жену по имену Максима: *Martyrologium Hieronymianum*, Acta Sanctorum Novembris II, Bruxellis 1894, 36; *Passio Sancti Pollionis*, у: P. Theodorici Ruinart (ed.), Acta Martyrum, Ratisbonae 1800, 435–436.

4 Сем помена његовог имена, о њему се не зна ништа: *Breviarium Syriacum*, Acta Sanctorum Novembris II, Bruxellis 1894, LV; *Martyrologium Hieronymianum*, 41. Међу научницима постоји полемика око његовог порекла, заправо о Димитрију Солунском. Наиме, једна западна група научника тврди да мученик из Солуна истог имена није историјска личност, него да је настала на основу лика сирмијумског ђакона, те да је то учињено како би се култ Димитрија Солунског проширио по Илирику и тиме учврстио утицај Солуна. О томе вид.: Ernst Lucius, *Die Anfänge des Heiligenkults in der Christlichen Kirche*, Tübingen 1904, нап. 3, 227–228; Hippolyte Delehaye, *Les Légendes Grecques des Saints Militaires*, Paris 1909, 107–108; Michael Vickers, *Sirmium or Thessaloniki? A Critical Examination of the St. Demetrius Legend*, Byzantinische Zeitschrift, 67/2, München 1974, 337–350; Tomislav Bali, *Sv. Demetrije Solunski i njegov kult: historiografska i naratološka analiza Čudesa sv. Demetrija*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 44/1, Zagreb 2012, 143–174. Постоји и друга страна – источна, која се противи овој тези, истичући да је реч о два мученика, али признаје да је на штету сирмијумског мученика преовладао култ солунског мученика. Вид.: Б. Фајфрић, *Страдање сирмијумских...*, 64–69; Γ. Ι. Θεοχαιριδης, *Σιρμιον Η Θεσσαλονικη; (Έπανεζέτασις μιας κριτικης εζετασεως της περι του Αγιου Δημητρου παραδοσεως.)*, Μακεδονικα, 16, Θεσσαλονίκη 1976, 269–308; James C. Skedros, *Saint Demetrios of Thessaloniki: Civic Patron and Divine Protector 4th–7th Centuries CE*, Harrisburg 1999.

5 *Passio SS Quattuor Coronatorum Auctore Porphyrio*, у: H. Delehaye (ed.), Acta Sanctorum Novembris III, Bruxelles 1971, 765–779; *The Legend of the Quatuor Coronati I*, The Masonic Magazine, 78, Keystone 1879, 235–241; *The Legend of the Quatuor Coronati II*, The Masonic Magazine, 79, Keystone 1880, 282–288; Никола Вулић, *Фрушкогорски мученици*, у: Миро Радмиловић (ур.), Sirmium и на небу и на земљи (1700 година од страдања хришћанских мученика), Сремска Митровица 2014, 99–112.

6 *Passio Sancti Sereni Martyris*, у: P. Theodorici Ruinart (ed.), Acta Martyrum, Ratisbonae 1859, 517–518; *Pasija Svetog Sinerota mučenika*, у: Zvonko Pažin, Karlo Višaticki, *Vlastiti misal đakovačke i srijemske biskupije*, Đakovo 2013, 114–116; Милена Милин, *Пасија мученика Синерота*, у: Миро Радмиловић (ур.), Sirmium и на небу и на земљи (1700 година од страдања хришћанских мученика), Сремска Митровица 2014, 191–192.

7 Paola Francesca Moretti, *La Passio Anastasiae. Introduzione, testo critico, traduzione*, Herder–Roma 2006; *Passio Sanctae Anastasiae*, 89–97.

сана Пасија, из које су настала касније житија и службе.[8] Службе испеване у његово име, углавном у некадашњој Византији, написана је и за вернике Српске православне цркве од проте Мирка Павловића, преко које ћемо сазнати како га је он приказао у служби.

Живот епископа Иринеја. Иако постоје многа житија написана о Иринеју, главни извор је *Passio Irinei*, тако да ће се овде из њега црпити подаци о Иринејевом животу. На основу Иринејеве пасије мало се може закључити о његовом животу, што не треба да чуди, јер су пасије више усмерене на страдање мученика, обухватајући: хапшење, испитивање, наговарање на принос жртве, одбијање жртвоприношења, мучење и на крају смрт. Спис *Passio Irinei* припада једном од ранијих типова аката. Настао је у IV веку и сматра се једним од поузданијих извора.[9]

Према овоме писаном извору, епископ Иринеј је страдао у време царева Диоклецијана и Максимијана.[10] Био је родом из Сирмијума и са хришћанством се упознао као дете. Током заточеништва родитељи су му још увек били живи. Молили су га да попусти и принесе жртву. Не зна се када је постављен за епископа, сем да је у то време био веома млад, да је био ожењен и имао децу. Испитивао га је управник Панонije Проб, који је и донео коначну одлуку о

8 Иринеј Сирмијумски био је веома поштован у Константинопољу. Његова се служба служила у Цркви Богородице Влахернске: H. Delehaye (ed.), *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae (Acta Sanctorum Novembris)*, Bruxelis 1902, 917–920; Jussu Basilii Imperatoris, *Menologium Graecorum III*, Urbini 1727, 215–216. Постоји канон посвећен Иринеју, настао на Синају, али није посвећен само њему него још двојици мученика који су страдали заједно с њим – Ор и Оропсеј: *In SS. Irenaeum, Or et Oropseum Martyres*, у: Ioseph Schiro (ed.), Analecta Hymnica Graeca XII, Roma 1980, Canon XXX, 393–403. О страдању ова два мученика вид.: *Martyrdom of the holy and glorious martyrs Irenaeus, Or and Oropsesus*, у: Marijana Vuković, Martyr Memories: The Afterlife of the Martyrdom of Irenaeus of Sirmium between East and West in Medieval Hagiographical Collections (Eight – Eleventh Centuries), (doctoral dissertation), Budapest 2015, 297.

9 Према досадашњим истраживањима, постојале су две верзије пасија – грчка и латинска; друга је највише доступна. Касније су настали преводи на осталим језицима и више критичких издања. Постоји више верзија на латинском, али је највероватнија *Passio Sancti Irinaei*, у: P. Theodorici Ruinart (ed.), Acta Martyrum*,* Ratisbonae 1859, 432–434. Остала издања: Francois Dolbeau, *Le Dossier Hagiographique D'Irénée, évêque de Sirmium*, Antiquité tardive, 7, Turnhout 2000, 206–207; F. Miklosich (ed.), *Monumenta Linguae Palaeoslovenicae e Codice Suprasliensi*, Vindobonae 1851, 184–186; Милена Милин, *Пасија св. Иринеја Сирмијског*, у: Миро Радмиловић (ур.), Sirmium и на небу и на земљи (1700 година од страдања хришћанских мученика), Сремска Митровица 2014, 189–196; *Страдање светог Иринеја епископа Сирмијумског*, у: Радомир Поповић, Хришћанство у историји, Београд 2011, 59–63; *Muka Svetog Ireneja, biskupa srijemskoga*, у: Zvonko Pažin, Karlo Višaticki, Vlastiti misal đakovačke i srijemske biskupije, Đakovo 2013, 138–141; *The Martyrdom of Saint Irenaeus Bishop of Sirmium*, у: Herbert Musurillo (ed.), The Acts of the Christian Martyrs*,* Oxford 1972, 294–301.

10 *Passio Irinaei*, 432.

његовом смакнућу. Након дугог испитивања, наговарања на жртву и мучења, Иринеј је осуђен на смрт, тако што је одведен на мост *Basentis*,[11] на којем је обезглављен, а његово тело је бачено у реку Саву. Пасија га описује као скромног епископа, који је имао страха божијег и чинио добра дела. Слично је описан и у *Passio Polioni*-и, као храбар и устрајан у вери.[12]

Прота Мирко Павловић. Свештеник Мирко Павловић познат је као писац служби српским светитељима. Такође је радио као диригент, композитор и мелограф црквеног појања.[13] Рођен је 1900. године у Пећи, где је стекао основно образовање. Богословију је завршио у Сремским Карловцима, али као ученик београдске Богословије „Свети Сава”,[14] која се у овај сремски град преселила 1920. године.[15] Тамо је стекао и музичко образовање као ученик Стевана Мокрањца.[16] Као клирика Епархије тимочке, за свештеника га је рукоположио епископ Иринеј Ћирић.[17] Постављен је за пароха у Лесковцу 1923, а после три

11 Наводно према грчкој верзији, мост је носио име по грчкој богињи Артемиди (*Passio Irinaei*, нап. 9, 434). Међутим, већина истраживача прихвата латинску верзију да је назив моста био *Basentis*, по реци Босут. С обзиром на то да ова река не протиче кроз Сремску Митровицу, тј. Сирмијум, мост није добио име по реци, него по станици *Ad Basente.* Вид.: Stanko Andrić, *Bosut u starom vijeku*, у: Anica Bilić (prir.), Rijeka Bosut i Pobosuće u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti*,* Zagreb–Vinkovci 2009, 13–46. Неки мост називају по римској богињи Дијани: Saint Alphonsus de Liguori, *Victories of the Martyrs* (ed. Eugene Grimm), New York – Cincinnati – Chicago 1888, 181.

12 *Passio Sancti Pollionis*, P. Theodorici Ruinart (ed.), Acta Martyrum, Ratisbonae 1800, 435.

13 Предраг Ђоковић, *Уводна реч*, у: Владимир Вукашиновић (ур.), Света Велика субота – Статије: По Стевану Мокрањцу у ноте ставио на црквенословенском и српском језику протојерej-ставрофор Мирко Павловић, Београд 2016, 5.

14 Милош Јовановић, *Сећање на проту Мирка Р. Павловића*, Растко, 14, Београд 2017, 47.

15 О београдској богословији вид.: Предраг Пузовић, *Прилози за историју Српске Православне Цркве 4*, Београд 2014, 142–149; Радмила Радић, *Богословија Св. Саве у Сремским Карловцима: између Синода СПЦ и Министарства вера Краљевине СХС*, у: Српска теологија у двадесетом веку – истраживачки проблеми и резултати, 2, Београд 2007, 239–248.

16 П. Ђоковић, *Уводна*..., 5.

17 Епископ Иринеј Ћирић је убројан међу светитеље 2022. године. Био је један од веома способних свештенослужитеља, који је успео да организује црквени живот међу карпатским Русима – Русинима. Такође је, током Другог светског рата, спасио хиљаде живота стараца и деце из логора Шарвар. О њему вид.: Мирослав Николић – Лазар Ћачић (прир.), *Свети Иринеј Ћирић, епископ бачки, исповедник вере*, Нови Сад 2022; Борис Фајфрић, *Допринос епископа бачког др Иринеја Ћирића у развијању и очувању Српске Православне Цркве и њених чланова*, у: Светозар Бошков, Борис Стојковски, Предраг М. Вајагић (ур.), Епархија бачка у осмовековној историји Српске Православне Цркве (зборник радова)*,* Бачка Паланка – Нови Сад 2021, 219–240; Гордана Петковић, Мирослав Николић, *Живот и делатност епископа бачког др Иринеја Ћирића*, у: Бране Миловац, Предраг М. Вајагић (ур.), Епархија бачка кроз векове (зборник радова), Бачка Паланка 2018, 55–72; Предраг Пузовић, *Прилози за историју Српске православне цркве 3*, Фоча 2006, 67–107. Када је епископ Иринеј канонизован за светитеља, тада су и у диптих светих прибројани и бачки мученици, који су мучки убијени током Рације 1942. године. Међу њима су и поједини мештани из Срема,

године прешао је у Епархију битољску, којом је тада управљао епископ Јосиф Цвијовић. По сједињењу две епархије – Битољске и Охридске – у Битољско-охридску 1931. године, Цвијовић је постављен за митрополита скопског, а прота Мирко долази под духовну власт Николаја Велимировића. Поред дужности архијерејског заменика,[18] прота Мирко почиње да ради у богословији Светог Јована Богослова у Битољу,[19] коју је основао Јосиф Цвијовић као епикоп битољски.[20] Колеге су му били познати црквени теолози, као што су: Кипријан Керн,[21] Јустин Поповић,[22] Бранко Цисарж,[23] Јован Велимировић[24] и Никола Круљ.[25] Међу њима је био и каснији познати и цењени светитељ – јеромонах Јован Максимовић, потом епископ шангајски.[26]

који су се касније преселили у Нови Сад. Њихова имена су: Александар Ђуричић (поседник из Руме), Паја Јаковљевић (трговац из Руме), Косара рођ. Станковић Коларов (домаћица из Лединаца), Александра рођ. Тиосављевић Лазаревић (домаћица из Шида), Наталија Лазаревић (привредни чиновник из Шида), Мила Цветана Лазаревић (градски чиновник из Шида), Јелена рођ. Максимовић Момчиловић (домаћица из Кузмина), Димитрије Орешковић (поштански чиновник из Ирига), Олга рођ. Козјак Павлас (домаћица из Шида), Н. Пантелић (виноградар из Лединаца), Милутин Савић (економ из Беочина), Богдан Самарџија (привредни чиновник из Ривица код Ирига) и Шандор Ђуричић Биорац (из Руме). О бачким мученицима вид.: Владимир Симић (прир.), *Свети мученици бачки*, Нови Сад 2022.

18 М. Јовановић, *Сећање на...*, 47.

19 Будимир Кокотовић, *Свети Владика Николај Велимировић и Битољска богословија*, Nicholai Studies, 4, Belgrade 2022, 373.

20 Богословија у Битољу је отворена посредством тадашњег епископа битољској, касније митрополита скопског, Јосифа Цвијовића. Одмах по доласку у Битољ он је почео са припремама за отварање богословије, а први пут је своју намеру обелоданио 1921. године, када су у посети Битољу били наставници и ученици из Богословије „Свети Сава". Велику подршку у томе добијао је од тадашњег епископа охридског Николаја Велимировића. Званично са радом богословија је започела 22. фебруара 1922. године. Детаљно: Б. Кокотовић, *Свети Владика...*, 367–388; П. Пузовић, *Прилози за историју 4*, 153–158.

21 Б. Кокотовић, *Нав. дело*, 373.

22 Исто, 374.

23 Исто, 379.

24 Исто, 384. Био је рођени брат Николаја Велимировића. Богословију је завршио управо у Битољу, у којој је предавао као професор. За епископа шабачко-ваљевског изабран је 1960. године. Вид.: Сава Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд–Подгорица–Каленић 1996, 249–250.

25 П. Пузовић, *Нав. дело*, 158. Реч је о митрополиту дабро-босанском Нектарију. Вид.: С. Вуковић, *Нав. дело*, 348.

26 У богословију је дошао да ради 1929. године, када је Епархијом битољском управљао Јосиф Цвијовић. Ту га је и затекла одлука Руске заграничне цркве о избору за епископа. О његовим данима у битољској богословији вид.: Серафим Роуз, Герман Подмошенски, *Житије Светог Јована, архиепископа шангајскога и санфранцисканскога, чудотворца последњих времена*, у: Јован Србуљ (ур.), Свети Јован Шангајски (житија, чуда, беседе и поуке), Београд 1998, 11–12; *Свети Јован Шангајски и Свети Николај Жички*, Јован Србуљ (ур.), у: Свети Јован Шангајски (житија, чуда, беседе и поуке), Београд 1998, 180–184; Сава Сарачевић,

Током Другог светског рата, прота Мирко је био приморан да са осталим свештеницима и монасима СПЦ напусти Македонију. Привремено се настанио у Лесковцу, где је радио као болнички свештеник и бавио се кројачким занатом. Након завршетка рата, преселио се у Београд и до своје смрти био је старешина Цркве Светог Марка. Тада је интензивно радио на састављању служби српским светитељима и уопште химнографији. Умро је 1977. године.[27]

Иринеј Сирмијумски у Служби проте Мирка Павловића. Као познавалац црквеног појања и химнографије, прота Мирко је писао службе и химне, чиме се посвећено почео бавити 1965. године. Прву службу коју је написао посветио је Светом Петру Коришком. Углавном је писао службе српским светитељима.[28] Године 1972. Синод СПЦ замолио га је да напише четири службе за Србљак, међу којима и службу Иринеју Сирмијумском. Чланови Синода тада су били: епископ сремски Макарије Ђорђевић, епископ браничевски Хризостом Војиновић, епископ зворничко-тузлански Лонгин Томић и епископ далматински Стефан Боца, а у време патријарха Германа Ђорића.[29] Поред именоване службе, остале три су посвећене Светом Теоктисту (Драгутин), Светом мученику патријарху Гаврилу и Преподобној Злати Мегленској.[30] Занимљиво је да су Иринеја сврстали међу српске светитеље, иако по националности није био Србин. Такође, прота Мирко га не назива Сирмијумски, већ Сремски, а ни у његовој служби нигде се не спомиње Сирмијум, него се у једном делу каже да је Иринејевим доброчинством засијало сунце на сремској страни, просвећујући вернике.[31] Према реченом, може се закључити да је тадашњи Синод желео да епископа Иринеја присвоји као свог светитеља, јер је римокатоличка црква у Хрватској то увелико чинила.

Према служби коју је саставио прота Мирко, велича се Иринејева светост, што се кроз целу службу интерпретира. Наравно, овако нешто не треба да чуди када су у питању црквене службе, јер се увек на прво место истичу вера и верност светитеља према Богу. Ипак, постоје неке особености које припадају мученику, па тако и код епископа Иринеја. На првом месту, опевају се његова чистота и смиреномудреност, које су га и удостојиле свештеничког чина. Затим се истичу његова кроткост и смиреност, те да је наоружан Христовом

Сећање на владику Јована (Максимовића) архиепископа Сан Франциска и Западне Америке, Православни мисионар, 5, Београд 1969, 195–206.

27 М. Јовановић, *Нав. дело*, 48.

28 Исто, 48.

29 Мирко Павловић, *Служба светому свјашћенномученику Иринеју епископу сремскому*, Београд 1972, 23.

30 Никола Лукић, *Два непозната пролога српским патријарсима*, Богословље, 1, Београд 2021, 120–121.

31 М. Павловић, *Служба светому...*, 12.

крепошћу и да није имао страха од мучења.[32] Овде постоји доста сличности са *Passio Irinei*, у којем се на почетку о Иринеју каже: „Он је својом урођеном скромношћу и страхом Божијим, којим је служио, и са свим добрим делима која је чинио, показао се достојним свог имена које је носио".[33] Непознато је који је извор аутор користио за састављање службе о Иринеју – да ли је у питању пасија или неко житије. Није искључено да је реч о пасији, и то на српском језику, с обзиром на то да је у његово време постојао превод.[34]

Затим га Мирко Павловић опева као борца за православље[35] и просвећеног јеванђељем.[36] Због тога што је просвећен истином, одлучио је да за православље пострада,[37] одбијајући да се поклони богомрским идолима, с циљем да победи демона.[38]

Као што се из наведеног може приметити, прота Мирко Павловић више пажње посвећује његовим духовним особинама, док мало износи о тадашњим догађајима. Спомиње да му је судио Проб,[39] називајући га злим,[40] безбожним[41] и безакоником.[42] Пробово суђење поистовећује са Иродовим над Исусом Христом.[43] О догађајима везаним за Иринејеву смрт, прота говори да је посечен мачем и да је његово тело бачено у реку, али не наводи о којој је реци реч, тј. нема помена да је у питању река Сава, те да га је она осветила.[44]

Закључак. Прота Мирко Павловић сматра се једним од врхунских познавалаца црквеног појања и химнографа. Међу службама које је посветио српским светитељима налази се и служба посвећена Иринеју Сирмијумском, кога он назива Сремским. Преко ове службе може се видети да прота избегава да Иринеја повеже са Сирмијумом, него га везује за Срем, желећи тиме да га преко службе уброји међу српске светитеље. Веома мало се бави његовим

32 Исто, 1–2.
33 Ради лакшег разумевања, користиће се српски превод Иринејеве пасије Радомира Поповића (*Страдање светог...*, 59).
34 О Иринеју су писали Лазар Мирковић и Душан Глумац.
35 М. Павловић, *Нав. дело,* 1.
36 Исто, 15.
37 Исто, 1.
38 Исто, 13. У *Passio Irinaei* Иринеј идоле поистовећује са демонима: „Моја је дужност да претрпим мучење ... а не да се одрекнем мог Бога и принесем жртве демонима" (*Страдање светог...*, 60). Према хришћанском схватању, идоли представљају демоне. Тако Никита Ремезијански тврди да је исказивање поштовање према идолима заправо слављење Сатане и његових палих анђела. (Свети Никита Ремезијански, *Сабрана дела*, Београд 2014, 79, 89).
39 М. Павловић, *Нав. дело*, 6, 20.
40 Исто, 6, 15, 17, 18.
41 Исто, 8.
42 Исто, 12.
43 Исто, 2.
44 Исто, 16.

животом или догађајима током суђења, тако да нема помена о Иринејевим родитељима и деци, да су долазили да га моле да принесе жртву итд. Павловић спомиње само да му је судио зли, безбожни и безакони Проб, да је страдао од мача и да је његово тело бачено у реку, не именујући реку о којој је реч. Углавном доминирају Иринејеве духовне особине, које су учиниле да постане мученик и које служе за пример другим хришћанима. Служба има за циљ да опева његове врлине, веру и привржености Христу, и да га истакне као пример вернима у доследности вери.

Boris Fajfrić

IRINAEUS OF SIRMIUM THROUGH THE WORK *СЛУЖБА СВЈАТОМУ СВЈАШЧЕНОМУЧЕНИКУ ИРИНЕЈУ ЕПИСКОПУ СРЕМСКОМУ* OF ARCHPRIEST MIRKO PAVLOVIĆ

SUMMARY

Archpriest Mirko Pavlović was considered one of the influential hymnographers, who composed several services for the church's liturgical needs, especially about Serbian saints. Among them was Irenaeus of Sirmium, whom he calls Sremski. In the service, he devoted himself more to his virtues, and less to the events that took place at that time. The purpose of his work was to make the faithful people get to know him in more detail through worship, especially his spiritual qualities, presenting him as an example of a true Christian.

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА
CONTRIBUTION AND MATERIALS

Горана Лемајић, мср
историчар, виши конзерватор
Завод за заштиту споменика културе
Сремска Митровица
goranalemajic@gmail.com

ПЛЕМИЋКА ПОВЕЉА ПОРОДИЦЕ РОГУЛИЋ И НЕКОЛИКО ЦРТИЦА ИЗ ЊИХОВЕ ПОРОДИЧНЕ ИСТОРИЈЕ

Сажетак: Племићка породица Рогулић оставила је значајан траг у историји Срема. Због многих заслуга цар Фрања II им је 1796. доделио племићку титулу. У раду су представљени племићка повеља ове породице и околности које су довеле до њене доделе. Такође су у кратким цртама изложени доступни подаци о неким од значајнијих чланова породице Рогулић.

Кључне речи: Лазар Рогулић Лазар, породица Рогулић, племство, племићка повеља, српско племство, Срем, Ириг.

По нестанку средњовековних српских држава постепено је нестало и српско племство. Један његов део уклопио се у систем Османске државе где се постепено асимиловао. Поједини племићи су у Угарској ступили у службу угарских владара и касније Хабзбурговаца. Појавило се и ново племство, углавном састављено од влашких старешина који су ступали у хришћанску службу.[1] Ипак, до Велике сеобе Срба и Бечког рата (1683–1699) већина племића српског порекла је нестала или изгубила ранији идентитет.[2] У Хабзбуршкој империји која се после овог рата простирала готово до средишта српских етничких територија израшће потпуно нов племићки слој. Били су то најчешће војници – официри који су се истакли у војним службама, али и

1 О српском племству у том прелазном раздобљу вид.: Ненад Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, Сремска Митровица – Источно Сарајево 2006.

2 Ситног српског племства у Угарској опстало је и у периоду пре 1690. године у крају између реке Мориша и Ердељских планина и у Коморану. Вид. у: Душан Ј. Поповић, *Племство*, *Војводина II*, Нови Сад 2008, 118.

појединци унутар чиновничког апарата, родбина црквених великодостојника као и неки богати трговци. Ипак, број српских племића је остао мали и њихов утицај се није могао поредити са оним које је имало мађарско и хрватско племство у Хабзбуршкој монархији.[3]

Једна од српских породица која је крајем XVIII века стекла племићку титулу захваљујући заслугама према држави и великом угледу били су и Рогулићи. Живели су широм Срема, већина у Иригу, Шатринцима и Вуковару. О овој значајној превасходно занатлијској и трговачкој а касније и земљопоседничкој породица до сада није објављен опширнији рад у нашој историографији.[4]

Породица Рогулић се, према усменој традицији, у Ириг доселила из Коњица у периоду између 1751. и 1753. године.[5] Први њен члан који се помиње у изворима је Димитрије, именован 1763. године на списку занатлија Илочког спахилука. С обзиром на величину занатске таксе коју је плаћао, може се закључити да у овом периоду није спадао међу богатије мајсторе. Димитрије и његова жена Ћирка имали су петоро деце: ћерку Анђу и синове Лазара, Теодора, Дамјана и Атанасија. Димитрије умире 1786. године и увидом у његов тестамент закључујемо да су Рогулићи успели знатно да увећају своје богатство. Сад већ знатне земљишне некретнине и економију Димитрије је оставио жени[6] и синовима да поделе на једнаке делове. Одређене суме новца наменио је за ћерку Анђу и најстаријег сина Лазара, као најангажованијег око породичних послова, а нешто средстава предвиђено је и за фрушкогорске манастире и цркве у Иригу.[7]

У наредном периоду браћа Рогулић, на челу с најстаријим Лазаром, успевају многоструко да увећају свој иметак. Поред кројачког заната сад се већ увелико баве и трговином. Добар финансијски статус породице најбоље се види у чињеници да су држави дали значајну помоћ у храни и новцу током ратова са Османским царством (1788–1791) а потом и Француском (1792–1797).[8]

3 О породицама које су добијале племство од краја XVII века вид.: *Војводина II* (поглавља: Душан Ј. Поповић, *Племство*; Виктор А. Дуишин – Душан Ј. Поповић, *Племићке породице*; Виктор А. Дуишин, *Племићке породице II*, Нови Сад 2008; Владан Гавриловић, *Племство код Срба у јужној Угарској у XVII и XVIII веку*, Сремска Митровица 2012; Владан Гавриловић, *Племићке повеље код Срба у Хабзбуршкој монархији од краја XVII до средине XIX века*, Истраживања 15, Нови Сад 2004, 171–181.

4 Обрађена делимично на неколико страна у књизи: Славко Гавриловић, *Ириг трговиште у Срему 1687–1849*, Нови Сад – Ириг 1994, 93–96.

5 Новински чланак: Павле Васић, *Два непозната портрета Павела Ђурковића*, новински исечак из приватне архиве др Предрага Рогулића, нажалост није могло да се утврди кад је објављен и у којим новинама. У књизи: Марија Вукајловић, *Грађанске куће Сремске Митровице*, Сремска Митровица 2019, 69–70 наводи се да породица Рогулић потиче из Лике.

6 Она добија и 200 златника (дуката).

7 С. Гавриловић, *Ириг трговиште у* ..., 93–94.

8 У овај рат шаљу и 20 војника о свом трошку.

Помоћ су обезбедили и за сиромашне становнике Великокикиндског диштрикта, кад је 1795. године као последица неродне године наступила велика глад. Када је у Иригу и околним местима харала епидемија куге (1795–1796), Рогулићи су се посебно истакли својом несебичном подршком у сваком смислу, чак су помогли и да се опреме три пољске болнице за заражене у Иригу, Нерадину и Ривици. Ова дела су разлог што им је 14. октобра 1796. године двор доделио племићке титуле. Племићка повеља породице Рогулић свечано је објављена на скупштини Сремске жупаније у Вуковару 16. јануара 1797. године.[9] У њој се наводи да је племство додељено Лазару Рогулићу и његовој браћи Теодору, Дамјану и Атанасију, као и свим њиховим потомцима и наследницима оба пола.[10]

Рогулићи активно користе племићку титулу како би своје већ велико богатство додатно увећали. Поред повлашћеног положаја у друштву племићке привилегије носиле су низ пореских олакшица као и ослобођење од многих других дажбина (калдрмарине, малтарине и др.), што им је омогућило да трговачки посао дигну на виши ниво. Рогулићи интензивно тргују стоком,[11] поседују кројачку радњу и трговине, држе воденице и врло активну пресу за мед.[12] У овом периоду се баве и арендирањем спахијских и градских регалних права. Године 1813. Карловачки магистрат приликом једног спора са Дамјаном Рогулићем око убирања калдрмарине наводи да је он један од најбогатијих трговаца воловима и гвожђем у Срему и Славонији.[13]

Налазимо податак да су користили део свог богатства како би помогли образовање мање имућних младића из Срема.[14] Као и велики број угледних и имућних Срба из тог периода, Лазар Рогулић је ангажовао Павела Ђурковића, чувеног сликара, да изради портрете њега и жене му Јулије рођене Стутелић.[15]

---

9 С. Гавриловић, *Ириг трговиште у* ..., 94.

10 У повељи се већ именом помињу Лазарева деца Димитрије и Пулхерија. Рогулиће налазимо и на списку племића у: Emilij Laszowski, *Matica plemstva Županije požeške, srijemske i virovitičke 1745.–1902. = Catastrum nobilium Comitatus de Posega, Syrmio et Virovitica*, Zagreb 1903, 78–79.

11 Забележено је да су трговали воловима и коњима, поседују и ергелу. Вид. у: С. Гавриловић, *Ириг трговиште у* ..., 94–95

12 С. Гавриловић, *Ириг трговиште у* ..., 61.

13 Исто, 95.

14 У првим деценијама XIX века неки од Рогулића из Ирига је један од мецена Ђорђа Лазића (Lázics Gergely), каснијег надзорника Карловачке епархије, наставника, писаца и преводиоца. Вид. у: József Szinnyei, *Magyar írók élete és munkái* (доступно на сајту https://www.arcanum.com/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/l-940D4/lazics-gergely-94E3E/, приступљено 15. јуна 2023).

15 Новински чланак: Павле Васић, *Два непозната портрета Павела Ђурковића*, чланак из приватне архиве др Предрага Рогулића, нажалост није могло да се утврди кад је објављен и у којим новинама.

Колико су Рогулићи били богати најбоље можемо да видимо из још једног тестамента, овог пута Лазаревог, који је преминуо 1821. године. У њему је детаљно побројана сва породична имовина: четири куће, две качаре, чардаци, стаје, баште, четири воденице, шљивици, виногради, кућни намештај, дућанска и луксузна роба и штошта друго. Укупна имовина је процењена на 67.094 форинте и 33 кр.[16] Посебно интересантан податак је да је висина активних дугова према породици Рогулић 66.500 форинти. Дужнике су имали у многим сремским местима: Ириг – 150 дужника, Ривица – 28, Врдник – 20, Марадик – 12, Нерадин – 11, Шуљам и Голубинци по 10, Пећинци – 8, Митровица – 6 и многа друга околна места. Дужници су припадали свим слојевима друштва: сељаци, занатлије, трговци, судије, инжењери, али и општине и манастири. Због оваквог обима зајмова можемо закључити да су почетком XIX века Рогулићи обављали функцију банке на територији Срема.[17]

Слика 1. Лазар Рогулић, 1799. година, портрет израдио Павел Ђурковић[18]

16 Врло детаљан попис имовине доступан у: С. Гавриловић, *Ириг трговиште у* ..., 95.
17 С. Гавриловић, *Ириг трговиште у* ..., 96.
18 Васић Павле, *Два непозната портрета Павела Ђурковића*, новински исечак из приватне архиве др Предрага Рогулића.

Потоњи чланови породице Рогулић такође су оставили приметан траг у историји Срема, превасходно активним политичким животом. Лазар је имао тројицу синова: Георгија, Јована и Димитрија Миту. Последња двојица су завршила право и били су врло ангажовани током политичких превирања у Сремској жупанији у време револуционог периода 1848–1849. године.[19] Димитрије је био један од предводника мађаронске струје и у једном периоду други сремски поджупан, а Јован жупанијски благајник.[20]

Многе друге вероватне потомке племићке породице Рогулић налазимо у литератури о историји Срема и шире. Они се помињу у различитим државним службама током XIX века. Тако знамо за Лазара Рогулића који је направио војну каријеру у IX Петроварадинској регименти у Митровици.[21] Као експедитор Среског комесаријата Рума помиње се 1853. године Михаел Рогулић.[22] Могуће да је реч о истом Михаилу (Михаел) који касније ради као намеснички записничар приправник и сресни архивски писар у Оравици, сресни архивски писар у Старом Бечеју, окружни судски пристав у Сомбору и сресни пристав у Кули.[23]

Неки од Рогулића су и касније наставили да се политички ангажују. Тако се седамдесетих година XIX века као истакнути сремски политичари и чланови Сабора помињу Јован Рогулић[24] и адвокат Александар Рогулић као представник Иришког среза.[25] Обојица су активни у Народној странци. Котарски судија Теодор Рогулић ангажује се на листи Унионистичке странке у Вуковарском срезу.[26]

---

19 Исто.

20 Детаљну анализу њиховог политичког деловања вид. у: Славко Гавриловић, *Срем пре и у току српског народног покрета 1848–1849*, Београд–Ваљево 1997.

21 *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes: 1853*; *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes: 1860–61.*

22 Ђорђе Бошковић, *Ruma kao sresko mesto u Vojvodstvu Srbija i Tamiški Banat (1849–1860)*, Ruma 2004, 23.

23 Зоран Стевановић, *Комисије Српског Војводства и Тамишког Баната Темишвар (1851–1861). Мешовита земаљска комисија за Српско Војводство и Тамишки Банат Темишвар (1854–1861), 1854–1861 = Gemischtelandescommission für die Serbische Woiwodschaft und das Temeser Banat Temesvar*, Нови Сад 2019, 142.

24 У литератури наилазимо на име Јована Рогулића на више места и на различитим политичким функцијама, тако да се без дубље анализе извора не може закључити да ли је у питању већ поменути Јован или само деле исто име. Детаљније вид. у: Ђорђе Бошковић, *Рума у периоду 1861–1914*, Рума 2012, 38–39, 42–44; Andrija Radenić, *Istoriografski doprinosi rasprave i osvrti, II*, Srbi u Hrvatskoj i Slavoniji 1868–1878 u borbi protiv ugarsko-hrvatske nagodbe, Beograd 1999, 9.

25 О његовом врло активном политичком животу вид. опширније у: A. Radenić, *Istoriografski doprinosi rasprave i osvrti...*, 6 *passim* 38.

26 A. Radenić, *Istoriografski doprinosi rasprave i osvrti...*, 9.

Као истакнути представник српских нотабилитета у Срему после 1884. године помиње се Михаило Рогулић.[27] Пратећи доступну литературу о Иригу, наилазимо на помен трагичног краја једне гране породице Рогулић.[28]

Неколико потоњих чланова породице Рогулић завршило је студије медицине. У литератури проналазимо Ивана племенитог Рогулића, родом из Вуковара, који је био званични жупанијски физикус крајем XIX и почетка XX века.[29] Преминуо је 1913. године.[30] У Митровици су познати лекарска породица Рогулић и њен родоначелник Бранко, цењени лекар из прве половине прошлог века.[31]

У следећем делу рада представљена је повеља породице Рогулић у њеном српском преводу. Документ са повељом сачуван је у форми књижице коју је сама породица издала. Штампана је у Новом Саду у Српској штампарији дра Светозара Милетића 1893. године према овереном препису повеље који је на модерни српски језик превео краљевски јавни бележник Васа Николајевић у Иригу.[32] Ова повеља о додели племства занимљив је документ који показује специфичан пут једне сремске породице до племићке титуле. Поред описа заслуга ради којих се Рогулићима додељује титула, детаљно је описан и изглед грба који им је намењен. Препис повеље у потпуности гласи:

---

27 Василије Крестић, *Нотабилитети и њихова политика у Угарској и Хрватској*, Сентандрејски зборник, 1, Београд 1987, 91–112.

28 Вид. у: Borislav Mihajlović Mihiz, *Autobiografija – o drugima*, Beograd 2008, 31–32.

29 Јован Максимовић, *Здравствене прилике у Срему у XVIII и XIX веку*, Срем кроз векове – слојеви култура Фрушке Горе и Срема, зборник радова, (уредио Миодраг Матицки), Београд–Беочин 2007, 611.

30 Историјски архив „Срем", Градско поглаварство Митровица, Записник седница градског заступништва за 1912/13 годину, стр. 495.

31 Бранков отац Виктор био је земљопоседник у Шатринцима и Иригу. Више о Бранку Рогулићу вид. у: Branko Salatić, *Život i rad dr Branka Rogulića*, Separat iz Zbornika radova čitanih na VII sastanku Sekcije za SAPV Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije: Sremska Mitrovica 22–23. maja 1976. godine, 269–276. О његовим потомцима који и данас живе у Митровици вид.: Марија Вукајловић, *Грађанске куће ...*, 69–70.

32 Приватна архива др Предрага Рогулића. Књижица је изашла под насловом *Повеља племићке породице Рогулић којом ју је године 1797-ме обдарио Њег. Вел. ФРАЊО ДРУГИ за учињене услуге Аустро-Угарској монархији*, Нови Сад 1893.

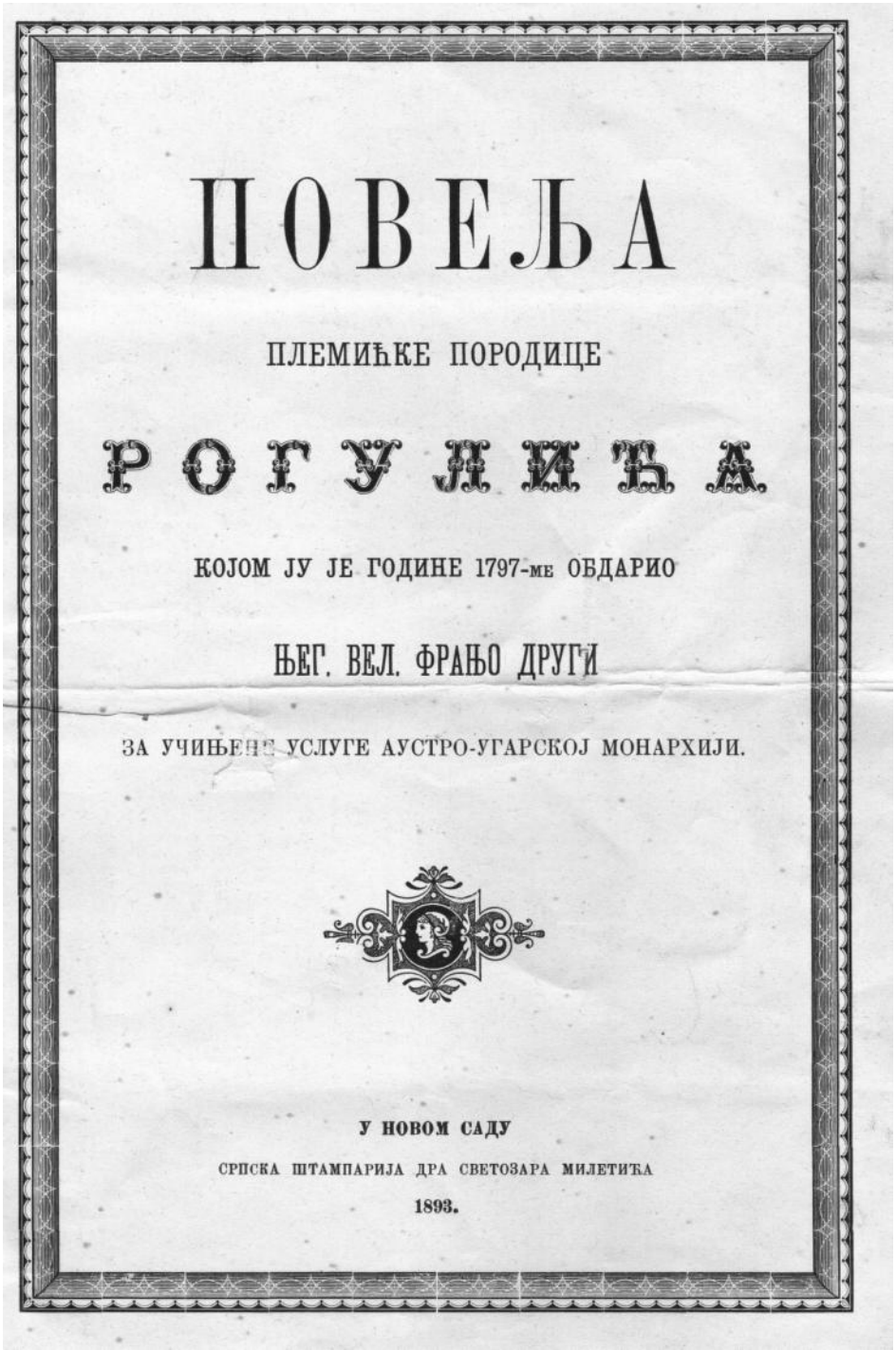

ПОВЕЉА

ПЛЕМИЋКЕ ПОРОДИЦЕ

РОГУЉИЋА

КОЈОМ ЈУ ЈЕ ГОДИНЕ 1797-ме ОБДАРИО

ЊЕГ. ВЕЛ. ФРАЊО ДРУГИ

ЗА УЧИЊЕНЕ УСЛУГЕ АУСТРО-УГАРСКОЈ МОНАРХИЈИ.

У НОВОМ САДУ

СРПСКА ШТАМПАРИЈА ДРА СВЕТОЗАРА МИЛЕТИЋА

1893.

ПОВЕЉА
ПЛЕМИЋКЕ ПОРОДИЦЕ
РОГУЛИЋА
КОЈОМ ЈУ ЈЕ ГОДИНЕ 1797-ме ОБДАРИО
ЊЕГ. ВЕЛ. ФРАЊО ДРУГИ
ЗА УЧИЊЕНЕ УСЛУГЕ АУСТРО-УГАРСКОЈ МОНАРХИЈИ

Ми ФРАЊО ДРУГИ, божјом милошћу изабрани и посвећени император Римски, апостолски краљ Германије, Угарске, Чешке, Далмације, Хрватске, Славоније, Галиције, Лодомерије, Раме, Сервије, Куманије, Бугарске; надвојвода Аустрије; војвода Бургундије, Лотарингије, Стирије, Каринтије и Карнијолије; велики војвода Хетрурије; велики кнез Трансилваније; маркион Моравије; војвода Брабантије, Лимбуршке и Луксембуршке са Гелдријом, Горње Виртембершке и Долње, Шлезије, Милана, Мантаве, Парме, Пијаченце, Гвастале, Освјећимије и Заторије, Калабрије, Бара, Гвозденог Брда и Тешина; кнез Свевије и Карловца, гроф од Хабсбурга, Фландрије, Тиролске, Хананије, Кибурга, Горице и Градишке; маркион S.R.J. (свете римске државе) од Бурговије, Горње и Долње Лусатије, Муфопонта и Номенца; гроф од Намурције, провинције Валдемонта, Белог Брда, Зутфаније, Сарверде, Салме и Фалкенштајна; Господар Мархије, Славонске и Пелхиније, и т. д. и т. д.

Предајемо вечитом споменуовим свима којих се тиче, да Ми, како на најпонизнију молбу и заузимање неколицине Нама верних Племића код Нашег Величанства, тако и увидевши и осведочивши се о верности и заслугама верних поданика Наших ЛАЗАРА РОГУЛИЋА, као и рођене му браће ТЕОДОРА, ДАМЈАНА и АТАНАСИЈА Рогулићâ, које заслуге стекоше исти тиме, што су увек јединодушно и уједињеним силама према времену и разним приликама, а особито с крајем рата отоманског дали бесплатно већу количину хране и за време француског рата, који је наскоро за тим још жешће букнуо, из урођене своје родољубиве тежње су притекли с новом, такођер бесплатном помоћу, плаћајући готовим новцем у прилично знатној своти, а уз то су још заодели до двадесет ново увојачених војника, нудећи да их они обезбеде о свом трошку, а исто су тако својим похвалним примером и остале сугрђане своје подстицали, да исто то чине и да својевољно и они тиме могу засведочити своју верност и оданост како према земље владару, тако и према својој домовини; за време куге, што је беснила у Срему, несу жалили своју рођену корист, него су сва наша највиша распоређења, колико су год могли, потпомагали свом чежњом својом, а поред тога су још за три болнице, што беху на истом месту (т. ј. у Срему) подигнуте, наиме у Иригу, Нерадину и Ривици, неуморним трудом и бригом својом са свом готовошћу давали бесплатно разан прибор за потребне операције, да би се само што већма олакшало лечење оних, који су оболели од

куге, и да сироти болесници не би били лишени потребне помоћи нити да им ишта недостаје, већ да сваки има окрепну помоћ; дали су у готову новцу 6000 (шест хиљада) форината без икакве камате, на највише задовољство Наше, повереничкој каси Нашој, која се тамо налазила; осем тога су још год. хиљаду седам стотина деведесет пете (1795), када је у Торонталској жупанији дистрикт Велико-Кикиндски патио од глади и неродице, поделили сиротињи знатну своту, те су се тако показали као вазда верни и корисни домовини грађани и поданици; светој круни освећене Краљевине Наше Угарске и прејасној кући Нашој австриској су непоколебиву верност показали и привржености, па ће и у будуће с једнаким жаром верности и оданости (као што ми то о њима стално и милостиво држимо) своју верност показати и жртве принети: Како због тога, тако и по милости и дарежљивости Нашој цесарокраљевској, по којој обично онима, који су стекли заслуге за Нас и прејасни дом Наш и Државу хришћанску, који поштују врлине, то Ми, следећи примеру претходника наших Блажених негдашњих краљева Угарских, који остављајући такве успомене својих врлина свакога буде на подражавање истих, одлучујемо истога ЛАЗАРА РОГУЛИЋА и по њему сина ДИМИТРИЈА, кћер му ПУЛХЕРИЈУ по супрузи му Јулијани Стутелић рођене и однеговане, као и напред наведену рођену му браћу ТЕОДОРА, ДАМЈАНА и АТАНАСИЈА Рогулиће, све њихове наследнике и потомке обојега пола, што ће се у будуће божјим благословом законито родити, одлучили смо, да из обичног неплеменитог сталежа и положаја, у којем су се до данас налазили, по потпуној и особитој милости Нашој краљевској и моћи, убројити у ред и број старих и недвојбених Племића унапред поменутој нашој Краљевини Угарској и с њом скопчаних страна, примити их као такове и уврстити их тамо, дозвољавамо то и по Нашем увереном знању, са чистом савешћу допуштамо, да могу исти од данас па у будуће за сва времена служити се и уживати све оне милости, части, дозволе, повластице, слободе, права, преимућства и неприкосновености, којима су се служили и уживали, служе се и уживају и остали стари, прави и опробани Племићи напред именоване Наше Краљевине Угарске и с њоме скопчаних страна до данас ма на који начин по праву или каквом старом обичају; а то све нека вреди и за наследнике и све потомке њихове обојега пола; А за сведочанство те Наше указане милости, благости и дарежљивости према истој рођеној браћи и за знак праве и недвојбене њихове племенитости краси овај **грб** или **одличије племићско**: Штит на начин војнички, усправан, подељен на четир једнака поља, од којих је прво и четврто позлаћено са модром дијаганалом на левом појасу, на коме је исписан мач са златним балчаком; друго пак и треће поље је црвено и представља белог или сребрног лава, с раскреченим стражњим ногама, испруђен на зеленој земљи, расклопљених уста испружена језика, уздигнута репа и извијена на леђа, у десним канџама предњих ногу замахнуо је

мачем, а у левим држи гранчицу с ружом. На штиту стоји ижљебљен шлем с круном и штрафтама или отвореним пурпуром подвијен, опточен златом, ланцем и медаљом обвијен, положај је по уобичајеном начину нагнут на десно, као што се то обично даје Племићима, на врху је црни орао с круном, с црвеним језиком, испруженим на поље, с крилима, од којих је и на једном и на другом исписана златна звезда од шест углова, оба су крила раширена, а реп је завршен канџама и оружјем разметнутим. С десна по боковима на штиту лепо и згодно украшавају златне и модрикасте траке, а с лева сребрне и црвенкасте.

Како би све ово на почетку или у глави овог нашег писма вештом руком сликаревом и изворном бојом његовом тачно насликано јасније пред очима гледаочевим представљено било, то ми истоме Лазару Рогулићу и по њему званом сину му Димитрију и кћери му Пулхерији, као и браћи му рођеној Теодору, Дамјану и Атанасију Рогулићима, свима њиховим наследницима и потомцима обојега пола, који ће се убудуће божјим благословом родити, одредили смо, да дамо и предамо, одлучујући и по својој чистој души и савести допуштајући, да они од данас па у будуће за сва времена увек тај грб или управо племићско одличије по начину других правих, старих и опробаних Племића Наше напред именоване Краљевине Угарске и с њом спојених страна уживају и служе се њима са оним истим правима, преимућствима, дозволама, слободама и неприкосновеностима, која су они остали по праву или ком старом обичају имали и уживали, имају и уживају, свагда у бојевима, биткама, борбама, окршајима, маневрима, двобојима, и другим каквим племениташким и војничким вежбањима; исто тако са свима обележјима, велима, завесама, огртачима, прстењем, заставама, штитовима, шаторима, кућама и гробницама, у опће пак ма у којој врсти рада и подузећа под називом чисте, праве и искрене, старе и недвојбене племенитости, чиме хоћемо да се они назову, именују, држе и сматрају за одликоване, и одличним обележјем снабдевене за разлику од свију људи другог ког сталежа, степена, достојанства, почасти и преимућства, то налажемо, да се то носити, имати и за увек се тиме служити, уживати и веселити се и користити се; нека се то вреди и за све наследнике и потомке њине обојега пола.

Подељујемо им племство, дајемо, одређујемо и дозвољавамо крепошћу овог, а за спомен и трајну сигурност свега тога дајемо и издајемо милостиво овај Наш привилегијални отпис потврђен засебним Нашим печатом, којим се служимо као апостолски Краљ Угарски, истоме, ЛАЗАРУ Рогулићу и сину му ДИМИТРИЈУ, кћери ПУЛХЕРИЈИ, као и рођеној му браћи ТЕОДОРУ, ДАМЈАНУ и АТАНАСИЈУ Рогулићима, свима њиховим наследницима и потомцима обојег пола, који ће се с божијим благословом у будуће законито родити.

Дано из руке верног Нашег и искрено љубљеног Велеможног угледног грофа Јосифа Чакија од Керестсега, земље Сцепушке и по тој земљи назване жупаније сталног великог жупана, Нашег дворског правог тајног саветника, управитеља свију Наших краљевских дворских коморника и Нашег Краљевског-Угарског-дворског вице-канцелара у Нашем надвојводском граду Вијени (Бечу) у Аустрији, четрнаестог октобра лета господњег 1796. Нашег краљевања римског, угарског, бохемског и осталих године пете. За најпречаснијих, пречасних и часних отаца по Христу: Госп. Јосифа грофа од Бађањи, сталног (S. R. E.) кардинала Немет-Ујварског, и (S. R. J.) кнеза Острогонског и другога грофа Ладислава Колонића од Колеграда, архиепископа канонички уједињених митрополитских цркава, Калочке и Бачке; за грофа Егарског Карла Естерхазија од Галанте; за Андрије Бачинског, грчко-католичког Мункачког; за Матије Франц. Кертице од Босне, Ђаковара и Срема; за Јосифа Бајзата од Весприма; за Јована Сили од Сабора; Емериха Кристовића од Чанада; Антонија L. B. Андрашија од Сент-Кираља и Краснахорске Рожнавског; за Игњата Бађанија, сталног жупана у Немет-Ујвару у Трансилванији; за грофа Павла Естерхазија од Галанте Печујског; за Максимилијана Верховец од Загреба; за Јосифа Фенглера од Јаурде; за Франца Ксав. Фукса од Њитре; грофа Јована од Реве Ецепујског; Игњата Дарабанта (грчко-католичког) од Великог Варада; Јована Јелшића Сењског и Модрушког или Крбавског; Николе Милашина од Беле Краљевице; Силвестра Бубановића, грчко-католичког-крижевачког; за празних столица Новосољанске, Велико-Варадске и Вацке; за Јосифа Пијererда Ходошког, посвећеног Тинијеншког; за Николе Конде од Пока-Телек, посвећеног за Београд Семендрију; Јосифа Петé, изабраног за Дривесту; Антонија Мандића, изабраног за Приштину; Павла Розос од Сент-Кираљсабађе, изабраног за Анзарију, који сви као епископи божјом милошћу владају црквама својима; исто тако за Његове Прејасности надвојводе аустријског Господина Јосифа, краљевског заменика и префекта Краљевине Наше Угарске; за Преузвишене и Велможне Господе Петра Végh, судије Наше кр. курије; за грофа Јована Ердедија од Моњокерека, бана краљевинâ Наших Далмације, Хрватске и Славоније; за грофа Јосифа Мајлата од Секхеља, управитеља и дворског маршала; грофа Леополда Палфија од Ердеда, управитеља Наших вратара; грофа Карла Палфија Ердедског, председника курије; грофа Франца Зичија од Вашонкеве, управитеља Наших пехарника; грофа Јосифа Ђорђа од Бађањи, сталног управитеља у Немет-Ујвару Наших трапезника; грофа Јосифа Кеглевића од Бузина, управитеља Наших јахача; за већ споменутог грофа Јосифа Чаки од Керестсега, управитеља Наших краљевских придворника у Угарској; за упражњене столице заповедника Племените Наше Гарде; за грофа Карла Палфија од Ердеда, вел. жупана Пожун-

ског, и осталих многих велможа и жупана Наше много спомињане Краљевине Угарске.

Фрањо с. р. Гроф **Јосиф Чаки** с. р.
Јосиф Павић с. р. М. П.)

Протоколисано у краљевској књизи првог разреда под бр. 59.
Потврђено преко дворског тајника и управитеља архиве
Адама Фабијанића с. р.

Год. 1797. 16. јануара у граду Новом Вуковару у главној скупштини славне жупаније сремске прочитан је јавно и отворен овај милостиви привилегијални отпис и обнародован, а нико неје изречно био против тога, већ су живо сви пристали на то горе споменути, што се налазе у Дворском Албуму Наших Племића.

Запечаћено и обнародовано као горе, преко **Јосифа Парчетића** с. р., нотара и асесора

X X X

Да је ово веран превод по мени одостовереног преписа латински списане изворне племићке дипломе, овим потврђујем с тим, да сам у овом преводу следеће исправке плавим мастилом предузео: На стр. II. у 2 редку уметнуте су речи „је наскоро”, а у 4 редку брисане су речи: „свете римске државе”, а у 6 редку исправљено је „увојаченх” на „увојачених”; на стр. III. у 12 редку уметнута је реч „одлучујемо”, а у 22 редку је „недвојбенх” на „недвојбених” исправљено; на стр. IV. у 8 редку брисана је реч подељем, а у 9 редку исправљена је реч „чврсто” на „четврто”; на страни VI. у 8 редку исправљена је реч „божјом” на „божјим”, а у 24 редку „астрогонски” на „острогонски”.

У **ИРИГУ**, трећег Новембра хиљаду осам стотина деведесет и треће год (3/11. 1893.)

Васа Николајевић с. р.
кр. јав. бележник.

Грб породице Рогулић; Ivan Bojničić, Der Adel von Kroatien und Slavonien, Nürnberg 1899.

Gorana Lemajić

NOBLE CHARTER OF THE ROGULIĆ FAMILY AND A FEW DETAILS FROM THEIR FAMILY HISTORY

SUMMARY

The paper presents the noble charter of the craftsman and merchant family Rogulić, which left a significant mark in the history of Srem. On October 14, 1796, Emperor Franja II granted them the title of noblemen, as they distinguished themselves by providing significant aid in food and money during the wars, the plague epidemic in Irig and the surrounding areas (1795 - 1796) and the period of famine in the district of Velika Kikinda. In the noble charter it is stated that the nobility was granted to Lazar Rogulić and his brothers Teodor, Damjan and Atanasije, as well as to all their descendants and heirs of both sexes. In brief, available data on some of the most important members of this family are presented, as well as the complete text of the charter translated into Serbian in 1893 by the king's public notary.

Борислав Ћалић, мср
Нови Карловци
borislav.calic@yahoo.com

ПОДАЦИ ИЗ 1796. О ДОБРОВОЉНИМ НОВЧАНИМ ПРИЛОЗИМА СРБА ИЗ ТРИ СРЕМСКА ПРОТОПРЕЗВИТЕРАТА

Сажетак: Крај XVIII века протекао је у сукобу Османске империје и Хабзбуршке монархије (1788–1791), као и Хабзбуршке монархије и њених савезника са Француском (1792, 1793–1797, 1799–1802). Били су то тешки и исцрпљујући ратови за Хабзбуршку монархију, а поготово за њене поданике. У овом раду приказана је помоћ у новцу коју су Срби, својевољно, давали Монархији у рату против Француске 1796. године. Ради се о Србима из три протопрезвитерата: Земунског, Шидског и Вуковарског. Историјски извор налази се у Архиву Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима и садржи податке о дародавцима и количини новца коју су дали, директно или посредно.

Кључне речи: Срби, Хабзбуршка монархија, Срем, Француска, Вуковар, Шид, Земун.

Француска револуција је покренула многе процесе у Европи, посебно на политичком и друштвеном пољу.[1] Европа је од 1792. до 1815. готово непрекидно била у рату у којем су се суочавали различити противници, од држава до револуционарних идеја, конзервативизма и реакције.[2] Хабзбуршка монархија је у почетку реаговала благо на збивања у Француској, чак је цар Леополд II (1790–1792) очекивао победу њему блиских идеја уставности и сламања деспотске власти.[3] Ипак, Монархија и Пруска су се постепено припремале за напад усмерен против Револуције, иако су наизглед настојале само да заштите права француског владара од папе и немачких кнежева који су изгубили своја

1 Čedomir Popov, *Građanska Evropa (1770–1871) – Osnovi evropske istorije*, knj. I, Novi Sad 1989, 137.
2 E. J. Hobsbawm, *Doba revolucije – Evropa 1789–1848*, Zagreb 1987, 80.
3 Zoltan Đere, *Habzburška monarhija 1526–1792*, Novi Sad 2014, 369.

имања у Алзасу. У том смислу је смрт мирољубивог цара Леополда II[4] почетком 1792. године имала одлучујућу улогу.[5] У наредном периоду Хабзбуршка монархија је учествовала у рату пет коалиција против Француске (1792–1797, 1799–1802, 1805, 1809. и 1813–1814) и изгубила сваки сукоб, сем последњег.[6] Нови цар Франц II (1792–1835) своје ратне циљеве у Француској ограничио је на повратак Луја XVI на престо и осигуравање пристанка Пруске на белгијско-баварску размену. Недуго затим, а после склапања савезништва са Пруском, Законодавна скупштина Француске је 20. априла 1792. објавила рат Монархији. После победе код Валмија, септембра 1792. Француска је заузела Рајнску област и Белгију, а како је у јануару 1793. погубљен Луј XVI, то је била додатна мотивација крунисаним главама Европе за савез.[7] Прву коалицију против Француске, осим Хабзбуршке монархије, Пруске и Русије, чинили су још и Велика Британија, Низоземска, Свето римско царство, Португалија, Сардинија, Бурбонска Шпанија, Напуљ и Парма, као бројни немачки кнежеви. Међутим, Француска је лако мобилисала велику армију (око 650.000 људи) која је поразила непријатеље, европске монархе.[8] После заузимања Рајнске области и Аустријске Низоземске (Белгије), Пруска је склопила сепаратни мир са Французима, 5. марта 1795. Њен пример су следиле Шпанија, која је капитулирала јула 1795, и Сардинија, која је положила оружје 28. априла 1796. Наполеон Бонапарта је затим приморао на излазак из Прве коалиције Парму, Модену, Напуљ и на крају Папску државу. Хабзбуршка монархија пружала је отпор на северу Апенинског полуострва око тврђаве Мантова. После вишемесечних борби, тврђава је пала почетком фебруара 1797. Хабзбуршка власт је протерана из већег дела Италије и цар је присиљен на мир у Кампо Формију.[9]

Франц II је морао да призна ширење Француске до Рајне, стварање републике Батавије у Низоземској, као и Цисалпинске републике у северној Италији. С друге стране, Француска је Хабзбуршкој монархији признала ширење на бившу Венецијанску републику и Далмацију. Експанзивни походи Наполеона Бонапарте и његове револуционарне војске против Аустрије у северној Италији 1796–1797, а још више његови успеси над аустријским армијама око 1800, повећали су углед и утицај Француске на западу Царства. Ојачале су тенденције ка његовом мирном укидању, нарочито стога што су протагонисти ових идеја веровали у могућност заштите коју би им пружио Наполеон. Свето римско царство се распало 1806. године. Међутим, сукоби са Наполеоном Бо-

4 Леополд II преминуо је 1. марта 1792. не дочекавши рат са Француском. Убили су га његови лекари, стално му пуштајући крв због дисајних тегоба. (Čarls Ingrao, *Habsburška monarhija 1618–1815*, Beograd – Novi Sad 2014, 212)

5 Френклин Л. Форд, *Европа у доба револуција 1780–1830*, Београд 2005, 171.

6 Z. Đere, *Nav. delo*, 370.

7 Č. Ingrao, *Habsburška monarhija...*, 212–213.

8 Pol Kenedi, *Uspon i pad velikih* sila, Beograd–Podgorica 1999, 149; Marvin Peri, *Intelektualna istorija Evrope*, Beograd 2000, 217.

9 P. Kenedi, *Nav. delo*, 150.

напартом потрајаће до 1815. године, када су савезници Хабзбуршке монархије однели победу над Наполеоновом Француском.[10]

У ратовима Хабзбуршке монархије против Француске напор су уложили сви њени народи, а учешће Срба је било несразмерно веће у односу на њихов број под влашћу Беча. Томе је доприносила пре свега чињеница да је крајем XVIII века половина свих Срба у Хабзбуршкој монархији живела у Војној граници која је, као милитаризована област, нарочито била укључена у војне планове.[11] Читава владавина цара Франца II/I (1792–1835) био је период пригушеног политичког живота Срба.[12] Крај XVIII и почетак XIX века протекли су у знаку великих промена. Тек што је завршен последњи аустро-турски рат (1788–1791)[13] у коме су Срби-граничари дали велике жртве, а сељаци поднели велике терете, почели су ратови са Француском. Као граничари и фрајкорци, као регрути, које су врбовали жупаније и слободни краљевски градови, најзад и као саставни део хрватске бандеријалне војске, Срби су ратовали на бојиштима по Немачкој, Италији и Аустрији, излажући се нападима моћних француских армија.[14] У већ наведеним сукобима на италијанском ратишту, 1796–1797. године, шајкаше је предводио капетан Арон Станисављевић.[15] Требало би истаћи да су Срби ревносно испуњавали своје обавезе према Монархији. Међутим, било је појединаца који су подржали револуционарне идеје Француске. Такав је био Србин Јаков Сечанац, правник, који је подржао идеје опата Игњаца фон Мартиновика (Игњат Мартиновић). Мартиновићева завера окончана је безуспешно.[16] Осим тога што су крварили за Монархију на бојиштима широм Европе, године ратовања Прве коалиције са Француском за Сремце су биле изузетно тешке. Наиме, поједина насеља у Срему захватила је куга и оставила тешке последице.[17]

---

10 Hajnc-Diter Hajman, *Habzburzi, dinastija i carstva*, Novi Sad 2020, 135–136.

11 Дејан Микавица, *Српска Војводина – од аутономије до присаједињења 1683–1918*, Нови Сад 2018, 87. Срба је на тлу Хабзбуршке монархије 1797, без Далмације и Боке, било 667.247, а у Сремској епархији/архидијецези 148.446. (АСАНУК, МПА, „А" 197/1796; Славко Гавриловић и др., *Историја српског народа – од Првог устанка до Берлинског конгреса 1804–1878*, књ. V, том II, Београд 1981, 14–15)

12 Дејан Микавица, *Равноправност и дискриминација на Угарској Диети 1690–1848*, Истраживања, 21, Нови Сад 2010, 240.

13 Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији 1526–1918*, књ. 1, Нови Сад 2016, 354–359; Дејан Микавица, Владан Гавриловић, Горан Васин, *Знаменита документа за историју српског народа 1538–1918*, Нови Сад 2007, 127.

14 Славко Гавриловић, *О Србима Хабзбуршке монархије*, Београд 2010, 133–134.

15 Д. Микавица, *Српска Војводина...*, 87.

16 Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918*, том I, Београд 1989, 66; С. Гавриловић, *Нав. дело*, 134; Č. Ingrao, *Nav. delo*, 214–215; Č. Popov, *Nav. delo*, 165–166.

17 Горан Васин, Ненад Нинковић, *Смрт између санитарних прописа и народних обичаја: куга у Срему 1795–1796*, Зборник Матице српске за друштвене науке, 151, Нови Сад 2015, 277–287.

Сви народи, па и Срби, имали су обавезе према држави, како војне тако и финансијске, у виду новца и хране за војску. Митрополит Стефан Стратимировић (1790–1836) контролисао је колика су та давања, те је повремено захтевао од протопрезвитера из своје епархије, као и других епископа, да то забележе и јаве му. Ангажованост Срба му је увек била добар аргумент пред двором, приликом било ког захтева. Управо је ово тражио од сремских протопрезвитера почетком 1796. године.[18] У наставку текста приказани су документа којим митрополит позива протопрезвитере да му доставе податке о српским добровољним давањима и одговори тројице протопрезвитера – шидског, земунског и вуковарског. Документа се чувају у Архиву Српске академије наука и уметности, Митрополијско-патријаршијском архиву у Сремским Карловцима, у фонду „А”, под сигнатуром 197/1796. Следе документа:

I

АСАНУК, МПА, „А” 197/1796. Концепт писма архимандрита Петра Јовановића Видака којим је протопрезвитерима у Архидијецези пренео наредбу митрополита Стефана Стратимировића да скупе податке о добровољним новчаним прилозима предатим за војску.

Въ Далѣ 10ѡ 7[врія] [1]796ѡ Всѣмъ протопресвитеромъ А. М. Карловачкія Епархій

Такѡ взискующимъ ѡбетоятелетвамъ изволѣлося Его превосходителству Нашему Г[оспо]д[и]ну АрхиЕп[ис]копу и Митрополиту на мены изъ Пешти по 2. сегѡ м[еся]ца въ томъ м[и]лостивій Налогъ ѿслати, восжебы ја ѿ Благоговѣйнства вашего сверху слѣдующагѡ точние и сталние ѡписаніе изискавше, имъ что скѡріе прислалъ – Коликѡ сирѣчъ до селѣ, у чему и ѿкоего знаменателнѣ ѿ Нашыхъ въ вашемъ протопопіятѣ находящыхея людей, на страну трающея войны будъ прекѡ кое Јурисъдикціе Его ЦК. Величеству Нашему Молітивъшему монарху своеволная дарованія учинѣна быша.

Ему же м[и]л[ос]тивому Налогу за удовлетворая, препоручаю Благоговѣинству в[а]шему, изволите реченое ѡписаніе по здѣ приключеному формулару встроивше что скѡріе до мене прислати, восжебы ја токовое незакоененѡ онамѡ мѡже принадлежитъ ѿслати моглъ.

Скѡрѣйшагоѿвѣти ѡжиднія іъ достѡдолжнымъ почитаніемъ пребыша.

II

АСАНУК, МПА, „А” 197/1796. Концепт писма митрополита Стефана Стратимировића у којем понавља наредбу сремским протопрезвитерима да му доставе податке о добровољним новчаним прилозима за војску.

18 АСАНУК, МПА „А” 197/1796.

Въ Далѣ 16ѡ 7[врія] [1]796ѡ Всѣмъ Протопресвитерѡмъ А. М. Епархій

Какѡ что прекѡ протосуггела Нашего Петра Видака[19] по 10. сегѡ м[еся]ца крѣпкѡ Благоговѣйнству Вашему препоручихомъ да вы въ вашемъ протопіатѣ точнѡ испитавше, акуратнѡ ѡпишете: количѡ до сада у чему и ѿ коего ѿ Нашыхъ людей было по особъ, было у име или цѣлагѡ Нашегѡ общества или каковагѡ нашегѡ цѣха или напослѣдокъ ѿ страны коея нашея церквы на страну войне Его Ц. К. Величеству буде прекѡ кое Јурисъдикціе своеволная даровања учинѣна быша; такѡ исто и н[и]нѣ тое повторијюще; Благоговѣйнству вашему јављемъ, что, дабы, количѡ можнѡ естъ всякій вѣернѡ поданій потрудился, и самъ дарованія на страну войни Его Ц. К. Величеству и у рани и у новцу и у солдатима творити, и другія на подобная даянія подвизати. В селѣдъ коегѡ препоручается крѣпчијше іъ самъ и Благоговѣ[нству] В[а]шему, да вы труды своегѡ не пощадите, иже Народъ Нашъ или непосредственѡ или средсвіемъ подручнагѡ вамъ С[вя]щенства на сицевая нуждная дарованія подвизати. Ащелие, что чрезъ овакова своеволная дарованія приноситија будетъ, малѡ быти видѣлобыя; то дабы и въ семъ случай вѣрностъ и поданостъ нашу къ Нашему Милостивѣйшему Монарху Засвидѣтелствовати могли, неглибы добрѡ было да каждая наша Церковъ по мѣрѣймѣнія своегѡ чтонибудъ за помощъ Его Ц. К. Величеству принесетъ!

III

АСАНУК, МПА, „А” 197/1796. Концепт писма митрополита Стефана Стратимировића сремским протопрезвитерима да када буду слали тражене податке о добровољним новчаним прилозима за војску у те спискове не уводе оно што су свештеници и појединци давали 1796. по наредби.

Въ Далѣ 22ѡ 7[врія] [1]796ѡ Всѣмъ протопресвитерѡмъ А. М. Епархій

Изъ поднешеныхъ уже ѡписаній ѡ томъ: Коликое кой ѡт Нашыхъ людей на страну войны Его ЦК. Величеству даровалъ, видѣти естъ, дасу нѣки про-

19 Петар Јовановић Видак је рођен 1768. у Сремским Карловцима. Школовао се у месту рођења, Пожуну (Братислави) и Јени (данашња Немачка). Када је отворена Карловачка богословија 1794. године, био је њен први наставник (до 1797). Педавао је *Велики катихизис* Јована Рајића, презвитерске дужности и словенску граматику. Био је архимандрит манастира Хопова, а касније архимандрит манастира Гргетега. За владику горњокарловачког изабран је 1801. године а 1806. премештен је у Вршачку епархију. У Вршцу је одмах по доласку отворио богословску школу. Умро је 9. децембра 1818. (Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији 1526–1918*, 373; Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве – од почетка XIX века до краја Другог светског рата*, књ. II, Београд 2002, 66; Манојло Грбић, *Карловачко владичанство*, књ. 3, Карловац 1893, 238)

топресвитеры и оно уводили, чтосу нашы люди и С[вя]щенство еще у лѣту [1]796. по обще сотвореной Репартицій давати долженствовали; Тогѡ ради препоручается Благоговѣйнству в[а]шему, да при сочиненій помянутагѡ ѡписанія сицевая даянія неуводите; но да оно токмѡ подробнѣ ѡпишете, чтое кой ѿ Нашыхъ людей послѣ реченая Репартиція своеволнѡ на страну Его Ц. К. Величеству даровалъ.

IV

АСАНУК, МПА, „А” 197/1796. Подаци о добровољним новчаним прилозима Земунског протопрезвитерата.

ѠПисанїе Коликѡ ѡт почетка сегѡ трающагѡ Рата даже до селѣ, у чему и ѡт коегѡ знатно, ѡт людей Восточнагѡ Исповѣданїя, и прекѡ кое Јурисдикцїе нарочито на Страну Егѡ Ц. К. Величества своеволная дарованїя учинѣна быша				
Протопресвитерата Земунскогъ				
Имена мѣстъ	Имена онихъ иже что даровали	Преко кое Јурисъдикцїе т:е: Мїлїтарске или Провинцїалне или коимъ инимъ начиномъ	Колико и у чему	
			f.	xk.
Варошъ Земунъ	Општество Греческое	чрезъ Магїстратъ свой	2340	-
	Г[осподинъ] Јоаннъ Корица	Самому Цару дао	500	-
	Г[осподинъ] Игнятие Евтичъ	чрезъ Магїстратъ свой	100	-
		Сумма	2940	-
мѣсто Угриновцы	Евремъ Дружетичъ	чрезъ Г[оспо]д[и]на Милутиновича	5	-
	Еремїа Величковичъ	-//-	4	-
	Еремїа Милићъ	-//-	6	-
	Ѳїмотей Поповичъ	-//-	4	26
	Живко Ранковичъ	-//-	4	-
	Кѵзманъ Радовановичъ	-//-	4	30
	Јованъ Лазаревичъ	-//-	9	-
	Аѳанасїе Кокиновичъ	-//-	4	30
	Ѳодоръ Зоричъ	-//-	4	-
	Лазаръ Маричъ	-//-	4	26
		Сумма	49	52
Ашаня	Ѳея Николичъ	-//-	50	-
		Сумма	50	-

мѣсто Войка	Міхаилъ Андрїевъ	чрезъ Г[осподина] Милутиновича	100	-
	Јаня Ѳодоровичъ	-//-	50	-
	Серданъ Зековичъ	-//-	2	-
	Савко Стояновъ	-//-	2	-
	Стефанъ Кнежевъ	-//-	2	-
	Јованъ Радївоевичъ	-//-	2	-
	Никола Јанковичъ	-//-	12	-
	Ранисавъ Савкинъ	-//-	10	-
	Васа Чобановичъ	-//-	10	-
	Данило Чобановичъ	-//-	4	-
	Андрей Чокошевичъ	-//-	2	-
	Адамъ Хожичъ	-//-	2	-
	Маркѡ Рашковъ	-//-	2	-
	Јѡанъ Ћурчичъ	-//-	2	-
	Софрони Јанковичъ	-//-	10	-
		Сумма	212	
Попинцы	Неделко Месаровъ	чрезъ Г[осподина] Милутиновича	100	
	Геѡргїи Чоичъ	-//-	10	
	Максимъ Петровичъ	-//-	10	
	Аѳанаси Месаровъ	-//-	10	
	Дімїтри Јоановичъ	-//-	5	
		Сумма	135	-
Прогаръ	Дамянъ Клечкович	-//-	12	-
	Радоица Аћимовъ	-//-	12	-
Сумма			24	-
Карловчичъ	Филипъ Геркъ	чрезъ Г[осподина] Милутиновича	12	-
		Сумма	12	-
Болѣвцы	Марко Савчичъ	-//-	12	-
	Новакъ Арендаторъ	-//-	12	-
		Сумма	24	-
Обрежъ	Ѳома Катичъ	-//-	12	-
		Сумма	12	-
Купиново	Настасъ Крстоношичъ	-//-	10	-
	Јоанъ Станисавлѣвъ	-//-	10	-
	Стефанъ Николичъ	-//-	10	-
	Стефанъ Милинковичъ	-//-	10	-
	Панта Керстоничъ	-//-	10	-

Сумма			50	-
Пећинцы	Михаилъ Дімовичъ	-//-	50	-
	Маноило Ристичъ	-//-	25	-
	Гаврилъ Симичъ	-//-	5	-
	Стефанъ Петковъ	-//-	5	-
		Сумма	85	-
Шимуновцы	Андрїа Андрїевичъ	-//-	30	-
	Илїя Дімітрїевъ	-//-	4	30
Сумма			34	30
Кернѣшевцы	Стефанъ Николичъ	-//-	4	30
	Јанкω Неделковъ	-//-	4	30
		Сумма	9	-
Дечъ	Илїя Ракичъ	чрезъ Г[осподина] Милутиновича	10	-
	Филипъ Зеновичъ	-//-	10	-
	Георгїе Аћимовъ	-//-	8	-
	Міхаилъ Јанковичъ	-//-	4	-
	Илїя Ковачевичъ	-//-	4	-
		Сумма	36	-
Добановцы	Лазаръ Петровичъ	-//-	100	-
		Сумма	100	-
		Главная Сумма	3772	52

Дѣлано
У Земуну 25. Октомврїа [1]796.

Чрезъ мнѣ
Мїхаилъ Пејић[20]
Протопресв[итеръ] Земунскїй

V

АСАНУК, МПА, „А” 197/1796. Подаци о добровољним новчаним прилозима Шидског протопрезвитерата.

20 Земунски протопрезвитер Михаило Пејић, један од најпоузданијих извора информација митрополита Стефана Стратимировића за време Првог српског устанка (Недељко В. Радосављевић, *Антим Зепос, ужичко-ваљевски митрополит 1802–1814*, Историјски часопис, 60, Београд 2011, 277).

Описанїе Колико ѡт почетка трающаго сего рата даже до селѣ, у чему, и ѡт коего знатно, ѡт людей восточнагѡ исповѣданїя и прекѡ кое Јуриздикцїе нарочито на страну Егѡ Ц. Кралев. Величества своеволная даренїя учинѣна быша				
Въ Протопресвїтератѣ Шидско[м] Въ мѣстѣхъ Провинцїалныхъ				
Имена мѣстъ	Имена дарователей	Преко кое юрисдикцїе	f.	xk.
Шидъ	общество	преко Слав. комитета	120.	-
Беркасово	общество	-//-	30.	-
Дивошъ	общество	-//-	40.	40.
	Андрей Фрушићъ ктпецъ Дивошъ	-//-	12.	-
Чалма	общество	-//-	48.	26.
Бингула	общество	-//-	13.	20.
Бачинци	общество	-//-	6.	-
въ Шанцѣхъ Милитарский				
Кузминъ	общество	преко С. П. Бар. Регименте	9.	-
	Капетанъ ѿ Рашковичъ	-//-	80.	-
	Антонїй Филіпповичъ	-//-	4.	30.
	Косма Бестелекъ	-//-	4.	30.
	Јоаннъ Верховонъ	-//-	4.	30.
Босутъ	Лука Глишићъ	-//-	4.	30.
Јаміна	Димитрїй Јанковичъ	-//-	45.	-
Дреновци	Плато Марковичъ	-//-	9.	-
Гуня	Ѳома Влайковићъ	-//-	9.	-
Моровићъ	Стефанъ Станисавле-вичъ	-//-	10.	-
Summa			449.	56.

VI

АСАНУК, МПА, „А” 197/1796. Подаци о добровољним новчаним прилозима Вуковарског протопрезвитерата.

Ѡписанїе Коликѡ ѡт почетка трающагѡ сегѡ Рата даже до селѣ, у чему и ѡт коегѡ знатно, ѡт людей Восточнагѡ Исповѣданїя и прекѡ кое Јуриздикцїе нарочито на Страну Егѡ Цесаро–Кралѣвскагѡ Величества своеволная дарованїя учинѣна быша:				
Из Протопресвїтерата Вукѡварскагѡ[21]				
Имена мѣстъ	Имена оныхъ иже даровали	Чрезъ Коју Јуриздикцїю	У готових новцы	
			f.	xk.
Вуковаръ	Комитат Срему		1000	-
	Трифун Гавриловићъ	-//-	10	-
	Јоанъ Раиковићъ	-//-	5	-
	Андрїя Стаићъ	-//-	5	-
	Ристо Михаиловићъ	-//-	4	-
	Михаилъ Владимировићъ	-//-	2	-
	Аѳанасїе Вукашиновићъ	-//-	2	-
	Маѯимъ Лукићъ	-//-	-	30
	Михаилъ Веселићъ	-//-	2	-
	Михаилъ Дуждовићъ	-//-	1	-
	Ацо Николићъ	-//-	2	-
	Кїрилъ Николићъ	-//-	2	-
	Кїрилъ Анѳониевићъ	-//-	2	-
	Гаврїилъ Брочићъ	-//-	1	-
	Меркурїе Поповићъ	-//-	13	20
	Кїрилъ Ѳодоровићъ	-//-	8	-
	Данїилъ и Петръ Иличъ	-//-	4	30
	Јоаннъ и Михаилъ Игнатовичъ	-//-	12	-
	Геѡргїе Петровићъ	-//-	20	-
	Михаилъ Ковачевићъ	-//-	1	-
	Кїрилъ Свиларевићъ	-//-	1	-
	Никола Стаићъ	-//-	1	-
Миклеушевцы	-	-//-	27	10

21 Вмундиратихъ солдатѣхъ

Сотинъ	-	-//-	48	38
Опатовацъ	-	-//-	30	-
Мохово	-	-//-	27	29
Товарникъ	-	-//-	233	43
Бановцы	-	-//-	27	10
Чаковцы	-	-//-	30	10
Негѡ Славцы	-	-//-	68	38
Петровцы	-	-//-	39	6
Острово	-	-//-	20	-
Габошъ	-	-//-	20	-
Маркушица	-	-//-	50	-
-	-	-//-	118	28
Шарен Градъ	Стеван Бакаловићъ	-//-	3.800	-
Сумма			32639	52
Тоиже Бакаловичь донелѣ с Французами Ратъ траетъ на каждое лѣто ѡбѣщалъ дати по 100f.				
Игнатїй Михайловичъ Протопресв[итеръ] Вуковарскїй				

Borislav Ćalić

DATA FROM 1796 ON VOLUNTARY MONETARY CONTRIBUTIONS OF SERBS FROM THE THREE PROTOPRESBYRATES OF SREM

SUMMARY

In the wars fought by the Habsburg Monarchy at the end of the 18th century, all the peoples of the Monarchy contributed, either by fighting or giving contributions in goods and money. As Metropolitan Stefan Stratimirović wanted to know in 1796 how much his believers from Srem had collected by that time, he demanded that the protopresbyter provide him with this information. From the preserved answers of the three protopresbyters (of Šid, Zemun and Vukovar), we learn the names of individuals and village communities, as well as the amount of money they gave.

Марко Марковић, мср
Ђурђево
mar3.markovic@gmail.com

ПОДАЦИ О ИЗБОРУ СТЕФАНА АВАКУМОВИЋА ЗА ГОРЊОКАРЛОВАЧКОГ ЕПИСКОПА

Сажетак: У раду се презентују документа настала током избора Стефана Авакумовића за горњокарловачког епископа, укључујући и детаљан опис церемонијала који је пратио дочек комесара барона Женејна и отварање Синода јануара 1798. године. Ту су, такође, подаци о његовом говору који је одржао приликом потврде избора, као и информација пакрачког епископа Кирила Живковића да је извршено Авакумовићево устоличење.

Кључне речи: Стефан Авакумовић, Карловачка митрополија, Стефан Стратимировић, Синод, Горњокарловачка епископија.

Када је 31. децембра 1796. преминуо горњокарловачки епископ Генадије Димовић, митрополит Стефан Стратимировић је по устаљеној пракси тражио од владара дозволу да сазове Синод како би на њему епископи изабрали Димовићевог наследника. Владар је прихватио да се Синод одржи и за његов почетак одредио 1. децембар 1797. шаљући за свог комесара генерала барона Женејна. Митрополит је сматрао да је овај термин лош због временских услова који тада владају, али је цар одлагање дозволио само до друге половине јануара 1798. године. У складу са овим наређењем, Синод се састао 27. јануара 1798, а већ 2. фебруара уследило је гласање за новог епископа. Предложени кандидати су били архимандрити: гргетешки Стефан Авакумовић, бездински Максим Секулић и ораховачки Лука Никшић. Кандидат митрополита Стратимировића био је Авакумовић, са којим је у претходном периоду пуно сарађивао.[1]

Овом Синоду нису присуствовали сви епископи. На њега није дошао темишварски дијецезан Петар Петровић, који се као српски саветник налазио у Бечу, при Угарској дворској канцеларији, а приликом гласања заступао га је вршачки епископ Јосиф Јовановић Шакабента. Синоду није присуствовао ни будимски

1 АСАНУК, МПА, „А” 173–175/1798.

епископ Дионисије Поповић, што је створило проблем, јер он није легално послао своје пуномоћје неком другом дијецезану. Зато је Синод на основу 4. правила Првог васељенског сабора и 19. правила Антиохијског сабора одлучио да будимског епископа заступа пакрачки дијецезан Кирил Живковић. На Синоду није гласао арадски владика Павле Авакумовић јер је гргетешки архимандрит био његов рођени брат, него је током гласања изашао из сале, дајући своје пуномоћје пакрачком епископу. Тако је једногласно 2. фебруара 1798. за владику изабран Стефан Авакумовић. Његов избор владар је брзо потврдио, по чему се видело да је био и по вољи двора.[2]

Авакумовићи су били угледна коморанска породица која се преселила у Сентандреју. Овде су имали рођаке Живановиће, који су дали ранијег арадског епископа Синесија (1752–1768).[3] Стефан Авакумовић је рођен око 1756. у Сентандреји. Завршио је гимназију и правне науке, после чега је био писар у Краљевском судбеном столу. Теолошко знање стекао је приватно код ковиљског архимандрита Јована Рајића, у то време најученијег српског теолога, а прешао је и на митрополијски двор у доба Мојсија Путника. Архимандрит Рајић га је замонашио 5. јула 1789. а већ 10. јула на Петровдан постао је гргетешки архимандрит. С тог положаја, као митрополитов опуномоћеник, играо је значајну улогу у борби против куге која је 1795/1796. харала Сремом.[4] Митрополит Стефан Стратимировић га је хиротонисао 21. марта 1798. а убрзо по интронизацији у Плашком, преместио је своју резиденцију у Карловац. Ни ту се није задржао, него је отишао у Беч, где је на месту српског саветника наследио владику Петра Петровића. За то време у епархији га је замењивао раковачки архимандрит Мојсије Миоковић. Ипак, Авакумовић је стигао да септембра 1798. изда наредбу протопрезвитерима да му на свака три месеца шаљу детаљан извештај (за који је прописао посебан формулар) о стању у својим протопрезвитератима. Када је почетком 1801. умро темишварски владика Петар Петровић, Авакумовић је премештен у ово владичанство, а у Горњокарловачкој епархији наследио га је Петар Јовановић Видак.[5]

Документа која се презентују у овом раду доносе податке о организацији Синода из 1798. године, избору Стефана Авакумовића за епископа и његовој интронизацији у Плашком. Из њих се јасно види не само ко је од владика, монаха и световних свештеника учествовао у дочеку комесара, и како је из-

2 АСАНУК, МПА, „А” 175/1798.

3 Ненад Нинковић, *Митрополит Павле Ненадовић*, Нови Сад – Сремска Митровица 2017, 320.

4 Nenad Ninković, Goran Vasin, *The archbishopric of Karlovci in the service of health – plague epidemic in Syrmia 1795–1796*, Acta hist. med. stom. pharm. med. vet, 40, Belgrade 2021, 31–34.

5 Манојло Грбић, *Карловачко владичанство, прилог к Историји српске православне цркве*, књ. 3, Сремски Карловци, 237.

гледао цео церемонијал, него и ко су били власници кочија и коња датих за церемонију. Такође, назначено је до када су у церемонијалним радњама Синода присуствовали световњаци, а од када су удаљавани и када је почињао рад иза затворених врата. Документа која доносимо у наставку чувају се у Архиву Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, Митрополијско-патријаршијски архив, у фонду „А”, под сигнатурама 173–175. и 246/1798. Документа гласе:

I

АСАНУК, МПА, „А” 174/1798. Писмо митрополита Стефана Стратимировића упућено пакрачком епископу Кирилу Живковићу (15/26. октобра 1797) у којем га обавештава о предстојећем Синоду.

Въ Карловцѣ 15. Окт[омврия] [1]797. Г[оспо]дину Еп[ис]копу Пакрачкому Кѵ̑рилу Живковичу

Дабы вдовствующая Епархїа Карлщадска благовременw дополнилася, и небы во своемъ АрхїЕреѣ wскудѣвала, за нужднw быти видѣлося; Егw Ц[есаро].К[ралѣвско] Величество за дозволенїе Сѵ̑нода просити. Na каковое Прошенїе дасу Егw Ц[есаро]. Кралѣв[ское] Величество Сѵ̑нодъ држати дозволѣли и термїнъ 1rw Деке[мврыя] т[екущагw]. л[ѣта]. под предсѣданїемъ Командирендера Генерала Г[осподина] Барона Женея wпредѣленъ аще прежде нѣкоегw времене и уразумѣхъ, ничто менше зане своимъ Nачиномъ еще никаковыя сверху Вашему ПрewС[вя]щ[енст]ву токмо той ради напоменути, дабы Ваше ПрewС[вя]щ[енст]во благовремено w таковомъ Nамѣренїю уразумѣвше опасни и между тѣмъ преправни быти могли, да тогда егда прямо на той позватися будете совсѣмъ готови быти можете.

II

АСАНУК, МПА, „А” 173/1794. Писмо упућено вршачком, бачком, арадском, будимском и пакрачком епископу и конзисторији Темишварске епархије (29. октобар / 9. новембар 1797) ради договора у вези са предстојећим Синодом.

Въ Карловцѣ 29rw Октомр[ыя] [1]797w Господїямъ Еп[ис]копѡмъ ~~Темишварскому~~, Вершачкому, Бачкому, Арадскому, Будимскому и Пакрачкому.

Знамъ совершеннw дасте и Прewс[вя]щемство В[а]ше Интїматъ w̄ Мѣстоблюстителнагw Совѣта под 30 Октомв[рыя] сихъ днехъ примили в немъ же термінъ держатися имущтаw Сѵ̑нода въ присуствїю нwменаванаw Кралѣв[скагw] Комїсара Г[осподина]. Комендірендера w̄ Женей на 1ви

Декемв[рия] т[екущагѡ]. л[ѣта]. ѡпредѣляется, и Преѡс[вя]щенство В[а]ше на помянутый Термінъ сѣмѡ позивлается.

Предвидя Ја пакъ колъ труднѡ и неугоднѡ бы было какѡ за Преѡс[вя]щенство Ваше тако и за прочія Г[осподей] Г[осподей]ваш Еп[ис]копы, /иже мя прилѣжайше за ѿложеніе Терміна на болшая времена просилъ/, аще бы въ семо зимное время, трающу посту рождества Хр[ис]това, и приближающимъся Царскимъ Праздникомъ сѣмо приходяще ѿ Дїцезы своея ѿсутствовали; За нужднѡ и полезнѡ судихъ съ поразумѣнїемъ Г[осподина]. Крал[ѣвскагѡ] Комїсара днешнымъ днемъ средствїемъ Штафеты Егѡ Еѯцеленціи Г[осподину]. Канцлеру Графу ѿ Палфі, въ токъ мое прошеніе предложити, дабы онь взирающи на вышепомянутия неугодности, мены дозволилъ да Ја съ поразумѣнїем Г[осподина]. Кралѣв[скагѡ] Комисара другїи бл[а]гоугодный Термінъ ради держатися имущагѡ Сѵнода ѡпредѣлити могу.

Которая Преѡс[вя]щемству В[а]шему ащеединожди ѡпредѣленый Термїнъ и немогу по себы двигнути на той конецъ обявити честь имѣю, воежебы себе дотлѣ путу неѿдавали, доислѣже далшагѡ Nаставленыя въ томъ ѿ мене неполучитеся.

Въ прочемъ себе любви братски ѿдая, съ высокопочитанїемъ есмь.

III

АСАНУК, МПА, „А” 174/1798. Писмо упућено свим епископима Карловачке митрополије (26. новембар / 7. децембар 1797) у којем их митрополит Стефан Стратимировић обавештава када ће бити одржан Синод и до када да дођу у Сремске Карловце.

Въ Карловцѣ 26. Nое[мврия] [1]797. всѣм Г[оспо]дамъ Еп[ис]копѡмъ Темишварскому Петру Петровичу, Вершачкому Јѡсифу Јѡанновичу Шакабентъ, Бачкому Јѡанну Јѡанновичу, Пакрачкому Кѷрилу Живковичу, и Будимскому Дїонѷсїю Поповичу

По увѣренїю Вашему ПреѡС[вя]щ[енст]ву еще подъ 29. Окт[томврїя] т[екущагѡ]. л[ѣта]. въ томъ данному, яко ащебы на предложенїе Егѡ Ц[есаро]. Кралѣв[скагѡ] Величества, въ Призрѣнїи ѿложенїя на 1вый декем[брїй] т[екущагѡ]. л[ѣта]. поставленнагѡ бывшагѡ и съ поразумѣнїемъ Ц[есаро]. Кралѣв[скимъ] на той Конецъ наименованногѡ Комїара Г[оспо]дина Командирендера ѿ Женей до угоднѣйшагѡ времене ѿложити хотящагѡ за Сѷнодъ термина, своймъ Nачиномъ средствомъ Штафети сотворенное, либо каковое рѣшенїе возпослѣдовалѡ, таковое Вашему ПреѡС[вя]щ[енст]ву за управленїе неѿложнѡ саѡбщити буду; Вашему ПреѡС[вя]щ[енст]ву съ крайнымъ Сожалѣнїемъ сосымъ явити имѣю, да противу всегѡ моегѡ ѡ томъ

Nадстоянїя, воежебы Сѵ̑нодъ до способнѣйшагw времен w̄ложилися, и Ваше PrewC[вя]щ[енст]во въ Зимное время w̄ дома своегw w̄суствовати неимѣлибы, паче Чаянїя, якwже азъ, тако и Ц[есаро].Кралѣв[ский] Комисаръ вчерашнею Поштою таковый високый Nалогъ своймъ путемъ получихъ, да той до 15 или найдалше 20. Jану[арыя]. по Nов[омъ] скоро наступающагw [1]798 Года здѣ въ Карловцы держатися имать; Каковый обаче съ поразумѣнїемъ Ц[есаро]. Кралѣв[скагw] Комїсара на 15. Jану[арїя] по Старому Календару [1]798 Года wпредѣленъ есть, и Вашему PrewC[вя]щ[енст]ву на той Конецъ обявляется, дабы Ваше PrewC[вя]щ[енст]во себе спремивше на предреченый терминъ т[о]. е[сть] 15 дне M[еся]ца Jану[арїя]. по стар[омъ]. Календ[ару]. грядущагw [1]798 Года[6] сѣмо прїияти изволѣли. Имею Приликою Ваше PrewC[вя]щ[енст]во увѣрити непропущаю, да сему неугодногw термина уложенїю никаковымъ Nачиномъ їзъ узрокъ нѣсмъ, но како сїе случилося Вашему PrewC[вя]щ[енст]ву егда сѣмо прїдете устменно изявити буду.

В прочемъ съ высокопочитанїемъ пребы[ваю]

IV

АСАНУК, МПА, „А” 174/1798. Писмо митрополита Стефана Стратимировића које је послао буковинском епископу Данилу Влаховићу (26. новембар / 7. децембар 1797), како би он за свог опуномоћеника на Синоду одредио архимандрита Јована Рајића.

Въ Карловцѣ 26. Noe[мврїя] [1]797. Г[оспо]дину Еп[ис]копу Буковинскому Данїлу Влаховичу

По увѣренїю Вашему PrewC[вя]щ[енст]ву недавнw въ томъ данному да егда термїнъ за держатия умущий Сѵ̑нодъ свише wпредѣлитися, Вашему PrewC[вя]щ[енст]ву такобый нew̄ложнw зато сawбщити буду, да въ Сучаѣ ащебы ваше PrewC[вя]щ[енст]во самы у Персони сѣмо прїити немогли, а окрестност и Предмѣты изискивалибы Вашегw PrewC[вя]щ[енст]ва присуствїе, Ваше Полномощїе инному коему w̄ Г[оспо]дей Еп[ис]коповъ дати, а нарочнѣ за утѣшити въ Старости w̄ Г[оспо]дина Архїмандрїта Райча Емубы ту Честь учинити изволѣли. Повнегда убо Термїнъ держатися имущгw Сѵ̑нодаъ въ Присуствїю Ц[есаро].Кралѣв[скагw] Комїсара Командиредера Генерала Барона Г[оспо]дина w̄ Женеа на 15тый день M[еся]ца Jану[арїя] по Nашему грѣдущагw [1]798 Года wпредѣленъ есть: и Ваше PrewC[вя]щ[енст]во ово зимнагw времене, овоже и далнагw пута ради безсумнѣно на той прїити неможете, Вашему PrewC[вя]щ[енст]ву повторителнѣ препоручити

6 У концепту писма је са стране на овом месту додато: Будимскому додати: въ мѣсто чтобы во вїену w̄ходили.

имѣю, чтобы въ томъ Случаѣ Ваше Полномощїе Старцу Nашему Г[оспо]дину Архїмандрїту Райчу зато прислати непропустили, да ащебы wкрестности и Предмѣти Присутствїе Вашего ПревС[вя]щ[енст]ва при Сѵ̑ноду изискавали, онбы въ Мѣсто Вашегw ПревС[вя]щ[енст]ва Сѵ̑ноду сосѣдивая могалъ.

V

АСАНУК, МПА, „А” 174/1798. Концепт писма Стефана Стратимировића за темишварског епископа Петра Петровића (30. новембар / 11. децембар 1797) у којем тражи да, ако не може да дође на Синод, као свог опуномоћеника одреди неког од епископа или архимандрита Јована Рајића.

Г[оспо]дину Еп[ис]копу Петровичу Въ Карлов[цѣ] 30. Noe[мврїя] [1]797.

Повнегда на предложенїе мое, ради w̃ложенїя на 1. деке[мврїя] wпредѣленнагw бывшагw за Сѵ̑нодъ Термїна до способнѣйшагw времен Егw Ц[есаро].Кралѣв[скоме] Величеству сотворенное противу чаянїя таковое рѣшенїе возпослѣдовало есть, да тай до 15. или найдалше 20. Јану[арїя] по Nов[омъ] скоро наступающгw [1]798. Года здѣ въ Карловцы держатися имать; каковый обаче съпоразумѣнїемъ Ц[есаро].Кралѣв[скагw] Комїсара на 15. Јану[арїй] по Nашему Календ[ару] [1]798 Года wпредѣленъ есть: Вашему ПревС[вя]щ[енст]ву того ради обявляемся, дабы Ваше ПревС[вя]щ[енст]во себе спремивше, напредреченый термїнъ т[о]. е[сть] 15 дне М[еся] ца Јану[арїя]. по Наш[емъ]. грядущагw [1]798 Года сѣмо прїти, въ противноже Случаѣ обаче инагw коегw w̃ Г[оспо]дей Еп[ис]коповъ или ащебы Вамъ свидѣлося Г[оспо]дина Архїмандрїта Раича, уполномощити изволѣли.

VI

АСАНУК, МПА, „А” 175/1798. Оригинални документ са описом детаљног церемонијала отварања Синода и почетка заседања.

Управленїе

Документ у којем се наводе одређене тачке са Синода, а које су се тицале саме организације и припрема везаних за овај догађај. У документу се налазе тачке које су донесене од стране и магистрата. Документ се односи на Синод на којем је за краљевског комесара изабран Жене на дан 16/27 јануар 1798. године.

Торжественнагw Вхорждениа въ Карловце Егw Ѣ҃целленцїи фелд=Маршаллаитенанта и Командирендера Генерала w̄ Славонїе Барона Г[оспо]дина w̄ Женеа яко Всевисочайшее ко АрхїЕрейскому Сvноду найменнованагw Цесаро–Кралѣвскагw Комїссара на 16/27 День Јаннуарїа М[еся]ца 1798о Года wпредѣленнагw.

1во Первое Предсрѣтенїе чрезъ слѣдующую Депутацїю совершитися будетъ.

а, w̄ Стране Клера.

1. Г[осподинъ] Еп[ис]к[о]пъ Пакрачкїй Кvрилъ Живковичъ кой съ Словомъ Ц[есарско]: К[ралевскагw] Комїссара поздравити иматъ съ Архїмандрїтомъ Хоповскимъ Петромъ w̄ Відакъ на Коли и 4. Коня Егw Ѣ҃целленцїе Г[осподина]: Митрополїта возитися будутъ.

2. Два лица w̄ Монашескагw чина Игумень Привиноглавскїи и Беочинскїи на Коли Вершачкагw Г[осподина]: Еп[ис]к[о]па а Коны М[онас]тира Раковца.

3. Два лица w̄ Плаветнкагw чина Митровачкїй и Земунскїи Протопрсвитеръ Кола Егw Ѣ҃целленцїе, Конижа М[о]н[ас]тира Вердника.

4. Друга два С[вя]щнника Парохь Мартиначкїй и Черевички Коны и Кола Протопре[с]вvтера Карловачкагw.

б, w̄ Стране Магистрата

5. Сенаторъ Живковичъ и Канцелистъ Лаборда Кола Шанделбаура а Кони Савве Котаровича

6. Исаакъ Протичъ и Василїй Маринковичъ, на Коли й Коны Маринковича.

2о Na вторму Предсрѣтенїю слѣдующїи поздравленїе w̄давати будутъ.

а, w̄ Стране Клера

1. Г[осподинъ]: Еп[ис]к[о]пъ Бачкїй Јwаннъ Јwанновичъ Кой Слово изговорити имать возитися будеть съ Архїмандрїитомъ Гергтешкимъ Стефаномъ w̄ Аввакумовичъ на Собственный Коли и Коня Егw Ѣ҃целленцїе.

2. Два лица w̄ Монашескагw чина на Коли и 2. Коня Г[осподина]. Еп[ис]к[о]па Арадскага,[7] игуманъ М[о]н[ас]тира Кувежрдина и Хопова.

3. Два лица w̄ Плаветиагw Чина Вуковарскїй и Карловачкїй Протопре[с]витеръ Кони и Кола Архїмандрїта Хоповскагw.

4. Друга два С[вя]щеника Парохъ Карловачкїй и Сурчинскїй ~~Кони и~~ Кола Архїмандріта Гергетешкагw, е Коны Егw Ѣ҃целленцїе Г[осподина]: А[рхї] Е[пископа]: и Митрополїта.

б, w̄ Стране Магистрата

5. Бургермайсторъ Аукъ и Сvдикусъ Лансръ Кола Аукова Коны Штасрмилера.

7 Павле Авакумовић.

6. Вторы Сvндикусъ Гишеламеръ и Штать–Шрайверъ на Колы Г[оспоже]: Соларовице а Коны Маѳеа Тотаровича.

7. Сенаторъ Маѳичъ и Гойковичъ на Коли Гойковича и Коны Фердинанда Брасра.

8. Јаковъ Орфелинъ[8] и Еманvелъ Замфировичъ Кола и Коны Замфировича.

3ᵂ Na wпредѣленный Денъ имутъ Депутирти у А[рхиепископко]: Митрополитской Резиденцїй у 8 Сахати уютру скупитисе, да могу до 10. Сахати на свое Штацїе приспети. Между тѣмъ Кола требуютъ у Резиденцїи како у Пункту 1ᵐᵇ и 2ᵐᵇ пописато у свой редъ поставитисе.

4. Na уреченый Сахатъ походи Депутацїа первa по предяшснѣмъ на Плацу измаршрати имущы Катана до варошке Чесме на свою Штацїю w̄ходи. Тойже слѣдуеть Депvтацїа Втора и поставитися имать на предбердїе Карловачко, гдѣ половина w̄ Гавалерїе такожде стояти будетъ.

5. Дабы при возвращены Порядокъ обдержатисе моглъ Кола w̄ 1ᵛᵉ Депутацїе треба таки да се wкрену и у редъ тако поставе, како да оны койсу били последный онда буду перви. По совершенїю Поздравленыя, походе Кола w̄ Депутартовъ до Предбердїа Карловачкагw, тако да послѣдня Кола сада напредъ ходе, а она с 4. Конъ упрегнута Кола найближша до Катана койѣе кола Ц[есаро]:К[ралескагw]:Комїссара, ай она у койма Егw Актуарїусъ возится испредъ и острагъ обколити да остану.

6. При Предбердїю Карловаца, гдиѣе мѣнутимъ Кола w̄ 2 Депутацїе на лѣву Страну Друма wкренути уредъ поставлена быти, имаду Кола w̄ 1 Депутацїе предходити и на Друму у реду, у комесу и дошла, дотле стаяти, докле поздрвленїе неучинисе.

7. Кадъ и ту поздравленїе учинисе, и Кола Ц[есара]:К[ралескагw]: Комїссара, и равнѣ и Егw Актуарїуса чрезъ цѣлу Гавалерїю сапредъ и острагъ обколена буду къ повъ Предходомъ 1ᵛᵒ Депутацїе 2ᵃ Деутацїа у ономъ реду укомсе наместена треба тима да слѣдуетъ.

8. Будуѣи да ради почетка Айнцуга и Странный къ Депутацїй непринадлежаїшй, тамо приспети будуть; то пристойть Магїстрату кодъ обадве Штацїе wтомъ старатисе, какоѣе Странныхъ Кола по ихъ Достоинству измежду Депутиртовъ раздѣлитисе и въ вхожденїю Порядокъ обдеражатисе.

9. Како Ц[есаро] К[ралевскаги]: Комїссаръ w̄ Предбердїа пойдетъ чрезъ паленѣ на Предбердїю стоящыхъ нѣколико Топова Знаменїе да дае по коему

8 Јаков Орфелин рођен је средином XVIII века. Био је српски иконописац и барокни сликар. Значајну улогу у његовом школовању одиграо је његов стриц Захарија Орфелин. Велики траг Јаков је оставио осликавајући иконостасе многобројних парохијских и манастирских цркава на подручју Карловачке митрополије. Преминуо је 20. октобра 1803. године.

по сви Церква Звонити Започети и Топови на Дунавской Страндый близъ Резиденцїе, какове имаду Стражмещеръ или Капларъ Варошкїй управлѣти, w̄ времена на време пуцати буду; А како Ц[есаро] К[ралевски]: Комїссаръ к Резиденцїй приближится, то Пуцанѣ да умножится.

10. Магїстратъ старатисе имаде да колико више возможно Число Бургерwвъ Ц[есаро]: К[ралевскагw]: Комїссара wжидава такw, какоће w̄ горнѣ Капїе w̄ Резиденцїе у Два Реда моћи расположитисе.

11. C̄D̄ Капїе Дворске до самагw Двора Дїацы с ихъ Професори и Клерицы у Два Реда Плацъ Заширише.

12. У реду укоему Кола Депутиртовъ предъ врата Резиденцїе присиеду, и Депутирати из тыхъ изиду, имаду такова поредь Церкве и около Солдата прамъ Двора близъ Бунара стоящыхъ w̄ходити.

13. Магїстратска Депутацїа съ обадве Стране Астала у Сv̄нодалной Собы редомъ стаяти апрочїй сви у Саали Заwстати имаду, гдиће дупла Стража с Офїцировъ стаяти.

14. По совершенїи первагw Слова Ц[есаро]: К[ралевскагw]: Комїссара и натое следуемагw w̄вета Г[осподина]: АрхїЕп[ис]копа, Магїстратска Депутацїа по данному Знаменїю из Сv̄ноалне Собе изити, врата Затворити, а свы прочїй из Саале уклонитисе имаду.

15. Возвращеніе Ц[есаро]: К[ралевскагw]: Комїссара има Магїстратъ доле у Гонгу низъ Басамака wжидавати, и потомъ съ Бачкимъ и Пакрачкимъ Г[осподамъ] Еп[ис]копи у Квартиръ кодъ Манойла Замфїровича пратити. И будући даће то Врѣме, на ону исту Капїю на коюсе у Дворъ ушло случити, то како Дїаци, тако и прочїй Бургери Ц[есаро]: К[ралевскагw]: Комїссара возвращенїе у Квартиръ у Реду у коемсу су были очекивати имаду, Магистратъ пакъ старатисе потребуетъ, да Плацъ очистенъ будетъ.

VII

АСАНУК, МПА, „А” 175/1798. Оригинални записник о избору Стефана Авакумовића за горњокарловачког епископа (22. јануар / 2. фебруара 1798) и пуномоћјима владика које нису присуствовали Синоду.

Понеже возпослѣдовавшымъ 20rw Декемврїа [1]796 Года, по Стар[омъ]. Календ[ару]. Преставленїемъ Генадїа Димовича йногда Еп[ис]копа Карлштадскагw, Епархїа сыя упраздненна заwстала то благозволилося Егw Цесаро-Карлевѣскому Величеству на мое всеподннѣйшее предложеніе всемилостивѣйше соизволѣети, да ради дополненїя ўпраздненыя Епархїи сеа, въ присутствїи Цесаро-Кралѣвскагw Комиссара высокороднагw Барона Г[оспо]дина w̄ Женеа, Фелдмаршаллайтенанта и w̄ Славонїе Командиредера

Генерала, Епископскагw избранїя Сѵ̑нодъ держатися иматъ. Каковаяже Свойства въ таковомъ Лицѣ Емуже Еп[ис]копское Дотойнство и Званїе пастирское вовѣряется взыскуются и безъ моегw пространнагw w томъ поминанїя извѣстнw есть Вашымъ Прewс[вя]ществамъ: Тѣмже остаетъ мнѣ настоящему сѵ̑нодлному Собранїю къ таковому АрхіЕрейскому Сану и Званїю между Клеромъ Nашымъ найпаче спообная Лица сосымъ w̃крити, а то есть:

1. Стефана Авакумовича Архімандрита Гергетешкагw
2. Маѯима Секулича Архімандрита Бездинскагw
3. Луку Никшича Архімандрита Ораовачкгw

Сегw ради натомъ дѣло wстается да Прewс[вя]щенства Ваша w̃ сыхъ трехъ единагw егоже достойнѣишагw Званїя Еп[ис]ископскагw судили будутъ изберутъ и избраннагw на семъ моемъ w̃кровенї именуютъ придавше свой вотумъ, Печатже и подписъ. Избранїе сїе Б[о]гу и Егw Ц[есарско]. Кралѣевскому Апостолическому Величеству угоднw быти познается, егда оное сагласнw и единодушнw будетъ.

Въ Карловцѣ дне 22. Јануарїа М[еся]ца [1]798ᵂ Года.

Стефанъ w̃ Стратимировичъ АрхіЕп[ис]к[о]пъ и Митрополитъ

Ја Стефанъ w̃ Стратимировичъ АрхїЕп[ис]копъ и Митрополитъ Архїмандриту Гергетешкому Стефану Авакумовичу быти Ему Еп[ис]к[о]помъ Карлштатскимъ даю мой Вотумъ.

Ја Јwсифъ Јwанновичъ Шакабентъ Еп[ис]копъ Вершачкїи, аки Г[оспо]диномъ Еп[ис]копомъ Темишварскымъ Петромъ Петровичъ Закwннw w̃сутствующымъ уполномощенъ сей въ мѣестw тогwжъ Г[оспо]дина Епископа подписую и даю мой Вотумъ Архимандриту Гергетешкому Стефану Аввакумоввичу быти Ему Еп[ис]копомъ Карлштатскымъ.

Ја Јwсифъ Јwанновичъ Шакабентъ Еп[ис]копъ Вершачкїи Архимандриту Гергетешкому Стефану Аввакумоввичу быти Ему Еп[ис]копомъ Карлштатскымъ даю мой Вотумъ.

Ја Кѵріллъ Живковичъ Еп[ис]копъ Пакрачкїи вмѣсто Господина Еп[ис]копа Арадского Паѵ̑ла Аввакумовича ради брата своего въ Кандидацїи сущаго из сосѣданїя изшедшаго но устменно въ ссосѣданїи w̃давшаго гласъ свой, и насовѣстъ мою w̃ложшаго подписую и даю мой Вотумъ Архїмандриту Гергетежкому Стефану Аввакумовичу быти Ему Еп[ис]копомъ Карлищадскимъ.

Ја Јwаннъ Јwаннвичъ Еп[ис]к[о]пъ Бачкіи Архімандриту Гергетешкому Стефану Аввакумоввичу быти ему Еп[ис]к[о]помъ Карлощадскимъ даю мои Вотумъ.

Ја Кѵріллъ Живковичъ Еп[ис]копъ Пакрачкїи Архїмандриту Гергетежкому Стефану Аввакумоввичу быти Ему Еп[ис]копмъ Карлищадскому даю мой Вотумъ.

Ја Кѵріллъ Живковичъ Еп[ис]копъ Пакрачкїи, ѿс[вя]тѣишаго Сѵ̑нода повелѣнъ сый, Насей избранїя Инштрументъ Подписую слѣдующая: Яко Господину Еп[ис]копу Будискому Дїонисїю Поповичу ѿ Сѵ̑нода ѿсуствующу, и потребное Полномощїе неприславшу, Вотумъ Егw, Поправиламъ Соборнымъ, Знаменателнѣже, Правилъ 4-тога Вселенскаго, 1-го Собора, и Прав[илъ], 19. Антїохїй[скаго] Собора, и прочихъ, Прилагается Копрочихъ Еп[ис]коп[о]въ Гласамъ.

VIII

АСАНУК, МПА, „А” 175/1798. Концепт говора који је Стефан Авакумовић одржао 15/26. марта 1798. приликом објављивања потврде његовог избора за горњокарловачког епископа.

Слово.

При wбяленiи потверрденiя Nовоизбраннагw Еп[ис]копа, и при промѣнемъ форми Jурамента, Заклюћающему Сѵ̑нода Ц[есаро]. К[ралѣвскому]. Комиссару во ѿвѣтъ говоренw, дне 15ᵂ Марта М[еся]ца, [1]798 года.

Съ нѣжнѣйшею радостiю wбновляется въ намъ wнай благодаренiя восторгъ, егоже азъ при ѿверзтiй сего С[вятагw]. Сѵ̑нода, ко всемилостивѣйшему Монарху нашему, побудити честъ воспрiяхъ.

Радостнw Есть! благоговѣйнимъ душамъ w благостоянiи Церкви своея Публичнw, и съ благолѣпiемъ забавляющимся, ѿ своегw Царя, иже нѣстъ ѿ единiя съ ными Церкви, благоутробiемъ, Правдою и Монарщею Милоетiю сопоспѣшествованымъ быти. Радостнw есть! Подъ Скѵ̑птромъ благаго и Праведнагw Монарха живѣты. Блалоденствуй вѣчнw! Аvгустѣищiи Аустрiискiи Доме, подъ негоже Криломъ мы, сице по благоутробнѣише дарованми Привилегiями, болше ѿ единнагw Столѣтствiя, Благовестiя и Церкви нашея дѣло, свободнw, и благополучнw ѿправляемъ.

Nикогда незабудетъ сей вѣрнwподданiи Клиръ и Nародъ, юко влагостояніе и щастiе свое, токмо во благостоянiи Аvгустѣишаго онагw владѣющагw Дома, и во вѣрности, и преданости ему показуемой прїwбрѣсти можетъ; и яка тогоже Аvгустѣишагw Дома благопотребiе и Nапредакъ ѿ нашегw Nапредка разлучитъ намъ невозможнw! Nиwгда неизчезнетъ, горящiи въ Сердцахъ нашихъ ко всемилостивѣишему Монарху Nашему нашего повѣренiя, нашего Преданiя и вѣрности жаръ!

И сiе убо токмо нѣжнѣишiя любви, вѣрноси и Преданости, нашея усердiе, мы всеми постивѣишему Монарху нашему, въ Знакъ благодаренiя при-

нести можемъ; яко желаніе наше потвержденіемъ новагw Еп[ис]копа, и Премѣненіемъ Јурамента, благоутробнѣише исполныти изволѣ.

Вами обаче Превосходителнѣишій Г[опо]динъ Баронъ, и Ц[есаро]. Крал[ѣ] в[скій]. Комісаръ за мудрое Ваше и щастливое дѣло нашегw у всевисочайшагw Ц[есаро]. К[ралѣвскагw]. Двора w̃привленіе, w̃ искренностъ Сердца благодарствуемъ! И заеже чувствителности Сердецъ нашихъ вамы лучшее Показивати то искреннw увѣраемъ Превосходителство Ваше, якw измежду Толикихъ при Конгрессамъ и Сѵ̑нодахъ Нашихъ Коминсровъ, Никогда дѣло w̃правляемое наше, ни са угодностію лучшею ниже съ великолѣпіемъ, и согласіемъ, якоже н[и]нѣ wкончанw бывало. Коего щастлывагw Поведенія wнователная вина, есть самая токмw великая и недаѣненая человѣколюбнѣишаго Сердца Вашего добwдѣтелъ.

Примите убо Превосходилелство Ваше сіе наше искреннѣищее благодараніе, и увѣреніе w̃ Насъ; якw мы wпоминающеся добродѣтелей Вашихъ и любви, всегда таковыхъ нами якоже Ваше Прво бысте, Ц[есаро]. Кр[алѣскіхъ]. Комісаровъ желаемъ.

IX

АСАНУК, МПА, „А” 246/1798. Писмо које је пакрачки епископ Кирил Живковић послао митрополиту Стефану Стратимировићу (1/12. јун 1798) у којем га обавештава о увођењу у трон Стефана Авакумовића.

Ваша Е҃ццелленціа,

Высоко–Прewс[вя]щеннѣйшій, и Высокодостоиннѣишій Г[оспо]дине Архи-Еп[ис]копе, и Митрополита, Мнѣже Архипастирю Милостйвѣишій!

По Налогу Вашеа Е҃ццелленцій w̃ 10[a] М[еся]ца Априліа сего текущаго [1]798, Лѣта ради Инщалаціе новопоставленнагw Еп[ис]копа Карлъщатскагw Г[осподина] Стефана Авакумовича Мнѣ изданому. Честъ имѣю Вашей Е҃ццелленцій іавити; да іа немедлено во уреченное время въ Карлъщатъ прйспѣлъ есмъ, и всю службу мою по Пропису, и по Иншртукцій нарежденную безъ всякаго изятія совершилъ есмъ: и помянутаго новопоставленнаго Епископа Карлъщатскагw Г[оспо]дина Стефана Авакумовича в Карлъщатѣ М[еся]ца Маја 23[o] дне, сего года въ Ц[е]ркви въ прйсутствій Цесаро Кралѣвскаго Комиссара Г[оспо]дина Казймира Славне Слунске Регименте Оберстера пред с[вя]тымъ Олтаромъ присягную есамъ, съ Јурамептомъ посланимъ w̃ Вашеа Е҃звелленцій, и Егw йнщалирао, іакоже Здѣ приложеній въ Оригиналѣ Атестатъ свидѣтелствуетъ. Коего скупа съ Јурамептомъ, и съ Прописомъ Вашей Е҃ццелленцій присилаю, Еже егда Вашеи Е҃ццелленцій покорнѣше извѣствую, то и со всякимъ Высокопочитаніемъ пребываю.

Вашея Е҃велленцій
всенижайшій Слуга
Кѵріллъ Живковичъ
Еп[ископъ] Пакрачкіа
Въ Пакрацѣ Jѡніа 1ᵒ [1]798.
Marko Marković

DATA ON THE ELECTION OF STEFAN AVAKUMOVIĆ AS THE BISHOP OF UPPER KARLOVAC

SUMMARY

When the episcopal seat in Plaško became vacant due to the death of the Bishop of Upper Karlovci Genadije Dimović, Metropolitan Stefan Stratimirović convened a Synod with the permission of the ruler. Winter postponed the meeting of the bishops for a short time so that they could meet at the beginning of 1798 in Sremski Karlovci, where they unanimously chose Grgeteg archimandrite Stefan Avakumović as the new bishop. The paper presents material from the SASA Archives in Sremski Karlovci, which talks about the ceremonial reception of the imperial commissioner, the division of roles in it and about the vote at which not all bishops were present. From the material, it can be seen how the case was handled. The speech given at the announcement of the confirmation of the new bishop was also shown.

Светлана Кнежевић, мср
Бачка Топола
knezevic4428@gmail.com

ПОДАЦИ О ИЗБОРУ ПЕТРА ЈОВАНОВИЋА ВИДАКА ЗА ГОРЊОКАРЛОВАЧКОГ ЕПИСКОПА

Сажетак: Документи на којима се темељи овај чланак баве се доласком Петра Јовановића Видака на положај горњокарловачког епископа. Пре избора Видак је био гргетешки архимандрит, а од 1. јула 1801. горњокарловачки епископ. У Вршачку епископију је премештен пет година касније. Одмах по доласку и устоличењу у Плашком увидео је све недостатке и тешке околности живота и рада у новој епископији, о чему је сачувано више његових писама. Свој рад у епископији посветио је утврђивању реда и развоју веронауке.

Кључне речи: Петар Јовановић Видак, Горњокарловачка епископија, Стефан Стратимировић, Плашки, Карловачка митрополија.

Када је на почетку 1801. године преминуо темишварски епископ Петар Петровић, показала се потреба да ова епископска столица буде брзо попуњена, јер се радило о великој епархији, са пуно верника, која није могла дуже време бити без дијецезана. По већ устаљеном обичају, иако он није сматран за добру праксу, дошло је до попуњавања Темишварске епархије премештањем епископа. Овог пута је премештен горњокарловачки епископ Стефан Авакумовић, према којем су митрополит Стефан Стратимировић, али и утицајни људи у Бечу, показивали посебну наклоност. Држава је то чинила јер је Авакумовић био српски референдар при Угарској дворској канцеларији и јер се и пре него што је постао владика одликовао добром сарадњом са институцијама, поготово у време иришке куге, 1795–1796. године. Авакумовић је могао бити сигуран да овакав потез неће наићи на противљење ни у делу епископата, јер је његов старији брат, Павле, био арадски владика који му је могао обезбедити

подршку за прелазак из сиромашне Горњокарловачке у богату Темишварску дијецезу.[1]

Доласком Стефана Авакумовића у Темишвар остала је упражњена катедра у Плашком/Карловцу, тако да је предстојећи Синод требало да изабере владику за Горњокарловачку дијецезу. Синод се састао јула 1801. у присуству комесара команданта Славонско-сремске границе генерала грофа Женејна. Кандидати за епископа били су архимандрити: гргетешки Петар Јовановић пл. Видак,[2] месићки Викентије Љуштина и гомирски Јоаникије Миливојевић. Било је јасно да је митрополитов кандидат архимандрит Видак, који је као некада Стефан Авакумовић био десна рука првојерарха. У том смислу је одржано и гласање, а избор је брзо потврдио и цар Франц II.[3]

Иако је нови владика изабран и потврђен, пре него што је посвећен и пре него што је интронизован, није могао обављати епископске функције. У том смислу је митрополит Стратимировић обавестио протопрезвитере, свештенике и Конзисторију Горњокарловачке епархије да новог епископа почну помињати у молитвама, али до његове интронизације да све послове и даље мора обављати Конзисторија. Митрополитов мандатар за увођење Видака у епископски трон био је поменути гомирски архимандрит Миливојевић, а у име владара пуковник Казимир. Интронизација је извршена октобра 1801. године.[4]

За време његове управе није било великих промена у Горњокарловачкој епископији, али се Видак посветио дисциплиновању свештенства. У том циљу је одмах по уласку у епархију забранио војним свештеницима (фелдкапеланима) да се селе. Поновио је ранију наредбу Стефана Авакумовића да му протопрезвитери подносе тромесечне извештаје о владању свештенства.[5] Посебно је покушавао да оснажи просветну делатност цркве, те је 15. маја 1803. издао наредбу којом одређује да свештеници подучавају веронауци све становнике својих парохија, поготово мушку децу од 6. до 17, и женску од

1 Сава Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд–Подгорица–Крагујевац 1996, 400; Nenad Ninković, Goran Vasin, *The archbishopric of Karlovci in the service of health – plague epidemic in Syrmia 1795–1796*, Acta hist. med. stom. pharm. med. vet, 40, Belgrade 2021, 30–35.

2 Петар Јовановић Видак (1768–1818) школовао се у Сремским Карловцима, Пожуну и Јени где је проучавао теологију. Након што је завршио школовање, митрополит Стефан Стратимировић (1790–1836) га је замонашио. Када је отворена Карловачка богословија 1794. године, постао је први учитељ у њој. За архимандрита манастира Хопово постављен је 1797, али је брзо премештен на чело Гргетега. С. Вуковић, *Нав. дело*, 400.

3 АСАНУК, МПА, „А" 90/1801.

4 АСАНУК, МПА, „А" 93–94/1801.

5 Манојло Грбић, *Карловачко владичанство прилог к историји српске православне цркве*, Књ. 3, Сремски Карловци 1893, 239.

8. до 16. године. Они су требали да савладају основне молитве – Оченаш, Символ вере и Десет Божијих заповести. Владика је сматрао да само тако могу да схвате дух православног учења и да га заиста примењују у животу. Свештеници су били дужни да саставе спискове све деце из своје парохије и да контролишу њихов долазак у цркву, односно на веронауку. Изостанак је пријављивао војним властима (јер је Горњокарловачка епископија обухватала пре свега војнограничарску територију). Протопрезвитери су оцењивали ревност свештеника у образовању омладине, као и да ли их неко омета у томе. Протопрезвитери су контролисали приликом обиласка подручног свештенства да ли су деца заиста све савладала, и ако нису свештеника су позивали на одговорност.[6]

Владика Петар Јовановић Видак је ову наредбу допунио новим одредбама јула 1803. и 23. новембра 1804. године. Првом је наредио да му све проте поднесу тачне спискове о броју деце у парохијама и колико од њих долази на наставу из веронауке. Другом наредбом је прописао сталан наставни течај од почетка априла до краја септембра сваке године, а дужност протопрезвитера је била да прате рад деце и о њему потом подносе извештаје. Ове наредбе су допринеле да свештеници ревносније обављају своје просветне задатке. Томе је допринела и чињеница да је Генерална команда кажњавала оне родитеље који нису доводили децу у цркву. Временом су ова деца све више узимала улогу у богослужењима, а само хришћанско учење им је постало врло блиско. Видак је јануара 1805. издао још једну наредбу, у којој је стајало да је неопходно да сваки свештеник учи бар десеторо деце у својој парохији.[7]

Петар Видак је у Плашком отворио и Богословију, у којој је предавао са својим протођаконом Павлом Хаџићем, каснијим архиђаконом у Карловцима, а 1804. је отворио и Славеносербску школу. Радећи на развоју просвете, Видак је дочекао премештање на нову владичанску столицу 1806. у Вршац, где је провео остатак живота.[8]

Грађа која је у наставку презентована налази се у Архиву Српске академије наука и уметности, Митрополијско-патријаршијски архив у Сремским Карловцима, под сигнатуром 90, 93. и 94/1801. Она поред података о Видаковом избору и увођењу у трон сведочи о економском стању у Плашком. Такође, међу документима налази се и Сингелија коју је новом епископу дао митрополит Стефан Стратимировић. Следе документи:

6 М. Грбић, *нав. дело*, 239.
7 Исто, 242.
8 Исто, 247.

I

АСАНУК, МПА „А” 90/1801. Документ у којем се пише о чину бирања новог горњокарловачког владике. Епископи који су учествовали у гласању били су дужни да оставе свој печат и потпис. Гласање је обављено 1. јула 1801. у присуству комесара Женејна.

Понеже чрезъ w҃т всевысочайшихъ мѣсть соизволеное премѣщтенїе донынѣшнягw Карлштатскагw Еп[ис]копа Стефана Аввакумовича, на 23ий день декемв[рия] 1800. Года воспослѣдовашвимь преставленїемъ иногда Еп[ис]копа темишварскагw Петра Петровича упраздненую Епархиїю Темишварскую, Епархїа Карлштатска упразднена заwстала, то благоизволилося Егw Цесаро-Кралев [скому]: Апостолическому Величеству всемилостивѣйше соизволѣти, да ради дополненїя упраздненыя Епархїи сеа, в присутвїи Цесаро-Краљев[скаго] Комїсара Высокороднагw Барона Г[оспо]дина w҃ Женеа фелдмаршаллайтенанта и w҃ Славонїе Комендирендера Генерала Еп[ис]копскагw избранїя Сv҃нодъ держатися имать.

Каковаяже Свойства в таковомь лицѣ Емуже Еп[ис]копское достойнство и Званїе пастырское вовѣряется, взыскуются и без[ъ] моегw пространагw w томь поменанїя извѣстно есть Вашимь Прewс[вя]щенствамъ: тѣмже остаетъ мнѣ настоящему сv҃нодалному Собранiїю к таковому АрхїЕрейскому Сану и Званїю между Клеромь Nашимь найпаче способная Лица сосымь w҃крити, а то есть:

1. Петра Видака Архімандрита Гергетешкагw
2. Викентїя Лустину Архімандрита Месићкагw
3. Joаникія Милоевича Архімандрита Гомирскагw.

Сегw ради на томъ дѣло wстается да Прewс[вя]щенства Ваша w҃ сыхь трехъ, единагw егwже достойнѣйшагw Званїя Еп[иск]опскагw судими будутъ, изберутъ, и избраннагw на семь моемь w҃кровенїи именютъ, придавше свой Вотумъ, Печатже и Подписъ. Избранїе сїе Б(о)гу и Егw Цесаро-Кралев[скому]: Апостолическому Величеству уводнw биты познаестся егда оное согласнw и единодушнw будеъ.

в[ъ] Карловцѣ дне 1[rw] Јулїа М[еся]ца 1801. Года.

Стефан[ъ] w҃ Стратимирович АрхіЕп[ис]коп[ъ] и Митрополитъ

Ја Стефанъ w҃ Стратимирвич АрхіЕпископъ и Митрополїтъ Петру Видаку Архімандриту Гергетешкому быти Ему Еп[ис]копомъ Карлштатсткимъ даю мой вотумъ.

Ја Jwсифъ Jwанновичь Шакабентъ Еп[ис]копъ Вершачкїи Петру Видакъ Архимандриту Гергетешкому быть Ему Еп[ис]копом[ъ] Карлщадскимь даю мой [ъ] Вотумь

Ја Пavелъ Авакумович Еп[ис]к[о]пъ Арадскій Петру Видакъ Архімандриту Гергетешкому быти Ему Еп[ис]копом[ъ] Карлщатскимь даю мои Вотумъ.

Ја Jwанн[ъ] Jwанновичъ Епископ[ъ] Бачкїя Петру Видакъ АрхіМандриту Гергетешкому быти Ему Еп[ис]копом Карлщадскимь даю мои Вотумъ.

Ја Кѵрілъ Живковичъ Еп[ис]копъ Пакрачкїи Петру Видакъ Архимандриту Гергетежкому быти Ему Еп[ис]копомъ Карлщатскиммь даю мой Вотумъ.

Ја Дїонѵ̑сїй Поповичъ Еп[ис]к[о]пъ Будим[ски] Петру Видаку Архїмандрїту Гергетечкому Быти Ему Еп[ис]копомъ Карлщадскимь даю мой Вотумъ.

Ја Стефань Аввакумович Еп[ис]копъ Темишварскіи Петру Видаку Архімандріту Гергетежкому быти Ему Еп[ис]копомъ Карлштадскимь даю мои Вотумъ.

II

АСАНУК, МПА, „А” 94/1801. Писмо митрополита Стефана Стратимировића Горњокарловачкој конзисторији (30. јул 1801) у којем је обавшетава да је за новог епископа изабран Петар Јовановић Видак. Наређује конзисторији да о томе обавести све свештенике.

Въ Карловцѣ 30 Јулїа 1801. Консисторїуму Епархїи Карлштатскїя Ч[ес]тнѣишїй Консисторїумъ!

Дабы Б[о] госпасемая Епархїа Карлштатская Премѣщенїемъ своегw Еп[ис]копа Г[оспо]дина Стефана Аввакумовича на Сметїю Еп[ис]копа Петра Петровича упраздненую Епархїю темишварскую Законагw АрхїПастыря и учителя лишившатся, въ правителствѣ потребномъ неwскудѣвала Егw Ц[есаро]. Кралевско: Апост[олическое]. Величество Nашь Всемилостивѣишїй Монархъ АрхїЕрейскїй Сѵ̑нодъ Јулїа М[еся]ца текущ[агw]. лѣта здѣ въ Карловцѣ держати и Еп[ис]копа на ушраздненую Епархїю Карлштатскую своимъ начивомъ избрати соизволѣлису. При торжестованїю коегw на таковое АрхїЕрейства достойнство избрахомъ Б[ла]голюбезнѣйшагw Архїмандрита М[о]настира Гергетега Г[оспо]дина Петра Jwанновича Видакъ, и чрезъ Егw Ц[есаро] Кралев[ское]. Апост[олическое]. Величество потвержденнагw, Властїю Nамъ ѿ Б[о]га данном 30го т[екущагw]. л[ѣта]. призвавше Благодать С[вя]тагw Д[у]ха, рукоположихомь во Еп[ис]копа Карлштатскагw и тамо принадлежащихъ Предѣловъ, Г[оспо]даровъ и васей Каковагw Ч[ес]тнѣйшему Консисторїуму сосымъ яко правилннагw Еп[ис]копаовлашюще, здѣ приключеныя Циркулары на Протипресвѵ̑теры себѣ подручныя тогw ради разслати налагаемъ, како дабы Клеръ в Церкулахъ на Ектенїахъ Егw имя въ будущее споминати вѣдалъ; и приликою сею нарочнѣ Ч[ес]тнѣйшему Консисторїуму препоручити немомопущаемъ, да дѣйствителнагw воведнїя благопомянутагw Г[оспо]дина Еп[ис]копа Вашегw, якоже и дослѣ дѣла Епархїиская своймъ начиномъ управляти.

III

АСАНУК, МПА, „А” 94/1801. Писмо које је митрополит Стефан Стратимировић упутио свом мандатару гомирском архимандриту Јоаникију Милојевићу, 30. јула 1801. У наведеном тексту се налазе инструкције за гомирског архимандрита којих сви треба да се придржавају у наредном периоду.

Въ Карловцѣ 30 Јулїа 1801. Архїмандріту Гомїрскому Jwаникїю Милоевичу Ч[ес]тнѣишїй Архїмандрітъ Nамъ любезний!

Повнегда премѣщенїемъ Еп[ис]копа Карлштатскагw Г[оспо]дина Стефана Аввакумовича на Сметїю Еп[ис]копа Петра Петровича упраздненую Епархїю Темишварскую упразденую Епархїя Карлштатска праздна заwстала и на таковое АрхїЕрейское Достойнство Архїмандріта М[о]настира Гергетега Г[оспо]дина Петра Jwанновича Видакъ своймъ начиномъ избравъ чрезъ Егw Ц[есаро]. Кралевско: Апост[олическое]. Величество потвержденъ, а чрезъ Nась посвященъ стался; Ваша Ч[ес]тностъ яко w̃ Стране Nаше сосымъ наименуемой Мандатарїи Nалагаем Вамъ во исполенїе привести непропустите.

Сv̑ггелїю на той Конецъ устроеную до дне Инсталацїи, w коемъ с Ц[есаро] Кралѣвскимъ w̃ Стране Славныя Кроатическїя ГенералКоманди своймъ временемъ Вамъ обявленнымъ быти имѣмымъ Комїсаромъ поразумѣтися требуете, при себѣ задержавше, по приложеному Здѣ Церемонїахъ расположенїе, благопомянутагw Г[оспо]дина Еп[ис]копа Петра Jwанновича Викакъ въ присуствїю Кралев[скогw] Комїсара на Епархїю Карлштатскую обычнымъ начиномъ поредъ сеи Јорамента Формули инщалирати.[9] Циркулары здѣ приложенїя по Дїецезы средствїемъ Консисторїума разслати, и потом w всемъ сыми извѣстїе Ваше сѣмо поднести сотворите.

Въ прочемъ пребываемъ Вашей Ч[ес]тностъ благожелатѣлий.

IV

АСАНУК, МПА „А” 94/1801. Писмо митрополита Стефана Стратимировића упућено протопрезвитерима Горњокаловачке епархије и њеној Конзисторији (30. јул 1801) у којем их обавештава о избору новог владике – Петра Јовановића Видака. Митрополит Стефан Стратимировић даје наредбу да се нови епископ почне помињати на јектенијама, али исто тако истиче и да ће све послове до интронизације епископа обављати Конзисторија.

9 Као несачувани прилог овог писма налазила се и форма епископске заклетве.

Въ Карловцѣ 30 Јулїа 1801. Протопресвѵ̑теромъ Личкому, Корбавскому, Корѣничкому, Вилићскому, Плашкому, Будачкому, Кїрїнскому, Глинскому, Костайничкому и цѣлому Nароду Епархїи Карлщтатскїя

Стефанъ Б[о]жїею Милостїю Православный АрхїЕп[ис]копъ Карловачкїй, всегw въ Ц[есаро]Кралев[ския] Державахь wбрѣтающагwся Славено-Сербскагw и Валахїйскаw Nарода Митрополитъ, и Егw и Егw Ц[есаро] Кралев[скагw] Величества тайный Савѣтникъ.

Благоговѣйнѣшимъ Протопресвїтеру, С[вя]щенникомъ, Дїакономъ и всему Причту Церковному, Благо-и Пломениторaднимъ Господамъ Войнственымъ и Войнству, якоже всякагw Званїя и Состоянїя Полаже и воздраста Православнымъ Хр[ис]тїанwмъ въ Б[о]гохранимомъ Прототипїатѣ .....[10] wбрѣтающимся Nашимъ въ Дусѣ С[в]томъ Сыновомъ возлюбленымъ, Благодатъ и Миръ w̃ Всевишнягw да умножится.

По Званїю и долужности Nамъ въ Слѣдь Всевысочайше Клеру и Nароду Nашему дарованыхъ и сопотвержденыхъ Привилегїахъ и Чиноправленїю Nашея Восточныя Православныя Neунитскїя Церкве пристоящей, w Праемничествѣ и дополненїи упразднiыхъ АрхїЕрейскихъ Престоловъ Архїпастирски текущеся, дабы Б[ла]госпасаемая Епархїя Карлштатская, чрезъ премѣщенїе своегw Еп[ис]копа Г[оспо]дина Стефана Аввакумовича на Смертїю Еп[ис]копа Петра Петровича упразденую Епархїю Темишварскую Закунагw Пастиря лишившатся, въ Правителствѣ свемь неоскудѣвала, Егw Ц[есаро]Кралевлевское Апотаические Величество Nашъ Всемилостивѣйшїй Монархъ АрхїЕрейскїй Сѵ̑нодъ прописанимъ начиномъ держати, и Еп[ис]копа на упраздненную Епархїя Карлштатскую избрати соизволѣлису.

Въ слѣдь коегw Всемилоствѣйшагw Благоволенїя Егw Всевисочайше помянутагw Ц[есаро] Кралев[скагw]. Величества, Сѵ̑нодъ АрхїЕрейскїй Јулїю М[еся]ца текущагw лѣта таржествовавше, въ наположенїе упраздненагw Престола Карлштатскагw и тамо принодлежащихь Предѣлwвъ, иззбрахомъ на таковое АрхїЕрейства Достойнство Б[ла]голюбезнѣйшагw Архїмандрита М[о]н[ас]тира Гергетега Г[оспо]дина Петра Jwанновича Видакъ, и Егw Ц[есаро] Кралев[скому]. Апост[олическому] Величеству ради обычнагw Потвержденїя обявикомъ, потомже Властїю Nамъ w̃ Б[о]га данною 30. Јулїя т[екущагw]. л[ѣта]. призвавше Благодатъ С[вя]тагw Д[у]ха, рукоположухомъ во Еп[ис]копа Карлштатскагw и тамо принадлежащихъ Предѣлwвъ, Градовъ, и Весей.

Тѣмже убо вамь въ Богоспасаемом Пратопїатѣ..... Епархїи Карлшатскїя якw духовнагw, тако и мїрскагw Чина, wбрѣтающимся С[вя]тыя Восточныя Православныя Neунитскїя Nашея Вѣры Хр[ис]тїанwмъ,

10 Посланица је писана уопштено, а онда је преписана посебно за сваки протопрезвитерат, зато је остављено празно место да се у појединачним писмима наведе име протопрезвитерата у који се шаље.

благоименитагw Прewсв[я]щеннѣйшагw Г[оспо]дина Петра Jwанновича Видакъ сосымъ яко правилангw Вашегw Еп[ис]копа wглашующе, приликою сею нарочнѣ Клеру Протопопїатасегw препоручаемъ чтобы таковагw въ Церквахъ на Ектенїахъ обычнымъ начиномъ споминати, а въ потребахъ свойхъ якоже и досемѣ, до дѣйствителнагw воведенїя Егw на Престолъ АрхїЕреискїй Консисторїуму Епархїскому приеѣгавати вѣдами.

Данно въ Митрополїи Nашей въ Карловцѣ Сѵ̑рмїискомъ М[еся]еца Јулїа 30. дна лѣта Г[оспо]дня 1801[rw]

V

АСАНУК, МПА, „А” 94/1801. Сингелија коју је митрополит Стефан Стратимировић упутио новом горњокарловачком епископу Петру Јовановићу Видаку.

Сѵ̑ггелїя

Nовоизбраному Еп[ис]копу Карлштатскому Г[оспо]дину Петру Jwанновичу Видакъ

Стефанъ Б[о]жїею Милостїю Православный А[рхї].Еп[ис]копъ Карлов[ачкый], и причая:

Понеже во видѣнїи огненихъ Јазыкъ съ н[е]бесъ назпославый Прес[вя]тагw Д[у]ха на С[вя]]тыя Своя ученики и Апостоли Хр[ис]тось истинный Б[о]гъ нашъ Законоположилъ есть во С[вяти]т[ел]ѣй Своей Церкви степеней и Чинwвъ Чинъ, избравый прежде Ап[осто]лы Еп[ис]копы и Пастиры, тояжде С[вя]тыя Своея Церкве, w̃ныхже другопрїимателвѣ и до сегw дне Правителїе и Пастири Стада Хр[ис]това, оныя еяже оны Благодати и Дари сподобляти удостойшася; повнегда убо Законнагw Пастыря и Еп[ис]копа Б[о]госпасаемая Епархїа Карлштатская, премѣщенїемъ свегw Еп[ис]копа Г[оспо]дина Стефана Аввакумовича на Смертїю Еп[ис]копа Петра Петровича упраздненную Епархїю Темишварскую, лишися; нашегоже w̃ Б[о]га и w̃ С[вя]тыя нашея восточныя Православныя Церкви и такожде и w̃ Ихъ С[вя]щеннѣйшагw Ц[есаро]. Кралев[сакгw] Апост[олическагw] Величества чрезъ всемилостивѣйше Клеру и Nароду нашему дарованная и сопотвержденыя Провелегїи повѣренагw Nамъ Званїя дѣло и должность w̃ Nасъ взыскуетъ w приемничествѣ таковыхъ упраздненыхъ АрхїЕрейскихъ престолwвъ попеченїе [.....] и тыя избранїемъ Б[о]гугодныхъ, способныхъ, и подняетїю Еѵ̑[ан]гелскагw ? їга взыскуемыма Свойства wдаренныхъ лицъ наполняти, яко да правw правится слово истинни Б[о]жїя; Сегw ради самы w Хр[ис]тѣ съ сабранымъ wс[вя]щеннымъ Сѵ̑нодомъ АрхїЕрейскимъ сыхъ Странъ, многое w тамъ взыскнїя и истязанїе

сотвореше, единѣми усты, и единымъ сердцемъ, всемилостивѣйшимже Бл[а]говоленїемъ ихъ Всевисочайше помянутагw Величества въ наполненїи упраздненагw престола Карлштатскагw и тамо надлежащихъ Предѣловъ, избрахомъ на таковое АрхїЕрейства достойнство Б[о]голюбезнѣйшагw Архїмандрита М[о]н[ас]тира Гергетега Г[оспо]дина Петра Jwанновича Видакъ, призрѣвше на Егw Благочестивую во Вѣре у Законѣ С[вя]тыя Восточныя Апо[столиче]скїя Православныя Nашеа Церкве твердость, w Церкви Б[о]жїей и Спасенїи Стада Хр[ис]това ревность и Подвигъ, неменше бл[а] гоискусно увѣрившеся w непремѣнной и горящей Егw ко с[ве]щеннѣйшему ихъ Ц[еасаро].Кралев[скому] Величеству и всепресветлѣйшему ихъ дому, вѣры и вѣрносты, къ всевысочайшемже службамъ, истиный, ревности и Охоти, Егw истинагw власїю Nамъ w̃ Б[о]га данною, призвавше Благодать С[вя] тагw Д[у]ха рукоположихомъ во Еп[ис]копа Карлштаскагw и тамо принадлежащихъ предѣлwвъ, Градwвъ, и Весей, возложившеся на обѣти Егw устменнw и писменнw пред лицемъ Церкве данныя вѣры, вѣрности, и твердо уповающе яко таковыя нерушимо содержати, найпачеже и ко нашей смѣрности подобающе по Канонамъ и Привилегїамъ Подчиненїе наблюдати будетъ, w̃куду чрезъ рукоположенїе смиренїя Nашегw, Благоротїю всесовершителъ С[вя] тагw Д[у]ха достойнствw имать, на [....][11] АрхїЕрейства, и Церкве реченыя Епархїи своея правителство, даръже и власть по изложенїи С[вя]тыя Восточныя Православныя Nашеа Церкве рукополагати Чтецы, Пѣвцы, V̏подїаконы, Дїаконы и Совершеныя Пресвv̏теры, Протопресvv̏теры, яко и въ Монастырехъ Игумены и вся Ему яко АрхїЕрею правилнw избраному wс[вя]щеному, и w̃ ихъ Ц[еасаро].Кралев[скагw] Величества всемилостивѣйше сопотвержденому w̃ устава цековнагw и Чиноправленїя Здѣшныя Церкви обрядwвъ прикладная и приличная дѣяти и дѣйствовати въ Созиданїе Стада своегw Д[у]ховнагw.

Тѣмже убо вамъ въ Б[о]госпасаемой Епархїи Карлштатской тако д[у] ховнагw якоw и Мїрскагw Чина, всякагw Сана, Степене, Достойнства, Званїя и Состоянїя, полаѣе и возраста wбрѣтающимся С[вя]тыя восточныя православныя нашея вѣры Хр[ис]тїанwмъ благоименитагw Прewс[вя]щенѣйшагw Г[оспо]дина Петра Jwанновиѣа Видакъ настоящею Грамматою за Еп[ис]копа вашегw wглашуемъ, препоручающе, воеже Ему яко своему Еп[ис]копу, учителю и Пастирю, на себѣ Nачалопастиря Хр[ис]та Спасителя образъ носящему, повиноватися, подчиненїеже и почесть должную показовати; За трудже и пазитя Егw пристойное безъ Роптанїя w̃дати. Данно въ Митрополїи Nашей въ Карловцѣ Сv̏рмїйскомъ М[еся]ца Јулїа 30. дне лѣта Г[оспо]дня тысяща Осамъ Сотъ первагw.

11 Нечитко написано, вероватно: степенъ.

VI

АСАНУК, МПА, „А” 94/1801. Писмо Митрополита Стефана Стратимировића од 20. августа 1801. упућено гомирском архимандриту Јоаникију Милојевићу у којем му даје инструкције о интронизацији новог горњокарловачког епископа.

Въ Карловцѣ 20. Аvгус[та] 1801. Г[оспо]дину Архїмандрїту Гомирскому Jwаникїю Милоевичу

Ч[ес]тнѣишїй Архїмандрітъ Nамъ любезный!

Въслѣдъ Nалога Nашегw подъ 30. Јулїя т[екущагw]. л[ѣ]та на Вашу Ч[ес]тностъ w̃пуштеннагw еще и то придодается, да Ваша Ч[ес]тностъ по Галсу Здѣприложеныя Шпецификаціи Вещи Еп[ис]копату Карлштатскому принадлежащїя въ лѣту [1]789 агw Г[оспо]дину Еп[ис]копу Стефану Аввакумовичу преданныя бывшїя, w̃ Администратора Мwv̑сея Мїwковича изискавше Новопосвященому Г[оспо]дину Еп[ис]копу Петру Jwанновичу Видакъ аще и прежде Исталаціу восхощетъ предати, Новоустройютися и чрезъ Егw подписатися имуще Шпецификаціе своимъ временемъ сѣмо прислати; а такожде и рачунъ количw сирѣчъ до времена Премѣщенїя Г[оспо]дина Еп[ис]копа Авакумовича w̃ всѣхъ текущагw лѣта совокупитися имущихъ Провентwвъ на Страну Егw издатися, количоли и w̃ того времене Фундусу Народнему припасти и сѣмо прислатися, и колико на Конецъ w̃ тѣхъ Провнетwвъ N[овои] з[брано]му Г[дину] Дїецезану заwстати будетъ съ поразумѣнїемъ Архїмандрїта Мїwковича своймъ начиномъ сотворите, и w всеми сыми сталное извѣстїе Ваше сѣмо прислати непропустите.

Въ прочемъ пребываемъ Вашей Ч[ес]тностъ благожелатѣлий.

VII

АСАНУК, МПА, „А” 94/1801. Писмо митрополита Стефана Стратимировића (20. август 1801) за епископа Петра Јовановића Видака у којем га обавештава о садржају писма упућенг гомирском архимандриту Јоаникију Милојевићу и његовим обавезама.

тогажде: и Г[оспо]дину Еп[ис]копу Карлшат[скому] Петру Jwанновичу Видакъ.

Nалогу на Нашегw Мандатарїа Архїмандрїта Гомирскагw Милоевича поредъ прочихъ и w том w̃пущенному, да онъ по Гласу Шпецификаціи Вещы Еп[ис]копату Карлшатскому принадлежащїя своимъ начиномъ w̃ Администартора Мwv̑сеа Мїwковича, изискати, и аще Вашему Прewс[вя]щ[енст]ву угоднw

будетъ и прежде Инсталаціи предати; Притомъ Рачунъ, колико сирѣчъ до времене Премѣщенїя Г[оспо]дина Еп[ис]копа Аввакумовича w̄ всѣхъ текущагw лѣта совокупитися имущихъ Провентwвъ на Страну Егw издатися, колико w̄ тогw времене фундусу Народнему припасти и сѣмо прислатися, и колико на Конецъ w̄ тѣхъ Провентwвъ Вашему Прewс[вя]щ[енст]ву заостати будетъ, съ поразумѣнїемъ Архїмандрїта Мїwковича своимъ начиномъ Заключити и сѣмо прислати сотворите; Ваше Прewс[вя]щ[енст]во w всѣми сымъ да во исполенїе приведутся, надстояти изволите.

Въ прочемъ съ высокопочитаниемъ пребиваю.

VIII

АСАНУК, МПА, „А” 93/1801. Писмо епископа Петра Јовановића Видака у којем пише о стању економије и двора у Плашком, и његов предлог да се неопходне репарације изврше уз помоћ интеркаларних прихода. Истиче да га је народ лепо примио у Плашком.

Ваше Превасходителство

Милостивый О[те]цъ!

Приспѣвшїй сѣмw мирнw 15° сегw, и разговорившїйся доволнw сь Кр[алевским]ь. Г[осподиномь] Комісаромь, За нуждно быти судихь 18° сегw преко Огулїна, идѣже Г[осподина] Обрїстера Брановицки походихь, у Плашку w̄ити, да какw ради Инсталлаціи моея, тако и будущагw пребыванія моегw потребная бл[а]говременнѣ наредити могу. Истина дабы веселїе и у многоме болше былw овде, не жели у Плашкой живити; но взявше у разсужденїе многя, найпачеже скупоћю Квартіра и дрва овде; смислихь не токмw Инсталлацїю мою съ концемъ текущаго М[еся]ца у Плашкой торжествовати; но съ всѣмъ сихъ днехъ прибравшеся тамо и живити. Положенїе е w̄ Плашке лѣпо, идѣже домъ угоданъ; но оле жалости мое! што кромѣ зидова ништа нема, и што домъ репараціе требуетъ; кой е не само w̄ времене Г[осподина]. Авакумовича, но й прежде нѣга Забаталѣнъ. Мобіліа добра, коясамь еще тамw, а и овде съ Милостивымъ, дозволѣніемъ В[а]шегw Превосходителства наручіо, коштоваће заеднw с репараціомъ Дома до 700 f;коебысе могло w̄ Интеркаларныхъ провентwвъ,[12] коиће до 1300 f. на чистw изнети, исплатити. Будите мы В[а]ше Превосходителство и в семъ милостивый От[е]цъ, да самw неморамъ за себы тогwради трошка узроковати, и себе у дугъ бацати. Были могао быти, да рачуноводїтель или Адміністраторъ, помянутый трошакъ ово на Мобіліа, овоже и на репарацію въ рачунъ свой w̄ Интеркалиркныхъ Провентwвъ По-

12 Интеркаларни приходи представљају скупљена епископска средства у време када у епархији није било епископа, односно од смрти старог до интронизације новог дијецезана.

ложивше, с доволними Документи соутвердитъ; ербо ако узморамъ за топервъ тогwради предложеніе творити; то знамъ дабы гwре діфікултете чинли. ҒЖидаю дакле скорагw М[и]л][о]стивагw рѣшенїя.

Мене хвала Б[о]гу здравлѣ добро служи и бывамъ по всюду w̄ вѣрнихъ и иновѣрнихъ с великымъ усердіемь пріемлемъ; то мы е самw тешкw штое скупоћя преко мѣре велика, и штоћю у Плашкой самъ као вукъ живити: али шта знамъ чинити!

Въ прочемъ w̄дая себе о[те]ческой м[и]л[о]сти, с глубочайшымъ Високопочитаніемъ пребываю

Вашегw Превасходителства

У Карлштату 24°. 7врїа [1]801.

Покорнѣйшій Сынъ
Петръ Ј. Видак

IX

АСАНУК, МПА, „А” 93/1801. Писмо епископа Петра Јовановића Видака у којем обавештава митрополита о његовом увођењу у трон, о економском стању, животу и трошковима у Плашком и потреби за оправком двора.

Ваше Превосходство,

Милостйвый О[те]цъ!

Інсталацію мою 29° 7вр[ия] мирнw, и добрw wкончахь. Ја нисамь никога по совѣту Вашему на часть звао, но опетъ ихъ е до 60. персона найвише незвани дошло; но будући да су оно ели штw су донели; то міе w маломъь трошку прошло. Срећя те се нисамъ у Карлштату Инсталірао, еръ Знамъ дабы онде 5. пути оволико потрошіо. No Хвала Б[о]гу, дасамъ и ово пребринуо. Nадам се дањю овде, гдисам се доста добро за садъ намѣстіо поволнw поживити; само се боимъ да репараціа много не коштуе, ербо е Кровь како садъ видимъ, будући дае мекана Шиндра, са свимъ издаw; а покривати се мора, ако хоћю да небудне већя штета и зато надамсе Милостивому рѣшенію w̄ Вашегw Превосходителства.

Имамъ садъ посла доволно, докъ дѣла въ свое теченіе поставимъ. При овой води Дретули и доброй живой риби и рацы здравлѣ ме добро служи. Оберстеръ Брановацки кои е ово дана у Банатъ w̄ишао, обудовіw. Ако неподиржи лепо време, као штое ово неколико дана овде, неће дборо быти. Ја плаћямъ овде за 40. Холби Хорватска вїна безъ подвоза 10. f. а за пшеницу несмемь никазати.

Ꙋдая себе о[те]ческой Милости съ глубачийшымъ Високопочитаніемъ изумираю

Вашегw Превосходилества

У Плашкомъ 2° 8вр[ия] [1]801. St. Vet.

покорнѣйшїй Сынъ Петръ Ј. Видак

X

АСАНУК, МПА, „А” 93/1801. Писмо архимандрита Јоаникија Милојевића од 4. октобра 1801. које је послао митрополиту Стратимировићу са подацима о увођењу у трон епископа Петра Јовановића Видака.

Ваша Высока Ѥцелеціа Премилостивѣишіи Г[оспо]дине!

По налогу Ваше Высоке Ѥцеленцїе Мени вручене, за Мандаторїума w̃ Ваше стране бытипри Инщаланцїй нашего Карлщад скаго Г[оспо]дина Еп[ис]копа Петра Јwанновиѣя Видакъ.

Кой на 11^{ti} Октомбріа 1801. Чрезъ Цесаро-Кралѣвскога Комисара Г[оспо]дина Обрщера Казимира у Присутстви Клера и Nарода въ Плашкомъ и Каѳедралной Ц[е]ркві Како Прйсегомь равно тако и другимй Церемоніами Инщалиратъ есть. Какоѣе видитй изъ Приклоплѣнога Подписа Г[оспо]дина Комисара и Его Г[оспо]дина Актуаріiуса Шливке), Послатй Циркуларъ по Епархїй за Знанѣ и Спомень Свога Г[оспо]дина Еп[ис]копа разслаw̃ есамь. За Сіе благодарімь Вашей Ѥцеленцїй да Мене Старца еще заборавиши нисте и вручаю Себе у Милостивъ, и Приликй даби и на Мога Викентіа Призрѣніе имѣли, въ Прочемъ Пребиваю.

Вашея Ѥцелецій Покорнѣйшій
Служитель
Въ М[о]н[астир]у Гомйрію
4^{ti} Октомврія [1]801.

Јоаникиіе Милоевичь
Архімадритъ

Svetlana Knežević

DATA ON THE ELECTION OF PETAR JOVANOVIĆ VIDAK AS THE BISHOP OF UPPER KARLOVAC

SUMMARY

After the death of Timișoara Bishop Petar Petrović, following the usual procedure in the Archbishopric of Karlovci, bishops were transferred. Bishop of Upper Karlovci, Stefan Avakumović, who was also the Serbian representative at the Hungarian Court Chancellery in Vienna, was transferred to the rich Diocese of Timișoara. This left the episcopal chair in Plaški vacant, which is why a Synod was convened in 1801 at which Archimandrite Petar Jovanović Vidak from Grgeteg was elected as the bishop of Upper Karlovci. The paper presents material that talks about his election as a bishop, his enthronement in the diocese and his life in it. Stratimirović's [13]*singelija* for Vidak was shown as well.

13 Church chart

др Снежана Алексић
МБ Универзитет
Београд
snezanaaleksic3@gmail.com

ИМОВИНА ЗЕМЉИШНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ МЕСНЕ ОПШТИНЕ ГОЛУБИНАЦА ОВЛАШТЕНИКА НА ТОЛИНЦЕ У ПРОГАРУ

Сажетак: У раду су обрађени земљишно-власнички односи на поседу Толинци у Прогару. Толинце су уживале граничарске породице из Голубинаца, које су пописане у катастарском парцеларном записнику 1879. године. Пре Великог рата посед је уведен у Земљишну књигу као имовина Земљишне заједнице месне општине Голубинци, а након рата питање власништва над поседом није било спорно. После Другог светског рата цео посед је „у име народа" одузет од стварних власника – овлаштеника Голубиначке земљишне заједнице.

Кључне речи: Голубинци, Толинци, Прогар, Земљишна заједница, Војна граница, граничари, Срем.

Од последње четвртине XVIII века Голубинци су уживали земљу у граничарској општини Прогар. Реч је о шуми Толинци која је Голубинчанима дата ради намирења њихових потреба за дрветом. Временом, део шуме је искрчен, те су у тренутку развојачења овај посед чиниле шума, пашњак и мочвара.

Процес развојачења[1] требало је да војнограничарско друштво, које је више од века функционисало као засебна, хомогена административна целина где су важили посебна правила и закони, сасвим разбаштини, те да на овом подручју имплементира цивилни управно-друштвени систем, који је важио у остатку Монархије. Процес развојачења, између осталога, подразумевао је

1 Укидање Војне границе у Срему – Петроварадинске пуковније, око 1871–1883, подразумевало је процес укидања војнограничарског система који је као управни и друштвени систем био имплементиран у све сегменте војнограничарског, цивилног друштва. У литератури се овај процес најчешће назива „развојачење".

и стављање ван снаге војне грунтовнице[2], те формирање нових, цивилних земљишних књига.

Ради формирања земљишних евиденција, вршени су катастрални премери свег земљишта на простору бивше Петроварадинске пуковније. Ови послови израде Земљаринског катастра рађени су на темељу законског чланка VII од године 1875.[3] Свака бивша граничарска катастарска општина је премерена, свака катастарска честица добила је свој катастарски број. Тако су пре нових, цивилних земљишних књига настали катастарске мапе и катастарски парцеларници.

Катастарски парцералници и катастарске мапе приказивали су фактичко стање земљишних површина, врсте земљишта, власништво над земљишним површинама – катастралним честицама. На основу катастарских парцералника и катастарских мапа формирани су земљишни катастри. Земљишни катастар је технички операт на основу кога се расписује и евидентира земљарина – порез, али тачно и уредно вођени катастар није требало да послужи само као евиденција према којој би се расписао фискални намет, већ је служио и за вођење евиденције о власништву и у вези са прометом некретнина.

Земљишни катастарски операти били су основа за састављане грунтовнице.[4] „На основу закона од 16. септембра 1876. о састављању грунтовних уложака[5] (*Зборник од године 1876, ком. XXVII, бр 80*), односно, на основу наредбе Ц.к. главног заповедништва као крајишке земаљске управне области, оделење за правосуђе од 5. јуна 1879. бр. 2087, помоћу катастралних операта из грунтовних записника, односно, у бившем граничарском подручју из грунтовних књига, састављени су нови грунтовни улошци који су предати Кр. котарским судовима.”[6] Након развојачења, Катастарска општина (даље: КО) Голубинци спадала је у надлежност Кр. котарског суда у Старој Пазови, у коме је вођена грунтовница. Нови грунтовни улошци за КО Голубинце почели су се водити од 1. маја 1882. године. Рок за жалбе и евентуалне исправке уписа у грунтовницу био је 31. октобар 1882. године.[7]

2 Грунтовница = Земљишна књига.

3 *Izvješće o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj za upravnu godinu 1909*, Vukovar 1910, 120.

4 *Izvješće o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj za upravnu godinu 1908*, Vukovar 1909, 106–107.

5 Грунтовни уложак = земљишно-књишки уложак.

6 B. Lorković (ur.), *Predavanje novih gruntovnih uložaka Kr. kotarskim sudovima*, Mjesečnik pravničkog društva u Zagrebu, god. IX, Zagreb 1883, 60.

7 Исто, 72.

* * *

Током постојања Војне границе, пашњачке површине које су користили граничари фактички су се налазиле под управом граничарских месних општина. Након развојачења, пашњачки комплекси уведени су у грунтовнице као имовина новоформираних цивилних месних општина. Међутим, у погледу права на коришћење пашњака након развојачења, када се у простор бивше Војне границе интензивира досељавање становништва из других крајева Монархије, долази до сукоба између бивших граничара и новонасељеника. Развојачени граничари су сматрали да право на коришћење пашњака, односно, власништво над њима, припада искључиво баштиницима војнограничарског поретка. Потом је држава, да би разрешила новонасталу ситуацију, ово подручје уредила Законом.

Закон о земљишним заједницама донет је 24. априла 1894. године, а као допуна овог закона 1897. године издата је Наредба. Законом и допуном Закона требало је да се свака земљишна заједница у Срему уреди тако да се саставе пописи овлаштеника[8] и правилник пословања, те тачно утврди шта је имовина сваке земљишне заједнице. Попис овлаштеника и Правилник морала је одобрити Кр. земаљска влада, а по добијању одобрења у грунтовницама су књижене забележбе којима је потврђено власништво овлаштеника над земљом која је у грунтовницу уписана као власништво земљишне заједнице. Свака земљишна заједница имала је изабрани управни одбор, који је у име овлаштеника и за њихов рачун њоме управљао.[9] Отуда је ова врста имовине добила статус приватно-правне имовине.[10]

Овлаштеничко право сваке граничарске задруге, граничарске инокосне породице, или самовласника, било је потврђено уписом у катастар овлаштеника. Катастар овлаштеника је био помоћна земљишна књига, и као такав био је комплементаран са грунтовницом.

У Сремској жупанији је као агроекономска мера, на самом почетку XX века, покренута комасација.[11] Закон о комасацији ступио је на снагу 1902. год.ине.

---

8 Овлаштеник = бивши граничар, тј. граничарска породица која је при развојачењу стекла право (овлаштење) да ужива нераздељену имовину која се састојала од пашњака, ливада, утрина и шуме. О овлаштеничком праву више вид.: Снежана Алексић, *Купиново у изворима и грађи*, Архив Војводине, Нови Сад 2022, 154–166.

9 *Izvješće o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj za upravnu godinu 1904*, Vukovar 1905, 244.

10 У АУ законодавству постојао је термин „приватно-правна" имовина. Односио се на земљишне заједнице и имовне општине. Смисао ове врсте имовине био је да је управни одбор управљао правним лицем – земљишном заједницом, која је уједно била приватна имовина овлаштеника.

11 Комасација земљишта = груписање земље у веће и правилније катастарске честице ради економичнијег искоришћавања.

Голубинци су 1903. године поднели захтев за комасацију земљишта[12] у својој КО, међутим, она није спроведена. Разлог томе је био процес који је вођен око уређења земљишних заједница. У бившим граничарским општинама због незадовољства законским решењем, уређење земљишних заједница није текло како је планирано. Стога је и комасација од стране бивших граничара прихватана са подозрењем, те је влада у појединим граничарским општинама дала налоге да се спроведе присилна комасација. Тако је у предмету комасације земљишта у КО Голубинци, присилну, општу комасацију дозволило Кр. жупанијско комасационо повереништво Одлуком бр. 482 до 29. маја 1912. године.[13] Површина КО Голубинци износила је 13.016 јутара[14] (даље: јут.), а присилном комасацијом обухваћено је 4.806 јут. На овој површини биле су 4.672 катастарске парцеле, а после спроведене присилне комасације до краја 1913. године формирано је 897 катастарских парцела. Присилна комасација обухватила је 867[15] учесника. Тек након спроведене присилне комасације приступило се уређењу земљишне заједнице. Осим у КО Голубинци, непосредно пре почетка Великог рата уређени су поседовно-земљишни односи и у КО Прогар, у којој се налазио потес Толинци, где је Земљишна заједница месне општине Голубинци поседовала значајан земљишни ресурс.

* * *

Земљишни посед Толинци у катастарски парцерални записник из 1879. године[16] убележен је по бројевима катастарских парцела из старе, војнограничарске грунтовнице, као власништво бивших граничарских породица из Голубинаца и Голубиначке општине. Сем њих, у парцеларном записнику пописани су као власници одређеног дела Толинаца (потес Страњке) бивши граничари из Бољевача и Бољевачка општина. Мању површину у Толинцима имале су Петроварадинска имовна општина и држава. Према подацима из катастралног парцералног записника из 1879. године, укупна земљишна површина у власништву Голубиначке општине у Толинцима износила је 5 јут.

12 *Izvješće o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj za upravnu godinu 1903*, Vukovar 1904, 173.

13 *Izvješće o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj za upravnu godinu 1912*, Vukovar 1913, 314.

14 Јутро (јут.) = катастарско јутро = 1.600 квадратних хвати (кв. хвати, или кв. хв.) = 5.754,64 m^2.

15 АП Војводина, *Анализа потребе уређења пољопривредног земљишта комасацијом на територији АП Војводин*е, Републички геодетски завод, Београд 2007, 5.

16 ИАБ – Котастарски (Сремски) суд у Земуну, Ф. 220, *Извод поседника из катастралног парцеларног записника*, инв. бр. 183.

и 550 квадратних хвати (даље: кв. хв.). Од тога, 2 јут. и 1.268 кв. хв. била је ливада, а површину од 2 јут. и 758 кв. хв. чинили су пољски путеви. Бивши граничари из Голубинаца поседовали су ливаду укупне површине 305 јут. и 611 кв. хв.

Табела 1: Голубинчани, власници земљишта у Толинцима, стање 1879. године

Испис из катастралног парцералног записника 1879. године					
Катастрални број честице	Име поседника	Кућни број	Површина по 1600 квадратних хвати		Грунтовнички лист
			јутара	кв. хвати	
2202	Савић задруга	4	1	10	401
2203	Павлекић задруга	7	2	19	402
2204	Пекић задруга	9	1	10	403
2205	Пекић задруга	11	2	1246	404
2206	Стаић задруга	12	2	19	405
2207	Живановић задруга	14	2	683	406
2208	Гаић задруга	15	2	19	407
2209	Ковачевић задруга	16		1007	408
2210	Малетић задруга	17	1	533	409
2211	Ђукић задруга	18	3	651	410
2212	Станковић задруга	19	1	874	411
2213	Бачванин задруга	21	1	814	412
2214	Авакумовић задруга	22	1	10	413
2215	Костић задруга	24		1007	414
2216	Костић задруга	25		603	415
2217	Николић Лука, ситничар	26	3	29	416
2218	Видовић задруга	28		803	417
2219	Малетић задруга	29		1448	418
2220	Видовић задруга	30	3	29	419
2221	Живановић задруга	31		975	420
2222	Живановић задруга	416		1127	622
2223	Сечански задруга	292	1	1156	558
2224	Сечански задруга	403	2	482	617
2225	Ковачевић задруга	36	1	110	421

2226	Јефтић задруга	37	1	10	422
2227	Бачванин задруга	38	4	38	423
2228/1 2228/2	Воиновић задруга	39	1	10	424
2229	Лазић задруга	40		805	425
2230	Ковачевић задруга	41	1	814	426
2231	Босанчић задруга	42	1	10	427
2232	Ђукић задруга	43	1	0	428
2233/1 2233/2	Вукобратовић задруга	44	1	10	429
2234	Ристић задруга	45	2	19	430
2235	Милован Тодор, ратар	46	2	19	431
2236	Сечански задруга	47	4	38	432
2237	Босанчић задруга	48	2	19	433
2238	Лазић задруга	49	2	79	434
2239	Живановић задруга	50		805	435
2240	Путниковић задруга	51	3	29	436
2241	Костић задруга	53	3	1316	437
2242	Малетић задруга	54	3	29	438
2243	Костић задруга	55	4	38	439
2244	Сурдучки задруга	56	1	10	440
2245	Ристић задруга	57	1	10	441
2246	Бакић задруга	58	1	10	442
2247	Ђукић задруга	59		805	443
2248	Лазић задруга	62		422	444
2249	Тишма задруга	64	1	10	445
2250	Љубинковић задруга	65	3	29	446
2251	Живановић задруга	66	4	38	447
2252	Влаиковић задруга	68	4	38	448
2253	Малетић задруга	69	4	38	449
2254	Путниковић задруга	70	3	29	450
2255	Белегишанин задруга	72	2	845	451
2255/1	Белегишанин Полфирие и Љубица			800	636
2256	Миличевић задруга	76	1	175	452
2256/1	Миличевић задруга	425		584	628
2257	Петриновић задруга	79	1	4	453

2258	Петриновић задруга	80		1590	454
2259	Стојковић задруга	82		1521	455
2260	Стојковић задруга	268		523	532
2261	Николић задруга	84	1	10	456
2262	Бошњаковић задруга	87	5	853	457
2263	Лепшановић задруга	89	2	19	458
2264	Опачић задруга	91	1	190	459
2265	Бурсаћ задруга	92	1	814	460
2266	Илић задруга	93	1	412	461
2267	Бошњаковић задруга	94	1	10	462
2268	Галечић задруга	95	2	19	463
2269	Бошњаковић задруга	97		805	464
2270	Субић задруга	98	1	10	465
2271	Опачић задруга	99	1	190	466
2272	Милиашевић задруга	101	2	19	467
2273	Степуричић задруга	107	1	9	468
2274	Арсинијевић задруга	109		805	469
2275	Арсинијевић задруга	321		809	567
2276	Ђурић задруга	119		1207	470
2277	Вишњаковски Иван, ковач	122	1	10	471
2278	Вранковић задруга	124		583	472
2279	Вранковић задруга	411		583	619
2280	Вранковић задруга	412		442	620
2281	Ђурић задруга	127	1	10	473
2282	Рудић задруга	130		301	474
2283	Пурић задруга	131		1287	475
2284	Михајловић задруга	132	1	552	476
2285	Јуришић задруга	133	2	19	477
2286	Новачић задруга	136		1046	478
2287	Лисац задруга	139	1	1015	479
2288	Ранчић задруга	140	1	612	480
2289	Бешкер задруга	141	2	1327	481
2290	Дешић задруга	142		805	482
2291	Дешић задруга	413		805	621
2292	Пурић задруга	144	2	662	483
2293	Михатовић задруга	145	1	10	484
2294	Дољанин задруга	146	1	1216	485

2295	Дољанин задруга	264	1	311	531
2296	Борчић задруга	147	1	10	486
2297	Орешковић задруга	148	1	10	487
2298	Лиовић задруга	150	1	612	488
2299	Мерља задруга	151		905	489
2300	Мајетић задруга	152	1	10	490
2301	Першић задруга	153	1	110	491
2302	Першић задруга	155	1	612	492
2303	Павелић задруга	156	1	10	493
2304	Павелић задруга	429	2	19	494
2305	Цернковић задруга	158	1	10	495
2306	Ковачић задруга	159	1	10	496
2307	Гргић задруга	160		724	497
2308	Урбан задруга	161		606	498
2308/1	Урбан задруга	426		400	630
2309	Томковић задруга	162		443	499
2309/1	Томковић Станко, Ката, Луциа			399	635
2309/2	Томковић задруга	430		693	633
2309/3	Томковић задруга	431		577	634
2310	Першић задруга	163	1	10	500
2311	Наглић задруга	164	1	10	501
2312	Жарковић задруга	166	2	19	502
2313	Карић задруга	168		805	503
2314	Јанковић задруга	125	2	99	504
2315	Јанковић задруга	419		724	623
2316	Бошњаковић задруга	126	2	351	505
2317	Бошњаковић задруга	424	1	10	624
2318	Дудић задруга	178	3	29	506
2319	Бошњаковић задруга	180	4	38	507
2320	Дудић задруга	183	2	19	508
2321	Бићан задруга	410		403	618
2322	Бићан задруга	232		403	525
2323	Бељин задруга	185	1	503	509
2324	Ковачић задруга	187	2	321	510
2325	Љубинковић задруга	189		1107	511
2326	Бељин задруга	192	2	823	512

2327	Бељин задруга	193	2	823	513
2328/1 2328/2	Баин задруга	208	1	10	514
2329	Станковић задруга	209		505	515
2330	Станковић задруга	212	4	38	516
2331	Наглић задруга	214	1	10	517
2332	Ранк задруга	216	2	19	518
2333	Ковачић задруга	217	2	19	519
2334	Ковачић задруга	218	2	622	520
2335	Першић задруга	219	2	19	521
2336	Дудић задруга	222	1	829	522
2336/1	Дудић задруга	265	1	800	637
2337	Јурковић задруга	223	2	19	523
2338/1 2338/2	Гашпаровић задруга	225		704	524
2339/1 2339/2	Видовић задруга	314		805	564
2390	Дудић задруга	239	1	814	526
2341	Гусић задруга	240	1	10	527
2342	Радуђ задруга	242	2	924	528
2343	Стимац задруга	254	2	19	529
2344	Шубић задруга	257	2	19	530
2345	Костић задруга	272	1	10	533
2346	Ковачевић задруга	273		905	534
2347	Ковачевић задруга	274	4	38	535
2348	Ковачевић задруга	274	2	1226	535
2349/1 2349/2	Лазић задруга	275	2	19	536
2350	Малетић задруга	278	2	19	537
2351	Путниковић задруга	229	3	29	538
2352	Цркновић задруга	281		1077	539
2352/1	Црнковић задруга	427		533	629
2353	Бачванин задруга	284	1	10	540
2354	Босанчић задруга	285	1	10	541
2355	Савић задруга	286	1	10	542
2356	Ковачевић задруга	287	2	19	543
2357	Путниковић задруга	288	2	19	544

2358	Васић задруга	289	2	19	545
2359/1 2359/2	Бељин задруга	290	4	38	546
2360	Павичић задруга	291		805	547
2361	Ковачевић задруга	237	4	38	534
2362	Опачић задруга	294		905	549
2363	Лепшановић задруга	295	1	1216	550
2364	Живановић задруга	296	2	19	551
2365	Петриновић задруга	297		805	552
2366	Тонковић задруга	298		1006	553
2367	Ранчић задруга	300	2	19	554
2368	Стимац задруга	301	1	10	555
2369	Бошњаковић задруга	302		503	556
2370	Кермпута задруга	303	1	10	557
2371	Лисац задруга	306	1	1015	558
2322	Малетић задруга	309		1006	559
2373	Бошњаковић задруга	310	1	10	560
2374	Пекић задруга	311	1	311	561
2375	Цернковић задруга	312	1	10	562
2326	Љубинковић задруга	313	2	19	563
2377	Урбан задруга	315		603	565
2378	Степуринац задруга	3116	1	10	566
2378/1	Степуринац задруга	316	1	9	566
2379	Живановић задруга	322	1	814	568
2380	Рудић задруга	323		563	594
2381	Бешкер задруга	324	1	211	570
2382	Мерља задруга	325		603	571
2383	Галичић задруга	326	1	10	572
2384	Ковачевић задруга	327	1	915	573
2385	Рудић задруга	381		704	608
2386	Петриновић задруга	330	1	21	574
2387	Костић задруга	331		1516	575
2388	Страпојевић задруга	395		803	577
2388/1	Страпојевић задруга	428		450	631
2388/2	Страпојевић Лука			510	632
2389	Гашпаровић задруга	333		444	676
2390	Сечански задруга	336	1	10	578

2391	Сечански задруга	337	1	6	679
2392	Опачић задруга	340		894	580
2393	Бићан задруга	341		803	581
2394	Рогулић задруга	352		1304	590
2395/1 2395/2	Миличевић задруга	342	2	884	582
2396	Першић задруга	343	2	20	583
2397	Страпојевић задруга	344		1388	584
2398	Карић задруга	345		800	585
2399	Дудић задруга	347		813	586
2400	Ранчић задруга	~~348~~ без	1	624	587
2421	Бачванин задруга	384		820	610
2422	Бурсаћ задруга	~~386~~ без		819	611
2423	Ковачевић задруга	388	1	784	612
2424	Ковачевић задруга	390	1	7	613
2425	Пурић задруга	392		1147	614
2426	Станковић задруга	393	2	226	615
2427	Бошњаковић задруга	400		301	616
2429	Рогулић задруга	352		403	590

Извор: ИАБ – Катастарски (Сресни) суд у Земуну, Ф. 220, Извод поседника из катастралног парцеларног записника, инв. бр. 183.

Међутим, изгледа да је Голубиначка општина на парцерални записник из 1879. године уложила приговор, те су у нову грунтовницу као власништво општине унети они поседи који су претходно, у катастарски парцерални записник, били уписани на Петроварадинску имовну општину и државу.[17] За КО Прогар у којој су се налазили Толинци, а која је спадала у надлежност грунтовне области при Кр. котарском суду у Земуну, нови улошци[18] као грунтовни-

17 У катастарском парцералном записнику кат. честица 2170 и 2187 убележена је у власништво Ерара, а кат. честица 2064 као власништво Петроварадинске имовне општине.

18 Нови грунтовни улошци формирани су тако што је вршен препис власништва над одређеним катастарским честицама из старе грунтовинце. Углавном, сви уписи власиштва у новим грунтовним листовима убележени су са назнаком: „Поводом састављања нове грунтовнице године 1882. пренешена је из старе грунтовнице", потом следе ближе ознаке старе грунтовнице – број свеске, број грунтовног листа. Након овог уписа следи упис имена власника земљишних честица.

ца почели су се водити од 1. октобра 1882. године. Од овог дана, до 31. марта 1883. године текао је рок за подношење приговора ради евентуалних исправки у упису. Након истека рока за исправке, нова грунтовница је ступила на снагу.[19] У новој грунтовници, белешка уписа власништва за Голубиначку општину[20] гласи: „Поводом састављања нове Грунтовнице године 1882. пренешена је из старе грунтовнице свезак I листа број 626 као властница некретнине A-II текући број 4 до 8 Обћина Голубинци, дочим су некретнина A-I текући број 1 до 7 и некретнина A-II катастралне честице 2195, 2197, 2201 код истога састављања нове грунтовнице као фактички неприепорни посјед који досале у грунтовници унешен био није на име исте обћине укњижује".[21]

Голубиначка општина је у нову грунтовницу уведена као власник: 482 јут. и 406 кв. хв. шуме[22], 39 јут. и 779 кв. хв. мочваре и 7 јут. и 622 кв. хв. пољских путева. Ако се сагледа чињеница да је у парцеларном записнику из 1879. године убележено да је општина поседовала свега 5 јут. и 550 кв. хв., јасно је да је у кратком периоду, од 1879. до 1882. године, општина увећала свој посед за 477 јут. (без кв. хв.).

Табела 2: Земља у Толинцима у власништву Голубиначке општине 1882. године.

Број		ознака некретнине	рала по 1600 кв.	квадратних хвати
текући	катастрални			
		I	хвати	
1	2064	шума у Толинци		771
2	2169	мочвар у Толинци	1	1
3	2170	шума у Толинци	9	1265
4	2187	шума у Толинци	471	1570
5	2188	мочвар у Толинци	12	464
6	2189	мочвар у Толинци	4	1546
7	2190	мочвар у Толинци	21	368
		II		
1	2195	пољски пут у Толинци		1392

19 В. Lorković, *Nav. delo*, 73.

20 У односу на стару, војнограничарску грунтовницу, нова грунтовница се разликовала по бројевима грунтовних уложака. Тако је у старој грунтовници Голубиначка општина била уписана у грунтовном улошку 626, а у новој грунтовници општина је уписана у грунтовни уложак број 358.

21 ИАБ – 2140 – *Прогар* – ЗКУЛ 358, лист Б.

22 У катастарском парцералном записнику кат. честица 2170 и 2187 убележена је у власништво Ерара, а кат. честица 2064 као власништво Петроварадинске имовне општине.

2	2197	пољски пут у Толинци		1549
3	2201	пољски пут у Толинци		464
4	2430	пољски пут у Толинци	2	1268
5	2431	пољски пут у Толинци		1378
6	2432	пољски пут у Толинци		987
7	2433	пољски пут у Толинци		760
8	2434	пољски пут у Толинци		824

Извор: ИАБ – 2140 – Прогар – 358, лист А.

Након 1879. године Голубиначка општина је у Толинцима почела да откупљује катастарске честице. Један део поседа Толинци, потес Страњке, у повшини од 111 јут. и 1.370 кв. хв. Голубиначка општина је откупила од бивших граничарских породица из Бољеваца.[23] У годинама које су уследиле, општина је наставила са куповином земље у Толинцима. Током 1887. и 1888. године купила је укупно 119 јут. и 675 кв. хв. ливаде.[24] До власништва над 113 јут. и 35 кв. хв. ливаде[25] општина долази по основу купопродајног уговора закљученог 23. марта 1887. године. Укупна уговорена купопродајна вредност била је 3.964 форинти (даље: фор.), у улози продавца обрео се Светислав Николајевић.[26] У просеку, у овој купопродаји цена 1 јут. ливаде износила

23 Дацевић, Бешка, Микљуш, Гавриловић, Јовичић, Мијушковић, Стојадиновић, Олуја, Максимовић, Станковић, Живановић, Обрешки, Пошмуга, Алексић, Јовановић, Ћирјак, Цветинчанин, Миловановић, Путниковић, Јефтић, Симић, Опарушић, Сантовац, Такач, Станивук, Мијушковић, Николић, Тишма, Крстић, Колак, Драгоиловић, Симић, Галетић, Ивковић, Миушковић, Радојевић, Стојаковић, Поповић, Арсенијевић, Јефтић, Вуић, Срдановић, Степановић, Радичевић, Мрконић, Михајловић, Вергаш, Радовановић, Михатковић, Маран, Вукеновић, Гелезан, Драгомировић, Ђурђевић, Калај, Вуковић, Вуичић, Балаш, Станишић, Кулпинац, Стојановић, Жарковић, Лукић, Ђукић, Давидовић, Балаш, Глумац, Фодор, Хуђец, Војновић, Остоић, Ђорђев, Воркапић, Јовановић, Јовановић, Белић, Касач, Коленц, Пеиновић, Михајловић, Вукотић, Јеротијевић, Смиљанић, Зинзар, Јоковић, Маћерак, Чалић, Јовчић, Криштофек, Мијатовић, Витомировић, Болчан, Даројевић, Радовић, Злох, Радосављевић. ИАБ – Катастарски (Сремски) суд у Земуну, Ф. 220, *Извод поседника из катастралног парцеларног записника*, инв. бр. 183.

24 Грунтовни лист 358.

25 ИАБ – 2140 – *Прогар* – ЗКУЛ 358, катастарске честице: 2203, 2215, 2219, 2310/2, 2281, 2234, 2239, 2243, 2245, 2269, 2257, 2258, 2261, 2268, 2284, 2286, 2287, 2288–2290, 2293, 2297, 2300–2303, 2306, 2307, 2310/1, 2311–2313/1, 2314, 2318–2320, 2325, 2332, 2335, 2336, 2338/1, 2341, 2336/1, 2334/1, 2336/1, 2236, 2242, 2255, 2278, 2308, 2309, 2260, 2345, 2354, 2356, 2358, 2360, 2363, 2365, 2366/2, 2367, 2370, 2371, 2378, 2381, 2382, 2384, 2386, 2388, 2397, 2399, 2394, 2429, 2404, 2405, 2406, 2408, 2409, 2414, 2419, 2385, 2420, 2423, 2424, 2280, 2291, 2315, 2317, 2352/1, 2388/1, 2309/3, 2378/1, 2296/1, 2283, 2285, 2305, 2349/1, 2294/2, 2304, 2395/2, 2256/1.

26 ИАБ – 2140 – *Прогар* – ЗКУЛ 389, лист А, Б.

је 35 фор.[27] Потом је општина 30. јануара 1888. године закључила још три купопродајна уговора са задругама Вранковић, Живановић и Путниковић.[28] Укупна површина у предмету ове три купопродаје износила је 6 јут. и 640 кв. хв.[29] Вредност сва три уговора била је 127 фор. У просеку, цена по 1 јут. износила је 21 фор. Уочава се да је несразмеран однос вредности по 1 јут. између уговора које је општина закључила са продавцем Николајевићем (35 фор.) и вредности по 1. јут. у три закључена уговора са задругама Вранковић, Живановић и Путниковић (21 фор.).

На простору бивше Војне границе у Срему током последње две деценије XIX века шпекулације са прометом земље нису биле реткост. Управо један од тих примера је пословање Светислава Николајевића, трговца из Голубинаца.[30] Током 1887. и 1888. године С. Николајевић[31] је куповинама више земљишних честица чија је укупна продајна цена износила 460 фор. дошао у посед ливаде у Толинцима у површини од 29 јут. и 614 кв. хв.[32] Овим куповинама, изгледа, Голубиначка општина није била задовољна, те је 1890. године поднела Кр. котарском суду у Земуну молбу за пренос власништва са С. Николајевића на општину. Одлуком од 15. октобра 1890, Суд је молбу Голубиначке општине одбио.[33] Наредне године, одлуком истог Суда од 29. јуна, укњижено је власништво Голубиначке општине над некретнинама које су се претходно налазиле у власништву С. Николајевића. Као основ брисања власништва С. Николајевића и преноса власништва на Голубиначку општину наведен је купопродајни уговор од 23. фебруара 1888. године. Вредност овог уговора била је 1.050 фор.[34] Из наведених уговора може се закључити да је Николајевић, у просеку, 1 јут. куповао за 15 фор., а потом је исту земљу продавао по цени од 36 фор.,[35] и тако по 1 јут. остваривао зараду од 21 фор. У улози купца земље од Николајевића јавља се искључиво Голубиначка општина.

---

27 У 1887. години приход општине Голубинци износио је 22.342 форинте (*Narodne novine*, Zagreb, br. 292, 23. 12. 1887, 2). Стање главнице у државним хартијама од вредности, приватним обвезницама и штедној књижици општине Голубинци која је уложена до 30. јуна 1887. било је 58.300 фор. (*Narovne novine*, Zagreb, br. 294, 27. 12. 1887, 2). Остварени годишњи приход општине према купопродајној цени у 1887. години од 35 фор. по 1 јут. земље у Толинцима вредео је 638 јут., а општински иметак у штедњи имао је вредност од 1.665 јут. земље у Толинцима.

28 ИАБ – 2140 – *Прогар* – ЗКУЛ 389, лист Б, упис од текућег броја 3 до 5.

29 ИАБ – 2140 – *Прогар* – ЗКУЛ 358, катастарске честице: 2279, 2251, 2357.

30 Син голубиначког попа Стеве Николајевића који се током последње деценије XIX и прве деценије XX јавља као добротвор разних фондација, удружења, друштава.

31 Трговац из Голубинаца, син голубиначког попа Стеве Николајевића.

32 ИАБ – 2140 – *Прогар* – ЗКУЛ 370, лист А, Б.

33 ИАБ – 2140 – *Прогар* – ЗКУЛ 370, лист Б, упис 23, Дн 177/з.

34 ИАБ – 2140 – *Прогар* – ЗКУЛ 370, лист Б, упис 26, Дн 1459/з.

35 ИАБ – 2140 – *Прогар* – ЗКУЛ 370.

У периоду 1896–1899. године Голубиначка општина је по основу 34 закључена купопродајна уговора дошла у посед ливаде у Толинцима у површини од 16 јут. и 21 кв. хв. Продавци ових земљишних честица биле су породичне задруге или самовласници из Голубинаца. Купопродајна цена по 1 јут. у годинама 1896–1899. била је за готово 50% виша у односу на цену из 1888. године.

Табела 3: Земља коју је у периоду 1896–1899. године купила Голубиначка општина

Грунт. уложак број	бр. кат. честице	јутара	хвати	власник	год. купо-продаје	форинти	новчића
401	2241/1	1	987	Костић Тодора задруга	1896	93	50
402	2241/2	1	282	Костић Стеван задруга	1896	70	50
313	2417		598	Ковачевић Светозар	1897	22	50
335	2308/1		400	Урбан Фрања	1897	15	
355	2422		819	Бурсаћ – 4 самовласника	1897	30	
414	2359/2б		600	Бељин Живан	1897	22	50
433	2401/2		328	Љубинковић Живан	1897	12	45
436	2241/2б		705	Костић Сима	1897	26	25
319	2210/2		1067	Малетић задруга	1898	40	
322	2425		1147	Пурић задруга	1898	43	20
338	2330/2б		1200	Станковић Чедомира задруга	1898	45	
340	2330/2ц	1	438	Станковић Симе задруга	1898	75	
341	2338/2		304	Гашпаревић задруга	1898	11	25
413	2222/1		657	Живановић Аћима задруга	1898	24	30
425	2231/2		690	Босанчић Глигорија задруга	1898	25	50
487	2369/2	1	276	Першић Алексе задруга	1898	70	20
502	2266/2		1212	Илић Милана задруга	1898	45	
523	2207/3		971	Живановић задруга	1898	36	
318	2421		820	Бачванин задруга	1899	30	

330	2222/2		470	задруга Павла Живановића	1899	17	25
345	2359/2а	1	848	Бељин Јефте задруга	1899	90	
347	2233/2		410	Вукобрадовић задруга	1899	15	
352	2225/2		855	Ковачевић Лазара задруга	1899	31	50
374	2204/1		805	Пекић	1899	30	
396	2213/1		514	Бачванин Трифуна задруга	1899	17	
403	2265/1		1358	Бурсаћ задруга	1899	50	50
424	2347/2	1	1116	Ковачевић Петра задруга	1899	101	80
432	2359/1б	1	822	Бељин Исака задруга	1899	90	
461	2254/2	1	814	Путниковић Живана задруга	1899	90	50
503	2348/1		1211	Ковачевић ….. Задруга	1899	45	
509	2351/3	1	11	Путниковић Живана задруга	1899	60	
522	2207/1		971	Живановић задруга	1899	36	50
525	2327/2		1110	Бељин Јове задруга	1899	41	30
536	2343/1		805	Штимац Петра задруга	1899	30	

Извор: ИАБ – 2140 – Прогар

Сва земља коју је у Толинцима куповала Голубиначка општина у Земљишну књигу Прогара укњижена је као њено власништво. Упис власништва није вршен у грунтовни уложак број 358 – у коме је Голубиначка општина наведена као власник, већ је упис власништва Голубиначке општине вршен у грунтовним улошцима у којима су земљишне честице биле уписане на претходне власнике. Отуда, Голубиначка општина је у земљишној књизи Прогара убележена као власник земљишта у чак 98 грунтовних уложака.[36]

Током прве деценије XX века Голубиначка општина је наставила да увећава свој посед у Толинцима. У 1900. години упутила је молбу Кр. финансијском

36 ИАБ – 2140 – *Прогар* – ЗКУЛ: 111, 114, 115, 117, 120–125, 127–129, 131, 133, 134, 137, 144, 145, 151, 153, 154, 156, 158, 166, 168, 169, 172, 173, 175, 180, 181, 193, 194, 197, 216, 220, 222, 223, 237, 238, 243, 245–247, 254, 257, 264, 267–269, 271–273, 275, 276, 284, 288, 290, 291, 309, 312, 313, 318, 319, 322, 330, 335, 338, 340, 341, 345, 347, 352, 355, 358, 370, 374, 386, 396, 401–403, 413, 414, 424, 425, 432, 433, 436, 461, 487, 502, 503, 509, 515, 522, 523, 525, 536.

равнатељству у Вуковару за откуп државног упражњеног земљишта – ваканта. Молба је позитивно решена.[37] Општина је куповину земљишта у Толинцима финансирала из сопствених прихода, средствима која су потицала од издавања земље (аренде) и од пореза који је општина убирала.[38]

У периоду 1902–1912. године Задруга за исушење југоисточног Срема[39] спровела је капиталне радове на култивацији земљишта у југоисточном Срему. На земљишном поседу Толинци, у власништву Голубиначке општине, уређена су два канала – Чигрињски и Страњски. Овим каналима вишак воде који се јављао на поседу Толинци у потесима Страњки и Чингринама одвођен је у реку Саву, а временом, захваљујући Чигрињском и Страњском каналу, мочварни предели Толинаца су исушени и претворени у продуктивно пољопривредно земљиште – пашњаке.

Након спроведене присилне комасације 1912–1913. године у катастарској и пореској општини Голубинци,[40] а која је претходила формирању Земљишне заједнице месне општине Голубинци, промене власништва убележене су и у земљишну књигу Прогара. Уместо Голубиначке општине као власник значајног земљишног ресурса укњижена је Земљишна заједница месне општине Голубинци. Укњижба промене власништва извршена је на основу Записника од 15. маја 1914. године, у ствари уређења Земљишне заједнице месне општине Голубинци. Кр. котарски суд у Земуну примио је овај записник 23. маја 1914. године. У Земунској грунтовници Записник је заведен под бројем Дн. 4261/з.[41]

* * *

37 *Izvješće o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj za upravnu godinu 1900*, Vukovar 1901, 167–169.

38 Важно је истаћи чињеницу да је Голубиначка општина убирала порески приход од пустаре Јарковци, која је у већини била у поседу Карловчана, а састојала се од земљишта доброг квалитета, те је тако порез на ову земљу био значајно већи у односу на земљиште лошијег квалитета, какви су били Толинци. У 1900. години Голубиначка општина потраживала је од градске општине Карловаца, за земљу у Јарковцима, порез у износу од 20.601 К 62 фор. (*Izvješće, Ž. S. za 1900*, 167–169). Отуда, може се претпоставити да су финансијска средства за куповину земље у Толинцима у значајном обиму потицала од прихода који су Голубиначкој општини доносили Јарковци.

39 Снежана Алексић, *Задруга за исушење југоисточног Срема – прилог за разумевање имовинских односа*, Зборник радова II научно стручног скупа „Наука, економија и друштво", Висока школа струковних студија за економију и управу, Београд 2021, 75–82.

40 *Izvješće o stanju javne uprave u Županiji srijemskoj za upravnu godinu 1912*, Vukovar 1913, 314.

41 ИАБ – 220 – Дн. 4261/з.

Након Великог рата, у Краљевини СХС, посед Земљишне заједнице Голубинаца простирао се на укупној површини од 2.645 јут. и 465 кв. хв., и то у КО Голубинци 1.845 јут. 465 и кв. хв. и у КО Прогар 2.645 јут. и 465 кв. хв.[42] На овим површинама није спровођена аграрна реформа све до 1929. године, иако је на поседу Земљишне заједнице у КО Голубинци било 710 јут. и 894 кв. хв. обрадивог земљишта, које је било подесно за сврхе аграрне реформе. Аграрна администрација у Срему је до 1929. године на известан начин била ограничена у извођењу аграрне реформе на поседима земљишних заједница на основу расписа Министарства за аграрну реформу о издавању у закуп земљишта имовних општина од 6. априла 1920, који је важио и за земљишне заједнице.[43] Велики поседи имовних општина и земљишних заједница нису били погодни за аграрну реформу зато што ови поседи нису били власништво једног лица – велепоседника, већ су били заједничка, нераздељена имовина више власника – овлаштеника.

Тек 1929. године добровољци из Голубинаца, „њих 27 (21 борац и 6 не бораца), а који су још 1919. год. добили земљу на имању грофа Пејачевића које је од Голубинаца било удаљено 13 км, те тако неподесно за обраду, добили су земљу у Голубиначкој катастарској општини, на поседу месне општине и земљишне заједнице. Историјске вести казују, да се Голубинчани нису противили, те ја тако аграрна реформа спроведена у КО Голубинци на површини од 212 јут. 800 кв.хв.”[44]

На поседу Голубиначке земљишне заједнице у Прогару није спровођена аграрна реформа. Вероватно да је разлог томе била чињеница да земља у Толинцима није била нарочитог квалитета и да није била претворена у ораницу, већ су њене површине и даље чинили шума и пашњаци.

* * *

У новембру 1934. године „Комасационо као разгодбено поверенство првог степена у Вуковару на основу параграфа 71 став 1 Закона од 25. априла 1894. о уређењу земљишних заједница, дозволило је делимичну индивидуалну деобу некретнина земљишне заједнице месне општине Голубинци – овлаштеника на Јарковце”.[45] Посед овлаштеника на Јарковце у катастарској и пореској општини Голубинци износио је 1.632 јут. и 1.264 кв. хв. Ову земљишну површину поседовало је укупно 2.193 овлаштеника.

42 Никола Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Срему 1919–1941*, Институт за изучавање историје Војводине, књ. 10, Нови Сад 1975, 201.
43 Исто.
44 Исто, 201–203.
45 *Правда*, Београд, бр. 10.786, 12. 11. 1934, 5.

Наредне године, на Главној скупштини Земљишне заједнице месне општине Голубинци – овлаштеника на Толинце, која је држана 11. септембра 1935. године, донета је одлука о индивидуалној деоби овог земљишног комплекса. Одлуку је потврдила Банска управа Дунавске бановине 1937. године. Потом је Министарство пољопривреде 1938. године поништило банску одлуку, констатујући да има места индивидуалној деоби, али да је пре индивидуалне деобе потребно спровести комасацију. Потом је у јуну 1939. године за комасационог повереника одређен Милан Сучевић, виши аграрни саветник у Вуковару.[46]

Комасација Толинаца је реализована непосредно пре почетка Другог светског рата, али потом, због ратних околности, није спроведена у Земљишној књизи. Након свршетка Другог светског рата, те познатих околности у вези са променом државног и друштвеног уређења, сва имовина Голубиначке земљишне заједнице – овлаштеника на Толинце, „у име народа" је одузета овлаштеницима.

46 ИАБ – 220 – Дн. 4961/39.

Snežana Aleksić

PROPERTY OF THE LAND COMMUNITY OF THE MUNICIPALITY OF GOLUBINCI THE AUTHORISED REPRESENTATIVES OF TOLINCI IN PROGAR

SUMMARY

From the last quarter of the 18th century, the village of Golubinci enjoyed land in the border municipality of Progar. It is the Tolinci forest, which was given to the people of Golubinci to enjoy in order to satisfy their needs for wood. Over time, part of the forest was cleared, and at the time of the abolition of the Border, this property consisted of forest, pasture and swamp. Then, in 1879, a cadastral parcel record was made, where the border families from Golubinci who enjoyed the property in Tolinci as their property were listed. Before the Great War, the property was entered into the Land Register as property of the Golubinci Land Community. After the war, the question of ownership of the property was not disputed. After the Second World War, the entire property was confiscated “in the name of the people” from the real owners - the authorized representatives of the Golubinci Land Community.

проф. др Ненад Лемајић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за историју
nenadlemajic@ff.uns.ac.rs

КОМУНИСТИЧКИ ТЕРОР У СРЕМСКОЈ МИТРОВИЦИ ПОСЛЕ 1944. ГОДИНЕ

Сажетак: По ослобођењу Сремске Митровице 1944. и успостављања нове комунистичке власти почео је обрачун са пораженом страном. То је у граду имало изражену националну ноту, јер су већина стрељаних и осуђених били хрватског порекла. Они су током Другог светског рата били део управних, полицијских и војних структура НДХ. Стрељан је и један број Срба, проглашених из различитих разлога за сараднике окупатора. У раду се презентују два списка стрељаних, први, Комисије за тајне гробнице при Министарству правде Србије и други, Списак хрватских жртава током ратног и непосредног послератног периода који се чува у Историјском архиву Срема у Сремској Митровици.

Кључне речи: Сремска Митровица, Југославија, терор, Комисија за тајне гробнице.

После победе Народноослободилачког покрета у Југославији 1944. и 1945. године Комунистичка партија Југославије отпочела је обрачун са пораженим политичким и војним снагама.

Узроци који су довели до масовних ликвидација на територији целе земље су различити. Део ликвидација везан је за реторзију колективну или личну, уобичајену после великих друштвених ломова, и револуцију, а део је последица идеолошких ставова комунистичких победника.

Пошто су у кратком раздобљу чврсто преузели све полуге власти, комунисти су временом смањили интензитет и обим терора. Деценијама касније, бар у Југославији кроз систем социјалистичког самоуправљања, комунистички режим ће добити једну прилично благу форму. Друштвени и политички хегемон тада под називом Савез комуниста Југославије ипак никада неће

дозволити да се о периоду терора непосредно после рата било шта обзнани или историографски и на друге начине обради. На првом месту логорисање Немаца који нису напустили Југославију 1944/45. године а потом обрачун са свим осталим такозваним непријатељима новог друштва. Један од првих аутора који је дискретно отворио ово питање после смрти Јосипа Броза био је Владимир Дедијер, у књизи *Нови прилози у поглављу о реторзији*[1]. *Тек после 1990. године почела су каква-таква истраживања ове теме. Међу још увек скромном литературом посебно треба издвојити радове неколико млађих истраживача.*[2] *У овим радовима релативно детаљно је обрађена територија централног дела Србије, али у знатно мањој мери територија Војводине, која је у много чему специфична а била је и у друкчијим окупационим системима у односу на централни део Србије.*

Територија Сремске Митровице није била свеобухватно обрађивана. Успутни подаци о стрељањима ратних злочинаца појављују се у литератури, али не постоји ни најмањи научни рад искључиво о овој теми. Поред чињенице да архивска документа нису била доступна, на то су утицали и неки додатни разлози. Ове активности у Сремској Митровици су углавном имале и изражену националну ноту. Огромна већина стрељаних и осуђених лица били су Хрвати, што је последица чињенице да су били део управних, полицијских и војних структура Независне Државе Хрватске. Међу стрељаним био је и један број Срба који су из различитих разлога били проглашени за сараднике окупатора.

На територији града Митровице страдао је током Другог светског рата велики број људи, било као сарадници Народноослободилачког покрета или због националне припадности као Срби, Јевреји или Роми. Попис жртава је саставио Јован Удицки, вредни друштвени радник, а објављен је први пут 1955. године.[3] *Проширена форма са много нових детаља појавила се 2022. године у редакцији Стеве Лапчевића.*[4] *Да би слика о том периоду била*

1 Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita 1–3*, Mladost, Zagreb; Rad, Beograd; Liburnija, Rijeka 1980–1984.

2 Срђан Цветковић, Немања Девић, *ОЗНА – репресија комунистичког режима у Србији 1944–1946*. Документи, Београд 2019; Бојан Димитријевић, *Грађански рат у миру. Улога армије и службе безбедности у обрачуну са политичким противницима Титовог режима 1944–1945*, Београд 2003; Коста Николић, *Мач револуције. Озна у Југославији 1944–1946*, Београд 2012; Срђан Цветковић, *Између српа и чекића. Књига прва: ликвидација „народних непријатеља" 1944–1953*, Београд 2006; друго допуњено и измењено издање 2015; Срђан Цветковић, *У име народа! : политичка репресија у Србији, 1944–1953*, 2. издање, Београд 2014.

3 Јован Удицки, *Жртве Другог светског рата из Сремске Митровице*, Музеј Срема, Сремска Митровица 1955.

4 Јован Удицки, *Споменица жртава Другог светског рата у Сремској Митровици: поводом осамдесет година акције Виктора Томића 1942–2022*, обрадили Јована Тривуновић и Стево Лапчевић, Нови Сад 2022.

потпуниja, треба сагледати и жртве друге, поражене стране. Без обзира на то што из многих разлога поражена страна не може бити обрађена квалитетно, прецизно и комплетно, скромни постојећи документи могу осветлити слику ужаса насталог у првој послератној години у Митровици.

Међу страдалима (стрељаним или осуђеним на дугогодишње затворске казне), а било их је преко 400, било је много истинских злочинаца али и оних који су објективно били тек део апарата НДХ без индивидуалне кривице, па и потпуно недужних лица страдалих због индивидуалних освета или као последица ратног безвлашћа.

Данас су позната два списка страдалих. Један постоји у архивима државне безбедности, некадашње Удбе, и постао је доступан захваљујући раду Комисије за тајне гробнице убијених после 12. септембра 1944. која је пре неколико година формирана при Министарству правде. Други су саставили непознати кругови, вероватно у Сремској Митровици, и делимично је непрецизан, али може бити допуна и поправка првог. Спискови се хронолошки тек делимично поклапају пошто онај *Комисије* Министарства правде доноси само жртве после 12. октобра 1944. и то свих народа, а други списак обухвате само хрватске жртве током читавог ратног и непосредног послератног периода.[5] Поред ових спискова, део корисне документације налази се и у Историјском архиву Срема у Сремској Митровици.

Списак страдалих Митровчана после 12. октобра 1944. Комисије за тајне гробнице при Министарству правде Србије:[6]

Редни број	Број	Презиме и име	**Име родитеља**	**Година рођења**	**Место рођења**	**Место пребивалишта**
1	РКТГ-20096	Римац Мате	Јаков	1900	Челебић	Сремска Митровица
2	РКТГ-27034	Кризман Ника		1901	Сремска Митровица	Сремска Митровица
3	РКТГ-27039	Пашалић Јоза		1908	Сремска Митровица	Сремска Митровица

5 Спискови су презентовани без измена иако садрже неколико грешака или непроверених навода. Тако су у списку хрватских жртава рата током Другог светског рата страдалих од стране комуниста и Народноослободилачког покрета наведена и нека лица која су страдала као борци у јединицама Народноослободилачког покрета: Драго Кручај, Стјепан Рихтарић, Марија Фелди и Фрањо Волф, или су страдали од усташа, као Антун Шпановић.

6 2011, Комисија за тајне гробнице убијених после 12. септембра 1944. Министарства правде Републике Србије.

4	РКТГ-27042	Римар Мата		1908	Сремска Митровица	Сремска Митровица
5	РКТГ-27045	Римар Иван		1904	Сремска Митровица	Сремска Митровица
6	РКТГ-27047	Пашалић Тома		1914	Сремска Митровица	Сремска Митровица
7	РКТГ-28387	Кузмановић Иван		1913	Сремска Митровица	Сремска Митровица
8	РКТГ-28508	Врапичњак Јосип		1901	Мала Васиц	Сремска Митровица
9	РКТГ-28514	Котаљон Андрија	Андрија	1878	Паноштра	Сремска Митровица
10	РКТГ-28540	Шабановић Мујо		1921	Костјерево	Сремска Митровица
11	РКТГ-28542	Кузмић Хинко	Јосип	1893	Сремска Митровица	Сремска Митровица
12	РКТГ-28553	Лаурић Отон	Антун	1906	В. Бацај	Сремска Митровица
13	РКТГ-28628	Милошевић Бранко		1920	Сремска Митровица	Сремска Митровица
14	РКТГ-29022	Веринац (?)		1900	Строшинци	Сремска Митровица
15	РКТГ-29023	Сокора Јосип		1895	Сољани	Сремска Митровица
16	РКТГ-30334	Марић Антун-Туња			Сремска Митровица	Сремска Митровица
17	РКТГ-30352	Вичевић Славко		1896	Сремска Митровица	Сремска Митровица
18	РКТГ-31744	Станишић Ђорђе			Сремска Митровица	Сремска Митровица
19	РКТГ-33118	Бијондић Андрија			Сремска Митровица	Сремска Митровица
20	РКТГ-33844	Бауман Марија		1882	Сремска Митровица	Сремска Митровица
21	РКТГ-34095	Фриц Марија	Винценс	1867	Сремска Митровица	Сремска Митровица
22	РКТГ-34273	Влатковић Бранко	Јакоб	1914	Сремска Митровица	Сремска Митровица
23	РКТГ-34924	Пешић Хеда			Сремска Митровица	Сремска Митровица

24	РКТГ-34954	Рукавина Мијат	1895	Мија	Сремска Митровица	Сремска Митровица
25	РКТГ-34967	Рајс Јулиус			Сремска Митровица	Сремска Митровица
26	РКТГ-35054	Синглер Никола	Матија	1873	Сремска Митровица	Сремска Митровица
27	РКТГ-35074	Тот Адам			Сремска Митровица	Сремска Митровица
28	РКТГ-35134	Харди Стеван			Сремска Митровица	Сремска Митровица
29	РКТГ-35249	Цундра Андрија			Сремска Митровица	Сремска Митровица
30	РКТГ-35258	Чоловић Босиљка	Петар	1923	Сремска Митровица	Сремска Митровица
31	РКТГ-35343	Шербила Иван	Никола		Сремска Митровица	Сремска Митровица
32	РКТГ-35344	Шнајдер Ернест	Станис-лав		Сремска Митровица	Сремска Митровица
33	РКТГ-35362	Шнер Стјепан			Сремска Митровица	Сремска Митровица
34	РКТГ-35543	Гајгер Иван			Сремска Митровица	Сремска Митровица
35	РКТГ-35544	Гулка Иван			Сремска Митровица	Сремска Митровица
36	РКТГ-35545	Гулка Мартин			Сремска Митровица	Сремска Митровица
37	РКТГ-35553	Дебељак Жика			Сремска Митровица	Сремска Митровица
38	РКТГ-35560	Ерак Тома			Сремска Митровица	Сремска Митровица
39	РКТГ-35573	Јунг Драган Др.	Игњат		Сремска Митровица	Сремска Митровица
40	РКТГ-35592	Комерички Драга			Сремска Митровица	Сремска Митровица
41	РКТГ-35597	Колац Илија			Сремска Митровица	Сремска Митровица
42	РКТГ-35604	Крчелић Рајнхард	Јосип	1924	Сремска Митровица	Сремска Митровица
43	РКТГ-35655	Марушић Ирма	Антун		Сремска Митровица	Сремска Митровица

44	РКТГ-35656	Михаљчић Виктор			Сремска Митровица	Сремска Митровица
45	РКТГ-35658	Миглински Михајло	Фрања	1913	Сремска Митровица	Сремска Митровица
46	РКТГ-36794	Азановић Никола		1909	Сремска Митровица	Сремска Митровица
47	РКТГ-36795	Бан Фрања			Сремска Митровица	Сремска Митровица
48	РКТГ-36796	Баритон Фрања			Сремска Митровица	Сремска Митровица
49	РКТГ-36797	Бартош Фрања			Сремска Митровица	Сремска Митровица
50	РКТГ-36798	Бартош Стјепан			Сремска Митровица	Сремска Митровица
51	РКТГ-36799	Белић Антон			Сремска Митровица	Сремска Митровица
52	РКТГ-36800	Бернатовић Иван			Сремска Митровица	Сремска Митровица
53	РКТГ-36801	Бежановић Радован		1912	Сремска Митровица	Сремска Митровица
54	РКТГ-36802	Бокун Фердо		1888	Сремска Митровица	Сремска Митровица
55	РКТГ-36803	Борош Круно		1909	Сремска Митровица	Сремска Митровица
56	РКТГ-36804	Бранделек Јозеф		1920	Сремска Митровица	Сремска Митровица
57	РКТГ-36805	Бркић Ђура			Сремска Митровица	Сремска Митровица
58	РКТГ-36806	Цапић Рудолф			Сремска Митровица	Сремска Митровица
59	РКТГ-36807	Ципријановић Мата			Сремска Митровица	Сремска Митровица
60	РКТГ-36898	Дадић Станко			Сремска Митровица	Сремска Митровица
61	РКТГ-36899	Давидовић Никола			Сремска Митровица	Сремска Митровица
62	РКТГ-36900	Девчић Штефица			Сремска Митровица	Сремска Митровица
63	РКТГ-36901	Дивљак Богдан			Сремска Митровица	Сремска Митровица

64	РКТГ-36902	Дошен Н.		1894	Сремска Митровица	Сремска Митровица
65	РКТГ-36903	Драгутинац Мијо	Ђура	1896	Сремска Митровица	Сремска Митровица
66	РКТГ-36904	Дудаш Мато			Сремска Митровица	Сремска Митровица
67	РКТГ-36905	Ернест Иван			Сремска Митровица	Сремска Митровица
68	РКТГ-36906	Фелер Ђура		1918	Сремска Митровица	Сремска Митровица
69	РКТГ-36907	Фењок Јозефина		1921	Сремска Митровица	Сремска Митровица
70	РКТГ-36908	Филиповић Лука			Сремска Митровица	Сремска Митровица
71	РКТГ-36909	Флегар Људевит		1879	Сремска Митровица	Сремска Митровица
72	РКТГ-36910	Форо Алексан-дар	Петар	1921	Сремска Митровица	Сремска Митровица
73	РКТГ-36911	Гајишин Душан			Сремска Митровица	Сремска Митровица
74	РКТГ-36912	Газић Јуре			Сремска Митровица	Сремска Митровица
75	РКТГ-36913	Гнип Даниел		1909	Сремска Митровица	Сремска Митровица
76	РКТГ-36914	Годушка Иван			Сремска Митровица	Сремска Митровица
77	РКТГ-36915	Гомбаш Стеван			Сремска Митровица	Сремска Митровица
78	РКТГ-36916	Гошпар Иван		1914	А - непо-знато	Сремска Митровица
79	РКТГ-36917	Гргић Ђура		1904	Сремска Митровица	Сремска Митровица
80	РКТГ-36918	Гвоздић Петар		1898	Сремска Митровица	Сремска Митровица
81	РКТГ-36919	Хаџић Ђура			Сремска Митровица	Сремска Митровица
82	РКТГ-36920	Хајн Фрањо		1899	Сремска Митровица	Сремска Митровица
83	РКТГ-36921	Хан Јакоб	Јожеф		Сремска Митровица	Сремска Митровица

84	РКТГ-36922	Хелбин Карло Др.			Сремска Митровица	Сремска Митровица
85	РКТГ-36923	Храк Ђура			Сремска Митровица	Сремска Митровица
86	РКТГ-36981	Јајин Иван			Сремска Митровица	Сремска Митровица
87	РКТГ-36982	Јаклин Иван			Сремска Митровица	Сремска Митровица
88	РКТГ-36983	Јаклин Славко			Сремска Митровица	Сремска Митровица
89	РКТГ-36984	Јанковић Петар			Сремска Митровица	Сремска Митровица
90	РКТГ-36985	Јаношевски Пера		1914	Сремска Митровица	Сремска Митровица
91	РКТГ-36986	Јежић Здравко		1904	Сремска Митровица	Сремска Митровица
92	РКТГ-36987	Јовановић Иван			Сремска Митровица	Сремска Митровица
93	РКТГ-36988	Јовановић Криста			Сремска Митровица	Сремска Митровица
94	РКТГ-36990	Јукић Петар		1905	Сремска Митровица	Сремска Митровица
95	РКТГ-36991	Јурић Иван			Сремска Митровица	Сремска Митровица
96	РКТГ-36992	Јуст Н.			Сремска Митровица	Сремска Митровица
97	РКТГ-36993	Карамановић Марија			Сремска Митровица	Сремска Митровица
98	РКТГ-36994	Кин Јосип			Сремска Митровица	Сремска Митровица
99	РКТГ-36995	Киш Јанош	Јанош	1890	Сремска Митровица	Сремска Митровица
100	РКТГ-36996	Кмерички Драга			Сремска Митровица	Сремска Митровица
101	РКТГ-36997	Кнежевић Бранка			Сремска Митровица	Сремска Митровица
102	РКТГ-36998	Костелац Станко		1912	Сремска Митровица	Сремска Митровица
103	РКТГ-36999	Ковач Стјепан			Сремска Митровица	Сремска Митровица

104	РКТГ-37000	Ковачић Фрања			Сремска Митровица	Сремска Митровица
105	РКТГ-37002	Ковачић Лука			Сремска Митровица	Сремска Митровица
106	РКТГ-37003	Ковачић Матија			Сремска Митровица	Сремска Митровица
107	РКТГ-37004	Крак Ђура			Сремска Митровица	Сремска Митровица
108	РКТГ-37005	Крамановић Марија			Сремска Митровица	Сремска Митровица
109	РКТГ-37006	Кранц Алексан-дар		1879	Сремска Митровица	Сремска Митровица
110	РКТГ-37007	Крпан Аница			Сремска Митровица	Сремска Митровица
111	РКТГ-37008	Крзмановић Иван	Стјепан	1912	Сремска Митровица	Сремска Митровица
112	РКТГ-37009	Кујунџија Иван			Сремска Митровица	Сремска Митровица
113	РКТГ-37010	Лаћарски Стеван	Василије		Сремска Митровица	Сремска Митровица
114	РКТГ-37011	Лисак Јосип	Иван		Сремска Митровица	Сремска Митровица
115	РКТГ-37012	Ловрић Иван			Сремска Митровица	Сремска Митровица
116	РКТГ-37013	Луцијановић Фердо			Сремска Митровица	Сремска Митровица
117	РКТГ-37014	Лукић Иван			Сремска Митровица	Сремска Митровица
118	РКТГ-37015	Малицки Петар			Сремска Митровица	Сремска Митровица
119	РКТГ-37016	Мамурак Аугуст			Сремска Митровица	Сремска Митровица
120	РКТГ-37017	Мамутовић Стеван		1884	Сремска Митровица	Сремска Митровица
121	РКТГ-37018	Марас Дане			Сремска Митровица	Сремска Митровица
122	РКТГ-37019	Марицки Фрања			Сремска Митровица	Сремска Митровица
123	РКТГ-37020	Маринковић Андрија			Сремска Митровица	Сремска Митровица

124	РКТГ-37021	Мажуран Аугуст			Сремска Митровица	Сремска Митровица
125	РКТГ-37022	Моличкер Петар			Сремска Митровица	Сремска Митровица
126	РКТГ-37023	Морај Иван			Сремска Митровица	Сремска Митровица
127	РКТГ-37024	Морак Антун			Сремска Митровица	Сремска Митровица
128	РКТГ-37025	Крушецки Мија			Сремска Митровица	Сремска Митровица
129	РКТГ-37026	Мрђан Божо			Сремска Митровица	Сремска Митровица
130	РКТГ-37027	Никић Марко			Сремска Митровица	Сремска Митровица
131	РКТГ-37028	Новосел Јосип			Сремска Митровица	Сремска Митровица
132	РКТГ-37029	Новосел Антун			Сремска Митровица	Сремска Митровица
133	РКТГ-37030	Осмокиш Стјепан			Сремска Митровица	Сремска Митровица
134	РКТГ-37031	Палаги Шандор		1919	Сремска Митровица	Сремска Митровица
135	РКТГ-37032	Пандуровић Иван			Сремска Митровица	Сремска Митровица
136	РКТГ-37033	Павлић			Сремска Митровица	Сремска Митровица
137	РКТГ-37034	Пебец Фрања			Сремска Митровица	Сремска Митровица
138	РКТГ-37035	Пењишковић Петар			Сремска Митровица	Сремска Митровица
139	РКТГ-37036	Пењишковић Ружа			Сремски Михаљевци	Сремска Митровица
140	РКТГ-37037	Пете Андраш	Јожеф	1920	Сремска Митровица	Сремска Митровица
141	РКТГ-37038	Певек Фрања			Сремска Митровица	Сремска Митровица
142	РКТГ-37039	Писметровић Петар			Сремска Митровица	Сремска Митровица
143	РКТГ-37040	Подушка Иван			Сремска Митровица	Сремска Митровица

144	РКТГ-37041	Пребичевић Теофил			Сремска Митровица	Сремска Митровица
145	РКТГ-37042	Протил Јосип		1876	Сремска Митровица	Сремска Митровица
146	РКТГ-37043	Пшеница Михајло		1884	Сремска Митровица	Сремска Митровица
147	РКТГ-37044	Рачки Фрања Др.		1891	Сремска Митровица	Сремска Митровица
148	РКТГ-37045	Радја Михајло	Стеван		Сремска Митровица	Сремска Митровица
149	РКТГ-37046	Рајзер Јакоб			Сремска Митровица	Сремска Митровица
150	РКТГ-37047	Рашетаровић Милан		1914	Сремска Митровица	Сремска Митровица
151	РКТГ-37048	Регл Антон			Сремска Митровица	Сремска Митровица
152	РКТГ-37049	Рукавина Стјепан		1908	Сремска Митровица	Сремска Митровица
153	РКТГ-37050	Руп Карло		1904	Сремска Митровица	Сремска Митровица
154	РКТГ-37051	Ружецки Иван		1902	Сремска Митровица	Сремска Митровица
155	РКТГ-37052	Ружецки Јохан			Сремска Митровица	Сремска Митровица
156	РКТГ-37053	Садар Иван			Сремска Митровица	Сремска Митровица
157	РКТГ-37054	Салај		1912	Сремска Митровица	Сремска Митровица
158	РКТГ-37055	Салај Ђура			Сремска Митровица	Сремска Митровица
159	РКТГ-37056	Салај Фрања			Сремска Митровица	Сремска Митровица
160	РКТГ-37057	Сендер Никола			Сремска Митровица	Сремска Митровица
161	РКТГ-37058	Смиљ Стеван			Сремска Митровица	Сремска Митровица
162	РКТГ-37059	Солај Ђура			Сремска Митровица	Сремска Митровица
163	РКТГ-37060	Станић Иван			Сремска Митровица	Сремска Митровица

164	РКТГ-37061	Студихор Стјепан			Сремска Митровица	Сремска Митровица
165	РКТГ-37062	Сундра Андрија	Ђуро		Сремска Митровица	Сремска Митровица
166	РКТГ-37063	Шандор Никола			Сремска Митровица	Сремска Митровица
167	РКТГ-37064	Шаренградац Кузман		1896	Сремска Митровица	Сремска Митровица
168	РКТГ-37065	Шенер Јосип			Сремска Митровица	Сремска Митровица
169	РКТГ-37066	Шимони Јошка			Сремска Митровица	Сремска Митровица
170	РКТГ-37067	Шпановић Иван			Сремска Митровица	Сремска Митровица
171	РКТГ-37068	Шпановић Митар			Сремска Митровица	Сремска Митровица
172	РКТГ-37069	Шпановић Никола			Сремска Митровица	Сремска Митровица
173	РКТГ-37070	Штелерман Адам			Сремска Митровица	Сремска Митровица
174	РКТГ-37071	Штерлеман Адам		1904	Сремска Митровица	Сремска Митровица
175	РКТГ-37072	Швајберић Јоца			Сремска Митровица	Сремска Митровица
176	РКТГ-37073	Таин Иван			Сремска Митровица	Сремска Митровица
177	РКТГ-37074	Таши Андрија			Сремска Митровица	Сремска Митровица
178	РКТГ-37075	Тохић Марица			Сремска Митровица	Сремска Митровица
179	РКТГ-37076	Томшић Зденка			Сремска Митровица	Сремска Митровица
180	РКТГ-37077	Топаловић Јован	Јефта	1899	Сремска Митровица	Сремска Митровица
181	РКТГ-37078	Тот Антон			Сремска Митровица	Сремска Митровица
182	РКТГ-37079	Трам Ернест			Сремска Митровица	Сремска Митровица
183	РКТГ-37080	Трговчевић Матија		1904	Сремска Митровица	Сремска Митровица

184	РКТГ-37081	Унер Стјепан			Сремска Митровица	Сремска Митровица
185	РКТГ-37082	Увалић Милан		1926	Сремска Митровица	Сремска Митровица
186	РКТГ-37083	Валентић Иван			Сремска Митровица	Сремска Митровица
187	РКТГ-37084	Велзек Петар			Сремска Митровица	Сремска Митровица
188	РКТГ-37085	Веслај Људевит	Људевит		Сремска Митровица	Сремска Митровица
189	РКТГ-37086	Видимлић Славко		1906	Сремска Митровица	Сремска Митровица
190	РКТГ-37087	Војводић Иван			Сремска Митровица	Сремска Митровица
191	РКТГ-37088	Врховски Јосип			Сремска Митровица	Сремска Митровица
192	РКТГ-37089	Вујашковић Павле		1921	Сремска Митровица	Сремска Митровица
193	РКТГ-37090	Завидовић Никола			Сремска Митровица	Сремска Митровица
194	РКТГ-37091	Зеремски Александар			Сремска Митровица	Сремска Митровица
195	РКТГ-38947	Мрак Тома			А-непознато	Сремска Митровица
196	РКТГ-38948	Вукосавић Мија			А-непознато	Сремска Митровица
197	РКТГ-38950	Ивген Михла			А-непознато	Сремска Митровица
198	РКТГ-38951	Биондић Андрија			А- непознато	Сремска Митровица
199	РКТГ-38952	Мецгер Марија			А-непознато	Сремска Митровица
200	РКТГ-38953	Хордаш Иван			А-непознато	Сремска Митровица
201	РКТГ-38954	Варија Андрија			А-непознато	Сремска Митровица
202	РКТГ-38955	Варија Јула			А-непознато	Сремска Митровица
203	РКТГ-38956	Резингер Јакоб			А- непознато	Сремска Митровица

204	РКТГ-38957	Делија Зденка			А-непознато	Сремска Митровица
205	РКТГ-38958	Берецки Мартин			А-непознато	Сремска Митровица
206	РКТГ-38959	Контра Фрања	Андрија	1914	Сот	Сремска Митровица
207	РКТГ-38960	Санадар Мића			А-непознато	Сремска Митровица
208	РКТГ-38961	Крижар Ника			А-непознато	Сремска Митровица
209	РКТГ-39053	Римац Сретен			А-непознато	Сремска Митровица
210	РКТГ-39054	Портић Антун			А-непознато	Сремска Митровица
211	РКТГ-39055	Хрват Мата			А-непознато	Сремска Митровица
212	РКТГ-39058	Крамарић Јосип		1905	Лепоглава	Сремска Митровица
213	РКТГ-39059	Хуц Мартин			А-непознато	Сремска Митровица
214	РКТГ-39060	Негић Стеван			А-непознато	Сремска Митровица
215	РКТГ-39062	Хуц Стеван			А-непознато	Сремска Митровица
216	РКТГ-39063	Лопко Стјепан			А-непознато	Сремска Митровица
217	РКТГ-39064	Чупић Стева			А-непознато	Сремска Митровица
218	РКТГ-39066	Сигал Мата			А-непознато	Сремска Митровица
219	РКТГ-39067	Рендељ Мата			А-непознато	Сремска Митровица
220	РКТГ-39069	Балан Јосип			А-непознато	Сремска Митровица
221	РКТГ-39070	Фибри Иван			А-непознато	Сремска Митровица
222	РКТГ-39071	Дорнес Антун	Матија	1895	Илок	Сремска Митровица
223	РКТГ-39072	Ага Иван			А-непознато	Сремска Митровица

224	РКТГ-39074	Шарчевић Драгутин			А-непознато	Сремска Митровица
225	РКТГ-39075	Бесемњени Јозефат			А-непознато	Сремска Митровица
226	РКТГ-39076	Задовски Павле			А-непознато	Сремска Митровица
227	РКТГ-39078	Ланчић Отон			А-непознато	Сремска Митровица
228	РКТГ-39079	Катулинић Андрија			А-непознато	Сремска Митровица
229	РКТГ-39080	Сакач Јосип			А-непознато	Сремска Митровица
230	РКТГ-39082	Шундровић Стева			А-непознато	Сремска Митровица
231	РКТГ-39083	Деружац Иван			А-непознато	Сремска Митровица
232	РКТГ-39084	Вићановић Љуба			А-непознато	Сремска Митровица
233	РКТГ-39085	Крсмановић Ивица			А-непознато	Сремска Митровица
234	РКТГ-39086	Херстер Ивица	Јосип	1914	Ђаково	Сремска Митровица
235	РКТГ-39087	Катањон Андрија			А-непознато	Сремска Митровица
236	РКТГ-39088	Иванић Никола			А-непознато	Сремска Митровица
237	РКТГ-39089	Штајдублер Стјепан			А-непознато	Сремска Митровица
238	РКТГ-39090	Велбл Никола			А-непознато	Сремска Митровица
239	РКТГ-39091	Кирни Тома			А-непознато	Сремска Митровица
240	РКТГ-39092	Орбанић Стипа			А-непознато	Сремска Митровица
241	РКТГ-39094	Катиловић Божа			Сремска Митровица	Сремска Митровица
242	РКТГ-39095	Томшић Антун			Сремска Митровица	Сремска Митровица
243	РКТГ-39097	Уклих Ђура			А-непознато	Сремска Митровица

244	РКТГ-39100	Шеговац Мија			Ловас	Сремска Митровица
245	РКТГ-39101	Аждајић Лука			Сарајево	Сремска Митровица
246	РКТГ-41707	Грачан Марко	Матија	1910	Хртковци	Сремска Митровица
247	РКТГ-41729	Шаренградац Иван	Кузман	1919	Бапска Новак	Сремска Митровица
248	РКТГ-41733	Гамиршек Владимир	Јакоб	1902	Сремска Митровица	Сремска Митровица
249	РКТГ-41764	Рерих Стеван	Иван	1913	Сремска Митровица	Сремска Митровица
250	РКТГ-41902	Михелић Виктор		1895	Врбања	Сремска Митровица
251	РКТГ-49952	Мецгер Јосип			Стриј	Сремска Митровица
252	РКТГ-51369	Хојте Драган	Миша	1919	Сланкамен	Сремска Митровица
253	РКТГ-65477	Дојнмутер Розина		1908	Сремска Митровица	Сремска Митровица
254	РКТГ-67781	Регер Марија	Антон	1876	Сремска Митровица	Сремска Митровица
255	РКТГ-77163	Клајнер Барбара		1883	Сремска Митровица	Сремска Митровица
256	РКТГ-109128	Тифенбах Магдалена		1880	А -непо-знато	Сремска Митровица

Списак хрватских жртава из Сремске Митровице током 2. светског рата настао од непознатог аутора:

1. АНДРАШИ Хеда, убијена 1945., Митровица
2. АСТАЛОШ Јосип, убијен, Митровица
3. БЕРНАТОВИЋ Грета (род. Танзер), жена фотографа, стрељана, бачена у Саву
4. БЕРНАТОВИЋ Иван, фотограф, осуђен на смрт, помилован на 20 година.,
12 г. провео у затвору, 5 година у самици.
5. БЕЛОБРК, зидар, гробар, убијен, Митровица

6. БАНИЧЕК Фрањо, стражар, убијен, Митровица, 1944. г.
7. БАЛАШ Ферика, стражар, убијен, Митровица, 1944. г.
8. БЕНКОВИЋ, стројар на броду, убијен, Митровица, 1944. г.
9. БЛАГОЈЕВИЋ, убијен, Митровица, 1944. г.
10. БРИНДЛ Фрањо, кројач, градоначелник, убијен након суђења у Митровици
1946.
11. ЦИПРИЈАНОВИЋ Мато (»Тица«), чиновник, нестао, на Крижном путу 1945. г.
12. ЦУНДРА АНДРИЈА, власник творнице обуће, убијен, Митровица 1945. г.
13. ЧАРНОВСКИ ИВАН, постолар, нестао, Крижни пут
14. ДЕБЕЉАК Жика, радио на жељезничкој станици, убијен, Митровица, 1945. г.
15. ДЕЛИНГЕР (отац), убијен, Митровица, 1944. г.
16. ДЕЛИНГЕР (син), убијен, Митровица, 1944. г.
17. ДЕВЧИЋ Брацо, опскрбни часник, страдао при повлачењу у Словенију 1945. г.
18. ДЕВЧИЋ Штефица, поштарица, доведена из Загреба 1945. г., силована и убијена
19. ДРАГУТИНАЦ Мијо, сељак, убијен, Митровица, 1944. г.
20. ДОШЕН Дане, суђен и стрељан у Митровици 1945. г.
21. ДОШЕН Лацо, погинуо 1942. на источном бојишту
22. ДОШЕН Стипа, убијен у Кошки 1946. г.
23. ДОШЕН (из Водникове улице), погинуо у рату у Бешенову
24. ДРАГИЧЕВИЋ Марко, нестао, Крижни пут, 1945. г.
25. ДУЈМОВИЋ Јелена, умрла 1948. г. од посљедица мучења у затвору
26. ДУЈМОВИЋ Милан, страдао, Крижни пут, 1945. г.
27. ЂАЈИЋ ПАЈА, власник каване, убијен, Митровица, 1945. г.
28. ЕРАКОВИЋ (отац), власник сушаре, убијен, Митровица, 1945. г.
29. ЕРАКОВИЋ (син) »Зуба«, убијен, Митровица, 1945. г.
30. ФЕЛДИ Марија (Мица), ученица 5. р. гимназије, мобилизирана, послана на
бојиште (16. војвод. бригада), погинула
31. ФЕЈЕШ, градски чиновник, убијен, Митровица
32. ФИЛИПОВИЋ Лука, редарственик, убијен, Митровица, 1944. г.
33. ФЛЕГАР (отац), убијен, Митровица
34. ФЛЕГАР (син), убијен, Митровица
35. ФРАНЧЕСКО Иван, столар, убијен, Митровица, 1944. г.
36. ГАЈШИН, гостионичар, убијен, Митровица

37. ГАЈШИН (жена), убијена, Митровица
38. ГАМИРШЕК Владимир, инг. шумарства, прошао Крижни пут до Пожаревца где је
суђен, умро у затвору
39. ГНИП Данијел, убијен у Митровици
40. ГРГИНЧЕВИЋ Иван, погинуо у рату 1944. г.
41. ГРЖЕТИЋ Антун, убијен у Митровици
42. ГВОЗДИЋ др. Петар, одвјетник, суђен, објешен, Митровица, 1946. г.
43. ХАЏИЋ Ђуро, замјеник шефа апровизације, убијен, Митровица, 1944. г.
44. ХАЏИЋ Јозефина, убијена, Митровица, 1944. г.
45. ХАЏИЋ Матија, страдао, Крижни пут, 1945. г.
46. ХАЈНАЛ Јозеф, убијен, Митровица
47. ХАЈНАЛ (син), погинуо као домобран
48. ХАЈНАЛ Фрањо, убијен, Митровица
49. ХАРДИ (син власника млина), убијен, Митровица
50. ХАВЛАС Иван, страдао, Крижни пут, 1945. г.
51. ХАВЛАС Милан, страдао, Крижни пут, 1945. г.
52. ХЕЛБИХ др. Карло, суђен, објешен, Митровица, 1946. г.
53. ХЕРАК Ђуро, убијен, Митровица, 1944. г.
54. ХЕРАК Катица, убијена, Митровица, 1944. г.
55. ХЕРАК Томица, убијен, Митровица, 1944. г.
56. ХЕРАК Зденка, пред оцем силована, скупа с оцем убијена, Митровица, 1944.
57. ХОФМАН Ернест, убијен, Митровица, 1944. г.
58. ХАРАМИНА (отац), убијен, Митровица, 1944. г.
59. ХАРАМИНА (мати), убијена, Митровица, 1944. г.
60. ХАРАМИНА (син), убијен, Митровица, 1944. г.
61. ХРБИЧИЋ Фрањо, стражар, убијен, Митровица, 1944. г.
62. ХУСЊАК Божидар, стражар, убијен, Митровица, 1944. г.
63. ЈАКЛИН Иван, водитељ обрта и индустрије у казниони, убијен, Митровица, 1944..
64. ЈАКЛИН Вјекослав, чиновник у казниони, убијен, Митровица, 1944. г.
65. ЈАНКОВИЋ Перо, благајник у казниони, убијен, Митровица, 1944. г.
66. ЈЕЖИЋ Здравко, котарски предстојник, убијен након суђења, Митровица, 25.
5. 1946. г.
67. ЈОВАНОВИЋ Иван, стражар, убијен, Митровица, 1944. г.
68. ЈУНГ др. Драган, одвјетник, убијен, Митровица, 1944. г.
69. ЈУСТ Феликс, убијен, Митровица, 1944. г.

70. КАДЕЈ (KADEY) Фрањо (Дада), лијечник, страдао, Блајбург, 1945. г.
71. КАСПЕР Јошко, механичар, убијен, Митровица, 1944. г.
72. КАСПЕР (брат), полицајац, убијен, Митровица, 1944. г.
73. КЛАЈНИНГЕР Антон (Тоника), месар, убијен, Митровица, 1944. г.
74. КЛАЈНИНГЕР Мато, убијен, Митровица, 1944. г.
75. КЛЕПИЋ Јосип, сељак, убијен, Митровица
76. КНЕБЛ Ђуро, бачен са »Свиларе«, умро
77. КОКАЉ Ђуро, шофер, убијен, Митровица
78. КОЛАЦ Иван, малтадија на румској малти, убијен, Митровица, 1944. г.
79. КОЛАЦ (жена), убили је партизани, Митровица, 1943. г.
80. КОЛАЦ (кћи), нестала при повлачењу у Словенију, 1945. г.
81. КОЛАЦ Стипа, страдао, Крижни пут, 1945. г.
82. КОМЕРИЦКИ Драго, банковни чиновник, убијен, Митровица, 1944. г.
83. КОВАЧ Људевит, хотелијер, страдао, Блајбург, 1945. г.
84. КОВАЧ Пуба (син), страдао, Блајбург, 1945. г.
85. КОВАЧ Анте, градски цестар, убијен, Митровица
86. КОВАЧИЋ Фрањо, учитељ, убијен, Митровица, 1945. г.
87. КОВАЧИЋ Никола, убијен, Митровица, 1945. г.
88. КОВАЧИЋ Мато, сељак, убијен, Митровица, 1945. г.
89. КОВАЧИЋ Лука, ђечак, убијен, Митровица, 1945. г.
90. КРАЊЧЕЦ Андрија, убијен, Митровица, 1945. г.
91. КРУЧАЈ Драго, убијен, Митровица, 1945. г.
92. КРУШЕЦКИ Мијо, убијен, Митровица
93. КРЗМАНОВИЋ Андрија, таборник, убијен, Митровица, 1944. г.
94. КРЗМАНОВИЦ Сека (род. Ђајић), убијена, Митровица, 1944. г.
95. КРЗМАНОВИЦ Иван (син), масакриран, убијен, Митровица, 1944. г.
96. ЛУЦИЈАНОВИЋ Фердо, трговац, убијен, Митровица, 1945. г.
97. ЛУКИЋ, трговац, убијен, Митровица
98. ЛУКИЋ (жена), убијена, Митровица
99. КУЛУШИЋ Дане, сељак, убијен, Митровица, 1944. г.
100. КУШАН Фрањо, златар, нестао
101. ЛОВРИЋ Иван, сељак, убијен, Митровица
102. МАХАЧ Андрија, страдао, Крижни пут, 1945. г.
103. МАХАЧ Ивица (син), страдао, Крижни пут, 1945. г.
104. МАЛИЧКИ Пера, службеник ПТТ, убијен, Митровица
105. МАЛИЧКИ Марко, стражар, убијен, Митровица
106. МАЛИЧКИ Иван, студент, убијен, Митровица
107. МАРЕК, клесар, убијен, Митровица
108. МАРЕК Ладислав »Лацо« (син), нестао при повлачењу у Словенију 1944. г.

109. МАРКОВАЦ (Зуза) Ђуро, погинуо
110. МАРИЋ Антун, убијен, Митровица
111. МАРУШИЋ Катица (17 год.), стријељана у Новом Саду
112. МАТИЈАШЋИЋ Иван, службеник Прве Хрватске Штедионице, из болнице св. Дух
одведен, убијен у Јазовки 1945. г.
113. МАРУНИЋ Елизабета (Лиза), убијена у Митровици 1944. г.
114. МАРУНИЋ Јелка, убијена, Митровица, 1944. г.
115. МАТИЈЕВИЋ Митар, сељак, убијен, Митровица, 1944. г.
116. МАТИЈЕВИЋ Алојз, сељак, убијен у Јазовки 1945. г.
117. МАТИЈЕВИЋ Никола, сељак, страдао у Блајбургу 1945. г.
118. МАТИЈЕВИЋ Иван, службеник у Водној задрузи, убијен у Земуну
119. МИЛОВАЦ Божо, убијен, Митровица
120. МОРАК Антун, убијен, Митровица
121. МОРАК (син), електричар, убијен, Митровица
122. НАГОДА Емилија, силована, убијена, Митровица
123. НИКИЋ Марко, трговац, убијен, Митровица
124. НОВОСЕЛ Пепа, власник брашнаре, масакриран (резали му кожу с леђа у
траке, пекли и стављали у уста да једе), убијен на Фрушкој гори
125. ОБРУЧА Иван, убијен, Митровица
126. ОБУЧИНА Ивица, страдао, Крижни пут, 1945. г.
127. ОЖАНИЋ Људевит, чиновник у пилани, погинуо при повлачењу
128. ОЖАНИЋ (син), погинуо при повлачењу
129. ОЖАНИЋ (старија кћи), убијена у Митровици
130. ПЕЦАРАЦ Никола, убијен, Митровица
131. ПЕРКОВИЋ Тона, убијен, Митровица
132. ПЕТКО (отац), погинуо на сријемском фронту 1944. г.
133. ПФЕФЕР Ловро, убијен, Митровица
134. ПИСМЕСТРОВИЋ Петар, сељак, убијен, Митровица
135. ПИСМЕСТРОВИЋ (брат), убијен, Митровица
136. ПЛАВШИЋ, радио у Пивовари, убијен, Митровица
137. ПЛАВШИЋ Јохана, умрла 1948. од посљедица мучења у затвору
138. ПОСПИШИЛ Лавослав Камило, убијен, Митровица
139. ПРАНИЋ Фрањо, радио у Пивовари, убијен, Митровица
140. РАДАНОВИЋ Мато, стражар, убијен, Митровица
141. РАИЗЕР Мацко, убијен, Митровица
142. РАЈНОВИЋ Иван, масакриран, убијен, Митровица
143. РИХТАРИЋ Стјепан, убијен, Митровица
144. РУЖЕЦКИ Иван, зидар, убијен, Митровица

145. РУЖЕЦКИ Фрањо, убијен, Митровица
146. РУКАВИНА Марко, сељак, убијен, Митровица, 1944. г.
147. РУКАВИНА Нико, сељак, убијен, Митровица, 1944. г.
148. РУКАВИНА Стипан, сељак, убијен, Митровица, 1944. г.
149. РУКАВИНА (Вељача), убијен, Митровица
150. САЛАЈ Фрањо, масакриран, убијен (у влаку)
151. САВИЋ Мато, масакриран, убијен (у влаку)
152. СИМОН Фрањо, полицајац, убијен у Митровици 1944. г.
153. СИМОН, зидар, убијен, Митровица
154. СИНГЕР Реза, убијена, Митровица
155. СУЛЧАН Фрањо, трговац, убијен, Митровица
156. СУЛЧАН Софија (кћи), затворена неколико година, мучена
157. СУЛИЋ Фрањо, полицајац, убијен, Митровица, 1944. г.
158. ШИМУНИЋ Мијо, убијен, Митровица
159. ШИЊОР Иван, пекар, убијен, Митровица
160. ШИЊОР Штефица, (17 год.), стријељана у Новом Саду
161. ШНАЈДЕР, учитељ у осн. школи, убијен, Митровица
162. ШПАНОВИЋ Антун, погинуо 1943. г. код Старе Градишке
163. ШПАНОВИЋ, постолар, убијен, Митровица
164. ШПОЉАР Руда, пивоварски технолог, убијен, Митровица
165. ШПОЉАР, трговац, убијен, Митровица
166. ШУЛЦ, чиновник на жељ. станици, убијен, Митровица
167. ШУСТРАК Иван, кројач, убијен, Митровица
168. ШТЕФАНКСИ Никола, убијен, Митровица
169. ШВАЈБЕРИЋ Јоца, сељак, убијен, Митровица, 1944. г.
170. ШВАЈБЕРИЋ Ивица, убијен, Митровица, 1944. г.
171. ШВАЈБЕРИЋ Никица, убијен, Митровица, 1944. г.
172. ШВИНГЕР Фрањо, убијен, Митровица
173. ТАЈМ Ивица, убијен, Митровица, 1944. г.
174. ТАРОДИ Фрањо, службеник на жељ. станици, убијен, Митровица, 1944. г.
175. ТОМЧИЋ Ђуро, убијен, Митровица
176. ТОМШИЋ Томица, бријач, убијен, Митровица, 1944. г.
177. ТОМШИЋ Зденка (кћи, силована пред оцем, убијена, Митровица, 1944. г.
178. ТОТ, радник, убијен, Митровица
179. ТРАМ Влатко, наставник гимнастике, страдао, Крижни пут, 1945. г.
180. ТРАМ Иван, гимназијалац, убијен, Митровица
181. УГЛАР Јошко, нестао у повлачењу 1944. г.
182. УГЛАР Матија, нестао у повлачењу

183. УНГЕР Стјепан, војник, стријељан, Митровица
184. УРСА, посједовао млин за кукуруз, убијен у Митровици
185. ВАЛЕНТИЦ Ивица, шеф у Земпру, убијен, Митровица, 1944.
186. ВАНЕК Франциска, погинуо у мираном влаку
187. ВРАТАРИЋ Мијо, жељезничар, убијен, Митровица, 1944. г.
188. ВВАГЕР, достављач у опћини, убијен, Митровица
189. ВОЛФ (WOLF) Фрањо, домобрански часник, погинуо на Романији
190. ЗЕЦ Перо, убијен, Митровица
191. ЗЕЦ Ана (жена), убијена, Митровица
192. ЗЕЦ Стипа, убијен, Митровица
193. ЗВОНАРЕВИЋ Митар, домобран, погинуо, Митровица
194. ЖУНТЕР Ђуро, љекарник, нестао при повлачењу

Nenad Lemajić

COMMUNIST TERROR IN SREMSKA MITROVICA AFTER 1944

SUMMARY

After the liberation of Sremska Mitrovica in 1944 and the establishment of a new communist government, the confrontation with the defeated party began. It had a pronounced national note in the town, because most of those shot and convicted were of Croatian origin. During the Second World War, they were part of the administrative, police and military structures of the ISC (Independent State of Croatia). A number of Serbs, declared for various reasons to be collaborators of the occupiers, were also shot. The paper presents two lists of the executed, the first being the Commission for Secret Graves at the Ministry of Justice of Serbia, and the second being the List of Croatian Victims during the war and immediate post-war period, which is kept in the Historical Archive of Srem in Sremska Mitrovica.

Бранко Василић

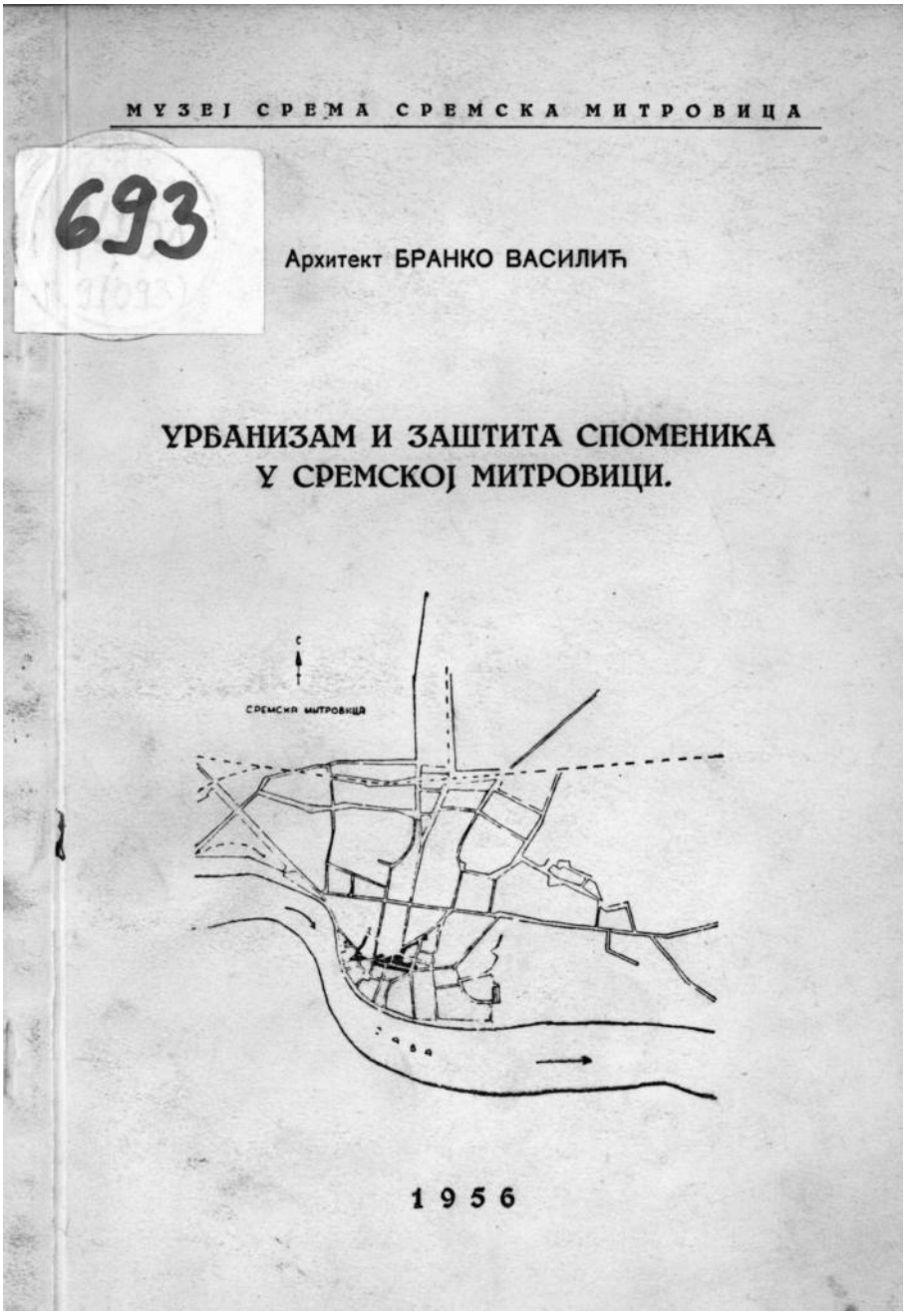

УРБАНИЗАМ И ЗАШТИТА СПОМЕНИКА У СРЕМСКОЈ МИТРОВИЦИ[1]

Све до доношења Закона о заштити споменика културе „...одлазили су у неповрат објекти драгоцени за науку и уметност. Народ је лишаван најлепших завештања своје прошлости, најнеоборивијих доказа свога културног и политичког права на тло на коме је живео. Народне масе и омладина губиле су најнепосредније елементе свог образовања, упознавања своје историје, својих обичаја, своје уметности и своје земље уопште. Народ је, најзад, лишаван свога права да буде у свету цењен по оном што је створио и пружио човечанству".

(Део текста попратног акта Законодавном савету ДФЈ бр. 2192 од 3 јула 1945 године).

РЕГУЛАЦИОНИ ПЛАН

Група архитеката и инжењера из Сремске Митровице 1946 г. покренула је питање израде регулационог плана града Митровице а две године касније донесена је одлука од стране ГОНО да се задатак повери арх. Милораду Пантовићу из Београда. Он је делимично израдио директивни план, али услед разних околности уговор је прекинут.

На иницијативу Друштва инжењера и техничара одређена је комисија од 15 чланова са задатком да проучe постојећи директивни план и да донесе препоруке. Комисија је дала сугестије садржане у записнику од 7. II. 1953 г., а у вези даљне израде плана.

Почетком 1955 г. склопљен је уговор са предузећем Пројект Срем из Срем. Митровице, које се обвезује да ће 1956 израдити идејни план регулације нашега града.

Разумљиво је, да се о овом проблему, у тако великом временском раздобљу од 1946 – 1955 г. много мислило и дискутовало, много тога нејасногa се разјаснило и средило а многа спорна питања су рашчишћена. Углавном су

1 Овај рад је први пут објављен 1956. године као посебно издање Музеја Срема у Сремској Митровици. Ценећи допринос архитекте Бранка Василића очувању војноградничарског језгра Сремске Митровице објављујемо га без измена. У то време као директор Музеја Срема архитекта Бранко Василић је упорном борбом пред свим значајним републичким и покрајинским институцијама успео да сачува од уништења језгро града због чега је сносио и последице на професионалном плану провевши последње радне године ван Музеја Срема коме је посветио читав живот.

сви урбанистички фактори – у основним линијама – доста правилно и добро замишљени. Једини урбанистички фактор, још доста нов за нашу земљу – заштита споменика културе – је мало споран и на овом питању долази често до размимоилажења у схватањима, пошто једни стоје на становишту да стари део града треба сачувати као докумет прошлости, а други опет, да старе грађевине, које сметају развоју града треба рушити.

Потребно је напоменути, да према апрексимативном прорачуну Урбанистичког завода у Београду, град Митровица, може се повећати од 15 на 40 хиљада становника, изградњом само слободних површина земље, између постојећих кућа, улица и тргова (баште, дворишта) а да се са изградњом не прелазе садашње границе града.

ИСТОРИЈСКИ ГРАД

Сремска Митровица (Сирмиум, Дмитровица) спада међу најстарије градове, у нашој земљи. Стари историчари први пут спомињу Сирмиум 170 године пре н.е., што значи да Митровица постоји без прекида 2125 година.

Сирмиум је основан још у преисторијско доба. Своје име добио је вероватно по вођи илирског племена Трибала. Римљани су освојили Сирмиум 34 године пре н.е. и држали га све до пропасти Западног римског царства (476).

Хуни га освајају и уништавају 448 године. После Хуна долазе Готи а онда Авари, који освајају од Византије Сирмиум и пљачкају га после трогодишњег опседања 579-582 г.

У VI веку долазе са Аварима Словени и наставља се сеоба народа.

Франачки краљ Карло Велики заузима Сирмиум 791 г.

У IX и почетком X века држе Сирмиум Бугари а касније Срби и Мађари.

У XII веку осваја Византија опет Сирмиум а онда Мађари. У овом веку пролазе крсташи кроз Сирмиум и налазе га у рушевинама.

У XIII веку Сирмиум мења име у ДИМИТРОВИЦУ по чувеном манастиру Св. Димитрија.

У XIV веку спомиње се дубровачка трговачка колонија. 1396 године Турци су први пут спалили и опустошили Митровицу.

У XV веку припада Митровица деспотима Стевану Лазаревићу, Ђурђу Бранковићу и неко време Ујлакију.[2] У XV и XVI веку Турци су више пута палили, пљачкали и пустошили Митровицу, док је дефинитивно нису освојили 1529 године, Пожаревачким миром 1718 године, ослободила се Митровица Турака после 189 година.

2 Угарска племићка породица Ујлаки тј. Илочки.

После Турака Митровица припада Аустругарској монархији. Од 1747-1881 постојала је Војна Граница са седиштем 9 Петроварадинског граничарског пука у Митровици.

Од 1914-1918 Светски рат, после рата Митровица долази под Југославију, онда II светски рат и ослобођење.

ИСТОРИЈСКИ ОБЈЕКТИ

Архитектонских објеката из римско-византијске и средњевековне епохе нашега града нема, јер су прохујали ратови, рушење, пљачкање и зуб времена уништили зграде а преостале зидине и темеље користили су људи вековима за грађевински материјал. Из овога времена остали су мали надгробни, архитектонски, украсни, саобраћајни и други споменици, који у музеју Срема презентују остатке града из ове епохе.

Из турског доба изгорела је непажњом и последња зграда, па ово доба представљају у музеју само оружје, оруђе, грнчарија, новац, надгробни споменици и друго.

Из времена поделе Срема на властелинства (феудално доба), остала је једина управна зграда митровачког властелинства, које је добио генерал гроф Јохан Колоредо. Касније је та зграда постала својина барона Александра Марка Пејачевића 1744-5 године, после је претворена у Царинарницу и најпосле у војну команду. Налази се на тргу Нар. Хероја 3.

У времену од оснивања 9-Петроварадинског граничарског пука са седиштем у Митровици 1747 до укидања војне границе 1881 г. назначене су у војно-граничарским картама XVIII и XIX века 35 војно-граничарске зграде. Многе од ових зграда не постоје више, некоје су онако појединачно раштркане изгубиле своје првобитно обилежје тако, да од Војно-граничарских објеката доминирају у целини око 12 до 15 објеката, урачунајући ту и градски парк (екзицириште) и одвојени Житни магацин или Војарну, као економски споменик. Ови објекти имају своју историјску документацију.

Од зграда сакралног карактера значајне су Стара православна црква у којој је Музеј црквене уметности, а која према Радославу Грујићу датира из XV века, са богато резбареним иконостасом и сликама Теодора Крачуна из XVIII века (под заштитом), затим Саборна црква из 1794 г. у стилу барока и иконостасом сликаним од Арсе Тодоровића из 1816 г., (под заштитом) па Католичка црква из 1810 и Русинска из 1905 године.

Успон трговачког сталежа и пораст њихове имовине доводи до зидања солидних приватних кућа, са нешто барокних, амприских и бидермајерских

елемената у последњој деценији XVIII и током XIX века. То су куће старих Бајића око Саборне цркве и оне на Житној пијаци.

Крајем XIX века подиже се Основна школа (1869) о трошку митровачких грађана Срба, зграда Имовине општине, Српски дом 1894 г. који је са приватним кућама Дра. Рогулића и Дра. Панишића, пројектовао познати архитекта онога времена Владимир Николић.

Само из наведених архитектонских објеката могуће је формирати историјску језгру нашега града, како од историјских документованих тако и од анонимних објеката.

„Та језгра даје грађевинама" - како каже инж. Младен Фучић „биљег оргиналности и индивидуалности, локалну ноту. Она је документат не само његове прошлости, него и развоја.....

Упознати град као појаву неможемо помоћу издвојених „знаменитости места", па биле оне саме за себе изванредне уметничке или културне вредности, ако уједно не упознамо његову језгру, која се састоји и од анонимних зграда". (Музеј 8, Загреб 1953, 137).

Сваки историјски град треба првенствено да прецизира историјску језгру, јер како каже Арх. Никола Добровић „Споменици прошлости не одстрањују се више као безвредни и у својој практичности дотрајали предмети. Нико од људи разбора нема храбрости да обестварује једно постојање отеловљено у виду непрекидности уметничко-историјског развоја" (Зборник заштите споменика Књ. II. Св. 1, Београд, 1951,31).

Инж. арх. Челић опет каже „Уништење је продукт неразумевања и неуважавања значаја и вредности споменика културе и његове историјско документарне и друштвено одгојне улоге у савременом животу. (Наше старине II, Сарајево 1954, 25).

НЕГАТИВНЕ ПОЈАВЕ У ГРАДУ

1) Дозволом рушења приватне куће Суботић из краја XVIII века и зидањем модерне куће Радак на тргу Народних Хероја 1, прво се је знатно оштетила целина малог карактеристичног трга из XVIII и XIX века, а друго нестала је једна архитектонски, за наше прилике, интересантна грађанска кућа из краја XVIII века. Сама кућа Радак у одговарајућој средини би задовољила, али овде делује неугодно помало разметљиво и квари хармонију трга. Ту је дошла до изражаја воља и жеља власника и пројектанта, без обзира на изглед и хармонију трга или овога дела града. Сл. 1 и 2.

2) Споменик Народним Херојима, подизан на брзину, и без предходног студија, на тргу истога имена, делује врло дисхармонично. Пред изразито

барокном црквом, класичним порталом и околним зградама из краја XVIII и XIX века, овакав архитектонски објекат мора деловати неповољно.

3) Кућа Страценски, квари такође хармонију. Ритам, од 7 прозора, једне солидне грађанске куће из краја XVIII века, замењен је трима великим прозорима, који ни кући са високим кровом, ни околним кућама а ни тргу као целини не одговарају. Они једино задовољавају власника.

4) За време I светског рата запаљен је Српски дом. После рата дом је обновљен, али место да се држе старога пројекта Арх. Владимира Николића, подиже се нова купола, чудног облика која стилски никако не одговара, архитектонски квари зграду а урбанистички тај део града. Сл. 3 и 4.

5) Кућа „Златни јелен", на углу бивше Занатлијске и Казанџинске улице, зидана је пре II рата, преко грађевинске линије, иако је правац јасно одређен. То је једина истурена кућа у Занатлиској улици. Ту се очитује воља власника и немоћ грађевинске контроле.

6) Манија рушења т. зв. „нирнбершких забата" и зидања „кулиса фасада" је задњих година нарочито велика.

ИСТОРИСКА ЈЕЗГРА

„Ако појам архитектонских споменика ограничимо на одређени број истакнутих зграда, не водећи рачуна о њиховом односу према насељу као целини, тада није могуће извршити заштиту споменика у том град уза сва настојања да се то осигура законом и прописима.

Животно искуство учи нас, да је управо то застарело схваћање појма споменика често повод уништавању неких вредности, које нису заштићене словом закона". (Инж. Младен Фучић-Музеји 8, 1953, 137).

Не могу се, сви објекти заштити законом, јер многи као појединци немају историске документације, нису ни уметнички од значаја, немају ни естетску ни уметничку вредност. У једној али историској језгри, која презентира улицу, трг или део града, одређеног доба и стила, онда ти анонимни објекти играју и те како значајну улогу, јер дају, не само законом заштићеним и историски документованим објектима, него и целој урбанистичкој целини пуну вредност.

Др. Илија Бајић у својој студији - „Прилог проучавању прошлости града Срем. Митровице у XVIII веку" (Музејска публикација 1951, 10), наводи војно-граничарски „кварт", који се састоји од троугластог облика, омеђеног са запада улуцом Змај Јове Јовановића, са југа улицом Дра Хаџије и Пинкијевом и Тргом Нар. Хероја а са севера Тргом Народних Хероја, улицом Маршала Тита и Тргом Браће Радића.

Поставља се питање, докле треба ићи са заштитом споменика а да њена улога не постане кочница развоја града него позитиван фактор.

Многи сматрају, све што је модерно да је прогресивно, а све што се ослања на традицију и прошлост, преживелим. Истина је вероватно негде на средини.

Инж. арх. Челић формулисао је то овако - „Извући из наслеђа позитивне вредости и предати их стваралашту новога доба, а сачувати успеле силхуете старих насеља и тек најкарактеристичније агломерације као документацију прошлости". (Наше старине, 1954, 28).

ИСТОРИСКА ЈЕЗГРА или ДОКУМЕНТАЦИЈА ПРОШЛОСТИ или УРБАНИСТИЧКА РЕЗЕРВАЦИЈА, реално постављена у Сремској Митровици, изгледала би, према мојим замислима, овако -

Пинкијева улица са поласком од куће адвоката Стефановића. Трг Народних Хероја цео све до куће старих Бајића из 1794 године у улици Маршала Тита број 5 (сада кућа Николајевић), па јужном страном улице Маршала Тита са Саборном црквом и портом, Српским домом, Основном школом, Градским парком, Имовном општином све до бившег стана потпуковника, на углу улице Светозара Марковића и трга Браће Радића број 10 (под заштитом) сада гимназијски интернат. Обухвативши Жупни дом са Католичком црквом, па линијом Католичке цркве - Имовине општине, уз источни руб парка поред Соколског дома, који остаје изван језгре, и најпосле уз Окружни суд са затворима на углу улица Светозара Марковића и Пинкијеве, које остају унутар језгре.Ту треба сачувати још и бивши стан бригадног ађутанта на углу улица Светозара Марковића и Дра Хаџије, да би целина остала потпуна.

То би отприлике била та историска језга, унутар које имаде, историски документованих и анонимних у свему 29 објеката. Сл. 5 и 6.

Од појединих зграда, изван ове језгре сачувати Стару Православну цркву (XV век), са јаком историском документацијом, Житни магацин, као економски споменик и приватне куће Дра Рогулића и Дра Панишића, дела познатог српског архитекте, класичног стила из XIX века.

Линију Житног трга задржати, са евентуалним малим коректурама у решавању прочеља висине и др.

Ако изузмемо број кућа са Житног трга, онда остају 33 објекта у Митровици које треба сачувати. Можда ће се решавањем плана показати потреба заштите још које зграде.

Историску језгру требало би фиксирати Правилником како су то већ некоји градови учинили.

Архитектима-урбанистима остављене су ванредно велике и занимљиве могућности у решавању уређења Сремске Митровице.

1) на слободним теренима и по свим прописима модерног урбанизма и архитектуре и потребе савременог човека

2) на врло пажљивом и промишљеном исправљању грешака и заблуда, које су биле неизбеживе услед непознавања проблема заштита културних споменика

3) на усклађивању старога и новога или прошлости, садашњости и будућности као и

4) на естетском побољшању изгледа - у дозвољеним границама заштите-унутар саме историске језгре.

Сремска Митровица, јуна 1955 г.

С Л И К Е:

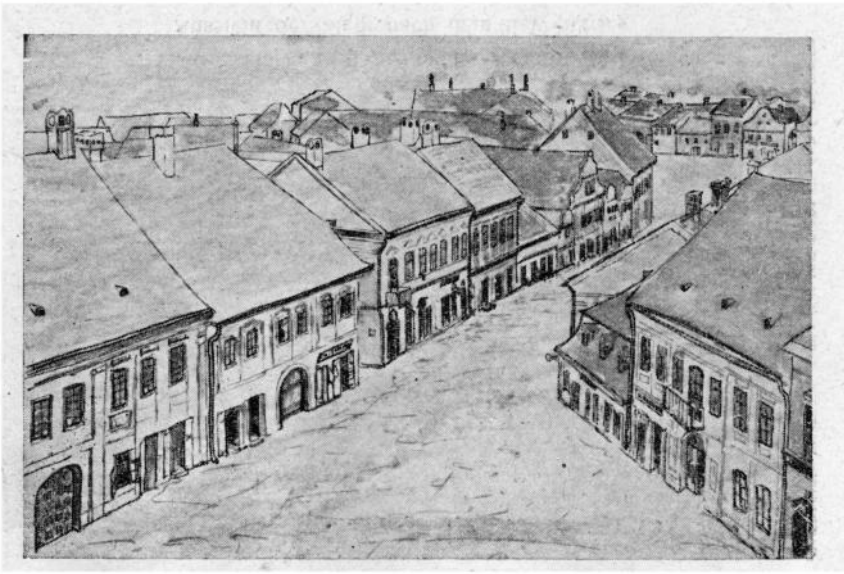

Сл. 1 Изглед града пре I Светскг рата/Aussicht der Stadt vor dem I-Weltkrieg

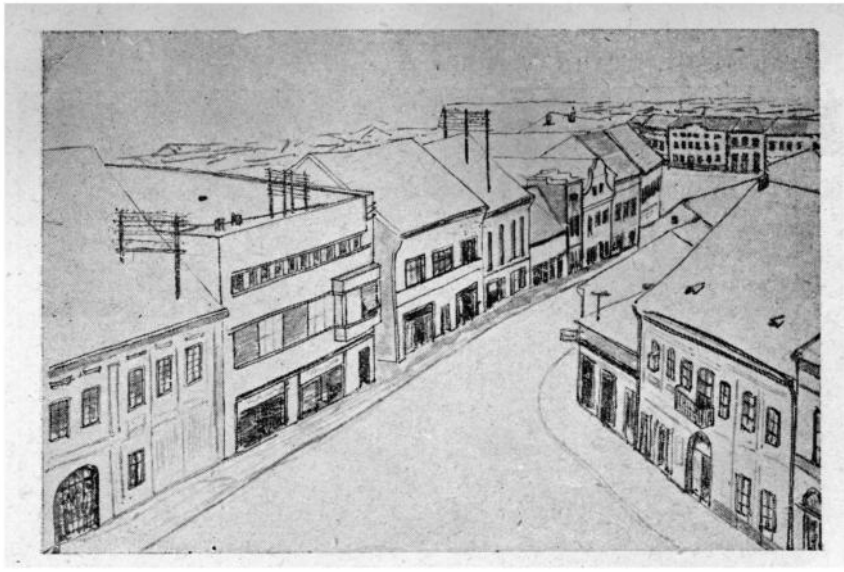

Сл. 2 Изглед града после II светског рата/Aussicht der Stadt nach dem II-Weltkrieg

Сл. 3 Српски дом пре I светског рата/Serbisches Heim vor dem II-Weltkrieg

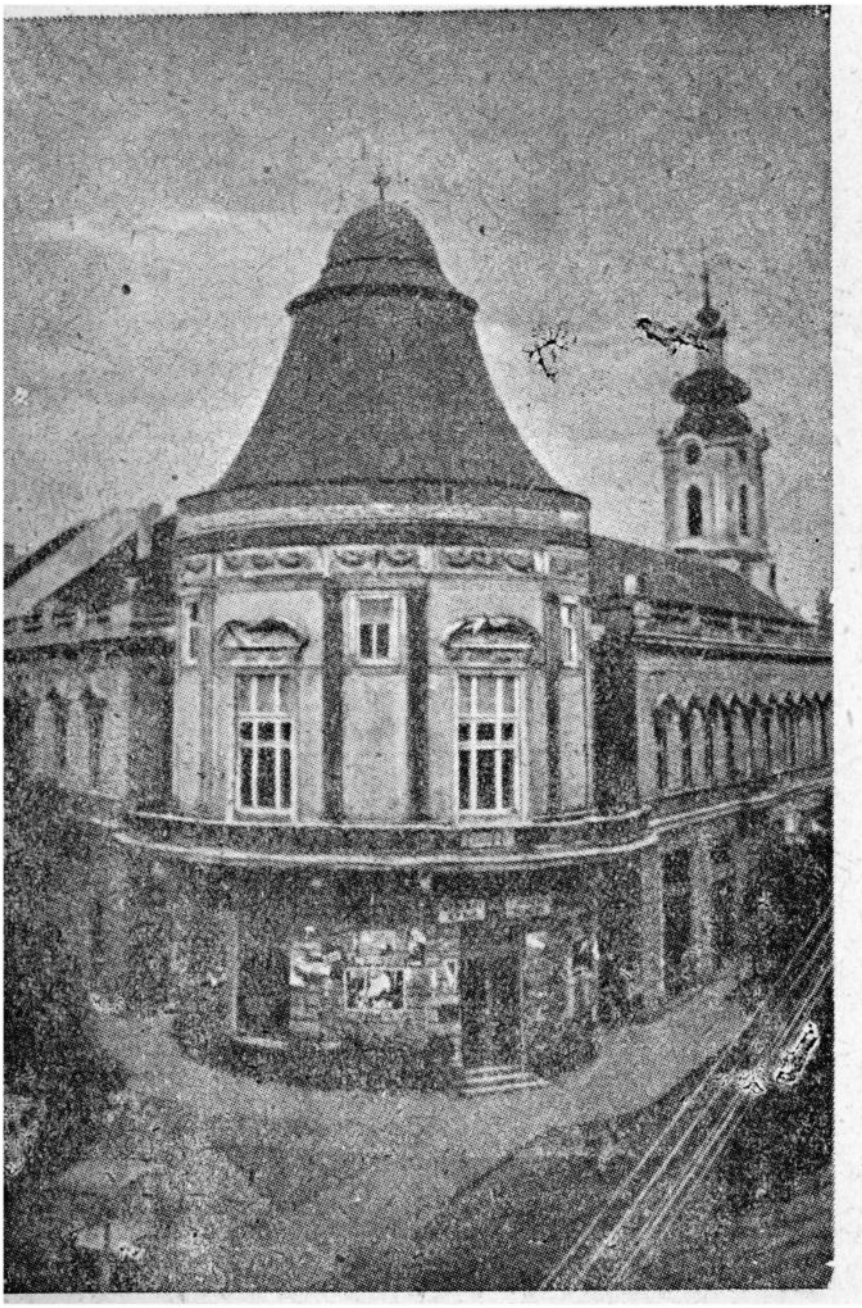

Сл. 4 Српски дом после I светског рата/Serbisches Heim nach dem I-Weltkrieg

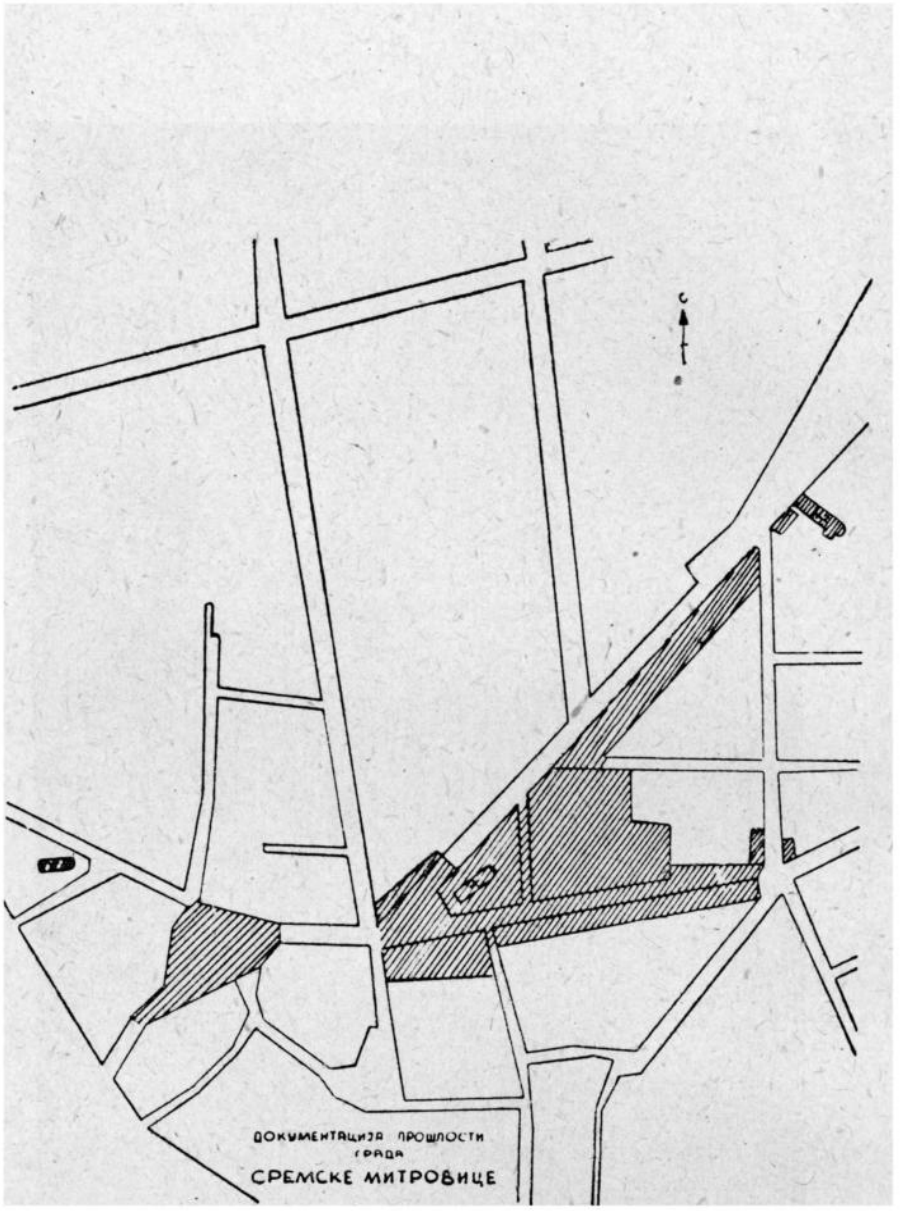

Сл. 5 Историска језгра у Сремској Митровици/Geschichtliche Stadtkern im Sremska Mitrovica

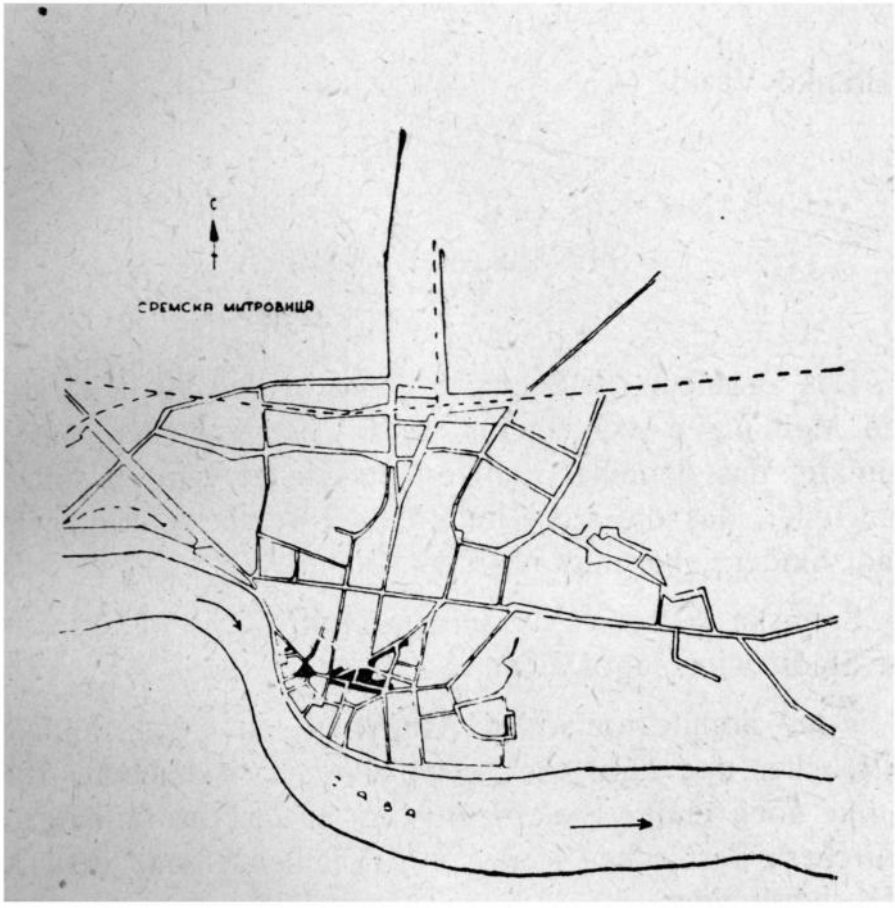

Сл. 6 План Сремске Митровице/Plan der Stadt Sremska Mitrovica

Arch. Branko Vasilić

URBANIZMUS UND SCUTZDENKMAL IM SREMSKA MITROVICA

Das Problem der Schutzdenkmal in der Stadt ist strittig, weil die Meinungen verschieden sind – einige stehen auf dem Standpunkte das der alte Stadtkern geschutzt werden soll, und andere wieder, das die alten Bauobjekte, welche die Entwicklung der Stadt hinder, beseitigt werden sollen.

Sremska Mitrovica (Sirmium, Dmitrovica), gehört zu den ältesten Stadten im Jugoslavien.

Vom architektonischen Objekten aus der römischer, mittelalterlicher und türkischer Zeit ist nichts geblieben. Es bestehen nur noch einige Bauobjekte aus der Zeit der Militärgränze, dann Kirchen, Serbisches Heim und Privathauser aus dem XVIII und XIX Jahrhundert.

Durch Unverständniss sind viele Objekte zestört worden, und deswegen wird vorgeschlagen den geschichtlichen Stadtkern zu fiksieren, welcher mit Gesetz und Vorschriften geschützt werden soll.

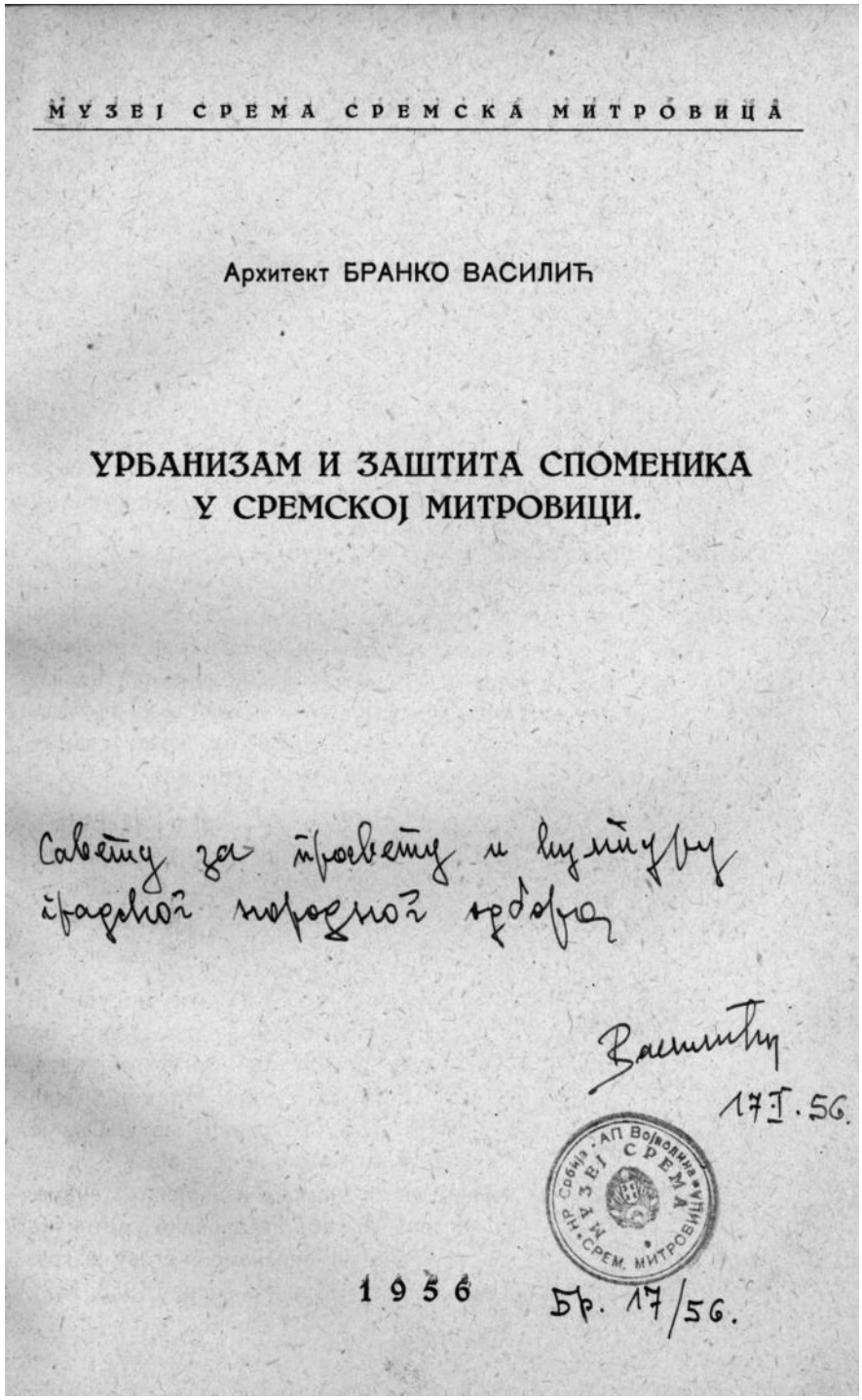

МУЗЕЈ СРЕМА СРЕМСКА МИТРОВИЦА

Архитект БРАНКО ВАСИЛИЋ

УРБАНИЗАМ И ЗАШТИТА СПОМЕНИКА У СРЕМСКОЈ МИТРОВИЦИ.

Савету за просвету и културу
градског народног одбора

Василић
17.I.56.

1956

Бр. 17/56.

АРХИВИСТИКА
ARCHIVAL SCIENCE

Загорка Авакумовић, виши архивиста
Архив Војводине
Нови Сад
zagaavakumovic@gmail.com

АРХИВСКА ЗБИРКА МОНАСТЕРИЈА АРХИВА ВОЈВОДИНЕ

Сажетак: У раду је приказана архивска Збирка Монастерија (Ф. 399) која се чува у Архиву Војводине. Дати су основни подаци о архивској грађи која је сачињава, о томе од кога је и на који начин преузета, као и основни подаци који се односе на сређивање и уобличавање Ф. 399 у садашњој њеној структури. Тежиште рада је приказ структуре и садржаја инвентарних јединица, као и архивских јединица ове архивске збирке, са циљем да се она приближи истраживачима и другим заинтересованим лицима.

Кључне речи: архивска збирка, тематска група, инвентарна јединица, садржај инвентарне јединије, архивска јединица.

Архивска Збирка Монастерија Архива Војводине (Ф. 399) скуп је архивских предмета и докумената различите провенијенције, односно списа потеклих од различитих твораца насталих у периоду од 1706. до 1909. године. Њихово обједињавање у архивску збирку извршено је на основу сродних карактеристика твораца као и сродности садржаја самих списа који се сви, било посредно или непосредно, односе на различите манастире. Архивску грађу Ф. 399 сачињавају извештаји, инвентари, признанице, различити рачунски и други списи коришћени у раду или потеклих из рада више комисија: комисије која је вршила реамбулацију и разграничење поседа православних манастира, комисије која је вршила ревизију рачуна манастира Крушедола и водила истрагу против бившег управника овог манастира Емилијана Радића и комисије која је образована у циљу спровођења укидања фрањевачких манастира у Сомбору и Петроварадину. Предмети и документи архивске збирке Ф. 399 писани су на латинском, немачком, мађарском, славеносрпском и српском језику, фрагментарно су сачувани али без већих оштећења.

Архивска грађа која сачињава Збирку Монастерија (Ф. 399) добијена је из Мађарске на основу реституционих захтева који су се позивали на мировни уговор из 1947. године склопљен између Федеративне Народне Републике

Југославије и Мађарске. До њеног преузимања 1960. године она се налазила у Државном архиву Мађарске у Будимпешти. Приликом преузимања извршен је њен попис у три групе, и то: Списи фрањевачког манастира у Петровардину, Списи фрањевачког манастира у Сомбору и Списи који се односе на православне манастире.[1] Прве и основне податке о овој грађи дао је Фердо Хауптман у свом чланку „Југословенско-мађарски архивски преговори и њихови резултати" објављеном у *Гласнику архива и Друштва архивиста Босне и Херцеговине.*[2] *У Архиву Војводине овој грађи придодата је и друга архивска грађа сродних карактеристика садржаја, мада нема конкретних података о томе када је то учињено. Архивска збирка Ф. 399 је неколико пута ревидирана, при чему су били израђени аналитички описи за један део архивских јединица (предмета). Прегледом, ревизијом и додатним сређивањем извршеним 2018. године утврђена је садашња структура архивске збирке Ф. 399.*[3] *Истом приликом, 2018. године израђени су и нов сумарни инвентар са историјском белешком*[4] *и аналитичи описи за архивске јединице које у претходном периоду нису биле аналитички обрађене. Ревидирањем старих и израдом недостајућих аналитичких описа израђен је комплетан аналитички инвентар*[5] *за архивску збирку Ф. 399, што представља несумњиво велико олакшање у њеном коришћењу од стране истраживача и других заинтересованих лица.*

Архивску Збирку Монастерија (Ф. 399) сачињава 0,3 дужних метара архивске грађе хронолошког оквира 1706–1909. године. Архивска грађа Ф. 399 смештена је у три инвентарне јединице (кутије) и сређена је по тематском принципу, образовањем тематских група и унутар њих подгрупа.[6] *Архивске јединице (предмети) у тематским групама и подгрупама сређене су хронолошки. Збирку Ф. 399 сачињавају три тематске групе:* ***Списи о православним манастирима, Списи о манастиру Крушедол*** и ***Списи о фрањевачким манастирима***.

Прву тематску групу – ***Списи о православним манастирима***, сачињава 27 архивских јединица (предмета) хронолошког оквира 1706–1909. године писаних на латинском, немачком, славеносрпском и српском језику, смештених

1 Архив Војводине, Досије архивске Збирке Монастерија Ф. 399, *Попис примљене архивске грађе*, 1960.

2 Фердо Хауптман, *Југословенско-мађарски архивски преговори и њихови резултати*, Гласник архива и Друштва архивиста Босне и Херцеговине, Сарајево 1961, 108–109, 113–116; Водич кроз архивске фондове, том I, Архив Војводине, Сремски Карловци 1977, 19–20.

3 Архив Војводине, Досије архивске Збирке Монастерија Ф. 399, *Извештај о ревизији збирке*, 2018.

4 Исто, *Сумарни инвентар*, 2018.

5 Исто, *Аналитички инвентар*, 2018.

6 Богдан Лекић, *Архивистика*, Београд 2006, 129–130; Иванка Брук, Љубодраг Поповић, *Архивистика*, Београд 1985, 85–87.

у инвентарну јединицу (кутију) инвентарног броја 1. Предмети се највећим делом односе на манастире на територији данашњег Срема, односно Фрушке горе, и садрже податке о реамбулацији и потврђивању граница поседа ових манастира вршених од стране, у ту сврху, образованих комисија, као и о признавању овим манастирима слободе у односу на коморске и војне власти и имунитета од одређених давања (десетка, коначишта). У предметима Ф. 399 сачувани су подаци о реамбулацији и потврђивању поседа од стране различитих комисија почев од првих година XVIII века до 40-их година XVIII века за манастире Привина глава, Шишатовац, Кувеждин, Раковац, Врдник, Крушедол, Бешеново, Хопово, Беочин, Ремета, Јазак и Фенек.[7] Иако су наведени предмети можда садржајно најзначајнији, поред њих у истој тематској групи налазе се и други садржајно интересантни предмети, као на пример: предмет који се односи на спор манастира Беочина са Одескалкијевим властелинством у вези са питањем убирања десетка[8]; предмет који се односи на питање поседа села Доброкућа на које су полагали право и манастир Пакрац и манастир Дреновац[9]; предмет из 1776. године који садржи владарску одлуку упућену архиепископу и карловачком митрополиту Вићентију Јовановићу Видаку о изради инвентара имовине православних манастира и пописа калуђера поводом намере смањивања извесног броја манастира (предмет садржи различита упутства и смернице за извршење овог поступка, као и упутства у вези са другим питањима која се односе на православне манастире, као што је питање издржавања калуђера, дужности игумана, сакупљање милодара, итд.)[10]; предмет који садржи план урбаријалне регулације за подложнике православних манастира на територији Срема који је израдила комисија у манастиру Гргртегу 1818. године[11]; предмет који садржи нацрт уредбе из 1891. године која обухвата питања у вези са управљањем добрима српских манастира[12].

Друга тематска група – ***Списи о манастиру Крушедол***, по обиму архивске грађе је највећа и смештена је у инвентарне јединице (кутије) инвентарних бројева 1, 2 и 3. Архивске јединице (предмети) ове тематске групе обухватају хронолошки оквир 1889–1903. године и писане су на српском, немачком, латинском и мађарском језику. Ова архивска грађа је одвојена као засебна тематска група, неовисна од групе *Списи о православним манастирима*, јер је целина за себе и односи се на једно конкретно питање. Наиме, сви предмети који

7 Архив Војводине, Ф. 399 Збирка Монастерија, Списи о православним манастирима, инвентарна јединица 1, архивске јединице (а. ј.) 1–16.
8 Исто, а. ј. 17.
9 Исто, а. ј. 18.
10 Исто, а. ј. 19.
11 Исто, а. ј. 21.
12 Исто, а. ј. 23.

је сачињавају посредно су или непосредно у вези са истрагом вођеном против бившег управника манастира Крушедола Емилијана Радића, оптуженог за извесне неправилности у манастирским рачунима из 1889. и 1890. године и за лоше управљање манастиром. У питању су различити рачуни, признанице и други рачунски списи који сведоче о приходима и расходима манастира Крушедола у 1889. и 1890. години, различити извештаји и друга акта који се односе на поступак вођен против Емилијана Радића, различити списи који су настали радом комисије која се бавила ревизијом манастирских рачуна из 1889. и 1890. године. Предмети ове тематске групе, ради боље прегледности, подељени су у три подгрупе: *Приходи и расходи манастира Крушедол*, *Списи о истрази против Емилијана Радића* и *Ревизија рачуна манастира Крушедол*.

Укупно 126 предмета који сачињавају подгрупу *Приходи и расходи манастира Крушедол* смештени су у инвентарну јединицу (кутију) инвентарног броја 1 и обухватају хронолошки оквир 1889–1890. године. У питању су различити рачунски списи писани на српском и немачком језику. Ови предмети дају информације о приходима манастира Крушедола у току 1889. и 1890. године из различитих извора, између осталог: од камата исплаћиваних од стране Краљевске државне главне благајне у Загребу; од продаје манастирских производа (кукуруза, јечма, јечмене и зобне сламе, сена, јагањаца, вуне крава, итд.); на име аренде за закуп крчме, права риболова и манастирског земљишта, итд.[13] Поред тога, бројне признанице и други рачунски списи који се налазе у овој тематској подгрупи сведоче о расходима манастира у 1889. години, о исплатама вршеним из манастирске благајне на име различитих потреба манастира као и у друге сврхе. Исплате су вршене између осталог: на име накнада за различите послове обављене за манастир (лечења коња и друге стоке, подгртања винограда, стрижања оваца, прања веша, чишћења); на име накнада манастирским слугама (чобанима, разним помоћницама, итд.); на име накнада занатлијама (столару, бачвару, молеру, посластичару, димничару, итд.) за обављене послове за манастир (оправка манастирских здања изнутра и споља, изградња свињца, израда врата и прозора, итд.); за куповину хране (лук, кромпир, ћурке, говедина, макарони, поморанџе, урме, смокве, со, шећер, кафа, чај, сода, торте и ситни колачи, итд.) као и друге робе за потребе манастира (дрва за огрев, даске, снопови трске, фарба, четке за мазање, турпије, окови за прозоре, чизме и кабанице за чобане, хартија, мастило, коверте, итд.); на име награде за четири најбоља израђена научна састава ученика Богословске школе у Сремским Карловцима; за набавку одеће сиромашним

13 Архив Војводине, Ф. 399 Збирка Монастерија, Списи о манастиру Крушедол. Проходи и расходи манастира Крушедол, инвентарна јединица 1, архивске јединице (а. ј.) 1–29.

гимназијалцима Карловачке гимназије; на име помоћи сиромашнима; на име помоћи и награде монасима манастира, итд.[14]

Предмети подгрупе *Списи о истрази против Емилијана Радића*, укупно 12, смештени су у инвентарну јединицу (кутију) инвентарног броја 2. Писани су на српском, немачком, латинском и мађарском језику и обухватају хронолошки оквир 1889–1900. године. У питању су различити извештаји (истражни списи) изасланика за манастир Крушедол сачињени током истраге вођене против Емилијана Радића, бившег управника манастира, оптуженог за лоше управљање манастиром (кршења црквене дисциплине) и извесне неправилности у манастирским рачунима (наношења материјалне штете манастиру). Ови предмети дају информације о економском и финансијском стању манастира Крушедола у 1889. и 1890. години.[15] У њима су садржани и исказ Емилијана Радића, у то време управника манастира Месића, на наведене оптужбе, његово објашњење на примедбе дате на одређене ставке манастирских рачуна,[16] одбијање именованог да прими одлуку према којој има да надокнади одређену своту благајни манастира Крушедола,[17] његов приговор на одлуку донету у погледу његове финансијске одговорности за утврђене неправилности у манастирским рачунима за 1889. и 1890. годину, различите молбе и жалбе које је у вези с тим именовани упућивао на различите адресе.[18]

Подгрупа *Ревизија рачуна манастира Крушедол за 1889–1890. годину* смештена је у инвентарној јединици (кутији) инвентарног броја 3 и сачињава је 25 предмета писаних на мађарском језику. У питању су различити извештаји о ревизији рачуна манастира Крушедола за 1889. и 1890. годину коју је извршила комисија 1903. године.[19] Уређење ревизије је извршено поводом оптужби о причињеној великој материјалној штети манастиру и одлуке да се утврди износ штете и она надокнади. Ревизијом су обухваћени рачуни који се односе на различите куповине и набавке за манастир, продају манастирских производа, односно вођењу манастирске економије у 1889. и 1890. години.

Трећу тематску групу збирке Ф. 399 – ***Списи о фрањевачким манастирима***, сачињавају 4 архивске јединице (предмета) хронолошког оквира 1778–1790. године, писане на немачком и латинском језику и смештене у инвентарну јединицу (кутију) инвентарног броја 3. Предмети ове тематске групе су извештаји комесара послатих од стране Угарског намесничког већа да изврше укидање фрањевачких манастира у Сомбору и Петроварадину, као и извештаји Угарског земаљског књиговодства

14 Исто, а. ј. 1–97.

15 Архив Војводине, Ф. 399, Збирка Монастерија, Списи о манастиру Крушедол. Списи о истрази против Емилијана Радића, инвентарна јединица 2, архивске јединице (а. ј.) 1–2.

16 Исто, а. ј. 3–4.

17 Исто, а. ј. 7.

18 Исто, а. ј. 8–11.

19 Архив Војводине, Ф. 399, Збирка Монастерија, Списи о манастиру Крушедол. Ревизија рачуна манастира Крушедол, инвентарна јединица 3, архивске јединице (а. ј.) 1–25.

у Будиму које је имало обавезу да се до даљњег брине о имовини укинутих манастира. Извештаји садрже различите табеларне пописе имовине фрањевачких манастира и друга акта. Ова тематска група је подељена на подгрупе: *Списи о укидању фрањевачког манастира у Сомбору* хронолошког оквира 1786–1789. године и *Списи о укидању фрањевачког манастира у Петроварадину* хронолошког оквира 1778–1790. године.

У подгрупи *Списи о укидању фрањевачког манастира у Сомбору* налази се извештај комесара Николе Латиновића и благајника Антона Хилтла о извршеном попису имовине фрањевачког манастира уз који је приложено више табеларних приказа, између осталог: пронађене готовине; актива (манастирског капитала); пасива (манастирских дуговања); пописи стоке, натуралија, свих справа и предмета пронађених у манастиру са исказаном вредношћу; попис књига пронађених у манастиру; попис зграда у саставу фрањевачког манастира у Сомбору са исказаном вредношћу, итд.[20] Поред тога, у овој подгрупи налази се и извештај Угарског земаљског књиговодства у Будиму упућен Угарском намесничком већу о имовном стању распуштеног фрањевачког манастира у Сомбору уз који је такође приложено више табеларних пописа (актива, пасива, заклада (задужбина), калуђера, итд.).[21] Идентично претходно наведеној подгрупи, и у подгрупи *Списи о укидању фрањевачког манастира у Петроварадину* налазе се различити пописи имовине овог фрањевачког манастира који садрже податке о: готовини, обвезницама, златним и сребрним предметима, манастирском рубљу и калуђерским оделима, справама од различитог метала (калаја, бакра, месинга, гвожђа), скулптурама и сликама, књигама, намештају, залихама вина и сена, итд.[22] И у овој подгрупи налази се извештај Угарског земаљског књиговодства упућен Угарском намесничком већу о имовном стању распуштеног фрањевачког манастира у Петроварадину уз који су приложене табеле са приказом актива и пасива манастира, пописи завештања (легата) односно завешталаца, пописи свештеника, итд.[23]

---

20 Архив Војводине, Ф. 399 Збирка Монастерија, Списи о фрањевачким манастирима. Списи о укидању фрањевачког манастиар у Сомбору, инвентарна јединица 3, архивска јединица (а. ј.) 1.

21 Исто, а. ј. 2.

22 Архив Војводине, Ф. 399 Збирка Монастерија, Списи о фрањевачким манастирима. Списи о укидању фрањевачког манастира у Петроварадину, инвентарна јединица 3, архивска јединица (а. ј.) 1.

23 Исто, а. ј. 2.

Zagorka Avakumović

ARCHIVE COLLECTION OF THE MONASTERY ITEMS IN THE ARCHIVES OF VOJVODINA

SUMMARY

The Archival Collection of Monastery items (F.399) of the Archives of Vojvodina consists of items and documents of different provenance, all of which directly or indirectly relate to monasteries, primarily in the territory of today's Srem. It is mostly made up of material that was taken from the State Archives of Hungary in Budapest in 1960, but other material of similar characteristics was added to it later. The archival collection got its current appearance and structure through a revision carried out in 2018, when a new summary inventory with a historical note and an analytical inventory were created. Collection F.399 is arranged according to thematic principle and consists of three thematic groups: ***Writings on Orthodox monasteries, Writings on Krušedol Monastery and Writings on Franciscan monasteries***. Within certain thematic groups, for better visibility, thematic subgroups have been formed. Consisting of reports, inventories, tabular representations, receipts and other accounting files, this material provides an insight into various issues (delimitation of the monastery's possessions, income and expenses of Krušedol, proceedings against Emilijan Radić for causing material damage to Krušedol, the abolition of the Franciscan monasteries in Sombor and Petrovaradin, material condition of Franciscan monasteries, etc.). The archive collection F.399 represents an important source for the study of various economic issues related to monasteries and certainly deserves the attention of researchers and other interested parties.

Вања Санадер, архивист
Историјски архив Срем
Сремска Митровица
sanadervanja@gmail.com

СУЂЕЊЕ ЈОВАНУ ВЕСЕЛИНОВУ ЖАРКУ ПРЕД СУДОМ ЗА ЗАШТИТУ ДРЖАВЕ 1931. ГОДИНЕ

Сажетак: Пред сам крај апсолутистичке владавине краља Александра познате као Шестојануарска диктатура, која је трајала од 6. јануара 1929. до 3. септембра 1931. године, вођен је судски процес против Јована Веселинова (тада комунистичко име Ђока) и других комуниста којима је судио посебно установљен Државни суд за заштиту државе у Београду, будући да редовни судови нису могли судити политичким противницима. Судски процес ухапшеним комунистима почео 6. јула 1931. а пресуда је изречена 21. септембра 1931. године.

Кључне речи: Јован Веселинов, Комунистичка партија, суђење, устанак у Срему 1942. године.

Краљевина СХС је од самог почетка била оптерећена карактером државног уређења, националним питањем због сложене националне структуре која је додатно потпиривана од стране других земаља, затим политичким супротностима, махинацијама политичких странака, нерешеним међународним статусом, скупоћом основних животних намирница, корупцијом, незапосленошћу и многим другим проблемима.

Убрзо након формирања државе, почиње комунистичка активност у целој земљи, ширећи се преко радних маса које су биле незадовољне својим положајем. Организују се све посећенији зборови и конференције, чиме се повећава број присталица Комунистичке партије и она постаје трећа најјача партија у земљи.[1] Као одговор на ово стање Министарски савет доноси 1920.

1 За историју Комунистичке партије Југославије детаљније вид. *Историја Савеза комуниста Југославије*, Издавачки центар „Комунист", „Народна књига", „Рад", Београд 1985;

године Обзнану[2]. Свака акција незадовољних радника представљана је као комунистички бунт, а све радничке организације третиране су као комунистичке. Након атентата на творца Обзнане Милорада Драшковића у Делницама 28. јуна 1921. године,[3] донет је Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави чиме је Комунистичка партија стављена ван закона све до почетка Другог светског рата 1941. године.[4]

Ни после ових закона није престајало политичко супарништво нарочито између српске и хрватске буржоазије, које се испољавало кроз сукобе владајућих странака – радикала и Сељачко-демократске странке.[5] Владе су се смењивале, а расправе у Скупштини замениле су увреде, претње, и на крају и крвопролиће 20. јуна 1928. године, када је извршен атентат на Стјепана Радића[6], првака Хрватске сељачке странке. Тиме је земља ушла у дубљу политичку кризу, што ће резултирати државним ударом краља Александра 6. јануара 1929. године, распуштањем Скупштине и увођењем владе на челу са генералом Петром Живковићем.[7]

Овим чином све странке су стављене ван закона, као што је Комунистичка партија стављена још 1921. године. Комунисти су након доношења Закона о заштити државе наставили тајну делатност у земљи и иностранству, иако су у једном периоду руководства остала без организације и многих чланова. И

Pero Morača, dr Dušan Bilandžić, dr Stanislav Stojanović, *Istorija Saveza komunista Jugoslavije – Kratak pregled*, „Rad", Beograd 1977; *Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije*, Institut za proučavanje radničkog pokreta, Beograd 1963.

2 Милорад Драшковић, министар унутрашњих послова, припремио је овај акт са знањем Николе Пашића, а доношење је образложено страхом од планираних комунистичких напада. Одлука је донета 29. децембра 1920. године. Забрањени су штампање комунистичких новина, окупљање и пропаганда, вид. Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918–1988*, књ. I, Београд 1988, 111–113.

3 Атентат је извршио Алија Алијагић, члан организације „Црвена правда". Петар Милошевић, Душан Вулетић, Бора Чекеринац, Радомир Прица, *Сремскомитровачка хроника*, Институт за историју, Нови Сад 1987, 126.

4 У илегали су почеле фракцијске борбе у КПЈ између деснице у Београду (Аугуст Цесарец, Моша Пијаде) и левице у Загребу (Сима Марковић).

5 Сељачко-демократска коалиција је настала споразумом два страначка првака – Стјепана Радића, вође Хрватске сељачке странке, и Светозара Прибићевића, вође Самосталне демократске странке. Коалиција је трајала од 1927. до 1929. године. Б. Петрановић, *Нав. дело*, 111–113, 145–146.

6 Радикалски посланик Пуниша Рачић у усијаној скупштинској атмосфери убио је Павла Радића и Ђуру Басаричека, а ранио Стјепана Радића који је убрзо од задобијених рана преминуо.

7 О Шестојануарској диктатури детаљније: Др Јанко Плетерски и други, *Историја Савеза комуниста Југославије*, Београд 1985, 109–118; Б. Петрановић, *Нав. дело*, 111–113.

поред терора[8] који су трпели у Краљевини, комунисти се посвећују раду синдиката, стварању илегалних организација, одржавању конференција, тајном штампању новина, летака, плаката, покушају легализовања СКОЈ-а у форми Савеза радничке омладине Југославије. Комунисти су илегално одлазили на конгресе Комунистичке интернационале у Беч, Дрезден и Москву, док је један део одлазио у Москву ради школовања.

Међу таквима је био Јован Веселинов Жарко[9], сиромашни седамнаестогодишњи металски радник који постаје члан КПЈ 1923. године. Вођство партије га шаље 1926. године на школовање у Москву, где остаје четири године. У Краљевину Југославију[10] враћа се 1930. године као члан Земаљског омладинског руководства и почиње да врши дужност секретара ПК КПЈ за Војводину.[11] Радио је на издавању илегалне штампе како 1930–1931. године тако и у току рата 1943. године, на Шушњаревом салашу у Сурдуку, где је учествовао у изградњи и раду штампарије под земљом. Централни комитет га у фебруару 1931. године шаље у Словенију, где је 9. априла ухапшен и осуђен на 15 година робије. Робијао је у Лепоглави и Сремској Митровици. Један је од тридесетдвоје кумуниста који су успели да у току ноћи 22. августа 1941. године побегну из митровачког затвора.

Историјски архив „Срем" у Сремској Митровици поседује Збирку докумената Радничког покрета НОБ-а 1894–1980, број фонда 1120 (Ф. 1120). У оквиру кутије Фц-2

(суђење комунистима 1930–1939), налази се фасикла Ск/2 – „Суђење Веселинову, Бељанском и другима 1931". Поступак је вођен у Државном суду за заштиту државе у Београду под бројем Д. С. Бр. 275/1931 и састоји се од 85 куцаних страна.

Како видимо на првом листу документа који почиње преамбулом „У име Његовог Величанства краља", Државним судом за заштиту државе заседају председник већа, шест судија из Београда, Љубљане и Загреба и судија приправник као записничар. Овде се може приметити федерализам у правосуђу, као и то да је Судско веће било састављено од судачке елите.[12]

---

8 Сваки протест против власти строго је кажњаван, а „преступници" су обично затварани у сремскомитровачком затвору и после неколико изречених парола. Због насиља које је полиција спроводила над комунистима, министар унутрашњег дела Божа Максимовић добио је надимак Кундак.

П. Милошевић, Д. Вулетић, Б. Чекеринац, Р. Прица, *Нав. дело*, 130–132.

9 Нови ратни надимак Жарко је добио 1942. године приликом једне акције. Јован Веселинов Жарко, *Сви смо ми једна партија*, друго допуњено издање, 262–263.

10 Краљ Александар I мења име државе 3. октобра 1929. године у Краљевина Југославија.

11 Ј. Веселинов Жарко, *Нав. дело*, 602.

12 Историјски архив „Срем" Сремска Митровица, Ф. 1120, кут. Фц-2, фасц, Ск/2, „Суђење Веселинову, Бељанском и другима 1931". Лист 1. Председник суда Русомир Јанковић, судија

Оптужница је подигнута 6. јула 1931. године (деловодни број Д. Т. Бр. 1593/30), а главни претрес почео је 15. септембра 1931. године. Међу оптуженима су се нашли Јован Веселинов Туторов, Јован Бељански, Карло Хац, Ђура Пашалић, Андрија Грац, Јован Коларски и други. Укупно двадесет оптуженика. Из истражног затвора је на саслушање изведено осамнаест оптуженика, јер су се Ђура Пашалић (секретар Покрајинског комитета) и Карло Хац налазили у бекству. Бранилац Јована Туторова Веселинова био је адвокат Драгомир Бошковић. Главни претрес почео је 15. септембра 1931. године. Из Записника се види да је саслушање завршено 19. септембра 1931. године, а пресуда је изречена 21. септембра.[13]

Веселинов у својој мемоарској књизи *Сви смо ми једна партија* каже да су њега и друге ухапсили захваљујући владином тајном агенту убаченом у њихову комунистичку организацију. Наводи да је ухапшен у Љубљани и после саслушавања пребачен у Нови Сад, где је смештен у судски затвор и прикључен групи од осамнаест затвореника званој „група Бељански". У јулу су пребачени у Београд у истражни затвор Суда за заштиту државе, где је и састављена оптужница. Расправа је почела 15. септембра, а испитивање оптужених трајало је четири дана.

Имајући у виду карактер овог суда и временску дистанцу у односу на данашње судство, примећују се блаже мере у односу на данашње процесно кривично право, па се тако већ на другом листу доноси Пресуда (не као диспозитив), у којој се наводе имена оптужених и неколико чињеница о њима. За Јована Веселинова наводи се да је син Маринка и Ковице, рођен 1906. године у месту Кумане, да је живео у Љубљани, неожењен, бравар, да је без имовине и сада у истражном затвору.

Диспозитивни део процеса почиње на петом листу овог акта са „Криви су", где се поступно образлаже шта се којем оптуженом ставља на терет. Јовану Веселинову се ставља на терет под радњом а) да је септембра 1926. године послат од стране комунистичке организације Војводине на школовање у Москву, да је илегално прешао границу и преко Беча отишао у Москву где се школовао четири године на Универзитету Запада. После завршених студија, Веселинов одлази у Беч и упознаје се са „бечким" огранком југословенских комуниста, од којих га тзв. Мандић поучава у даљем ширењу партијске пропаганде, писању

Касационог суда у Београду, Драгутин Бубањ, судија Стола седморице у Загребу, Милутин Петровић, председник Окружног суда за град Београд, др Алојз Градник, судија Вишег дежелног содишћа у Љубљани, Војислав Пађић, судија Апелационог суда у Београду, Светомир Вукајловић, председник Трговачког суда у Београду, као чланови, и Миодраг Павлићевић, судија приправник Среског суда за срез Врачарски као записничар.

13 Јован Веселинов у својој мемоарској књизи *Сви смо ми једна партија*, на стр. 513, пише да је ова група комуниста носила званичан назив „група Бељански", и да је испитивање оптужених трајало четири дана.

порука невидљивим мастилом и учењу шифара. Августа 1930. године, оптужени са чехословачким пасошем на име Моха Инка[14], прелази у Краљевину, у Велики Бечкерек[15] код Мише Селешија[16]. Пре одласка, добио је суму од 5000 динара и адресу у Бечу како би могао да одржава контакт са њиховим руководством. Селеши га је довео у везу са војвођанским члановима партије с којима је радио на ширењу комунистичке речи. Након три месеца, у новембру исте године, одлази по позиву у Беч на конференцију Балканске комунистичке омладине, где је остао до фебруара, до поновног одласка у земљу, овог пута у Словенију, у сврху стварања комунистичке организације међу омладином. Словеначка веза била је Иванка Кончан.[17]

Под радњом б) ставља му се на терет што је користећи стечено знање у Москви ширио и оснивао комунистичку организацију према налогу комунистичког огранка у Бечу, због чега је и послат у Словенију, где је и ухапшен. Наводи се да је био члан илегалне организације која има за циљ ширење комунизма и илегално свргавање тадашње власти.

Следи радња ц) у којој му се ставља кривица за умножавање комунистичких летака са насловом „Живела прва радничко сељачка држава Совјетска Русија", и потписом „ОКСКОЈА" са текстом на српском и мађарском. Летке је штампао у кући Барбаре Селеши у Великом Бечкереку августа 1930. године, а Михаљ Селеши их је растурао. Суд га затим терети да је у новембру исте године у Новом Сад, у стану Јована Бељанског, заједно с њим умножавао комунистичке летке, опет на српском и мађарском, као и листове са натписом „Комунист", орган војвођанског комитета КПЈ и СКОЈ Београд „7. Новембар". У лецима је позивао народ речима „Војници, у случају рата против Русије, сви на страну Црвене војске". Даље наводи: „Припрема се нови рат! Буржоаске државе се припремају против заједничког непријатеља, земље слободних пролетера. Али се Совјетска Унија нема чега бојати. Уз њу је цео радни народ на свету. Браћо заверимо се на овај частан дан да ћемо их и ми помоћи и да ћемо добивено оружје окренути против својих мучитеља". Веселинов још пише: „Бивше опозиционе странке кукавички се клањају, хрватска и словеначка буржоазија се продала да би имала удела у ћару, Хрватска сељачка странка шаље поклонствене депутације крвожедним псима Александра Последњег".[18]

Оцена Судског већа је да је Јован Веселинов био свестан да својом партијском пропагандом и растурањем летака такве садржине проузрокује

14 Веселинов наводи име Илке Хиха, *Нав. дело*, 497.
15 Данашњи Зрењанин.
16 Михајло Селеши, Ј. Веселинов Жарко, *Нав. дело*, 497.
17 Историјски архив „Срем" Сремска Митровица, Ф. 1120, кут. Фц-2, фасц, Ск/2, „Суђење Веселинову, Бељанском и другима 1931", лист 9.
18 Исто, лист 10–11.

непослушност код војника, угрожава јавни мир, позива на државни превратт, на насиље према државном врху, краљу Александру и влади генерала Петра Живковића.

Стога је под радњом а) учинио злочинство из члана 1 тачке 5 Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, радњом под б) злочинство из члана 1 тачка 2 Закона о заштити јавне безбедности и радњом под ц) злочинство из члана 1 тачка 1 и 4 Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави и преступа из параграфа 307 к. з.[19]

У даљем току судског процеса у оптужбама осталих осуђених, често се помиње Јован Веселинов као њихов сарадник, од кога су добијали или за њега примали пошту, одлазили у његов стан и растурали комунистичке летке које је он са Бељанским штампао у стану. Био је главна веза са комунистичком организацијом у Бечу, одакле су сви добијали даље налоге за свој рад.

Бељански се дописивао са Јованом Веселиновим у Бечу путем шифара.[20] Липот Мокер је Веселинову служио као тумач мађарског језика када је овај говорио да се радници морају врбовати за чланове Комунистичке партије, док је Имре Грос преко своје радње (парфимерије „Берцеуза") омогућио Бељанском и Веселинову да примају пошту и комуницирају са Карлом Хацом (у бекству осуђен на 18 година затвора).[21]

На 20. страни овог процеса Веселинов је осуђен на 15 година робије (у коју се рачунају издржани притвор и истражни затвор од 9. априла 1931. године), као и трајан губитак части.

Саслушање (у акту наведено као „Разлози") свих оптужених протеже се од 26. до 83. стране, где се углавном помиње Веселинов као спона између оптужених. На главном претресу је признао да се још у младим данима, када је радио у фабрици у Смедереву, определио за комунистичку мисао, а у својој књизи *Сви смо ми једна партија* наводи да је осетио да је комунизам економска концепција која је једина у стању да радничком питању да најбоље решење, као и решавање националног питања. Одриче се да је био члан комунистичке ћелије и признаје да је био комуниста и члан комунистичке организације. Изјавио је и да се осећа кривим јер зна да је радио против закона.[22]

На последњим страницама (83–85) последњег дана суђења 21. септембра 1931. године, Суд на основу Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, одмерава осуђеницима казну, при чему, уважавајући параграф 70, већини као олакшавајућу околност наводи добро владање, кајање, лоше здравствено стање или лошу материјалну ситуацију. Веселинову се признају

19 Исто.
20 Исто, лист 12.
21 Исто, лист 17.
22 Исто, лист 35–36.

добро владање и признање као олакшавајуће околности, али као отежавајућа околност сматрају се чињеница да је боравио у Москви и Бечу ради комунистичке пропаганде коју је даље ширио у Војводини и Словенији, и његова, по мишљењу Суда, важна улога у стварању комунистичких организација у Краљевини, због чега је представљао већу опасност за друштвени поредак од осталих оптужених.

Такође, накнада судских трошкова је у његовом случају оглашена наплативом јер је имао депозит у Министарству правде у износу од 4013 динара као забрањени чланski прилог у Другој српској Земаљској радничкој задрузи у Српском Елемиру.

Олакшице при извршењу казне у смислу параграфа 76 Закона о извршењу казне лишења слободе Суд није признао, јер су дела оптужених уперена против основних начела данашњег друштвеног поретка.

Суђење је завршено у Државном суду за заштиту државе у Београду Д. С. бр. 275/30, дана 21. септембра 1931. године.

Одмах након завршеног суђења, Јован Веселинов је упућен на издржавање затворске казне у Лепоглаву и Сремску Митровицу где је живео у нехуманим условима, јер су политички затвореници били изложени најбруталнијем притиску и шиканирању.

У ноћи 22. августа успева да побегне са још тридесет и једним политичким другом и затвореником кроз прокопан канал испод казнионског зида, иако им је Окружни комитет ускратио помоћ. У току бекства и у њиховом скривању помогла им је скојевска организација. Уместо планираног преласка у Мачву, Веселинов остаје у Срему и са половином бивших робијаша формира Први сремски фрушкогорски одред, а убрзо је постављен на чело Окружног комитета. Сву своју енергију, након консолидације партије, усмерио је на главни задатак – ширење партијске пропаганде међу сремским становништвом, масовно укључивања становништва Срема у народни покрет, а затим у пролеће 1942. године и подизање устанка у Срему.

Удео Јована Веселинова као учесника Народноослободилачке борбе је немерљив, као и свих који су своје животе свесно изложили прогону, мучењима, а често и губитку живота. Веселинов каже: „У време опште политичке кризе у земљи и актуелне спољне опасности ваљаност рада комуниста огледала се у њиховој способности да линију Партије пренесу у широке масе, да их организују и стану на чело широког народног покрета који ће се борити против свих унутрашњих и спољних непријатеља. Велико богатство штампе из Народноослободилачког рата је великим делом и његова заслуга јер је водио рачуна да се сачува писана реч као сведочанство о злочинима окупатора, али и надљудској храбрости обичних мештана и бораца у тешког и мучном периоду наше историје”.

Vanja Sanader

THE TRIAL OF JOVAN VESELINOV ŽARKO AT THE COURT FOR THE PROTECTION OF THE STATE IN 1931

SUMMARY

Jovan Veselinov Žarko was among the Yugoslav communists sent to Moscow for education in 1926. Upon his return to the country, he spread communist ideas, recruited new members, illegally printed communist literature. During that activity, he was arrested in 1931 in Ljubljana. The trial of Veselinov and other communists began before the specially established Court for the Protection of the State in Belgrade on July 6, and the verdict was handed down on September 21, 1931. The court recognized Jovan Veselinov's good governance as a mitigating circumstance, while the fact that he stayed in Moscow and Vienna and that he dealt with communist propaganda was an aggravating circumstance. It was considered that he had an important role in the creation of communist organizations, which is why he represented a great danger to the social order. He was sentenced to fifteen years in prison, which he served in Lepoglava and Sremska Mitrovica. During the night of August 22, 1941, he escaped from the Mitrovica penitentiary with a group of communists, and then in Srem with some former prisoners he formed the First Srem Fruška Gora Detachment and became the head of the District Committee. He dealt with party propaganda among the people of Srem, their inclusion in the national movement, and in the spring of 1942, the uprising in Srem.

ПРИКАЗИ И БЕЛЕШКЕ
REVIEWS AND NOTES

ОМЕР ГЕЗЕР (ÖMER GEZER), ТВРЂАВА И ВОЈНИК: ОСМАНСКА ВОЈНА МОЋ НА ХАБЗБУРШКОЈ ГРАНИЦИ (1699–1715), (*KALE VE NEFER: HABSBURG SERHADDİNDE OSMANLI ASKERİ GÜCÜ (1699–1715)*), KİTAP YAYINEVİ İSTANBUL, 2020, 389.

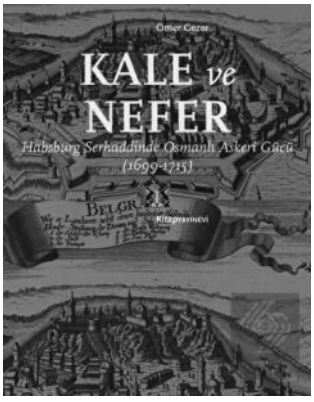

Омер Гезер је доцент на Одељењу за историју Факултета књижевности, Универзитета Хаџетепе у Анкари. Монографија представља анализу османске војне моћи на хабзбуршкој граници на крају 17. и почетком 18. века. Аутор под лупу ставља османског војника, тврђаве, структуру и бројност пограничних гарнизона са нагласком на друштвено-војни и економски аспект војне границе (*serhad*). Ова књига је, уз извршене мање корекције, рукопис ауторове докторске дисертације. Писана је на основу грађе османске и хабзбуршке провенијенције. Турска академија наука 2020. године Омеру Гезеру за ову студију доделила је специјалну награду „Халил Иналџик" за допринос турској историографији.

Књига је конципирана у пет поглавља. Поред уводног дела и закључка, дат је списак литературе и извора, а у оквиру прилога су додате табеле, графикони, карте и мапе/планови тврђава. Прво поглавље чини увод (стр. 13–37) у коме су наведене тема истраживања и коришћена методологија, и дати су критички осврт на изворе и кратак преглед литературе. Аутор у уводном делу истиче да је после пораза у Великом бечком рату, одредбама Карловачког мира (1699) Османско царство изгубило скоро све тврђаве које су чувале његове границе. Порта је у периоду који је уследио радила на стварању и учвршћивању нових линија одбране. Војна моћ царства реорганизована је на граници са Русијом

и Пољском, са Венецијом на југу и Хабзбуршком монархијом на западу. На османско-хабзбуршкој граници створена је одбрамбена линија од Босне до Темишвара, са Београдском тврђавом у центру која је због свог стратешког значаја неретко називана кључем границе. У циљу одбране границе изграђена су нова утврђења, постојеће тврђаве су обновљене и ојачане, а у пограничним гарнизонима ангажован је додатан број војника. Финансијска средства су обезбеђена како би се покрили трошкови војне реформе. Захваљујући доступној грађи, аутор приказује стање у гарнизонима Темишвара, Београда, Бањалуке, Бихаћа и др. На основу османских пописа војске, приказани су подаци попут бројног стања и састава војске, исплате дневница војницима, подаци о изградњи и поправкама које су вршене на тврђавама. Хронолошки оквир ове студије ограничен је на период између 1699. и 1715. године, са напоменом да је аутор направио изузетак у погледу османско-хабзбуршког рата 1716–1718. тако да су освајања Темишвара (1716) и Београда (1717) од стране Хабзбурга такође узета у разматрање.

Друго поглавље носи наслов *Osmanlı-Habsburg Serhaddinde Coğrafya, İnsan ve Devlet* („Географија, човек и држава на османско-хабзбуршкој граници", стр. 38–108). Гезер анализира османско-хабзбуршку границу и обе војске (*serhadlü*; *grenzer*). На основу фактора који су утицали на развој односа на граници, попут географских одлика терена и државне политике, састава војске, у фокусу излагања је војна стратегија Порте с једне, и Дворског ратног савета с друге стране. Кроз упоредну анализу мера које су доношене са обе стране границе, сличности у војној тактици и политици оба царства несумњиво су постојале.

Askeri Devrim ve Osmanlı Kaleleri Üzerine Bir Arasöz („Дигресија о војној револуцији и османским тврђавама", стр. 109–136) наслов је трећег поглавља. Аутор се конкретно посветио османским тврђавама и њиховом значају на граници. Истакао је да су тврђаве биле симбол моћи у Османском царству, да су сматране продужетком моћи државе у провинцијама. Без отварања полемике о дометима војне револуције у погледу технике ратовања у новом веку, аутор је у овом поглављу дао детаљне информације о важним османским тврђавама и њиховом стратешком положају, ратној историји и опсадама, плану и начину градње, поправкама које су биле извођене, саставу и родовима војске који су служили у гарнизонима.

Четврто поглавље носи назив *Kale ve Garnizon: Habsburg Sınırında Osmanlı Kaleleri ve Garnizonları* („Тврђава и гарнизон: османске тврђаве и гарнизони на хабзбуршкој граници", стр. 137–257), у оквиру кога Гезер у три поднаслова анализира османска упоришта тј. тврђаве и гарнизоне у Темишвару, Београду и у Босни (Бањалука и Бихаћ). Од великог су значаја подаци о свакој појединачној тврђави у погледу броја војске који су забележени у османским

пописима, затим упоредне табеле и графикони који су приказивали новчане накнаде за службу за одређене године тј. пописе. Порта је након 1699. наставила да рачуна на ове гарнизоне, као на тачке отпора на граници, и приписала им је нове задатке. Међутим, у рату 1716–1718, одбрамбена линија коју су изградиле Османлије није издржала против хабзбуршке војске: Темишвар је пао 1716, а Београд 1717. године. Аутор поставља питање: Зашто су се ове линије одбране тако лако урушиле, упркос војним и финансијским ресурсима које је Османско царство мобилисало после пораза у Великом бечком рату? Гезер сматра да одговор на ово питање треба тражити у османској војној бирократији, која у одлучујућим моментима није послала помоћ. Такође, након претрпљеног пораза војске на фронту, није постојала довољна мотивација да се пошаље помоћ гарнизонима у тврђавама како би оне наставиле да одолевају непријатељским нападима.

Nefer: Sultanın Askerleri („Султанови војници", стр. 258–339) наслов је петог поглавља које за тему има османског војника (*nefer*). Гезер истиче да је најзанемаренија област османске војне историје несумњиво људски елемент, човек и његова улога у ратним условима. Премда није могуће разумети османску војну историју без војника, скреће се пажња на чињеницу да је историчар у опасности да причу о османском војнику сагледа само кроз дефтере османских чиновника и описе хроничара, и да тако пружи само фрагменте, а не детаљан опис војника и његове свакодневице. Важно је напоменути да у овом делу студије аутор даје добар увод и објашњења везана за османску војску и родове војске. Поред статистичких података везаних за исплате дневница, у оквиру овог поглавља аутор наводи и друге проблеме (попут побуна, дезертирања, кажњавања војника) који су се дешавали са обе стране границе. Имамо увид у микроклиму османске границе, и на основу датих примера можемо да видимо како је војска реаговала у случајевима када је долазило до промене управе, кашњења у исплати, као и податке о томе ко се од војника бавио трговином (најчешће јаничари), увозом и извозом оружја и соли, па и занатством и пољопривредом.

Монографија *Тврђава и војник: османска војна моћ на хабзбуршкој граници (1699–1715)* допринос је османској историографији и заузима важно место међу студијама које се баве османском војном историјом, те због свега наведеног књигу радо препоручујем пажњи научне читалачке публике.

Тања Черевицки, мср
докторанд
tcerevicki@gmail.com

TAMARA SCHEER, *DIE SPRACHENVIELFALT IN DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN ARMEE (1867–1918)*, HEERESGESCHICHTLICHES MUSEUM, WIEN, MILITÄRHISTORISCHE INSTITUT, 2022, 432.

Аустроугарска војска била је важан сегмент читавог друштвеног и политичког живота у Монархији. У очима цара Франца Јозефа она је била један од кохезионих фактора и стубова саме државе. Између два светска рата и после Другог светског рата, многе националне историографије балканских и средњоевропских народа представљале су је као велику силу која је угрожавала безбедност и постојање Срба, Хрвата, Румуна итд. Значајан број историчара бавио се војском Аустроугарске монархије (Деак, Ротенберг), али књига др Тамаре Шеер заузима посебно и незаобилазно место када је у питању једна од најкомлекснијих тема у сагледавању историје Монархије – војска.

Монографија др Тамаре Шеер покреће многа важна питања у вези са организацијом војске Аустроугарске, посебно начина команде или односа обичних војника у свакодневном говору или командама, што је врло битно за схватање реалног или свакодневног живота. Ауторка се посебно детаљно бави односима у самој структури војске од времена после Нагодбе (1867), јер је то основа за дубинско разумевање свих проблема који ће се касније јавити. Политички односи кључних фактора у Бечу и Будимпшети често су се преламали на овом важном питању, што је др Шеер недвосмислено показала.

Посебно је важно нагласити и компликовану употребу језика, у светлу политичких дешавања после Нагодбе, јер су, примера ради, Срби, Словаци и Русини језичко питање посматрали као део процеса мађаризације. Такође,

језичко питање неминовно је повезано и са националним питањем или његовим решавањем. У том смислу ауторка анализира најновија достигнућа историографије – Џадсон, Корнвол, Деак, Бекер, везана за проучавање свакодневног живота, језика и комуникације (политике) и у ширем европском контексту (бирократија 19. века). Посебно се мора констатовати да је значајан део људи био упућен да зна или говори више језика због природе посла (војска, администрација, бирократија), што отежава истраживачу да донесе јасне закључке, а у чему је, по мом мишљењу, др Шеер успела.

Кроз анализу свих дешавања у војсци после Нагодбе, чему је ауторка посветила значајну пажњу, најпре везано за законе и прописе, потом и за проблеме официрског кора који се на свакодневном нивоу сретао са изменама, посебно се стиче утисак дубине и комплексности теме. Промене на челу министарства војске биле су честе, а подела на војне области носила је са собом озбиљне тешкоће у погледу језика, не само када је реч о командама него и о односу са локалним становништвом. Школовање будућих официра такође је уско везано са језичким питањем и начином учења језика – примери Срба и Хрвата, или, рецимо, јединица (војника) из Босне и Херцеговине у Бечу или Грацу. Питање учитеља за језике у војним школама (1872) можда делује мање значајно, али из практичних разлога оно је врло битно, што је опет један нови сегмент или тема коју ауторка анализира. У компликованом систему функционисања и командовања показало се да су овакви проблеми били део много ширег мозаика, који ће посебно бити у фокусу ауторке у кризним ситуацијама. Детаљна анализа (статистика) командног језика официра и војника важан је сегмент и поглавља и књиге, на коме ауторка показује да су статистички подаци један део анализе, а реализам кроз историјске изворе показује другачију стварност.

Посебно поглавље *Army Reforms and the Language System* продубљује анализу кроз велики број архивских докумената, штампе, са јасним закључцима колико је било тешко управљати војском и поставити је као ефикасан систем одбране интеграција и интегритета Монархије. Када погледамо реформу, или прописе из 1876, односно у Угарској из 1910, постаје јасније да се национална криза и генерисала и отварала врло често компликованим дешавањима у самој војсци. Стога се ово поглавље чита уз велики број важних чињеница које додатно појашњавају политичка дешавања у самој Монархији, што је велика вредност за истраживача. Ауторка посебно анализира и појединачне регименте и језичко питање у њима, додатно их објашњавајући у свакој микроцелини (регимента и област), са нагласком на проблеме који су настајали у споразумевању међу официрима, подофицирима и војницима. Питање молитвеника, или начина обављања верске службе у аустроугарској војсци, такође је важно питање којим се бавила др Шеер. Са великим бројем примера из Ар-

хива ауторка је показала сву сложеност начина комуникације и свакодневне молитвене праксе у војсци.

Сложени односи међу официрима и њихова породична или национална историја (background) утицали су и на перцепцију самих официра (међусобно), или на њихов друштвени положај. Највећи део официра говорио је течно немачки. Сматрало се да официри морају знати и мађарски и чешки (или један од та два језика), што често није био случај, или нису говорили довољно добро. Ауторка је тврдње поткрепила прворазредним историјским изворима, и анализирала порекло и официра из различитих делова целе Монархије, од Галиције до Хрватске и Славоније. Што се тиче језика регименти, стање је било другачије, јер је мали број официра знао или желео да учи друге језике. Чињеница је да и сама команда и Министарство рата нису били превише ажурни ни упорни у том процесу, што је касније отворило врата многобројним критикама. Постављају се и друга важна питања на која је др Шеер одговорила – какви су били уџбеници и књиге из којих су официри учили језике, или време када се морало организовати учење језика, као и идеје Министарства рата о томе да је потребно да официри уче и језике држава (народа) којима је окружена Монархија. Др Шеер је детаљним увидом у Qualifikationsliste дошла до података колико су официри говорили језика, уз додатак да су те језике многи већ говорили пре ступања у официрски кор. Кроз личне примере, у историјским архивским изворима или аутобиографијама и дневницима, ауторка живо приповеда и о разним начинима на које су и сами официри покушавали да избегну учење великог броја језика или мењају регименте. У неколико важних прича анализира се и став цара Франца Јозефа и надвојводе Франца Фердинанда о овим питањима.

Посебно место анализе представљају резервни официри, њихов систем школовања и проблеми у комуникацији са вишим официрима. И овде се проблем знања језика регименти јавио као хроничан. Занимљива је и анализа посебних делатности у војсци (при региментама), као што су лекари, апотекари, свештеници, посебно што је и међу њима било резервних официра. Ауторка, у свом стилу, поново кроз низ личних прича (анализа) показује, на нивоу различитих делова Монархије, колико је систем био неусаглашен и са којим проблемима су се морале сналазити и војска и команда. Део текста о свештеницима, начину њиховог школовања, обуци и методама рада, посебно је динамичан и важан за целину поглавља.

Одмах на почетку поглавља *The Habsburg Army Language System in the Public Sphere* ауторка наглашава разлике у начину живота војника у гарнизонима, где они бивају увучени у живот цивилног друштва у делу Монархије у коме су били на служби или политичким дебатама међу странкама, штампи и у парламенту. Живот у гарнизонима (касарнама) ауторка је приказала на дина-

мичан и занимљив (приповедачки) начин. Од свакодневних војничких обавеза до маневара или војних парада, небројено је ситуација у којима је долазило до међусобних контаката локалног становништва са војском, које су често решаване и анегдотама или превазилажењем проблема. Коришћење преводилаца није био редак случај. Доминација немачког језика, осим свакодневног начина функционисања, постајала је и политички проблем о коме се писало у штампи у различитим деловима Монархије. Ауторка је у посебној целини пажљиво анализирала утицаје политичког система на језичко питање у Монархији и самој војсци. У овом поглављу велики је број примера који показују узајамну спрегу решавања националног питања са употребом језика у војсци. Посебна пажња посвећена је Баденијевој кризи и мађарској дебати (питању), односно увођењу мађарског језика у функционисање хонведа. Ово питање употребе мађарског језика започето 1868. трајало је више од три деценије (до 1904-1905), што је често утицало и на политичке односе два дела Монархије и додатно подгревало незадовољство других официра и војника који нису били у могућности да доносе одлуке о начину употребе језика у војсци.

Поглавље *The Habsburg Army's Language System during the Great War* посвећено је односу официра у свакодневном животу. Свакодневни живот војника често је у историографији бивао занемарен, а кроз велики број архивских извора, мемоара и дневника др Шеер је кроз ово поглавље приказала другачију слику – динамику, страх, емоције војничког живота. Када овако посматрамо војника, постају нам јаснији његови мотиви, жеље и надања док обавља војну службу.

Посебно је занимљив живот војника у условима мира, шале, проблеми или неразумевање официра са војницима, солидарност војника према официрима или свакодневне анегдоте које чине често срж свакодневног живота. Отуда произлази питање о тешкоћама савладавања тог сегмента свакодневног живота обичног војника у миру и рату, који је ауторка избалансирано и вешто представила читаоцима. Овакав стил је управо кроз методолошки јасно раздвајање и уклапање архивског извора и најважније литературе дао прилику ауторки да пружи целовиту слику војске кроз језичко питање. Компликован и тежак начин функционисања, небројене прописе и законске одредбе, проблеме у Генералштабу или официрском кору др Шеер уклапа у живот војника који има проблеме често у основним свакодневним ситуацијама, што ће кулминирати почетком и током Великог рата.

Први светски рат донео је велике изазове и тешке задатке аустроугарској војсци. Ратни планови обухватили су више стратегијских праваца – Галиција, Балкан, од пролећа 1915, укључујући и Италију, наметнули су велики број оперативних проблема, у којима ће се показати и потешкоћа која ће управо открити језичко питање. Начин и брзина командовања, језик комуникације,

мултинационалне јединице насупрот национално хомогеним армијама (Балкан) били су објективан проблем за војску Аустроугарске. Још од почетка мобилизације, ауторка се надовезује на причу о потреби официра да што боље знају језик својих регименти, јер су се почеле јављати тешкоће у координацијама пошто су се догађаји смењивали врло брзо на свим фронтовима 1914–1915. године. Губитке које је претрпела војска било је тешко надокнадити, па се стога увођење резервних официра показало као неопходно. Питање учешћа Јевреја у јединицама аустроугарске војске такође је анализирано. Са ништа мање пажње, динамично и уз велики број извора читаоцу се дају подаци о лекарима, свештеницима и проблемима у њиховом ангажовању, као врсти бриге и духовне и физичке за војника на фронту. Осећање самоће војника важан је део целог мозаика, који је представила др Шеер, баш као и питање војних заробљеника аустроугарске војске. Нелојалност, сумњичење за издају, национално питање, такође су део питања функционисања војске у Првом светском рату, што је ефектно др Шеер анализирала. На основу архивских извора дата је нијансирана слика ових комплексних проблема аустроугарског војника у Великом рату.

Монографија др Тамаре Шеер важан је искорак у проучавању аустроугарске војске у целости. Анализе и закључци ове ауторке су оригинални, и стоје чврсто на историјским изворима. Стога важну књигу ауторке др Тамаре Шеер снажно препоручујемо за читање и размишљање о њеним дубоким порукама, које су проистекле из дугогодишњег рада ауторке на овој теми, што је сврстава у ред врсних познавалаца сложених и важних тема из историје Хабзбуршке монархије.

проф. др Горан Васин
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за историју
goran.vasin@ff.uns.ac.rs

IN MEMORIAM

IN MEMORIAM

Мр Живко А. Попов (1932–2023)

Професор српског језика мр Живко А. Попов, дугогодишњи уредник и водитељ емисије „Нека куца срце мога Срема” која је емитована на Првом програму Радија „М”, упокојио се 9. јуна 2023. године, у 91. години. Већи део свог живота посветио је истраживању прошлости Сремске Митровице и Срема. Остаће упамћен по својим излагањима и књигама у којима је с великом љубављу писао о граду на Сави. Иако рођен 17. децембра 1932. године у Надању, општина Србобран, Сремску Митровицу је изабрао као свој завичај и посветио јој највећи део својих истраживања и емисија. Основну школу је завршио у родном месту, гимназију и Филолошки факултет у Београду и стекао звање професора српског језика. Магистрирао је са тезом о говору осуђеника у казнено-поправним установама. Једно време је радио у Београду, а од 1958. до краја свог живота боравио је и радио у Сремској Митровици. Радио је као

професор у школи, као надзорник у Просветно-педагошком заводу, један семестар је предавао културу говора на Вишој школи за образовање васпитача, а најдуже је радио као уредник културних делатности у Казнено поправном заводу. По одласку у пензију (1990), радио је хонорарно као новинар, лектор и уредник радијских и телевизијских емисија Радиотелевизије „М“, у Сремској Митровици. Иако лингвиста по струци, упоредо је истраживао историју Срема и Митровице. Остаће упамћене емисије „Нека куца срце мога Срема“ у којима је представљао богату баштину Сремске Митровице и овог краја, говорио о улицама и трговима, знаменитим личностима, споменицима културе, старим занатима, уопште о томе зашто волимо Митровицу и зашто је вреди волети. Објавио је књигу приказа „На плодном тлу“ (2005). Књиге „Митровица, град и људи у времену“ (2010) и „Сремска Митровица у монографијама и записима“ (2019) садрже у себи поједине делове из радио емисија емитованих у времену од 1992. до 2005. године. О прошлости Срема, посебно Сремске Митровице писао је са великим заносом, љубављу и умешношћу. Волео је Митровицу, град и људе у њему. Архива његових ауторских емисија (аудио-записи) налази се у Библиотеци „Глигорије Возаровић” Сарађивао је са митровачким часописима Споменица Историјског архива „Срем” и „Сунчани сат” где био је и дугодишњи члан редакције. Заувек ће остати у срцима и речима породице, пријатеља, колега и сарадника Радиотелевизије „М”. Сахрањен је 14. јуна 2023. на Старом православном гробљу.

Др Слађана Миленковић, проф. струковних студија
Висока школа струковних студија за васпитаче
и пословне информатичаре – Сирмијум
Сремска Митровица

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Рукописи у компјутерском слогу предају се у електронском облику у фонту Times New Roman, величина фонта 12. Размак између редова је 1.5.

Осим основног текста са напоменама (уређеним према упутству), рад треба да садржи:

Апстракт. Налази се испод наслова рада и не може имати више од 500 словних знакова. Пише се на језику којим је писан основни текст.

Кључне речи. Дају се на српском језику и може их бити између 5 и 10.

Резиме. Предаје се на српском језику и не може имати више од 600 словних знакова.

Начин цитирања:

Када се први пут помиње дело пише се пуно име и презиме аутора, а у сваком наредном понављању име се пише иницијалом. Иза имена и презимена следи зарез, па наслов књиге написан курзивом. Место и година издања пишу се иза наслова, без запете између места и године. Цитиране странице пишу се на крају без скраћене ознаке за страну.

Пример:

- прво навођење: Мита Костић, *Гроф Колер као културнопросветни реформатор код Срба у Угарској у 18. веку*, Београд 1932, 26-63.
- друго навођење: М. Костић, *Гроф Колер...*, 56-96.
- свако наредно навођење, у случају да се исти аутор наводи за само једно дело: М. Костић, *нав. дело*, 69-85.

Исто правило важи и за навођење радова објављених у часописима, с тим, што је обавезно навођење назива и броја (годишта) часописа, који следе иза назива рада, а пре места издања. Ово правило важи и за научне чланке објављене у зборницима радова.

Пример:

- (прво навођење) Михаел Антоловић, *Српска историографија о Немцима у Војводини*, Споменица Историјског архива Срем, 7, Сремска Митровица 2008, 149-165.
- (друго навођење) М. Антоловић, *Српска историографија...*, 149-165.
- (даља навођења уколико се цитира само један рад истог аутора) М. Антоловић, *нав. дело*, 149-165.

На исти начин треба цитирати и објављену грађу, а необјављену у складу са нормама навођења сигнатура, с тим што је потребно када се први пут наводи неки архив да буде написан његов пун назив, место у којем се налази архив и фонд који је коришћен.

Пример:
- (прво навођење) Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, Митрополијско–патријаршијски архив, Фонд „А“, 240/1761.
- (друго и наредна навођења) АСАНУК, МПА, „А“, 240/1761.

Датуми се пишу на следећи начин: 2. фебруар 2017.

Бројеви већи од троцифрених треба да буду куцани са тачкама, а не са размацима, нпр. 2.000. или 12.542. (<u>ово правило се не односи на године</u>).

<u>Радови се примају сваке године до 15. јуна, а шаљу се на:</u> на адресу уредника nenad.ninkovic@ff.uns.ac.rs.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

93/94(497.113)

СПОМЕНИЦА Историјског архива “Срем” / главни

уредник Ненад Нинковић. - 2002, 1-.- Сремска Митровица

: Историјски Архив “Срем”, 2002-.- 24 cm.

ISSN 1451-3676

COBISS.SR-ID 186901511

ISSN 1451-3676

